

**Bind 1 af 15**  
**Udvalgte værker af Lenin**  
**1894–1899**

## Indholdsfortegnelse

Forlagets forord til hele værket . . . . .	7
Forlagets forord til den danske udgave. . . . .	16
Karl Marx. <i>Skrevet juli– november 1914</i> . . . . .	21
Friedrich Engels. <i>Skrevet i foråret 1895</i> . . . . .	55
Marxismens tre kilder og tre bestanddele. <i>Trykt første gang i marts 1913</i> . . . . .	64
Marxismens historiske skæbne. <i>Trykt 1. marts 1913</i> . .	70
Marxismen og revisionesme. <i>Skrevet april 1908 til minde om Marx</i> . . . . .	74
Hvad er »Folkevennerne«, og hvordan bekæmper de socialdemokraterne. <i>Skrevet forår og sommer 1894</i> .	82
De russiske socialdemokraters opgaver. <i>Skrevet i forvisning i slutningen af 1897</i> . . . . .	145
Hvilken arv er det vi fraskriver os? <i>Skrevet i forvisning i slutningen af 1897</i> . . . . .	163
Kapitalismens udvikling i Rusland. <i>Skrevet i 1896–99</i> . . . . .	200
Forord til 1. udgave. . . . .	200
Forord til 2. udgave. . . . .	204
Kapitel 1, De narodniske økonomers teoretiske fejl. .	209
Noter . . . . .	239
Navneregister . . . . .	253

## Forlagets forord til hele værket

Vladimir Iljitj Ulianov (22.4.1870–21.1.1921) blev kendt under dæksnavnet Lenin, først i Rusland, i den øvrige verden efter revolutionerne i 1917 og under opbygningen af den nye sovjetstat på socialismens grund, med kommunismen som mål.

Vladimir voksede op i en omvæltningstid. I sidste halvdel af århundredet trængte kapitalismen som økonomisk samfundsformation frem i selvherskerdømmet Rusland, der var behersket af jordejende adel med en tsar som topfigur. Alle demokratiske bevægelser blev forfulgt og undertrykt. Voldsomme sociale spændinger affødte revolutionære strømninger, som i de forudgående årtier navnlig havde haft tilslutning i intellektuelle kredse, men som nu mere og mere bredte sig i den gryende arbejderbevægelse. Et socialdemokratisk parti fandtes på den tid ikke, kun små grupper, »cirkler« i hovedbyerne og industriegnene og på forvisningsstederne blandt politiske fanger.

Lenin nærrede dyb respekt for de revolutionære, som før arbejderbevægelsens fremkomst havde ofret sig for at forberede sindene på en social revolutions nødvendighed. Et udtryk herfor lindes i skriftet »*Venstre*«-*kommunismen, En Bønesygdom*, som han skrev til Kommunistisk Internationales kongres i 1929:

»I løbet af et halvt hundrede år. fra 1940'erne til 1890'erne. søgte den fremskridtsvenlige tænkning i Rusland under det uhørt barbariske og reaktionære tsardømmes åg med brændende iver efter en rigtig revolutionær teori og studerede med beundringsværdig energi og omhu hvert eneste 'sidste ord', som fremkom i Europa og Amerika på dette felt. Man kan i sandhed sige, at Rusland kæmpede og led sig frem til marxismen som den eneste rigtige revolutionære teori, gennem et halvt århundredes uhørte kvaler og ofre, mageløst revolutionært heltmod, utrolig energisk og uselvsk søgen, læren og eksperimenteren gennem praksis, skuffelser, efterprøvelser og sammenlignen med Europas erfaringer... « (Udvalgte Værker, bd. 12, s.15-16).

Et vidnesbyrd om de revolutionære strømningers higen efter indsigt i samfundsudviklingens almene sammenhænge var, at Karl Marx' *Kapitalen*, hvis første bind kom på originalsproget tysk i 1867, udkom i russisk oversættelse i Rusland allerede i 1872, før nogen oversættelse i Vesteuropa. 15 år gammel så Vladimir første gang dette værk. Hans broder Aleksander havde det med hjem i en ferie. Aleksander blev kort efter arresteret og sammen med fire kammerater henrettet for sammensværgelse mod tsaren.

Ved den lejlighed sagde Vladimir, fremtidens Lenin: »Nej, det er ikke den vej, vi vil gå. Vi skal gå en anden vej.«

Lenins skrifter er mærkepæle på denne vej.

Så stor respekt Lenin end nærrede for dem, der i den revolutionære bevægelse var gået forud - bl. a. narodnikker, »folkevenner«, som de kaldtes - så var det ikke mindst narodnikker, han i 1890'erne måtte rette sin kritik imod. De var modstandere af dannelsen af et socialdemokratisk arbejderparti. Lenin så derimod partiet som revolutionens mest nødvendige redskab.

Problemer som kapitalismens fremtid i Rusland, det ældgamle landsbyfællesskabs skæbne, socialismen som samfundsform, arbejderklassens rolle osv. var genstand for heftig debat i 1880'erne og 1890'erne. I den foreliggende udgave af udvalgte værker er medtaget 1. del af skriftet *Hvad Er »Folkevennerne«, Og Hvordan Bekæmper De Socialdemokraterne* fra 1894.

I de følgende år arbejdede Lenin energisk for dannelsen af et socialdemokratisk parti, teoretisk, ideologisk, organisatorisk og bladmæssigt.

I 1895 blev Lenin arresteret. Han befandt sig i fængsel eller i forvisning i Sibirien indtil januar 1900. Men også under disse forhold lykkedes det ham at fortsætte forberedelserne til partiets dannelse. I forvisningstiden skrev han bl. a. det store værk *Kapitalismens Udvikling I Rusland*. Det udkom i Ruslands daværende hovedstad Skt. Petersborg i 1899 og 1. oplags 2400 eksemplarer blev hurtigt solgt.

I dette værk påviste Lenin, at Rusland var blevet et kapitalistisk land, og at landsbyfællesskabet ikke ville kunne klare sig over for kapitalismens fremtrængen. Denne udvikling ville tillige undergrave selvherskerdømmets sociale basis. Den afgørende rolle i den kommende revolution ville tilfalde arbejderklassen, hvis styrke var langt større end dens andel i befolkningen. Også muligheden af et forbund mellem

arbejderklassen og bønderne blev dokumenteret i dette værk. I analysen af kapitalismens marked i Rusland løste Lenin vigtige problemer i marxismens politiske økonomi. Af dette grundlæggende, meget omfangsrige værk er forordene og det generelle første kapitel medtaget her.

Lenin opholdt sig i udlandet i årene 1900-1905. Han var den drivende kraft i udgivelsen af det socialdemokratiske partis blad *Iskra* (Gnisten), og han udformede i skrifter som *Hvad Må Der Gøres?* (1902) og *Et Skridt Frem, To Skridt Tilbage* (1904) principperne for Ruslands Socialdemokratiske Arbejderparti (RSDAP) på marxismens grund. Formelt var partiet stiftet i 1898, men det blev først en realitet på 2. kongres i 1903.<sup>1</sup> sine værker udarbejdede Lenin en udførlig partiteori, noget ingen anden marxist havde formået.

I bogen *Hvad Må Der Gøres?* forudså Lenin, at Ruslands arbejderklasse villp komme til at spille pionerens rolle i århundredets revolutioner:

»Den nærmeste opgave, som historien har stillet os overfor nu, er den mest revolutionære af alle de nærmeste opgaver, som proletariatet i noget land står overfor. Gennemførelsen af denne opgave, at ødelægge det mægtige bolværk ikke blot for den europæiske, men også (det kan vi sige nu) for den asiatiske reaktion, vil gøre det russiske proletariat til det internationale revolutionære proletariats fortrop.«

I bogen *Et Skridt Frem, To Skridt Tilbage*, hvis titel henlyder til striden mellem partiets revolutionære fløj (bolsjevikkerne) og dets opportunistiske fløj (mensjevikkerne), formulerede Lenin organisationens betydning:

»Proletariatet har intet andet våben i kampen om magten end organisationen. Selv om proletariatet splittes ved den anarkiske konkurrences herredømme i den borgerlige verden, nedtynges af tvangsarbejdet for kapitalen, uafsladligt kastes ned 'på bunden' ) af al elendighed, forråelse og fordærvelse, kan det blive og vil det uvægerligt blive en uovervindelig magt, når dets ideologiske forenelse på grundlag af

\* Ordvalget i sætningen »proletariatet... kastes ned 'på bunden' af al elendighed, forråelse og fordærvelse« og de påfaldende anførselstegn om ordene på bunden« har formentlig følgende litterære baggrund. I 1902 havde Maksim Gorkijs skuespil *Na dne* haft premiere. Mens Lenin skrev sin bog gik det på flere teatre og vakte megen opsigt. Titlen *Na dne* betyder *på bunden*. Personerne er »kastet ned i elendighed, forråelse og fordærvelse«, men åbenbarer samtidig stærke menneskelige følelser. I dansk teater bærer stykket titlen *Natteherberget*.

marxismens principper blev befæstet gennem den materielle enhed i organisationen, som sammensvejer millioner af arbejdende mennesker til arbejderklassens armé. Mod denne armé vil hverken den russiske enevældes affældige magt eller den internationale kapitals hensmuldrende magt kunne holde stand. Trods alle siksakbevægelser og alle skridt tilbage, trods de opportunistiske fraser, som højre fløj i vort nuværende socialdemokrati strør om sig med, trods de selvtilfredse lovprisninger af de efterblevne smågrupper, trods den *intellektuelle* anarkismes gøgl og larm vil denne hær slutte sine rækker tættere og tættere«.

Omkring århundredskiftet blev imperialismen, monopolkapitalismens ekspansive system, verdensomspændende. Dette affødte kamp mellem stormagterne om en ny opdeling af verdens territorier og markeder for varer og kapital. Et udslag heraf var den russisk-japanske krig 1904–1905. sideløbende med voldsomme klassekampe i Rusland Den første russiske revolution var på vej. Den udbrød i 1905.

Denne første revolution var af borgerlig-demokratisk karakter, hvad målene angik, men dens stærkeste revolutionære kraft var ikke bourgeoisiet, derimod arbejderklassen i forbund mod bønderne. Derved adskilte denne revolution sig fra borgerlige revolutioner i andre lande i tidligere århundreder. Det afspejles i Lenins skrift *To Slags Takt For Socialdemokratiet I Den Hussiske Revolution* (1905).

Her formulerede Lenin de mål, den revolutionære arbejderklasse i forbund med bønderne måtte sætte sig: omstyrkelse af tsardømmet, dannelse af en provisorisk, revolutionær regering og oprettelse af en ny statsmagt i form af arbejderklassens og bøndernes revolutionært-demokratiske diktatur, og gennemførelse af sociale omdannelser, der under den nye statsmagt kunne indlede en ny fase, kampen for den socialistiske revolution, Lenin skrev:

»Proletariatet må føre den demokratiske omvæltning til ende ved at knytte bøndernes masser til sig for at knuse selvherskerdømmets modstand med magt og lamme bourgeoisiets vankelmodighed. Proletariatet må gennemføre den socialistiske omvæltning ved at knytte massen af halvproletariske befolkningsselementer til sig for at knuse bourgeoisiets modstand med magt og lamme bøndernes og småborgerskabets vankelmodighed.

Denne strategi betød ikke nogen udskydelse af den socialistiske revolution. I artiklen *Socialdemokratiets Stilling Til*

*Bondebevægelsen* (1905), som også er medtaget i dette udvalg, pointerede Lenin:

»...fra den demokratiske revolution vil vi straks begynde at gå over til den socialistiske revolution, og det netop så langt vore kræfter, det bevidste og organiserede proletariats kræfter, rækker. Vi går ind for uafbrudt revolution«.

På samme tid fremkom to andre socialdemokraters, Parvus' og Trotskij's teori om den »permanente revolution«. Forskellen mellem de to teorier ligger ikke i ordene uafbrudt eller permanent, derimod i, at Lenin lagde en omhyggelig klasseanalyse til grund for sin revolutionsteori og ud fra denne analyse sluttede, at et spring direkte fra tsarens selvherskerdømme til socialisme ikke var muligt. Trotskij derimod havde fremsat slagordet »Ingen tsar, men en arbejderregering«.

Revolutionen 1905–1907 led nederlag, repressalier satte ind, skuffelse bredte sig i socialdemokratiet og i arbejderklassen. Lenin måtte sammen med sine meningsfæller bruge mange kræfter på at bevare partiets kerne. Der opstod fraktionskampe og strømninger som likvidatorismen, hvis tilhængere ville likvidere partiet, og otsovismen, som ville opføre sig med deltagelse i »dumaen«, tsarens parlament, der ikke havde reelle beføjelser. Også idémæssigt gav skuffelsen og tilbageslaget sig udtryk. I filosofisk henseende måtte Lenin bekæmpe den såkaldte empiriokriticisme og forsvare den filosofiske materialisme. Lenins værk herom foreligger på dansk (*Materialisme Og Empiriokriticisme*, Forlaget Tiden 1970).

Rivaliteten mellem de imperialistiske magter var i stadig vækst. En verdenskrig truede. Lenin deltog i den socialdemokratiske Internationales kongresser, som vedtog resolutioner mod krigen og lovede sammenhold mellem partierne. I årene frem til 1914, da den første imperialistiske verdenskrig udbrød, kom problemet om de undertrykte nationers selvbestemmelsesret til diskussion. Lenin forfægtede til enhver tid dette princip som et led i den demokratiske kamp. Han måtte bekæmpe sekteriske strømninger også blandt sine partifæller, hvor f.eks. Bukharin og Pjatakof fandt, at selvbestemmelse stred mod arbejderklassens internationalisme.

Da den første verdenskrig udbrød, gik de socialdemokratiske partier i Vesteuropa ind for at støtte hver sit imperialistiske lands krig. Bolsjevikernes parti fulgte internationalismens princip og Internationales kongresbeslutninger. De

vendte sig mod Tsar-Ruslands krig. Lenin opstillede parolerne: forvandling af krigen til borgerkrig, ens egen regerings nederlag. Opportunisterne, mensjevikkerne, støttede Tsar-Ruslands krig, ligesom andre socialdemokratiske partier i deres lande. Den socialdemokratiske Internationale var brudt sammen. Bolsjevikkerne opfordrede til forberedelse af en ny proletarisk Internationale.

Under verdenskrigen opholdt Lenin sig i Svejts, hvor han udarbejdede bogen *Imperialismen Som Kapitalismens Højeste Stadium*. Ligesom i hans øvrige skrifter er den økonomiske analyse organisk forbundet med udviklingen af den revolutionære arbejderbevægelses strategi og taktik. Lenin påpegede sammenhængen mellem imperialismens økonomi og politik og forstærkelsen af opportunismen i arbejderbevægelsen. Han lagde grunden til den statsmonopolistiske kapitalismes teori, som er grundlaget for de kommunistiske partiers programmer i højt udviklede kapitalistiske lande.

På samme tid samlede Lenin materiale til en bog om marxismens syn på staten. Han skrev den færdig i revolutionsommeren 1917, da han en tid måtte leve »underjorden« i Rusland. Den fik titlen *Staten og Revolutionen*. Han fremdrog her Marx' og Engels' syn på statsmagten som redskab for klasseherredømme og på statsmagtens forvandling og bortdøen under opbygningen af kommunismen. Lenin udviklede her – og i flere andre skrifter – teorien for proletariatets diktatur til forskel fra bourgeoisiets diktatur.

Da tsardømmet blev fældet af den borgerlig-demokratiske revolution i februar (marts) 1917, opstod spørgsmålet, hvordan bolsjevikkerne skulle stille sig til den nye provisoriske regering og til sovjetterne af arbejder- og soldaterrepræsentanter, som samtidig dannedes.

Efter hjemkomsten til Rusland i april 1917 fremstillede Lenin i sine »*aprilteser*« og i talrige andre skrifter partiets opgaver: arbejde for en demokratisk fred, ingen støtte til den provisoriske regering, der førte krigspolitikken videre, magtens overgang til sovjetterne – ad fredelig vej, når det var muligt, med væbnet magt, når ingen anden vej var for hånden.

Det var denne sidste vej, der i oktober (november) 1917 måtte følges. Lenin måtte overvinde megen tvivl i sit eget parti, men kunne konstatere, at sovjetmagtens udbredelse forløb som et triumftog over hele landet. Den 25. oktober (7. november) 1917 satte skel i historien.

Dermed opstod opgaver, som intet andet socialistisk parti havde stået overfor. Det gjaldt nu om at konsolidere den nye statsmagt og få produktionen og samfundslivet i gang, ikke blot på det nye samfundsgrundlag, hvis udviklingsveje ingen før havde kunnet udforske i praksis, men også under vilkår, der drastisk forværredes af krig, kaos, blokade og udenlandsk intervention.

Der fulgte flere års borgerkrig og udenlandsk intervention, hvor sovjetrepublikernes eksistens var i yderste fare. Samtidig satte voldsomme propagandaangreb ind, ikke mindst fra opportunistiske socialdemokrater. Et vidnesbyrd herom er nedfældet i Lenins skrift *Den Proletariske Revolution Og Renegaten Kautsky* (1918).

I 1919 stiftedes Kommunistisk Internationale. De kommunistiske partier, som nu opstod, var unge og uerfarne. Med dette for øje skrev Lenin sit skrift »*Venstre*«-*kommunismen. En Børnesygdom*, hvor han videregav bolsjevikernes erfaringer med hensyn til fagforeninger, parlament, parti og kompromis'er.

Da borgerkrigen og den udenlandske intervention endelig var slut, måtte den økonomiske politik radikalt lægges om. Atter var det Lenin, som gjorde op med vanetænkning og fremsatte forslag til en ny økonomisk politik. NEP-politikken. Under de hidtidige krigsforhold havde strenge restriktioner og rationeringer været nødvendige. Produktion til civile formål var gået næsten i stå. Nu måtte småvirksomheder på kapitalistisk basis have et vist spillerum for at producere varer, men økonomiens kommandohøjder, bankerne osv., måtte forblive under sovjetstyrets kontrol. Uden for Sovjetrusland anså man denne politik som en begyndende tilbagevenden til kapitalismen. Også i det bolsjevikiske parti, der nu havde taget navnet Ruslands Kommunistiske Parti (bolsjevikkerne) RKP (b), stod der voldsom strid om NEP-politikken. Samtidig redegjorde Lenin for betydningen af kooperation på socialistisk grund. Dette var et nyt tema, som fik stor betydning for socialismens opbygning.

I 1922 måtte Lenin af helbredsgrunde trække sig tilbage fra det daglige arbejde. Han vedblev i endnu et års tid at skrive og diktere. Disse seneste arbejder er med i dette udvalg.

Lenins produktion spænder over tredive år. Den russiske udgave af hans samlede værker tæller 55 bind med over 25.000 sider. Dertil kommer skrifter, som ikke er genfundet, men hvis eksistens er kendt. o.a. Værket blev til under van-

skelige forhold, fængsel, forvisning, landflygtighed, krævende organisatorisk arbejde, omfattende korrespondance, samtaler og mødevirksomhed, i de sidste leveår daglig virksomhed som stats- og partileder. Tilsammen en ufattelig stor arbejdspræstation.

Lenin skrev med dyb teoretisk indsigt og ud fra konkret materiale, både når han udarbejdede et videnskabeligt værk, og når han forklarede en aktionsparole. I en omtale af Karl Marx' arbejdsmåde karakteriserer han samtidig sin egen:

»Hele Marx' teori er udviklingsteorien – i dens mest konsekvente, mest fuldkomne, mest gennemtænkte og indholdsrige form – anvendt på den moderne kapitalisme... Hos Marx finder man ikke spor af forsøg på at konstruere utopier eller gætte ud i det blå om ting, man ikke kan have kendskab til. Marx stiller spørgsmålet om kommunismen sådan, som naturforskeren ville stille spørgsmålet med hensyn til lad os sige en ny biologisk afart, når man ved, at den er opstået på den og den måde og modificerer sig i den og den bestemte retning«. (se Staten og Revolutionen, denne udgave bd. 9 s. 87).

Denne arbejdsmåde medfører tillige, at almene temaer kommer på tale og behandles gang på gang i sammenhænge med dagsaktuelt sigte. Vil man f.eks. studere Lenins anvendelse af den marxistiske dialektik eller hans betragtninger over proletariats diktatur, finder man talrige kilder i hans værker over hele perioden.

For at lette opsøgningen af tematisk materiale er det hensigten at udarbejde et *registerbind* til denne udgave.

Dette udvalgs 15 bind falder i følgende grupper, svarende til faser i RKP (b)s historie:

Bind 1–3: Kampen for at skabe et marxistisk parti i Rusland, dannelsen af Ruslands Socialdemokratiske Arbejderparti (RSDAP). bolsjevismens opståen (1894–1904).

Bind 4: Den første revolution i Rusland (1905–1907).

Bind 5: Reaktionsperioden (1907–1910). Det revolutionære opsving (1910–1914).

Bind 6: Den imperialistiske verdenskrig, den anden, borgerlig-demokratiske revolution i Rusland i (1914–1917).

Bind 7–9: Den tredje, socialistiske revolution i Rusland (marts-oktober 1917).

Bind 10: Udviklingen af den socialistiske revolution og konsolideringen af sovjeternes statsmagt (oktober 1917–1918).

Bind 11–15: Den udenlandske militære intervention, borgerkrigen, fred og begyndende opbygning (1918–1923).

Udvalget omfatter et par hundrede titler – bøger, artikler, taler, breve, betydeligt flere end i den tidligere 12 binds udgave, men kun en tiendedel af Lenins samlede værker. Stoffet bringes kronologisk og uforkortet, med få undtagelser, der skyldes tematiske hensyn.

Ved oversættelsen er der benyttet den 5. russiske udgave af Lenins værker. Noter og navneregistre er også i væsentlig grad baseret på den russiske udgave, med benyttelse også af anden litteratur.

Enkelte russiske ord, f.eks. khvostisme, er ikke oversat, men meningen fremgår af teksten. I andre tilfælde er det russiske ord oversat, men til yderligere præcisering samtidig anført mellem skråstreger. Også andre, fåtallige, ord og årstal mellem skråstreger er tilføjet af redaktionen.

Redaktionens fodnoter er markeret med *Red.*

Oversættelsen bygger på teksten i den tidligere 12 binds udgave; den er på ny gennemgået og revideret. I 12 binds udgaven blev navnene på redaktører og oversættere ikke anført. Redaktionen besørgedes af Anja Veibel og Gelius Lund. Oversættelserne udarbejdedes hovedsageligt af Sven Brüel, Erik Horskjær, Gelius Lund, Robert Mikkelsen og Erley Olsen. I den nuværende udgaves enkelte bind anføres navne på oversættere og redaktører. Forlaget er mange andre tak skyldige for deres medvirken ved manuskriptbehandling, korrektur og fremstilling.

*Forlaget*

## Forlagets forord til den danske udgave

Den første gruppe skrifter i dette bind omfatter dels de biografiske afhandlinger om Karl Marx og Friedrich Engels, dels artikler om marxismens øvrige historie og udvikling indtil den første verdenskrig. Lenins behandling af opportunismens videre udslag, splittelsen af II Internationale, dannelsen af III Internationale, antikommunismens og antisovjetismens opståen må søges i bd. 6 ff.

Denne gruppe artikler er af tematiske grunde anbragt først, uden for tidsfølgen. Heller ikke den indbyrdes placering i gruppen er kronologisk. Det fremgår af de data om det pågældende skrifs affattelse, som er anbragt over hver titel.

Den anden gruppe omfatter et udvalg af Lenins tidlige skrifter, fra 1894 til 1899. De bringes kronologisk.

Skriftet *Hvad Er »Folkevennerne«*, *Og Hvordan Bekæmper De Socialdemokraterne* (1894) bestod oprindeligt af tre dele, hvoraf 1. og 3. del kendes, mens 2. del ikke er genfundet. I dette udvalg bringes 1. del.

Skriftet var et virksomt redskab til udbredelse af kendskabet til marxismen. Samtidig advarede Lenin mod dogmatisme og opfordrede til selvstændig udforskning af samfundsudviklingen:

»Det, som marxisterne uden forbehold henter fra Marx' teori, er kun de værdifulde metoder, uden hvilke det er umuligt at få rede på samfundsforholdene, og kriteriet på deres vurderinger af disse forhold finder de følgelig aldeles ikke i abstrakte skemaer og lignende sludder, men i vurderingens overensstemmelse med virkeligheden, dens virkelighedstroskab«.

Lenin afsluttede 3. del med nogle sætninger, som illustrerer den endnu kun 24-årige socialdemokrats indsigt i de kommende revolutionære opgaver:

»Når fremskredne repræsentanter for arbejderklassen tilegner sig den videnskabelige socialismes ideer, ideen om den russiske arbejders historiske rolle, når disse ideer vinder vid

udbredelse, og der blandt arbejderne skabes solide organisationer, som omformer arbejdernes nuværende opsplittede økonomiske krig til en bevidst klassekamp – så vil den russiske arbejder, når han rejser sig i spidsen for alle demokratiske elementer, fælde enevælden og føre *det russiske proletariat* (side om side med proletariatet i alle lande) *ad den åbne politiske kamps lige vej til den sejrende kommunistiske revolution*«.

I 1895 sluttede en række socialdemokratiske grupper, »cirkler«, i Skt. Petersborg sig sammen til Forbundet Til Kamp For Arbejderklassens Befrielse, en forløber for en partidannelse. Året 1895 kan betragtes som skel mellem en periode, hvor den revolutionære intelligens havde behersket bevægelsen, til en ny periode, hvor arbejderklassen træder i forgrunden.

Lenin blev arresteret i 1895 og befandt sig i fængsel eller i sibirisk forvisning til januar 1900. I disse år udvikledes der en livlig diskussion mellem forskellige revolutionære og socialistisk orienterede strømninger i Rusland. Et indslag i denne diskussion var Lenins artikel *De Russiske Socialdemokraters Opgaver*, skrevet i Sibirien 1897. Lenin fremhæver her navnlig socialdemokraternes praktiske opgaver, forholdet mellem demokratiske og socialistiske mål og arbejderklassens rolle.

I 1898 holdt en række socialdemokrater en 1. stiftende partikongres i Minsk. Reelt mislykkedes forsøget, idet deltagerne blev arresteret.

Artiklen *Hvilken Arv Er Det Vi Fraskriver Os?* (1897) er et eksempel på Lenins grundige og principielle gendrivelse af narodnikkernes syn på Ruslands fremtid og hans evne til at anvende marxismen på landets udviklingsproblemer. Han påviste, at narodnikkerne brød med de bedste demokratiske traditioner, og at marxisterne rensede disse traditioner for narodnisme.

I forvisningstiden skrev Lenin det store værk *Kapitalismens Udvikling I Rusland*, som udkom 1899. Det er spækket med materiale om kapitalismens fremtrængen i Rusland, om virkningen deraf på de forskellige lag af bønder, håndværkere og handlende, om dannelsen af arbejderklassen osv. Af værket bringes her forordene og 1. kapitel, som giver de teoretiske forudsætninger for analysen, og som løser vigtige problemer. Værket er et fundamentalt bidrag til marxismens almene teori.

Artikler om  
K- Marx og F. Engels  
Udvalgte Værker  
1894–1899



## Karl Marx

Karl Marx blev født den 5. maj 1818 i byen Trier (Rhinprøjsen). Hans fader var en jødisk advokat, der i 1824 overgik til protestantismen. Familien var velhavende og kultiveret, men ikke revolutionær. Efter at have gennemgået gymnasiet i Trier begyndte Marx på universitetet, først i Bonn, senere i Berlin, hvor han studerede jura, men først og fremmest historie og filosofi. I 1841 afsluttede han universitetsstudierne med en doktorafhandling om Epikurs filosofi. I tænke-måde var Marx på denne tid endnu hegelianer og idealist. I Berlin tilsluttede han sig en gruppe »venstre-hegelianere« (Bruno Bauer m.fl.), der søgte at drage ateistiske og revolutionære slutninger af Hegels filosofi.

Efter endt universitetsstudium tog Marx til Bonn, hvor han regnede med at få et professorat. Men regeringens reaktionære politik – den havde i 1832 frataget Ludwig Feuerbach lærestolen, i 1836 på ny nægtet ham tilladelse til at virke på universitetet og i 1841 frataget den unge professor Bruno Bauer forelæsningsretten i Bonn – tvang Marx til at give afkald på en videnskabelig karriere. Udviklingen af venstre-hegelianske anskuelser i Tyskland havde på denne tid meget hurtig fremgang. Særlig giver Ludwig Feuerbach sig fra 1836 til at kritisere teologien og begynder sin udvikling mod materialismen, der i 1841 fuldstændig behersker hans tænkning, (Kristendommens Væsen). 1843 udkommer hans Grundsætninger For Fremtidens Filosofi. »Man må selv have oplevet disse bøgers befriende virkning«, skrev Engels senere om disse skrifter af Feuerbach. »Vi (dvs. venstre-hegelianerne, deriblandt også Marx) blev straks feuerbachianere.« (1) På denne tid stiftede det rhinske radikale bourgeoisie, der havde visse berøringspunkter med venstre-hegelianerne, et oppositionsblad i Köln: Rheinische Zeitung (det begyndte at udkomme 1. januar 1842). Marx og Bruno Bauer blev indbudt til at medvirke som ledende medarbejdere, og i

oktober 1842 blev Marx bladets chefredaktør og flyttede fra Bonn til Köln. Bladets revolutionær-demokratiske retning blev under Marx' redaktion stadig mere udpræget, og regeringen underkastede det først en dobbelt og tredobbelt censur og besluttede så helt at forbyde det fra 1. januar 1843. Marx så sig på dette tidspunkt nødsaget til at fratræde som redaktør, men selv hans afgang reddede ikke bladet. Det måtte gå ind i marts 1843. Blandt de betydeligste artikler af Marx i Rheinische Zeitung bemærker Engels foruden dem, der anføres længere nede, (2) artiklen om de vindyrkende bønders stilling i Moseldalen. Den journalistiske virksomhed havde vist Marx, at han ikke var tilstrækkeligt inde i politisk økonomi, som han derefter ivrigt begyndte at studere.

I 1843 giftede Marx sig i Kreuznach med sin barndomsveninde, Jenny von Westphalen, som han allerede som student var forlovet med. Hans hustru stammede fra en reaktionær prøjsisk adelsfamilie. Hendes ældre broder var indenrigsminister i Prøjsen i en af de mest reaktionære perioder, 1850–1858. I efteråret 1843 rejste Marx til Paris for her i udlandet sammen med Arnold Ruge (1802–1880, venstre-hegelianer, i fængsel 1825–1830, emigrant efter 1848, tilhænger af Bismarck efter 1866–1870) at udgive et radikalt tidsskrift. Der kom dog kun ét hæfte af dette tidsskrift, Tysk-Franske Årbøger. Det måtte gå ind som følge af vanskelighederne ved at få det hemmeligt udbredt i Tyskland og på grund af uenighed mellem Marx og Ruge. I sine artikler i tidsskriftet træder Marx os allerede i møde som en revolutionær, der proklamerer den »hensynsløse kritik af alt bestående« og især »våbneenes kritik«, idet han appellerer til *masserne og til proletariatet*.

I september 1844 kom Friedrich Engels nogle dage til Paris, og siden da var han Marx' nærmeste ven. I fællesskab tog de begge den mest levende del i de daværende revolutionære grupperes livlige virksomhed i Paris (af særlig betydning var Proudhons lære, som Marx energisk gjorde op med i sin bog *Filosofiens Elendighed*. (3) 1847) I skarp kamp mod den småborgerlige socialismes forskellige lærer udarbejdede de den revolutionære, *proletariske socialismes* eller kommunismens (marxismens) teori og taktik. (Se Marx' skrifter fra denne periode, 1844–1848.)

I 1845 blev Marx på foranledning af den prøjsiske regering udvist af Paris som en farlig revolutionær. Han flyttede til Bruxelles. I foråret 1847 sluttede Marx og Engels sig til et

hemmeligt propagandaselskab, Kommunisternes Forbund, tog på fremragende måde del i dette forbunds 2. kongres (november 1847 i London), og på kongressens opfordring affattede de det berømte skrift *Det Kommunistiske Partis Manifest*, (4) der udkom i februar 1848. Med genial klarhed og skarphed opridses i dette værk den nye verdensopfattelse, den konsekvente materialisme, som også omfatter samfundslivets område, dialektikken som den mest alsidige og dybtgående lære om udviklingen, samt teorien om klassekampen og proletariatets verdenshistoriske revolutionære rolle som skaber af det nye, det kommunistiske samfund.

Da februarrevolutionen udbrød i 1848, blev Marx udvist af Belgien. Han rejste igen til Paris, men tog efter martsrevolutionen herfra til Tyskland, til Köln. Der udkom fra 1. juni 1848 til 19. maj 1849 *Neue Rheinische Zeitung* med Marx som chefredaktør. Den nye teori fik en strålende bekræftelse gennem de revolutionære begivenheders forløb i 1848–1849, ligesom den også senere er blevet bekræftet af samtlige proletariske og demokratiske bevægelser i alverdens lande. Af den sejrriige kontrarevolution blev Marx stillet for retten (frikendt 9. februar 1849) og derefter udvist af Tyskland 16. maj 1849. Marx begav sig først til Paris, men efter demonstrationen den 13. juni 1849 blev han også udvist herfra og rejste til London, hvor han boede til sin død.

Det fremgår særlig tydeligt af Marx' og Engels' brevveksling (udgivet 1913), at emigrantlivets vilkår var overordentlig vanskelige. Nøden tyngede næsten kvælende på Marx og hans familie; havde Engels ikke ydet sin stadige og opofrende finansielle støtte, ville det ikke blot have været umuligt for Marx at fuldføre *Kapitalen*, men han var utvivlsomt bukket under for materiel nød. Desuden medførte den fremtrædende indflydelse, som den småborgerlige og overhovedet ikkeproletariske socialismes retninger og strømninger øvede, at Marx til stadighed måtte føre en bitter kamp og undertiden tilbageslå de mest hadefulde og vilde personlige angreb (Herr Vogt (5)). Marx holdt sig på afstand af emigranternes kredse og udarbejdede i en række historiske arbejder sin materialistiske teori, idet han især koncentrerede sine kræfter om studiet af den politiske økonomi. Denne videnskab blev revolutioneret af Marx (se afsnittet Marx' lære) i hans værker *Bidrag Til Kritik Af Den Politiske Økonomi* (6) (1859) og *Kapitalen* (7) (1. bind, 1867).

I slutningen af 50'erne og 60'erne lavede de demokratiske

bevægelser op, og dette førte på ny Marx ind i praktisk virksomhed. I 1864 (28. september) stiftedes i London den berømte I Internationale, Den Internationale Arbejder-Association. Marx var sjælen i denne organisation og forfatter til dens første Adresse (8) og en lang række resolutioner, erklæringer og manifeste. Under arbejdet med at sammenknytte de forskellige landes arbejderbevægelse, at dreje de forskellige former for den ikke-proletariske, før-marxistiske socialisme (Mazzini, Proudhon, Bakunin, den engelske liberale trade-unionisme, lassalleanske højretendenser i Tyskland osv.) over i den fælles handlings baner og at bekæmpe alle disse sekters og skolers teorier, udformede han en fælles taktik for arbejderklassens proletariske kamp i forskellige lande. Marx vurderede Pariserkommunen (9) (1871) overordentlig dybtgående, rammende, strålende, som revolutionær *handling* (i skriftet Borgerkrigen I Frankrig, 1871 (10)). Efter Kommunens fald, og efter at Bakunins tilhængere havde spaltet Internationalet, var dennes videre beståen i Europa blevet umuliggjort. Efter Internationales kongres i Haag (1872) satte Marx igennem, at dens generalforsamling flyttedes til New York. I Internationale havde udspillet sin historiske rolle og veg pladsen for en epoke med en langt stærkere vækst i arbejderbevægelsen i alle verdens lande, en epoke, hvor bevægelsen voksede i *bredden*, og hvor der opstod socialistiske *massepartier* på de enkelte nationalstaters grund.

Den anstrengende virksomhed i Internationale og de endnu mere anstrengende teoretiske studier undergravede definitivt Marx' helbred. Han fortsatte med at omarbejde den politiske økonomi og fuldende *Kapitalen* og samlede til dette formål en mængde nye materialer og studerede en række sprog (f.eks. russisk), men sygdom hindrede ham i at afslutte *Kapitalen*.

Den 2. december 1881 døde hans hustru. Den 14. marts 1883 hensov Marx stille i sin lænestol. Han blev begravet på Highgate kirkegården i London ved siden af sin hustru. Af Marx' børn døde flere i barnealderen i London, dengang familien var meget fattig. Tre døtre blev gift med socialister i England og Frankrig: Eleonora Aveling, Laura Lafargue og Jenny Longuet. Sidstnævntes søn er medlem af det franske socialistiske parti.

## Marx' lære

*Marxismen* er systemet af Marx' anskuelser og lære. Marx var videreføreren og den geniale fuldender af det 19. århundredes tre åndelige hovedstrømninger, der tilhører menneskehedens tre mest fremskredne lande: den klassiske tyske filosofi, den klassiske engelske politiske økonomi og den franske socialisme i forbindelse med de franske revolutionære læreroverhovedet. Selv Marx' modstandere anerkender den overordentlige konsekvens og helstøbthed i hans anskuelser, som i deres helhed fremstiller nutidens materialisme og nutidens videnskabelige socialisme som teori og program for arbejderbevægelsen i alle civiliserede lande. Derfor vil vi her give en kort oversigt over hans generelle verdensanskuelse, før vi redegør for marxismens hovedindhold, nemlig Marx' økonomiske lære.

### Den filosofiske materialisme

Siden 1844–1845, da Marx' anskuelser tog form, var han materialist og især tilhænger af Ludwig Feuerbach, hvis svage sider han også senere udelukkende så i hans materialismes utilstrækkelige konsekvens og mangel på alsidighed. Feuerbachs verdenshistoriske og »epokegørende« betydning så Marx netop i det afgørende brud med Hegels idealisme og i forkyndelsen af materialismen, der »allerede i det 18. århundrede, navnlig i Frankrig, ikke blot var en kamp mod de bestående politiske institutioner og imod religion og teologi, men lige så meget... mod al metafysik« (i betydningen »den omtågede spekulation« til forskel fra »den nøgterne filosofi«) (*Den Hellige Familie i Efterladte Skrifter* (11)).

»Hegel gør, under navnet idé, ligefrem tænkeprocessen til et selvstændigt subjekt, som for ham er det virkeliges demiurg (bygmester)«, skriver Marx. »Hos mig er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hjerne omsatte og oversatte materielle«. (*Kapitalen*, I, Efterordet til 2. udgave. /*Kapitalen* 1. bog 1, s. 104–105/.)

I fuldstændig overensstemmelse med denne materialistiske filosofi, som er Marx', skrev Engels i sin redegørelse for den i *Anti-Dühring* – Marx havde læst dette værk i manuskript – :

»Verdens enhed består ikke i selve dens eksistens... Verdens virkelige enhed består i dens materialitet, der er bevist ...gennem en lang og vanskelig udvikling af filosofien og naturvidenskaben... *Bevægelse er materiens eksistensform.* Intetsteds og aldrig har der været og kan der være materie uden bevægelse, bevægelse uden materie... Spørger man... hvad tænkning og bevidsthed da er, og hvorfra de stammer, finder man, at de er produkter af den menneskelige hjerne, og at mennesket selv er et naturprodukt, der har udviklet sig i og sammen med sine omgivelser. I kraft af dette siger det sig selv, at den menneskelige hjernes frembringelser, der jo i sidste instans også er naturprodukter, ikke står i modsætning til den øvrige sammenhæng i naturen, men svarer til den.«

»Hegel var idealist, dvs. for ham gjaldt hans hjernes tanker ikke som mere eller mindre abstrakte afspejlinger« (Abbilder, afbildninger, undertiden taler Engels om »aftryk«) »af de virkelige ting og processer, men omvendt gjaldt tingene og deres udvikling for ham kun som virkeliggjorte afbildninger af en 'idé', der eksisterede et eller andet sted, allerede før verden blev til.« (12)

I sit skrift Ludwig Feuerbach, hvor Friedrich Engels fremstillede sine egne og Marx' anskuelser om Feuerbachs filosofi, og som han først lod trykke, efter at han endnu en gang havde gennemset sit og Marx' gamle manuskript fra 1844–1845–Om Hegel, Feuerbach og den materialistiske historieopfattelse, (13) skriver Engels:

»Det store grundspørgsmål i al filosofi, specielt i den nyere, er spørgsmålet om forholdet mellem tænken og væren... mellem ånden og naturen... Hvad er det oprindelige, ånden eller naturen?... Alt efter som dette spørgsmål blev besvaret på den ene eller den anden måde, spaltede filosofferne sig i to store lejre. Idealismens lejr bestod af dem, som hævdede åndens oprindelighed over for naturen, altså i sidste instans antog en verdensanskuelse af en eller anden art... De andre, som anså naturen for det oprindelige, tilhører materialismens forskellige skoler.« (14)

Enhver anden brug af begreberne idealisme og materialisme (i filosofisk betydning) skaber kun forvirring. Marx forkastede afgjort ikke blot idealismen, der på den ene eller

anden måde altid er forbundet med religion, men også Humes og Kants standpunkt, der i vore dage er særlig udbredt, agnosticismen, kriticismen og positivismen i deres forskellige skikkelser; – en filosofi af den art forekom ham at være en »reaktionær« indrømmelse til idealismen og i bedste fald en »skamfuld måde at acceptere materialismen på ved bagdøren, men fornægte den over for verden«. (15) Sammenlign til dette spørgsmål foruden de allerede nævnte skrifter af Engels og Marx også et brev fra Marx til Engels af 12. december 1866; dér taler Marx om den berømte naturforsker T. Huxley, der har optrådt »mere materialistisk« end sædvanligt og erklæret: »Så længe vi virkelig iagttager og tænker, kommer vi aldrig ud af materialismen«; samtidig bebrejder Marx ham, at han lader en »bagdør« stå åben til agnosticismen, Humes' lære. (16) Ganske særlig må man fremhæve Marx' opfattelse af forholdet mellem frihed og nødvendighed:

»Blind er nødvendigheden kun, for så vidt den ikke er erkendt... Frihed er indsigt i nødvendigheden.« (Engels i Anti-Dühring). (17)

Det vil sige: anerkendelse af naturens objektive lovmæssighed og af nødvendighedens dialektiske forvandling til frihed (i lighed med forvandlingen af den ikke-erkendte, men erkendelige »ting i sig selv« til en »ting for os«, og af »tingenes væsen« til »fænomener«). Hovedmangelen ved den »gamle« materialisme, den feuerbachske medregnet (og så meget mere »vulgærmaterialismen«, Büchners, Vogts og Moleschotts), bestod ifølge Marx og Engels i:

1. at denne materialisme var »overvejende mekanisk idet den ikke tog hensyn til kemiens og biologiens nyeste udvikling (i vore dage kunne man yderligere tilføje: til materiens elektriske teori),
2. at den gamle materialisme var uhistorisk og udialektisk (metafysisk i betydningen antidialektisk) og ikke gennemførte udviklingssynspunktet konsekvent og alsidigt,
3. at man opfattede »menneskets væsen« abstrakt og ikke som »totaliteten af samtlige (bestemte konkret-historiske) samfundsmæssige relationer« og derfor blot »fortolkede« verden, medens det kommer an på at »forandre« den, dvs. at man ikke forstod betydningen af »den revolutionære, praktiske virksomhed«.

## Dialektikken

Den klassiske tyske filosofis største vinding så Marx og Engels i den hegelske dialektik, den indholdsrigeste, dybeste og mest omfattende udviklingslære. Enhver anden formulering af udviklingens, evolutionens princip anså de for ensidig og fattig af indhold og for en forvanskning og fordrejelse af udviklingens virkelige forløb (der ikke sjældent fuldbyrder sig i spring, katastrofer og revolutioner) i natur og samfund.

»Marx og jeg var så temmelig de eneste, som havde reddet den bevidste dialektik« (fra idealismens og herunder også hegelianismens nederlag) »over til den materialistiske opfattelse af naturen...« »Naturen er prøven på dialektikkens rigtighed, og vi må sige om den moderne naturvidenskab, at den til denne prøve leverer et yderst rigeligt« (dette er skrevet før opdagelsen af radium, elektroner, grundstoffernes forvandling etc.!) »og dagligt voksende materiale og dermed har bevist, at det i naturen i sidste instans går dialektisk og ikke metafysisk til.« (18)

»Den store grundtanke«, skriver Engels, »at verden ikke skal opfattes som et kompleks af færdige ting, men som et kompleks af *processer*, hvor de tilsyneladende stabile ting i ikke mindre grad end deres tankeafbildninger i vort hoved, begreberne, gennemløber en uafbrudt forandring af tilbliven og død, i hvilken en fremadskridende udvikling i sidste instans gør sig gældende trods al tilsyneladende tilfældighed og trods alle øjeblikkelige tilbageskridt – denne store grundtanke er, navnlig siden Hegel, i så høj grad gået over i den almindelige bevidsthed, at den i denne almindelige formulering vel næppe møder modstand mere. Men at anerkende den i ord og at anvende den i praksis i enkeltheder på ethvert område, der kommer til undersøgelse, det er to ting«.

»For den (dialektiske filosofi) består der intet definitivt, absolut eller helligt; den påviser forgængelighed af alt og i alt, og der eksisterer intet andet for den end en uafbrudt proces af tilblivelse og død, en uophørlig stigning fra lavere til højere trin. Selv er den blot en genspejling af denne proces i den tænkende hjerne«. (19)

Dermed er dialektikken ifølge Marx »videnskaben om de almene love for bevægelse, både den ydre verdens og den menneskelige tænkningens.« (20)

Denne revolutionære side af Hegels filosofi blev overtaget og videreudviklet af Marx. Den dialektiske materialisme »behøver ikke mere en filosofi, der står over de andre videnskaber«. Hvad der så bliver stående af den hidtidige filosofi, er »læren om tænkningen og dens love – den formelle logik og dialektikken«. (21) Dialektikken i Marx' opfattelse og også i overensstemmelse med Hegel omfatter det, man i dag kalder erkendelsesteori, gnoseologi, der ligeledes må betragte sin genstand historisk, idet den udforsker og generaliserer erkendelsens opståen og udvikling, overgangen fra ikke-erkendelse til erkendelse.

I vor tid er udviklingens, evolutionens idé næsten fuldstændig indgået i den almindelige bevidsthed, men ad andre veje, ikke over Hegels filosofi. I den formulering, som Marx og Engels med udgangspunkt i Hegel gav denne idé, er den imidlertid langt mere omfattende og indholdsrig end den gængse evolutionsidé. En udvikling, der så at sige på ny gennemløber de trin, den allerede har gennemløbet, men på en anden måde, på et højere plan (»negationens negation«), en udvikling, der ikke følger en ret linje, men så at sige går i spiral; – en udvikling, der foregår springende, katastrofefyldt, revolutionært: – »afbrydelser af kontinuiteten«: kvantitetens omslag til kvalitet; – indre udviklingsimpulser, udløst ved modsigelsen og sammenstødet mellem de forskellige kræfter og tendenser, der virker på et givet legeme eller inden for et givet fænomens grænser eller inden for et givet samfund; – gensidig afhængighed og yderst snæver og uadskillelig sammenhæng mellem *alle sider* af ethvert fænomen (og historien bringer stadig nye sider frem), en sammenhæng, der frembyder en ensartet og lovbunden verdensomspændende bevægelsesproces, – dette er nogle træk af dialektikken som den udviklingslære, der er mere indholdsrig (end den sædvanlige). (Se Marx' brev til Engels af 8. januar 1868, (22) hvori han spotter over Steins »træ-trichotomier«, som det ville være absurd at forveksle med den materialistiske dialektik).

## Den materialistiske historieopfattelse

Bevidstheden om den gamle materialismes inkonsekvens, utilstrækkelighed og ensidighed overbeviste Marx om, at det var nødvendigt at »bringe videnskaben om samfundet... i samklang med det materialistiske grundlag og rekonstruere den på dette«. (23) Når materialismen generelt forklarer be-

vidsthed ud fra væren og ikke omvendt, så kræver materialismen i sin anvendelse på menneskehedens samfundsliv, at den *samfundsmæssige* bevidsthed forklares ud fra den *samfundsmæssige* væren.

»Teknologien«, siger Marx (Kapitalen, bind I), »viser menneskets aktive forhold til naturen og til dets livs umiddelbare produktionsproces og dermed også til dets samfundsmæssige livsforhold og de deraf udspringende åndelige forestillinger«. (24)

En helstøbt formulering af materialismens grundsætninger, anvendt på det menneskelige samfund og dets historie, har Marx givet i forordet til sit skrift »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« i følgende ord:

»I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige relationer, produktionsrelationer, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter.

Disse produktionsrelationer danner tilsammen samfundets økonomiske struktur, den reale basis, på hvilken der rejser sig en juridisk og politisk overbygning, og til hvilken der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, hvorpå det politiske liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet. Det er ikke menneskenes bevidsthed, der bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, der bestemmer deres bevidsthed. På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være udviklingsformer for produktivkræfterne slår disse relationer om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med social revolution. Med forandringen af det økonomiske grundlag indtræder der en langsommere eller hurtigere omvæltning af den uhyre overbygning. Når man betragter sådanne omvæltninger, må man altid skelne mellem den materielle, med naturvidenskabelig præcision konstaterbare omvæltning i de økonomiske produktionsbetingelser og de juridiske, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske, kort sagt ideologiske former, i hvilke menneskene bliver sig denne konflikt bevidst og udkæmper den.

Lige så lidt som man bedømmer et menneske efter, hvad

det mener om sig selv, lige så lidt kan man bedømme en sådan omvæltningsperiode ud fra dens egen bevidsthed, men må tværtimod forklare denne bevidsthed ud fra det materielle livs modsigelser, ud fra den forhåndenværende konflikt mellem samfundsmæssige produktivkræfter og produktionsrelationer... I store omrids kan den asiatiske, den antikke, den feudale og den moderne borgerlige produktionsmåde betegnes som den økonomiske samfundsformations opadstigende epoker«. (25) (Sml. Marx' korte formulering i et brev til Engels af 7. juli 1866: Vor teori om bestemmelse af arbejdsorganisationen ved hjælp af produktionsmidler. (26))

Udarbejdelsen af den materialistiske historieopfattelse eller rettere sagt materialismens konsekvente fortsættelse og udstrækning til samfundsfænomenernes område, fjernede to mangler ved de tidligere historieteorier. For det første behandlede disse i bedste fald kun de idémæssige motiver til menneskenes historiske handlen uden at undersøge, hvad der fremkalder disse motiver, uden at finde frem til den objektive lovbundethed i udviklingen af systemet af samfundsmæssige relationer og uden at betragte disse relationers rødder i den materielle produktions udviklingstrin; for det andet omfattede de tidligere teorier ikke befolkningsmassernes handlinger, medens den historiske materialisme for første gang gjorde det muligt at udforske massernes samfundsmæssige livsbetingelser og forandringer i disse betingelser med naturhistorisk nøjagtighed. »Sociologien« og historieskrivningen før Marx havde i *bedste* fald leveret en ophobning af fragmentarisk samlede, rå kendsgerninger og en skildring af adskilte sider af den historiske proces. Marxismen viste vejen til en altomfattende og alsidig udforskning af de økonomiske samfundsformationers dannelses-, udviklings- og forfaldsproces, idet den undersøgte *totaliteten* af alle modstridende tendenser, førte dem tilbage til nøjagtigt bestemte livs- og produktionsbetingelser for samfundets forskellige *klasser*; fjernede subjektivismen og vilkårlighed ved udvælgelsen eller udlægningen af de enkelte »fremherskende« ideer og påviste, at *rødderne* til alle ideer og alle forskellige tendenser ligger i de materielle produktivkræfters tilstand. Menneskene skaber selv deres historie, men hvad der bestemmer menneskenes og navnlig menneskemassernes bevæggrunde, hvad der forårsager sammenstødene mellem modstridende ideer og bestræbelser, hvad totaliteten af alle disse sammenstød i alle menne-

skelige samfund udgør, hvad det materielle livs objektive produktionsbetingelser, der danner basis for menneskenes hele historiske handlen, består af, og hvordan disse betingelsers udviklingslov er, – alt dette hæftede Marx opmærksomheden ved, og han viste vejen til en videnskabelig udforskning af historien som en sammenhængende, i hele sin vældige mangesidethed og modsætningsfyldthed løvbunden proces.

### **Klassekampen**

Det er almindelig kendt, at nogles bestræbelser i et givet samfund går på tværs af andres, at samfundslivet er fuldt af modsigelser, og at historien viser os kampen mellem folk og samfund såvel som kampen inden for disse og desuden den periodiske vekslen af revolution og reaktion, krig og fred, stilstand og hurtigt fremskridt og forfald. Marxismen gav os den ledetråd, der gør det muligt at opdage en lovmæssighed i denne tilsyneladende labyrint og i dette kaos, – nemlig klassekampens teori. Kun ved at undersøge de samlede bestræbelser fra alle medlemmer af et givet samfund eller en gruppe af samfund kan man nå til en videnskabelig bestemmelse af disse bestræbelsers resultat. Men oprindelsen til de modstridende bestræbelser er forskellen i stilling og livsvilkår for de *klasser*; ethvert samfund består af.

»Alle hidtidige samfunds historie er *klassekampenes historie*«, skriver Marx i Det Kommunistiske Manifest (med undtagelse af det oprindelige fællesskabs historie, tilføjede Engels senere). (27)

»Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hinanden, har – snart skjult, snart åbenlyst – ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller de kæmpende klassers fælles undergang«.

»Det moderne borgerlige samfund, der er opstået ved feudalsamfundets undergang, har ikke ophævet klassemodsigelserne. Det har kun sat nye klasser i stedet for de gamle, nye betingelser for undertrykkelse, nye former for kampen.

Men vor tidsalder, bourgeoisiets tidsalder, udmærker sig ved, at den har forenklet klassemodsigelserne. Hele samfundet spaltes sig mere og mere i to store fjendtlige lejre, i to

store klasser, der står i direkte modsætning til hinanden: bourgeoisiet og proletariatet«. (28)

Siden den store franske revolution har Europas historie på en særlig anskuelig måde i en række lande bragt dette virkelige grundlag for begivenhederne, klassernes kamp, frem i lyset. Allerede restaurationsperioden i Frankrig frembragte en række historikere (Thierry, Guizot, Mignet, Thiers), der i deres bedømmelse af begivenhederne ikke kunne undgå at anerkende klassernes kamp som nøglen til forståelse af hele den franske historie. Men den seneste epoke, epoken med bourgeoisiets fuldstændige sejr, med de repræsentative forsamlinger, med den vidtgående (om ikke almindelige) valget, den billige dagspresse, der trænger ud i masserne osv., epoken med de mægtige og stadig voksende arbejdersammenslutninger og arbejdsgiverforeninger osv. har endnu mere iøjnefaldende (ganske vist undertiden i en meget ensidig, »fredelig«, »konstitutionel« form) vist klassekampen som begivenhedernes drivfjeder. Det følgende sted fra Marx' Kommunistiske Manifest viser os, hvilke krav til en objektiv analyse af enhver classes stilling i det moderne samfund i forbindelse med analysen af enhver classes udviklingsbetingelser, Marx stillede til samfundsvidenskaben:

»Af alle de klasser, som i dag står over for bourgeoisiet, er det kun proletariatet, der er en virkelig revolutionær klasse. De andre klasser går tilbage og forsvinder, efterhånden som storindustrien trænger frem, men proletariatet er storindustriens alleregentligste produkt.

Mellemlagene, småfabrikanterne, de småhandlende, håndværkerne, bønderne, alle bekæmper de bourgeoisiet for at sikre deres eksistens som middelstand mod undergang. De er altså ikke revolutionære, men konservative. Ja, de er reaktionære, de søger at dreje historiens hjul tilbage. Hvis de endelig er revolutionære, så er de det med henblik på den overgang i proletariatets rækker, der forestår dem, så forsvares de ikke deres nuværende, men deres fremtidige interesser, så forlader de deres eget standpunkt for at stille sig på proletariatets«. (29)

I en række historiske skrifter gav Marx dybtgående og strålende prøver på en materialistisk historieskrivning, på analyse af hver enkelt classes stilling og undertiden på forskellige grupper eller lags stilling inden for en klasse og påviste

overbevisende, hvordan og hvorfor »enhver klassekamp er en politisk kamp«. Det af os citerede sted illustrerer, hvilket indviklet net af samfundsforhold og *overgangstrin* fra én klasse til en anden og fra fortid til fremtid, Marx analyserer for at fastslå resultanten af hele den historiske udvikling.

Sin dybeste, mest omfattende og mest detaljerede bekræftelse og anvendelse får Marx' teori i hans økonomiske lære.

### Marx' økonomiske lære

»Dette værks endelige formål«, siger Marx i forordet til Kapitalen, »er at afdække det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov«, dvs. det kapitalistiske, det borgerlige samfunds. (30) Udforskningen af produktionsrelationerne i et givet, historisk bestemt samfund i deres opståen, udvikling og forfald – det er indholdet af Marx' økonomiske lære. I det kapitalistiske samfund hersker *vareproduktion*, og Marx' analyse begynder derfor med en analyse af varen.

### Værdilæren

En vare er for det første en ting, der tilfredsstillende et eller andet menneskeligt behov, for det andet er den en ting, der kan udveksles med en anden. En tings nytte gør den til en *brugsværdi*. Bytteværdi (eller blot værdi) er først og fremmest det forhold, den proportion, hvori et bestemt antal brugsværdier af én art kan udveksles med et bestemt antal brugsværdier af en anden art. Den daglige erfaring viser os, at millioner og milliarder af sådanne udvekslinger uophørligt sætter de mest forskelligartede og indbyrdes usammenlignelige brugsværdier lig med hinanden. Hvad er det da, der er fælles for disse ting, som inden for et bestemt system af samfundsrelationer uophørligt sættes lig med hinanden? Fælles for dem er, at de er *arbejdsprodukter*. I udvekslingen af produkter sætter menneskene de mest forskellige arter af arbejde lig med hinanden. Vareproduktionen er et system af samfundsmæssige relationer, under hvilke de enkelte producenter frembringer forskelligartede produkter (samfundsmæssig arbejdsdeling), og alle disse produkter sættes lig med hinanden ved udvekslingen. Det, alle varer har tilfælles, er altså ikke en bestemt produktionsgrens konkrete arbejde, ej heller arbejde af en bestemt karakter, men *abstrakt* menneskeligt arbejde, menneskeligt arbejde overhovedet. Et givet samfunds samlede arbejdskraft, udtrykt i summen af alle va-

rers værdi, er en og samme menneskelige arbejdskraft: milliarder af udvekslinger beviser det. Følgelig udgør også hver enkelt vare kun en bestemt del af den *samfundsmæssigt nødvendige* arbejdstid. Værdiens størrelse bestemmes ved mængden af det samfundsmæssigt nødvendige arbejde eller ved den arbejdstid, der er samfundsmæssigt nødvendig til produktion af den pågældende vare, den pågældendes brugsværdi.

»Idet de (menneskene) i produktudvekslingen sætter deres forskelligartede produkter lig hinanden som værdier, sætter de deres forskellige arbejder lig hinanden som menneskeligt arbejde. De ved det ikke, men de gør det«. (31)

Værdien er en relation mellem to personer, som en gammel økonom har sagt, han skulle blot have tilføjet: en relation, der er skjult i et tingsligt hylster. Kun set ud fra systemet af de samfundsmæssige produktionsrelationer i en bestemt historisk samfundsformation og dertil relationer, der ytrer sig i massestok, og i de milliarder gange, udvekslingen gentages, kan man forstå, hvad værdi er. »Som bytteværdi er alle varer kun bestemte mængder *anvendt arbejdstid*«. (32)

Efter en indgående analyse af dobbeltkarakteren (33) af det arbejde, der repræsenteres i varerne, går Marx over til at analysere *værdiformerne* og *pengene*. Den hovedopgave, som Marx her stiller sig, er undersøgelsen af, hvordan værdiens pengeform er *opstået*, af udvekslingens *historiske udviklingsproces* fra enkelte, tilfældige udvekslinger (»den simple, specielle eller tilfældige værdiform«: en bestemt mængde af én vare byttes mod en bestemt mængde af en anden) til den almene værdiform, hvor en række forskellige varer udveksles med en og samme bestemte vare, og til værdiens pengeform, hvor gullet optræder som denne bestemte vare, den almene ækvivalent. Pengene, der er det højeste produkt i udvekslingens og vareproduktionens udvikling, skjuler og tilslører de private arbejders samfundsmæssige karakter og den samfundsmæssige sammenhæng mellem de enkelte producenter, der forenes af markedet. Marx underkaster pengenes forskellige funktioner en overordentlig indgående analyse, og det er også her (som overhovedet i de første kapitler af Kapitalen) af særlig vigtighed at erindre sig, at hans abstrakte og undertiden tilsyneladende rent deduktive fremstillingsform i virkeligheden gengiver et gigantisk materiale af data vedrørende udvekslingens og vareproduktionens udviklingshistorie.



»Pengene... forudsætter... en vis højde af vareudveksling. De særlige pengeformer: blot vareækvivalent, eller omsætningsmiddel, eller betalingsmiddel, værdiopbevaringsmiddel og verdenspenge, peger alt efter den ene eller anden funktions forskellige omfang og relative vægt på meget forskellige trin af den samfundsmæssige produktionsproces.« (Se Kapitalen, bd. I) (34)

### *Merværdien*

På et bestemt trin i vareproduktionens udvikling forvandler penge sig til kapital. Formlen for varecirkulationen var:  $V$  (vare) –  $P$  (penge) –  $V$  (vare), dvs. salg af én vare for at købe en anden. Den almene formel for kapitalen er derimod  $P - V - P$ , (dvs. køb for at sælge med profit). Marx kalder denne forøgelse af det oprindelige pengebeløb, der blev sat i omløb, for merværdi. Denne »tilvækst« af penge i det kapitalistiske omløb er almindelig bekendt. Netop denne tilvækst forvandler penge til kapital som en særlig, historisk bestemt samfundsmæssig produktionsrelation. Merværdien kan ikke opstå af varecirkulationen, for denne kender kun udveksling af varer af samme værdi, og den kan heller ikke opstå af en prisforhøjelse, for købernes og sælgernes gensidige tab og gevinst ville blive udlignet, idet det her netop drejer sig om et samfundsmæssigt masse- og gennemsnitsfænomen og ikke om en individuel begivenhed. For at opnå merværdi skal en »pengebesidder... på markedet opdage en vare, hvis brugsværdi selv besidder den ejendommelige beskaffenhed, at den er kilde til værdi«, (35) – altså en vare, hvis forbrugsproces samtidig er en værdiskabende proces. Og en sådan vare findes. Det er menneskets arbejdskraft. Brugen af arbejdskraft er arbejdet, og arbejdet skaber værdi. Pengeejereren køber arbejdskraften til den værdi, der ligesom værdien af enhver anden vare bestemmes ved den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, der kræves til at fremstille den (dvs. ved omkostningerne til underhold af arbejderen og hans familie). Når pengeejereren har købt arbejdskraften, så har han ret til at bruge den, dvs. sætte den til at arbejde hele dagen – lad os sige 12 timer. Arbejderen frembringer imidlertid i løbet af 6 timer (den »nødvendige« arbejdstid) et produkt, hvis værdi svarer til hans leveomkostninger, og i de følgende 6 timer (»mer«arbejdstid) frembringer han et af kapitalisten ikke betalt »merprodukt« eller merværdien. Følgelig må man, set ud

fra produktionsprocessen, skelne mellem to dele af kapitalen: den konstante kapital, som gives ud til produktionsmidlerne (maskiner, arbejdsredskaber, råmaterialer osv.) – hvis værdi (straks eller efterhånden) uforandret indgår i det færdige produkt – og den variable kapital, der gives ud til arbejdskraften. Værdien af den variable kapital forbliver ikke uforandret, men forøges under arbejdsprocessen, idet den skaber merværdi. For at udtrykke, hvor meget kapitalen udbytter arbejdskraften, skal man derfor ikke sammenligne merværdien med den samlede kapital, men kun med den variable kapital. Merværdiraten, som Marx kalder dette forhold, vil altså i vort eksempel andrage 6:6, dvs. 100 pct.

Den historiske forudsætning for kapitalens opståen er for det første akkumulationen af en vis pengemængde i hænderne på enkeltpersoner under vareproduktionen på et relativt højt udviklingsniveau overhovedet, og for det andet tilstedeværelsen af en i dobbelt betydning »fri« arbejder – fri for alle hindringer eller indskrænkninger ved salget af sin arbejdskraft og fri for at eje jord og overhovedet produktionsmidler – dvs. en ejendomsløs arbejder, en »proletar«, der kun kan eksistere ved at sælge sin arbejdskraft.

Forøgelse af merværdien er i hovedsagen mulig på to måder: gennem forlængelse af arbejdsdagen (»absolut merværdi«) og gennem forkortelse af den nødvendige arbejdsdag (»relativ merværdi«). I sin analyse af den første metode giver Marx en storslået skildring af arbejderklassens kamp for kortere arbejdsdag og af statsmagtens indgriben for at forlænge den (14.–17. århundrede) og for at forkorte den (fabrikslovgivningen i det 19. århundrede). Siden Kapitalen udkom, har arbejderbevægelsens historie i alle verdens civiliserede lande leveret tusinder og atter tusinder af nye data til illustration af denne skildring.

I sin analyse af produktionen af den relative merværdi undersøger Marx de tre vigtigste historiske stadier i kapitalismens forøgelse af arbejdets produktivitet: 1. simpel kooperation, 2. arbejdsdeling og manufaktur, 3. maskiner og storindustri. Hvor dybtgående Marx her har blottet de grundlæggende og typiske træk i kapitalismens udvikling, ser man bl.a. deraf, at undersøgelserne af den såkaldte »hjemmeindustri« i Rusland yder et meget rigt materiale til illustration af de to første af de nævnte tre stadier. Og den maskinelle storindustri revolutionerende virkning, beskrevet af Marx i 1867, har i det halve århundrede, der er gået siden da, gjort

sig gældende i en hel række »nye« lande (Rusland, Japan og andre).

Videre: i aller højeste grad vigtig og ny er Marx' analyse af *kapitalens akkumulation*, dvs. forvandlingen af en del af merværdien til kapital og anvendelsen af denne del, ikke til tilfredsstillelse af kapitalistens personlige behov eller luner, men til ny produktion. Marx påviste den fejl, hele den tidligere klassiske politiske økonomi (siden Adam Smith) havde begået ved at antage, at hele den merværdi, der forvandles til kapital, bliver variabel kapital. I virkeligheden spalter den sig i *produktionsmidler* plus variabel kapital. Af meget stor betydning i kapitalismens udviklingsproces og forvandling til socialisme er, at den konstante kapitals andel (af den samlede sum af kapital) vokser hurtigere end den variable kapitals.

Kapitalens akkumulation, der fremskynder maskinernes fortrængning af arbejderne og skaber rigdom på den ene pol og fattigdom på den anden, afføder også den såkaldte »industrielle reservearmé«, det »relative overskud« af arbejdere eller den »kapitalistiske overbefolkning«, der antager overordentlig forskelligartede former og giver kapitalen mulighed for at udvide produktionen overordentlig hurtigt. Denne mulighed i forbindelse med kreditten og kapitalens akkumulation i form af produktionsmidler giver i øvrigt nøglen til forståelsen af overproduktionskriserne, der periodisk er udbrudt i de kapitalistiske lande, først gennemsnitligt hvert tiende år, senere med længere og mindre bestemte mellemrum. Man må skelne mellem kapitalakkumulationen på kapitalismens grundlag og den såkaldte oprindelige akkumulation: den voldelige adskillelse af det arbejdende menneske fra produktionsmidlerne, forjagelsen af bønderne fra deres jord, tyveri af fællesjorderne, koloni- og statsgældssystemet, beskyttelsestoldsystemet osv. Den »oprindelige akkumulation« frembringer på den ene pol den »frie« proletar, på den anden pengebesidderen, kapitalisten.

Marx karakteriserer »den kapitalistiske akkumulations historiske tendens« i følgende berømte ord:

»Ekspropriation af de umiddelbare producenter gennemføres med den mest skånselsløse vandalisme og drevet af de mest infame, mest smudsige, mest småligt ondsksfulde lidenskaber. Den gennem eget arbejde erhvervede privatejendom« (bondens og håndværkerens), »der beror på så at sige

det enkelte, uafhængige arbejdsindvids sammenvoksning med sine arbejdsbetingelser, bliver fortrængt af den kapitalistiske privatejendom, der hviler på udbytning af fremmed, men formelt frit arbejde«.

»Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere arbejderen, der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere.

Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktionens egne immanente loves spil, gennem kapitalismens centralisation. En kapitalist slår altid mange ihjel. Hånd i hånd med denne centralisation, dvs. med nogle få kapitalisters ekspropriation af mange, udvikler arbejdsprocessens kooperative form sig i en stadigt voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kun kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde. I stadig højere grad opsluges alle folk af verdensmarkedets net og dermed udvikles det kapitalistiske regimes internationale karakter. Med det stadigt faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degradation, udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst, og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dets herredømme. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatorerne eksproprieres«. (Kapitalen, I) (36)

I højeste grad vigtig og ny er endvidere den analyse, Marx i andet bind af Kapitalen giver af samfundskapitalens reproduktion i sin helhed. Også her tager Marx ikke et individuelt fænomen, men et massefænomen, ikke en brøkdel af samfundets økonomi, men hele denne økonomi som totalitet. Idet Marx retter den ovenfor omtalte fejl hos klassikerne, deler han hele den samfundsmæssige produktion i to store afdelin-

ger: 1) produktion af produktionsmidler og 2) produktion af forbrugsvarer, og ved hjælp af taleksempler undersøger han indgående hele samfundskapitalens cirkulation, såvel når den reproduceres i det hidtidige omfang, som når den akkumulerer. I tredje bind af Kapitalen løses problemet om gennemsnitsprofitratens dannelse på grundlag af værdiloven. Det er et stort fremskridt for den økonomiske videnskab i Marx' skikkelse, at analysen går ud fra økonomiske massefænomener, fra samfundsøkonomien i dens helhed, og ikke fra enkelttilfælde eller fra konkurrencens ydre fænomener, som den vulgære politiske økonomi eller den moderne »grænsenytteteori« ofte indskrænker sig til. Først analyserer Marx merværdiens opståen, og derefter går han over til dens opdeling i profit, kapitalrente og jordrente. Profiten er merværdiens forhold til hele den kapital, der er anbragt i et foretagende. Kapital af »høj organisk sammensætning« (dvs. at den konstante kapital har overvægt over den variable i en udstrækning, der overskrider det samfundsmæssige gennemsnit) giver en profitrate, der er lavere end den gennemsnitlige, kapital af »lavere organisk sammensætning« giver derimod en profitrate, der er højere end den gennemsnitlige. Konkurrencen mellem kapitalerne og deres frie overførsel fra én produktionsgren til en anden udjævner i begge tilfælde profitraten til det gennemsnitlige niveau. Summen af alle varers værdi i et givet samfund falder sammen med summen af varernes pris. Men i de enkelte foretagender og i de enkelte produktionsgrene sælges varerne under indflydelse af konkurrencen ikke til deres værdi, men til deres *produktionspriser*, der er lig med den anvendte kapital plus gennemsnitsprofitraten.

Den velkendte og ubestridelige kendsgerning, at priserne afviger fra værdierne, og at profitten udlignes, har Marx således fuldt ud forklaret på grundlag af værdiloven, for varernes samlede værdi falder sammen med totalsummen af deres priser. Men reduktionen af værdien (den samfundsmæssige) til priser (individuelle) foregår ikke på nogen enkel og umiddelbar, men på en yderst kompliceret måde: det er ganske naturligt, at i et samfund, der består af indbyrdes adskilte vareproducenter, som kun er forbundet med hinanden gennem markedet, kan lovmæssigheden kun ytre sig i en gennemsnitlig, samfundsmæssig lovmæssighed, gyldig i massemålestok, hvor de individuelle afvigelser til den ene eller anden side ophæver hinanden.

Forøgelse af arbejdsproduktiviteten er udtryk for, at den konstante kapital vokser hurtigere end den variable. Men da merværdien alene er en funktion af den variable kapital, så er det klart, at profitraten (merværdiens forhold til den samlede kapital, ikke til den variable alene) er tilbøjelig til at falde. Marx analyserer udførligt denne tendens og en række af de omstændigheder, der tilslører eller modvirker den. Uden at opholde os længere med at gengive de overordentlig interessante afsnit i tredje bind om åger-, handels- og pengekapital, går vi over til det vigtigste: teorien om *jordrenten*. Da jordarealet er begrænset og i de kapitalistiske lande helt er i hænderne på privatejere, bestemmes landbrugsprodukternes produktionspris ikke af produktionsomkostningerne på den gennemsnitlige jord, men på den dårligste, og ikke under de gennemsnitlige, men under de dårligste betingelser for produktets levering til markedet. Forskellen mellem denne pris og produktionspriserne på bedre jord (eller under bedre betingelser) giver forskels- eller *differentialrenten*. Marx analyserer indgående differentialrenten og påviser, at den opstår gennem forskellen i de forskellige jordstykkers frugtbarhed og gennem forskellen i størrelsen af de kapitaler, der investeres i jorden. Dermed afslørede han (se også Teorier om merværdien, (37) hvor kritikken af Rodbertus fortjener særlig opmærksomhed) fuldstændig Ricardos fejltagelse, ifølge hvilken differentialrenten kun skulle fremkomme ved den successive overgang fra bedre til dårligere jorder. Tværtimod, der forekommer også modsatte overgange, en forvandling af én jordklasse til en anden (som følge af fremskridt i agerbrugsteknikken, byernes vækst osv.), og den famøse »lov om jordens aftagende frugtbarhed« viser sig at være en stor fejltagelse og et forsøg på at vælte skylden for kapitalismens svagheder, begrænsninger og modsigelser over på naturen. Endvidere: samme profit i alle industrigrene og i samfundsøkonomien overhovedet forudsætter fuldkommen fri konkurrence og fri overførsel af kapital fra én produktionsgren til en anden. Men den private ejendomsret til jorden skaber et monopol, en hindring for denne frie overførsel. Som følge af dette monopol indgår produkterne fra landbruget – der er kendetegnet ved lavere kapitalsammensætning og følgelig også ved højere individuel profitrate – ikke i en fuldstændig fri udjævning af profitraten, jordejeren får i sin egenskab af monopolist mulighed for at holde prisen over den gennemsnitlige pris, og denne monopolpris frembringer den *absolutte* rente.

Differentialrenten kan ikke ophæves, så længe kapitalismen eksisterer, det kan derimod den absolutte rente, f.eks. ved nationalisering af jorden, ved jordens overgang til statsejendom. En sådan overgang ville betyde undergravelse af de private besidderes monopol og en mere konsekvent og mere fuldstændig gennemførelse af den frie konkurrence inden for landbruget. Og derfor, bemærker Marx, har radikale borgerlige talsmænd gentagne gange i historien fremsat dette progressive borgerlige krav om nationalisering af jorden, et krav, der imidlertid skræmmer bourgeoisiets flertal, fordi det »snerper« for tæt på et andet og i vore dage særlig vigtigt og »følsomt« monopol: monoopolet på produktionsmidlerne overhovedet. (På en udmærket populær, kortfattet og klar måde har Marx selv udlagt sin teori om kapitalens gennemsnitsprofit og den absolutte jordrente i et brev til Engels af 2. august 1862. Se Brevveksling, bd. III, s. 77–81, jfr. også brevet af 9. august 1862, samme bind, s. 86, 87 / MEW, bd. 30, s. 263–268 og s. 274–275/).

Vedrørende jordrentens historie er det også vigtigt at henviser til Marx' analyse, der viser forvandlingen af arbejdsrenten (hvor bonden producerer merproduktet gennem sit arbejde på godsejerens jord) til produkt- og naturalrente (bonden producerer merproduktet på sin egen jord og afleverer det til godsejeren i kraft af »ydre økonomisk tvang«) og siden til kontantrente (samme naturalrente, kun omregnet til penge, »obrok« i det gamle Rus-rige, (38) som følge af vareproduktionens udvikling) samt sluttelig til kapitalistisk jordrente, hvor arbejdsgiveren dukker op i landbruget i stedet for bonden og lader jorden dyrke ved hjælp af lønarbejde. I forbindelse med denne analyse af »den kapitalistiske jordrentes opståen« skal der henvises til en række meget skarpsindige (og for tilbagestående lande som Rusland særligt vigtige) tanker af Marx om *kapitalismens udvikling i landbruget*.

»Naturalrentens forvandling til kontantrente (bliver) med nødvendighed (ledsaget) af dannelsen af en klasse af besiddelsesløse daglejere, der lejer sig ud for penge, denne forvandling foregribes selv derved. I dens tilblivelsesperiode, hvor den nye klasse endnu kun optræder sporadisk, bliver det hos de bedre stillede rentepligtige bønder nødvendigvis efterhånden en vane at udbytte lønnede landarbejdere for egen regning, ligesom de mere velhavende hørige bønder allerede i feudaltiden selv holdt hørige. Denne udvikling giver dem lidt

efter lidt mulighed for at samle en vis formue og selv blive fremtidige kapitalister. Blandt de hidtidige selvarbejdende besiddere af jorden opstår der altså grobund for kapitalistiske forpagtere, hvis udvikling er betinget af den kapitalistiske produktions almindelige udvikling uden for landbruget«. (Kapitalen, III, 332 / Kapitalen 3, bog 4, s. 1027/).

»Ekspropriation og fordrivelse af en del af landbefolkningen frigør tillige med arbejderne ikke blot deres livsforbrødenheder og arbejdsmateriale til den industrielle kapital brug, det skaber også det indre marked.« (Kapitalen, I, 778 / Kapitalen 1, bog 4, s. 1041/).

Landbefolkningens forarmelse og ruinerer spiller på sin side en rolle ved skabelsen af en reservearmé af arbejdere til kapitalen. I ethvert kapitalistisk land er »en del af landbefolkningen... derfor hele tiden på spring til at gå over i by- eller manufakturproletariatet... (Manufaktur anvendes her i betydningen: alle ikke-landbrugsmæssige industrier). Denne kilde til relativ overbefolkning flyder således til stadighed... Landarbejderen bliver derfor trykket ned på minimumsløn og står altid med ét ben i pauperismens sump«. (Kapitalen, I, 668 / Kapitalen 1, bog 4, s. 904/).

Bondens ejendomsret til den jord, han dyrker, er grundlaget for småproduktionen og betingelsen for dennes opblomstring og udvikling i sin klassiske form. Men denne småproduktion er kun forenelig med snævre og primitive rammer for produktion og samfund. Under kapitalismen »adskiller udbytningen af bønderne sig kun i formen fra udbytningen af det industrielle proletariat. Den, der udbytter, er den samme: kapitalen. De enkelte kapitalister udbytter de enkelte bønder gennem *prioriteterne* og *ågeren*, kapitalistklassen udbytter bondeklassen gennem *statsskatterne*«. (Klassekampene I Frankrig). (39)

»Bondens småbrug er kun det påskud, som gør det muligt for kapitalisten at trække profit, renter og afgifter ud af landbruget og lade det blive bondens egen sag, hvordan han slider sig til sin arbejds løn«. (Louis Bonapartes Attende Brumaire). (40)

I reglen afgiver bonden til og med en del af sin arbejds løn til det kapitalistiske samfund, dvs. til kapitalistklassen, og synker »ned på samme niveau som den irske *forpagter* – og alt det

under foregivende af at være *privatbesidder*« (Klassekampene I Frankrig). (41)

Hvori består nu »en af årsagerne til, at kornprisen i lande, hvor parcelejendom fremhersker, er lavere end i lande med kapitalistisk produktionsmåde?« (Kapitalen III, 340 / Kapitalen 3, bog 4, s. 1037/). Den består i, at bonden giver samfundet (dvs. kapitalistklassen) en del af merproduktet gratis.

»Denne lave produktionspris er altså et resultat af producenternes fattigdom og på ingen måde et resultat af deres arbejdes produktivitet«. (Kapitalen, III, 340 / Kapitalen 3, bog 4, s. 1037/).

Den lille jordejendom, den normale form for småproduktion, bliver under kapitalismen degraderet og ødelagt og går til grunde.

»Parcelejendommen udelukker ifølge sin natur: udvikling af arbejdets kollektive /gesellschaftliche/ produktivkræfter, kollektive arbejdsformer, kollektiv koncentration af kapitalerne, kvægavl i stor målestok, progressiv anvendelse af videnskaben.

Åger og skattetryk bevirker overalt forarmelse. Kapitaludlægget til jordprisen betyder, at denne kapital unddrages driften. Uendelig opsplittning af produktionsmidlerne og isolering af producenterne selv.

– (Kooperativer, dvs. andelsforetagender for mindre landbrugere, der spiller en overordentlig stor borgerlig-progressiv rolle, formår kun at afsvække denne tendens uden dog at ophæve den; man må heller ikke glemme, at disse kooperativer indbringer de rige bønder meget, men den store mængde af fattige bønder meget lidt, næsten intet, og endvidere, at fællesbrugene selv bliver udbyttede af lønarbejde.)

»Uhyre ødslen med menneskekraft. Fremadskridende forringelse af produktionsbetingelserne og fordyrelse af produktionsmidlerne er en nødvendig lov for parcelejendommen« (småbruget). (Kapitalen, III). (42)

Inden for landbruget såvel som inden for industrien foregår kapitalens omdannelse af produktionsprocessen kun på bekostning af »producenternes martyrium«.

»Det, at arbejderne på landet spredes over et større areal, knækker deres evne til at gøre modstand, mens koncentrationen af byarbejderne øger deres. På samme måde som det er tilfældet i industrien i byerne, må den øgede produktivkraft og den større mængde arbejde, der sættes i bevægelse, også i det moderne landbrug betales ved, at selve arbejdskraften hærges og sygner hen. Og ethvert af det kapitalistiske landbrugs fremskridt er et skridt videre i kunsten at plyndre ikke blot arbejderne men også jorden... Den kapitalistiske produktion kan derfor kun udvikle teknikken og kombinationen af de forskellige processer til et socialt hele samtidig med, at den undergraver de kilder, som al rigdom udspringer af: jorden og arbejdere.« (Kapitalen, I, slutningen af 13. kapitel) (43)

## Socialismen

Af det foregående ses, at Marx helt og holdent afleder uundgåeligheden af det kapitalistiske samfunds forvandling til et socialistisk ud fra det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov. Arbejdets socialisering, (44) der i tusinder af former og med stadig tiltagende hurtighed skrider fremad, og som i det halve århundrede, der er forløbet siden Marx' død, særligt tydeligt er kommet til udtryk i storindustriens, kartellernes, syndikaternes og trusternes vækst og ligeledes i den gigantiske vækst af finanskapitalens omfang og magt – det er det væsentlige materielle grundlag for socialismens uundgåelige komme. Den intellektuelle og moralske drivkraft og den fysiske fuldbyrder af denne forvandling er det proletariat, kapitalismen selv har opfostret. Dets kamp mod bourgeoisiet, som ytrer sig i forskellige og stadig mere indholdsrige former, bliver uundgåeligt til en politisk kamp, der sigter mod proletariatets erobring af den politiske magt (»proletariatets diktatur«). Produktionens socialisering kan ikke undgå at føre til produktionsmidlernes overgang til samfundseje, til »ekspropriation af ekspropriatorerne«.

En vældig forøgelse af arbejdsproduktiviteten, forkortelse af arbejdsdagen, afskaffelse af resterne, ruinerne, af den primitive opsplittede småproduktion til fordel for kollektivt, avanceret arbejde – det er de direkte følger af denne overgang. Kapitalismen bryder definitivt sammenhængen mellem industri og landbrug, men forbereder samtidig gennem sin højeste udvikling nye elementer til genoprettelse af denne

sammenhæng, til forening af industri og landbrug på grundlag af en bevidst anvendelse af videnskaben, kombination af det kollektive arbejde og en ny form for bosætning af menneskeheden (med afskaffelse af såvel forladtheden, isolationen og kulturløsheden på landet som den naturstridige opkobling af enorme menneskemasser i storbyerne). En ny familieform, nye forhold i kvindens stilling og i den opvoksende generations opdragelse forberedes gennem den moderne kapitalismes højeste former: kvinde- og børnearbejdet og kapitalismens opløsning af den patriarkalske familieform antager i det moderne samfund uundgåeligt de frygteligste, modbydeligste og mest katastrofale former. Men ikke desto mindre:

»er det dog storindustrien, der skaber det nye økonomiske grundlag for en højere familieform og en højere form for forholdet mellem de to køn. Det gør den ved den afgørende rolle, den tildeler kvinderne, de unge og børn af begge køn i samfundsmæssigt organiserede produktionsprocesser uden for hjemmets sfære. Det ville naturligvis være lige så tåbeligt at anse den kristeligt-germanske form for familie for evig og uforanderlig som den antikke romerske, eller græske, eller orientalske, der i øvrigt udgør led i en historisk udviklingsrække. Det er lige så indlysende, at det, at man sammensætter det kombinerede arbejdspersonel af mennesker af begge køn og af de forskellige aldre, vil kunne blive en kilde til menneskelig udvikling, på trods af, at det er en pestkilde til fordærv og slaveri under den spontane, brutale kapitalistiske form, hvor arbejderne er til for produktionsprocessens skyld og ikke omvendt«. (Kapitalen, I, slutningen af 13. kapitel) (45)

Fabrikssystemet viser os »de første spæde kim til fremtidens opdragelse, der for alle børns vedkommende over en vis alder vil forene produktivt arbejde med undervisning og gymnastik, ikke blot som en metode til at øge den samfundsmæssige produktion, men som den eneste metode til at frembringe alsidigt udviklede mennesker«. (Samme sted) (46)

På det samme historiske grundlag stiller Marx' socialisme også spørgsmålene om nationaliteten og om staten – ikke kun for at forklare fortiden, men også for uden frygt at kunne se

ind i fremtiden og for at danne grundlag for den dristige praktiske handling, der netop tager sigte på at virkeliggøre denne fremtid. Nationerne er et uundgåeligt produkt af og en uundgåelig form for samfundsudviklingens borgerlige epoke. Og arbejderklassen kunne ikke vokse sig stærk, modnes og tage form uden »at konstituere sig selv som nation«, uden at være »national« (»selv om det er i en helt anden betydning end den borgerlige«). Men kapitalismens udvikling nedbryder mere og mere de nationale skranker, afskaffer den nationale isolation og sætter klasseantagonismer i de nationale antagonisters sted. I de udviklede kapitalistiske lande er det derfor fuldkommen sandt, at »arbejderne ikke har noget fædreland« og at »samlet aktion«, i det mindste fra alle civiliserede landes arbejdere, er »en af de første betingelser for proletariats befrielse«. (Det Kommunistiske Manifest) (47)

Staten, denne organiserede vold, opstod uundgåeligt på et vist trin i samfundsudviklingen, da samfundet spaltede sig i uforsonlige klasser, og da det ikke mere ville kunne eksistere uden en »magt«, der tilsyneladende står over samfundet og til en vis grad er adskilt fra det. Idet staten opstår af klassemodsetningerne bliver den:

»den mægtigste, den økonomisk herskende classes stat, og denne klasse bliver ved statens hjælp også den politisk herskende og får således nye midler til at underkue og udbytte den undertrykte klasse. Således var oldtidens stat fremfor alt en stat for slaveejere til at holde slaverne nede, ligesom feudalstaten var adelens organ til at holde de livegne bønder nede, og den moderne repræsentationsstat et redskab for kapitalens udbytning af lønarbejdet«. (Engels: »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse«, hvori Engels fremlægger sine og Marx' synspunkter). (48)

Selv den frieste og mest progressive form for den borgerlige stat, den demokratiske republik, ændrer på ingen måde denne kendsgerning, men forandrer kun dens form (regeringens forbindelse med børsen, korruption – direkte og indirekte – af embedsmændene og pressen osv.). Socialismen fører til afskaffelse af klasserne og dermed også til afskaffelse af staten.

»Den første handling«, skriver Engels i Anti-Dühring, »un-

der hvilken staten virkelig optræder som repræsentant for hele samfundet – overtagelsen af produktionsmidlerne i samfundets navn – er samtidig dens sidste selvstændige handling som stat. Statsmagts indgriben i samfundsforhold bliver overflødig på det ene område efter det andet og sover så hen af sig selv. I stedet for hersken over personer træder nu forvaltning af ting og ledelse af produktionsprocesser. Staten bliver ikke 'afskaffet', *den dør bort*«. (49)

»Det samfund, der nyorganiserer produktionen på grundlag af fri og lige forbindelse mellem producenterne, anbringer hele statsapparatet der, hvor det så vil høre hjemme: på museet for oldsager, ved siden af spinderokken og bronzeøksen«. (Engels i Familiens, privatejendommens og statens oprindelse. (50)

Endelig må vi vedrørende den marxistiske socialismes stilling til småbønderne, der vil vedblive at bestå i den periode, hvor man eksproprierer ekspropriatorerne, henviser til en redegørelse af Engels, der udtrykker Marx' tanker:

»Det er... oplagt, at vi med statsmagten i hænde ikke kan tænke på at ekspropriere småbønderne med magt (hverken med eller uden erstatning), sådan som vi er nødt til at gøre med godsejerne. Vor opgave over for småbonden består i første række i at lede hans private bedrift og private ejendom over i et kooperativ, ikke med tvang, men ved eksemplets magt og ved, at samfundet yder hjælp til dette formål. Og da vil vi afgjort have midler nok til at stille fordele i udsigt, som allerede nu må være indlysende for småbonden«. (Engels: Bondespørgsmålet i Frankrig og Tyskland). (51)

### **Den proletariske klassekamps taktik**

Efter at Marx allerede 1844–1845 havde klarlagt en af grundmanglerne ved den gamle materialisme, nemlig at den ikke var i stand til at forstå betingelserne for og vurdere betydningen af den revolutionære praktiske virksomhed, viede han hele sit liv igennem sideløbende med sine teoretiske arbejder spørgsmålene om den proletariske klassekamps taktik utrættelig opmærksomhed. *Samtlige* Marx' værker, og især hans brevveksling med Engels, udgivet i fire bind 1913, rummer et vældigt materiale herom. Dette materiale er endnu langt fra

samlet, sammenfattet, studeret og gennemarbejdet. Derfor må vi her indskrænke os til ganske almene og korte bemærkninger, idet vi betoner, at uden denne side af materialismen anså Marx den med rette for halv, ensidig og livløs.

Hovedopgaven for proletariatets taktik fastlagde Marx i nøje overensstemmelse med alle præmisserne for sin materialistisk-dialektiske verdensanskuelse. Kun objektiv hensyntagen til samtlige vekselforhold mellem alle klasser uden undtagelse i et givet samfund og følgelig også hensyntagen til dette samfunds objektive udviklingstrin og vekselforholdene mellem dette og andre samfund kan tjene som grundlag for en rigtig taktik for den progressive klasse. Herunder betragtes alle klasser og alle lande ikke i deres statiske, men i deres dynamiske tilstand, dvs. ikke i deres øjeblikkelige tilstand, men i deres bevægelse (hvis love fremgår af hver enkelt classes økonomiske eksistensbetingelser). Og selve bevægelsen betragtes igen ikke bare med henblik på fortiden, men også med henblik på fremtiden, og ikke efter »evolutionisternes« platte opfattelse, der kun ser langsomme forandringer, men dialektisk:

»I de store historiske udviklinger er 20 år ikke mere end én dag, skønt der bagefter kan komme dage, der sammenfatter 20 år i sig«, skrev Marx til Engels. (Brevveksling, III, s. 127 /MEW, bd. 30, s. 342/.)

På hvert udviklingstrin, i ethvert øjeblik, må proletariatets taktik tage hensyn til denne objektivt uundgåelige dialektik i menneskets historie og på den ene side udnytte epoker med politisk stagnation og såkaldt »fredelig« udvikling med sneglefart til udvikling af den progressive classes bevidsthed, styrke og kampkraft, og på den anden side lede hele dette udviklingsarbejde i retning af den pågældende klassebevægelses »endemål«, på en sådan måde, at klassen bliver i stand til praktisk at løse de store opgaver på de store dage, »der sammenfatter tyve år i sig«.

Hvad dette spørgsmål angår, er to udtalelser af Marx ganske særlig vigtige: den ene i Filosofiens Elendighed om proletariatets økonomiske kamp og økonomiske organisationer, den anden i Det Kommunistiske Manifest om proletariatets politiske opgaver. Den første lyder:

»Storindustrien bringer en mængde mennesker, som ikke kender hinanden, sammen på et sted. Konkurrencen splitter

dem efter interesse, men opretholdelsen af lønnen, denne fælles interesse over for deres fabriksherre, forener dem i én og samme tanke om modstand – *koalitionen* (52) ... De i begyndelsen isolerede koalitioner... forener sig til grupper... og ansigt til ansigt med den altid forenede kapital bliver det mere nødvendigt for arbejderne at bevare koalitionerne end at opretholde lønnen... I denne kamp – en veritabel borgerkrig – forenes og udvikles alle nødvendige elementer til et kommende slag. Engang nået til dette punkt, antager associationen politisk karakter«. (53)

Her har vi program og taktik for den økonomiske kamp og for fagbevægelsen nogle årtier frem i tiden, for hele den lange periode, hvor proletariatet samler kræfterne »til det kommende slag«. Alt dette skal sammenholdes med talrige henvisninger fra Marx og Engels til den engelske arbejderbevægelse, – om hvordan industriel »opblomstring« fremkalder forsøg på »at købe proletariatet« (Brevveksling med Engels, I, s. 136 /MEW, bd. 27. s.180/) og afholde det fra at kæmpe; hvordan denne opblomstring overhovedet »demoraliserer« arbejderne (II, 218); hvordan det engelske proletariat »borgerliggøres« – »Den mest borgerlige af alle nationer« (den engelske) »synes at ville drive det til at have et borgerligt aristokrati og et borgerligt proletariat ved siden af bourgeoisiet« (II, 290/MEW, bd. 29, s. 231 og 358/); hvordan dets »revolutionære energi« fordufter (III, 124); hvordan man i kortere eller længere tid må vente på, at »de engelske arbejdere befrier sig for deres tilsyneladende bourgeoisinfektion« (III, 127); hvordan den engelske arbejderbevægelse »mangler de gamle chartisters ildhu« (1866, III, s. 305 / MEW, bd. 30, s. 338 og 342; bd. 31, s. 198/); hvordan de engelske arbejderførere bliver en slags mellemmand »mellem det radikale borgerskab og arbejderne« (om Holyoak, IV, s. 433); hvordan der »ikke er noget at stille op med de britiske arbejdere« som følge af Englands monopolstilling og så længe denne monopolstilling varer (IV, s. 433 / MEW, bd. 32, s. 395 og bd. 35, s. 20/). Den økonomiske kamps taktik i sammenhæng med arbejderbevægelsens almindelige gang (og *udgang*) betragtes her fra et beundringsværdigt omfattende, alsidigt, dialektisk og virkelig revolutionært standpunkt.

Det Kommunistiske Manifest opstillede et fundamentalt marxistisk princip vedrørende taktikken for den politiske kamp:

»De (kommunisterne) kæmper for arbejderklassens umiddelbart foreliggende mål og interesser, men i den nuværende bevægelse repræsenterer de tillige bevægelsens fremtid. (54)

I overensstemmelse hermed støttede Marx i 1848 »agrarrevolutionen«s parti i Polen, »det parti, som fremkaldte Krakau-opstanden i 1846«. (55) I Tyskland støttede Marx i 1848–1849 det yderste revolutionære demokrati, og han tog aldrig siden noget tilbage af det, han dengang sagde om taktikken. Det tyske bourgeois betragtede han som et element, der »helt fra begyndelsen var tilbøjeligt til forræderi mod folket« (kun et forbund med bønderne kunne have sat bourgeoisiet i stand til fuldstændigt at nå sine mål) »og tilbøjeligt til kompromis med kronede repræsentanter for det gamle samfund.

Se Marx' sammenfattende analyse af det tyske bourgeois klassestilling i den borgerlig-demokratiske revolutions epoke – en analyse, der forøvrigt er et mønster på en materialisme, der betragter samfundet i bevægelse og ikke kun fra den side af bevægelsen, der er rettet *bagud*:

...uden tro på sig selv, uden tro på folket, knurrende mod de højere lag og rystende over for de lavere lag... skræmt af verdensstormen... uden energi i nogen retning, plagierende i alle retninger... uden initiativ... – en elendig olding, der så sig fordømt til at lede og aflede et robust folks første ungdomsstrømninger ud fra sine egne alderdomssvækkede interesser...« (Neue Rheinische Zeitung, 1848, se Literarischer Nachlass, bd. III, s. 212 / Marx, Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 63–64/).

Omkring tyve år senere skrev Marx i et brev til Engels (III, 224), at revolutionen i 1848 var mislykkedes, fordi bourgeoisiet havde foretrukket ro og trældom fremfor den blotte *udsig*t til kamp for friheden. Da revolutionsepoken 1848–1849 var forbi, vendte Marx sig imod enhver leg med revolutionen (Schapper og Willich og kampen mod dem) og krævede, at man måtte forstå at arbejde i den nye epoke, der på en tilsyneladende »fredelig« måde forberedte nye revolutioner. I hvilken ånd Marx fordrede, at dette arbejde skulle ledes, ses af hans vurdering af situationen i Tyskland i 1850, den sorteste reaktions tid:



»Alting i Tyskland vil afhænge af muligheden for at understøtte den proletariske revolution med en slags anden udgave af bondekrigen«. (Brevveksling med Engels, bd. II, s. 108 / MEW, bd. 29, s. 47/).

Så længe den demokratiske (borgerlige) revolution i Tyskland ikke var fuldført, rettede Marx i spørgsmålet om det socialistiske proletariats taktik hele opmærksomheden mod udvikling af bøndernes demokratiske energi. Han mente, at Lassalle »objektivt set havde forrådt hele arbejderbevægelsen til prøjserne«, netop fordi han »var eftergivende over for junkerne og den prøjsiske nationalisme«.

»I et overvejende landbrugsland«, skrev Engels 1865 til Marx i en meningsudveksling i anledning af en påtænkt fælleserklæring i pressen, »er det en gemenhed udelukkende at falde over bourgeoisiet i industriproletariatets navn uden med et ord at nævne den store feudaldels patriarkalske »prygleudbytning« af landproletariatet.« (III, 217 / MEW, bd. 31, s. 55/.)

I perioden 1864–1870, slutningen af den epoke, hvor den borgerlig-demokratiske revolution i Tyskland fuldendtes, og hvor udbytterklasserne i Prøjsen og Østrig kæmpede for på den ene eller anden måde at fuldbyrde denne revolution *fra oven*, fordømte Marx ikke blot Lassalle, der koketterede med Bismarck, men han tilretteviste også Liebknecht, der var henfaldet til »austrophili« (56) og forsvar for partikularisme; Marx krævede en revolutionær taktik, der kæmpede lige skånselsløst imod Bismarck og mod »austrophilerne«, en taktik, der ikke tilpassede sig »sejrherreren«, den prøjsiske junker, men ufortøvet genoptog den revolutionære kamp imod ham, og *vel at mærke på det grundlag*, der forelå efter Prøjsens militære sejr (Brevveksling med Engels, bd. III, s. 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440-441 / MEW bd. 30, s. 354, 357, 374, 429, bd. 31, s. 37, 45-46, 52, 371, 402, 412/). I den berømte adresse af 9. september 1870 fra Internationale advarede Marx det franske proletariat mod en for tidlig opstand, men da opstanden alligevel brød ud (1871) hilste Marx med begejstring det revolutionære initiativ hos masserne, »himmelstormerne« (Marx' brev til Kugelmann/Marx, Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 464/). Et nederlag for den revolutionære aktion i denne situation som i mange andre var, set ud fra Marx' dialektisk materialistiske standpunkt,

et mindre onde i den proletariske kamps almindelige gang og *udgang* end opgivelse af den indtagne position, overgivelse uden kamp: en sådan overgivelse ville have demoraliseret proletariatet og undergravet dets kampkraft. Marx, der fuldt ud forstod at værdsætte udnyttelsen af legale kampmidler i perioder med politisk stilstand, hvor den borgerlige legalitet herskede, fordømte i årene 1877–1878, efter socialistlovens udstedelse, meget skarpt Mosts »revolutionære fraser«; men ikke mindre heftigt, snarere heftigere endnu vendte han sig mod opportunisten, der dengang for en tid havde bemægtiget sig det officielle socialdemokratiske parti, da dette ikke straks viste fasthed, standhaftighed, revolutionær holdning og beredvillighed til som svar på undtagelsesloven at gå over til illegal kamp. (Marx' Breve Til Engels, bd. IV, s. 397, 404, 418, 422, 424 / MEW, bd. 34, s. 54, 65, 92, 104-105/. Se også brevene til Sorge.)

*Artiklen er skrevet af Lenin i efteråret 1895. Den blev offentliggjort i en artikelsamling i Forbundet af Russiske Socialdemokraters periodiske tidsskrift Rabotnik/Arbejderen/, nr. 1-2, der først udkom i marts 1896. De verslinjer, der står som indledning til artiklen, har Lenin hentet fra N.A. Nekrasovs digt Til Minde Om Skribenten Dobroljubov.*

## Friedrich Engels

*Åh, hvilken klogskabs klare lys blev slukt,  
og hvilket hjerte banker ikke mere!*

Den 5. august efter ny tidsregning (24. juli) 1895 døde Friedrich Engels i London. Efter sin ven Karl Marx (død 1883) var Engels den betydeligste forsker og lærer for nutidens proletariat i hele den civiliserede verden. Lige siden skæbnen førte Karl Marx og Friedrich Engels sammen, blev de to venners arbejde livet igennem deres fælles sag. For at forstå, hvad Friedrich Engels udrettede for proletariatet, må man derfor sætte sig omhyggeligt ind i, hvilken betydning Karl Marx' lære og virksomhed har for udviklingen af nutidens arbejderbevægelse. Marx og Engels var de første, der viste, at arbejderklassen med sine krav er et nødvendigt produkt af vor tids økonomiske system, der ved siden af bourgeoisiet uomgængeligt skaber og organiserer proletariatet; de påviste, at det ikke er enkelte ædle personers velmente forsøg, men det organiserede proletariats klassekamp, der befrier menneskeheden for de ulykker, de nu plages af. Marx og Engels var de første, der i deres videnskab klarlagde, at socialismen ikke er et påfund af drømmere, men endemålet og det nødvendige resultat af produktivkræfternes udvikling i nutidens samfund. Hele den skrevne historie har hidtil været klassekampens historie, hvor nogle samfundsklassers herredømme afløses af andres, og nogle klasser sejrer over andre. Og sådan vil det fortsætte, indtil grundlaget for klassekampen og klasseherredømmet – privatejet og den anarkiske samfundsproduk-

tion – forsvinder. Proletariatets interesser kræver tilintetgørelse af dette grundlag, og derfor må de organiserede arbejderes bevidste klassekamp rettes mod det. Og enhver klassekamp er en politisk kamp.

Disse synspunkter hos Marx og Engels deles nu af hele det proletariat, der kæmper for sin befrielse; men da de to venner i 1840'erne tog del i den tids socialistiske litterære virksomhed og samfundsbevægelser, var sådanne anskuelser noget helt nyt. Dengang var der mange mennesker, begavede og ubegavede, hæderlige og uhæderlige, som ivrigt deltog i kampen for politisk frihed, kampen mod tsarernes selvherskerdømme, mod politiet og poperne, men som ikke havde øje for interesse modsætningerne mellem bourgeoisiet og proletariatet. Disse folk kunne slet ikke forestille sig, at arbejdere skulle optræde som en selvstændig social kraft. På den anden side var der mange drømmere, undertiden geniale, der troede, at man blot behøvede at overbevise herskerne og de regerende klasser om uretfærdigheden ved det nuværende samfundssystem, så var det let at indføre fred og velfærd for alle i verden. De drømte om at nå socialismen uden kamp. Endelig betragtede næsten alle datidens socialister og overhovedet venner af arbejderklassen proletariatet som en *byld*, og de så med rædsel, hvordan det voksede i takt med industrien. Derfor tænkte de alle på, hvordan man kunne bremse udviklingen af industrien og proletariatet og standse »historiens hjul«. I modsætning til den almindelige frygt for proletariatets udvikling satte Marx og Engels hele deres lid til proletariatets uafbrudte vækst. Jo flere proletarer, des større er deres kraft som revolutionær klasse, des nærmere og mere mulig er socialismen. I få ord kan man udtrykke Marx' og Engels' fortjenester over for arbejderklassen således: de lærte arbejderklassen selverkendelse og selvbevidsthed og satte videnskab i stedet for drømmerier.

Derfor må Engels' navn og liv blive kendt af enhver arbejder, og derfor skal vi i denne artikelsamling, hvis mål ligesom vore øvrige publikationer er at vække klassebevidstheden hos russiske arbejdere, give et rids af Friedrich Engels' liv og virke, en af det moderne proletariats to store læremestre.

Engels blev født i 1820 i byen Barmen i Rhinprovinsen i kongeriget Prøjsen. Hans fader var fabrikant. I 1838 måtte Engels af familiegrunde forlade gymnasiet og blive medhjælper i et handelshus i Bremen. Arbejdet ved handelen hin-

drede ikke Engels i at fortsætte sine studier og sin politiske udvikling. Allerede som gymnasieelev var han kommet til at hade enevælden og embedsmændenes vilkårlighed. Studiet af filosofi førte ham videre. Dengang herskede Hegels lære i tysk filosofi, og Engels blev tilhænger af den. Skønt Hegel gik ind for den enevældige prøjsiske stat, i hvis tjeneste han var professor ved universitetet i Berlin, var Hegels *lære* revolutionær. Hegels tro på menneskelig fornuft og dens rettighe-der og den hegelske filosofis grundsætning, at der i verden foregår en uafbrudt proces af forandring og udvikling, førte de af den berlinske filosofers elever, der ikke ville affinde sig med de bestående forhold, til den tanke, at også kampen mod de bestående forhold, kampen mod den eksisterende falskhed og det herskende onde, har sin rod i en universel lov for den vedvarende udvikling. Hvis alt udvikler sig, hvis nogle institutioner afløses af andre, hvorfor skulle den prøjsiske konges og den russiske tsars selvherskerdømme, det forsvindende mindretals berigelse på det overvældende flertals bekostning og bourgeoisiets herredømme over folket så vare evigt? Hegels filosofi talte om åndens og ideernes udvikling. Den var *idealistisk*. Af åndens udvikling afledte den naturens og menneskets udvikling, de menneskelige og sociale relationers udvikling.

Marx og Engels optog Hegels ide om den evige udviklingsproces\*), men forkastede den forudfattede idealistiske opfattelse. Når de betragtede livet, så de, at det ikke er åndens udvikling, der forklarer naturens udvikling, men at man omvendt må forklare ånden ud fra naturen, fra materien... I modsætning til Hegel og andre hegelianere var Marx og Engels materialister. De anlagde et materialistisk syn på verden og menneskeheden og fandt, at ligesom der til grund for alle naturens fænomener ligger materielle årsager, er også menneskesamfundets udvikling betinget af de materielle produktivkræfters udvikling. Produktivkræfterne betinger de relationer, som menneskene indtager til hinanden under produktionen af ting, der er fornødne til tilfredsstillelse af menneskelige behov. I disse relationer har man forklaringen på alle fænomener i samfundslivet, i menneskenes bestræbelser, ideer og love. Produktivkræfternes udvikling skaber so-

\*) Marx og Engels pegede atter og atter på, at de i deres åndelige udvikling stod i betydelig gæld til de store tyske filosoffer, specielt til Hegel. »Uden den tyske filosofi«, siger Engels, »ville den videnskabelige socialisme ikke have eksisteret«. (1)

cial relationer, der bygger på privateje; men nu ser vi, hvordan den samme udvikling af produktivkræfterne fratager de fleste deres ejendom og samler den i hænderne på et forsvindende mindretal. Den tilintetgør ejendom, grundlaget for den nuværende samfundsorden; den stræber selv mod netop det mål, socialisterne har sat sig. Socialisterne behøver blot at forstå, hvilken samfundskraft, der ifølge sin stilling i vor tids samfund har interesse i gennemførelse af socialismen, og give denne kraft bevidstheden om sine interesser og historiske opgaver. Denne kraft er proletariatet. Det lærte Engels at kende i England, i engelsk industris centrum, Manchester, hvortil han rejste i 1842 for at arbejde i et handelshus, som hans fader var parthaver i. Her nøjedes Engels ikke med at sidde på fabrikskontoret – han gik rundt i de snavsede kvarterer, hvor arbejderne boede, og så med egne øjne deres armod og elendighed. Men han slog sig ikke til tåls med personlige iagttagelser, han læste alt, hvad der før ham var oplyst om den engelske arbejderklasses stilling, og han studerede indgående alle officielle dokumenter, han kunne få fat i. En frugt af disse studier og iagttagelser var den i 1845 udkomne bog *Arbejderklassens Stilling I England*. Vi har allerede ovenfor nævnt, hvad der var Engels' hovedfortjeneste som forfatter til *Arbejderklassens Stilling i England*. Også før Engels havde mange skildret proletariatets lidelser og peget på nødvendigheden af at hjælpe det. Engels var den *første*, der sagde, at proletariatet *ikke blot* er en lidende klasse – at netop den skændige økonomiske stilling, proletariatet befinder sig i, uimodståeligt driver det fremad og får det til at kæmpe for sin endelige befrielse. Og det kæmpende proletariat *vil hjælpe sig selv*. Arbejderklassens politiske bevægelse fører uundgåeligt arbejderne til erkendelse af, at de ikke har anden udvej end socialismen. På den anden side bliver socialismen først til en kraft, når den bliver målet for arbejderklassens *politiske* kamp. Det er grundtankerne i Engels' bog om arbejderklassens stilling i England, tanker, der nu er optaget af hele det tænkende og kæmpende proletariat, men som den gang var helt nye. Disse tanker blev nedfældet i bogen, der er spændende skrevet, fuld af virkelighedstro og rystende billeder af det engelske proletariats hårde lod. Denne bog var en frygtelig anklage mod kapitalismen og bourgeoisie. Den gjorde et dybt indtryk. Nu begyndte man alle vegne at henviser til Engels' bog som den bedste skildring af det moderne proletariats stilling. Og faktisk er der hverken før eller efter

1845 kommet en så klar og sandfærdig skildring af arbejderklassens elendighed.

Socialist blev Engels først i England. I Manchester kom han i forbindelse med ledere af den daværende engelske arbejderbevægelse og skrev i engelske socialistiske publikationer. I 1844, på vej hjem til Tyskland, traf han i Paris Marx, som han tidligere havde korresponderet med. Marx var ligeledes blevet socialist under påvirkning af de franske socialister og livet i Frankrig. Her skrev de to venner i fællesskab bogen »Den hellige Familie eller kritikken af den kritiske kritik«. I denne bog, der udkom året før »Arbejderklassens stilling i England«, og som for størstedelen blev skrevet af Marx, blev grunden lagt til den revolutionære, materialistiske socialisme, hvis hovedtanker vi fremsatte ovenfor. Den Hellige Familie er en spøgefuld benævnelse af filosoferne brødrene Bauer og deres tilhængere. Disse herrer propagerede for en kritik, der er hævet over enhver virkelighed, over partier og politik, og fornægter enhver praktisk virksomhed og udelukkende kritisk betragter den omgivende verden og de begivenheder, der foregår der. De herrer Bauer betragtede overlegent proletariatet som en ukritisk masse. Denne tåbelige og skadelige retning vendte Marx og Engels sig energisk imod. Det, de krævede for den virkelige menneskelige personlighed, for arbejderne, der trædes under fode af de herskende klasser og staten, var ikke passiv betragtning, men kamp for et bedre samfundssystem. Den kraft, der er i stand til at føre en sådan kamp og er interesseret deri, fandt de selvfølgelig i proletariatet. Allerede før »Den hellige Familie« havde Engels i Marx' og Ruges Tysk-Franske Årbøger offentliggjort en artikel, »Rids af en kritik af nationaløkonomien«, hvor han på socialistisk grundlag fremstillede de afgørende foreteelser i det nuværende økonomiske system som nødvendige følger af privatejets herredømme. Omgangen med Engels bidrog utvivlsomt til, at Marx besluttede sig til at beskæftige sig med politisk økonomi, den videnskab, hvori hans arbejder fremkaldte en hel omvæltning.

Tiden fra 1845 til 1847 tilbragte Engels i Bruxelles og Paris og forbandt videnskabeligt studium med praktisk virksomhed blandt de tyske arbejdere i Bruxelles og Paris. Her fik Engels og Marx forbindelse med det hemmelige tyske selskab Kommunisternes Forbund, som overdrog dem at formulere grundtrækkene i socialismen, sådan som de havde udarbejdet den. Således opstod Marx' og Engels' berømte Det

Kommunistiske Partis Manifest i 1848. Denne lille bog er mere værd end mange bind: i dens ånd lever og virker den dag i dag hele den civiliserede verdens organiserede og kæmpende proletariat.

Revolutionen i 1848, der først brød ud i Frankrig og derefter bredte sig til andre lande i Vesteuropa, bragte Marx og Engels tilbage til Tyskland. Her i Rhinprøjsen blev de ledere af det demokratiske blad Neue Rheinische Zeitung, der udkom i Köln. De to venner var sjælen i alle revolutionære og demokratiske strømninger i Rhinprøjsen. Af yderste evne forsvarede de folkets og frihedens interesser mod de reaktionære kræfter. Disse fik som bekendt overtaget. Neue Rheinische Zeitung blev forbudt; Marx, der under sin emigration havde mistet prøjsisk statsborgerskab, blev udvist, men Engels deltog i den væbnede folkeopstand, kæmpede i tre slag for friheden og flygtede efter oprørernes nederlag gennem Svejts til London.

Der slog Marx sig også ned. Engels blev snart atter medarbejder og senere aktionær i det handelsselskab; han havde arbejdet i i 1840'erne. Indtil 1870 boede han i Manchester og Marx i London, hvilket ikke hindrede dem i at stå i den mest levende åndelige forbindelse: de korresponderede næsten daglig. I denne korrespondance udvekslede de synspunkter og viden og fortsatte i fællesskab udarbejdelsen af den videnskabelige socialisme. I 1870 flyttede Engels til London, og indtil 1883, da Marx døde, fortsatte deres fælles åndelige liv, fuldt af energisk arbejde. Frugten af dette var fra Marx' side Kapitalen, det største samfundsøkonomiske værk i vor tidsalder, og fra Engels' side en række store og små bøger. Marx arbejdede på analysen af den kapitalistiske økonomis komplicerede fænomener. Engels belyste i meget velkrevne, ofte polemiske arbejder de mest generelle videnskabelige spørgsmål og forskellige fænomener i fortid og nutid i den materialistiske historieopfattelses ånd og ud fra Marx' økonomiske teori. Af disse arbejder af Engels nævner vi: det polemiske værk Anti-Dühring (her analyseres hovedproblemer inden for filosofi, naturvidenskab og samfundsvidenskab\*), »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse« (russisk udgave, St. Petersborg, 3. oplag, 1895), »Ludwig Feuerbach« (rus-

\*) Dette er en forbavsende indholdsrig og lærerig bog. Desværre er kun en lille del af den oversat til russisk, rummende et historisk rids af socialismens udvikling (Den Videnskabelige Socialismes Udvikling, 2. udg. Genève 1892).

sisk udgave med anmærkninger af G. Plekhanov, Geneve, 1892), en artikel om den russiske regerings udenrigspolitik (oversat til russisk i Social-Demokrat, nr. 1 og 2, Geneve), bemærkelsesværdige artikler om boligspørgsmålet og endelig to små, men meget vigtige artikler om Ruslands økonomiske udvikling (Friedrich Engels »Om Rusland«, russisk oversættelse ved V. I. Sasulitj, Geneve, 1894).

Marx døde, inden han nåede at fuldende sit store værk om kapitalen. I udkast var den dog færdig, og efter vennens død gav Engels sig i kast med det svære arbejde at færdigredigere og udgive bind 2 og 3 af Kapitalen – i 1885 udgav han 2. bind, i 1894 3. bind (4. bind nåede han ikke at gøre færdigt) (2). Arbejdet med disse to bind var meget krævende. Den Østrigske socialdemokrat Adler sagde med rette, at Engels med udgivelsen af 2. og 3. bind af Kapitalen havde sat sin geniale ven et storstilet mindesmærke, på hvilket han, uden at ville det, uudsletteligt havde indskrevet sit eget navn. Disse to bind af Kapitalen er faktisk to mænds værk: Marx' og Engels'. Gamle overleveringer fortæller rørende eksempler på venskab. Det europæiske proletariat kan sige, at dets videnskab er skabt af to videnskabsmænd og kæmpere, hvis indbyrdes forhold overgår alle gamle tiders mest rørende legender om menneskers venskab. Engels placerede altid sig selv i anden række i forhold til Marx, og som helhed ganske med rette. »I forhold til Marx spillede jeg andenviolin«, skrev han engang til en gammel ven (3). Hans kærlighed til den levende Marx og hans ærefrygt for den afdødes minde var grænseløs. Denne barske kæmper og nøgterne tænker kunne nære dyb kærlighed.

Efter bevægelserne i 1848–1849 beskæftigede Marx og Engels sig i landflygtigheden ikke blot med videnskab. Marx stiftede i 1864 den Internationale Arbejder Association og ledede i ti år denne sammenslutning. Engels deltog også levende i dens arbejde. Den virksomhed, der udøvedes af Internationale, som efter Marx' idé skulle omfatte proleterer i alle lande, havde stor betydning for arbejderbevægelsens udvikling. Men heller ikke, da Internationale ophævedes i 1870'erne, hørte Marx' og Engels' forenede rolle op. Man kan tværtimod sige, at deres betydning som arbejderbevægelsens åndelige ledere stadig steg, fordi også selve bevægelsen uafbrudt voksede. Efter Marx' død vedblev Engels alene at være de europæiske socialisters rådgiver og leder. Han blev rådspurgt både af tyske socialister, hvis styrke trods regeringens

forfølgelser hurtigt og uafbrudt steg, og af repræsentanter for tilbagestående lande, f.eks. spaniere, rumænere og russere, som måtte overveje og afveje deres første skridt. Hos ham søgte de vejledning. Alle øste af den gamle Engels' rige skatkammer af kundskaber og erfaringer.

Marx og Engels, der begge kunne russisk og læste russiske bøger, var levende interesseret i Rusland, fulgte med sympati den russiske revolutionære bevægelse og opretholdt forbindelse med russiske revolutionære. De var begge fra *demokrater* blevet socialister, og den demokratiske følelse af *had* til politisk vilkårlighed var hos dem meget stærk. Denne umiddelbare politiske følelse sammen med en dyb teoretisk forståelse af sammenhængen mellem politisk vilkårlighed og økonomisk undertrykkelse gjorde i forbindelse med rige livserfaringer Marx og Engels usædvanlig fintmærkende netop i *politisk* henseende. Derfor fandt de fåtallige russiske revolutionæres tapre kamp mod den mægtige tsarregering den dybeste genklang og sympati hos disse prøvede revolutionære. Omvendt så de naturligvis med mistænksomhed på enhver tilbøjelighed til for indbildte økonomiske fordeleskyld at vende sig bort fra de russiske socialisters mest umiddelbare og vigtigste opgave – tilkæmpelsen af politisk frihed – og de regnede ligefrem en sådan tilbøjelighed for forræderi mod den sociale revolutions store sag. »Arbejderklassens frigørelse må være dens eget værk«, sagde Marx og Engels altid (4). Men for at kæmpe for sin økonomiske frigørelse må proletariatet erobre sig visse politiske rettigheder. Desuden så både Marx og Engels klart, at også for den vesteuropæiske arbejderbevægelse ville en politisk revolution i Rusland have stor betydning. Selvherskerdømmets Rusland havde altid været bolværk for hele den europæiske reaktion. Den overordentlig gunstige internationale situation, som krigen i 1870 placerede Rusland i, den langvarige strid mellem Tyskland og Frankrig, forøgede naturligvis kun det russiske selvherskerdømmes betydning som reaktionær kraft. Kun et frit Rusland, der hverken behøvede at underkue polakker, finner, tyskere og armeniere og andre små nationer eller bestandig at ophidse Frankrig mod Tyskland, ville befri det nuværende Europa for tyngende militære byrder, svække alle reaktionære elementer i Europa og styrke den europæiske arbejderklassens kraft. Derfor nærrede Engels også for arbejderbevægelsens fremgang i vesten et varmt ønske om frihed i Rus-

land. I ham mistede de russiske revolutionære deres bedste ven.

Eviget være mindet om Friedrich Engels, proletariatets store forkæmper og lærer!

## Marxismens tre kilder og tre bestanddele

I hele den civiliserede verden pådrager Marx' lære sig den samlede borgerlige (den statsautoriserede såvel som den liberale) videnskabs største fjendskab og had, denne videnskab, der i marxismen ser noget i retning af en »skadelig sekt«. Nogen anden stilling var heller ikke at vente, for »upartisk« samfundsvidenskab kan der ikke findes i et samfund, der er bygget op på klassekamp. Måden kan være forskellig, men hele den statsautoriserede og liberale videnskab *forsvarer* lønslaveriet, mens marxismen har erklæret dette slaveri uforsonlig krig. At vente upartisk videnskab i et samfund med lønslaveri ville være en lige så tåbelig naivitet som at vente upartiskhed hos fabrikanterne i spørgsmålet om, hvorvidt man skal forhøje arbejdernes løn ved at formindske kapitalens profit.

Men ikke nok med det. Filosofiens og samfundsvidenskabens historie viser med fuld klarhed, at marxismen ikke indeholder noget, der ligner »sektarisme«, forstået som en verdensfjern, forbenet lære, der er opstået *af sides* fra den landevej, ad hvilken verdenscivilisationens udvikling har bevæget sig. Tværtimod, hele Marx' genialitet ligger netop i, at han besvarede spørgsmål, som menneskehedens fremskredne tænkere allerede havde rejst. Hans lære opstod som en direkte og umiddelbar *fortsættelse* af de lærebygninger, som filosofiens, den politiske økonomis og socialismens største repræsentanter havde skabt.

Marx' lære er almægtig, fordi den er rigtig. Den er udtømmende og harmonisk, den giver menneskene en sluttet verdensanskuelse, uforenelig med al overtro, al reaktion, al retfærdiggørelse af borgerlig trældom. Den retmæssige arvtager til det bedste, som menneskeheden har frembragt i det 19.

århundrede – den tyske filosofi, den engelske politiske økonomi og den franske socialisme.

Disse tre kilder til marxismen, der samtidig er bestanddele af den, vil vi dvæle ganske kort ved.

### I

Marxismens filosofi er *materialismen*. I al historie fra den nyere tids Europa og særlig slutningen af det 18. århundrede i Frankrig, hvor det afgørende slag mod alle hånde middelalderligt skrammel, mod feudalismen i institutioner og ideer udkæmpedes, (1) har materialismen vist sig som den eneste konsekvente filosofi, trofast mod alt, hvad naturvidenskaben lærer, fjendtlig mod overtro, hykleri osv. Demokratiets fjender bestræbte sig derfor af alle kræfter for at »modbevise«, undergrave og bagtale materialismen og forfægtede de forskellige former for filosofisk idealisme, der altid på en eller anden måde munder ud i forsvar for eller støtte til religionen.

Marx og Engels forfægtede altid den filosofiske materialisme ganske kategorisk og klarlagde adskillige gange det bundurigtige i forskellige afvigelser fra dette grundlag. Klarest og mest udførligt er deres anskuelser skildret i Engels' værker Ludwig Feuerbach og Anti-Dühring, der ligesom Det Kommunistiske Manifest er håndbøger for enhver klassebevidst arbejder.

Marx blev imidlertid ikke stående ved det 18. århundredes materialisme, han udviklede filosofien videre. Han berigede den med de fremskridt, der var nået af den klassiske tyske filosofi, særlig i Hegels system, som atter havde ført til Feuerbachs materialisme. Det vigtigste af disse fremskridt var *dialektikken*, dvs. den mest fuldstændige og dybtgående og ensidighedsfri lære om udviklingen, læren om relativiteten i den menneskelige viden, der giver os et spejlbillede af materien i dens evige udvikling. Naturvidenskabens nyeste opdagelser – radium, elektroner, grundstoffernes forvandling – har på bemærkelsesværdig måde bekræftet Marx' dialektiske materialisme, trods de borgerlige filosofers teorier med deres »nye« tilbagevenden til den gamle og rådne idealisme.

Idet Marx uddybede og udviklede den filosofiske materialisme, fuldentte han den; han udvidede dens erkendelse af naturen til at omfatte videnskaben om *det menneskelige samfund*. Marx' *historiske materialisme* viste sig at være en vældig vinding for den videnskabelige tænkning. Det kaos og den vilkårlighed, som indtil da havde hersket i anskuelserne om

historie og politik, blev brat og grundigt afløst af en sluttet og harmonisk videnskabelig teori, der påviste, hvorledes der af den ene form for samfundsliv opstår en anden, højere form som følge af produktivkræfternes vækst – hvorledes kapitalismen f.eks. vokser frem af feudalismen.

Nøjagtig ligesom menneskenes erkendelse genspejler den uafhængigt af erkendelsen eksisterende natur, dvs. materien i udvikling, således genspejler menneskets *samfundserkendelse* (dvs. de forskellige anskuelse og teorier af filosofisk, religiøs, politisk art osv.) samfundets *økonomiske struktur*. De politiske institutioner er en overbygning over det økonomiske grundlag. Vi ser f.eks., hvorledes de nuværende europæiske staters forskellige politiske former tjener til at befæste bourgeoisiets herredømme over proletariatet.

Marx' filosofi er den fuldendte filosofiske materialisme, som har givet menneskeheden og især arbejderklassen mægtige midler til erkendelse.

## II

Efter at Marx havde erkendt, at den økonomiske struktur er det grundlag, på hvilken den politiske overbygning rejser sig, beskæftigede han sig mere og mere med studiet af dette økonomiske grundlag. Marx' hovedværk *Kapitalen* er viet studiet af det nuværende, dvs. det kapitalistiske samfunds økonomiske struktur.

Den klassiske politiske økonomi før Marx var blevet udformet i England – det mest udviklede kapitalistiske land. Adam Smith og David Ricardo, der undersøgte den økonomiske struktur, lagde grunden til *arbejdsværditeorien*. Marx fortsatte deres arbejde. Han skabte en fast begrundelse for denne teori og udviklede den konsekvent. Han påviste, at værdien af en hvilken som helst vare bestemmes ved den mængde samfundsmæssigt nødvendig arbejdstid, der skal til for at producere varen.

Der hvor de borgerlige økonomer så et forhold mellem ting (udvæksling af vare mod vare), der afdækkede Marx *relationer mellem mennesker*. Vareudvekslingen udtrykker forbindelsen mellem de enkelte producenter ved hjælp af markedet. *Pengene* betyder, at denne forbindelse bliver mere og mere intim og knytter de enkelte producenters økonomiske liv uløseligt sammen til et hele. *Kapitalen* betyder en yderligere udvikling af denne forbindelse: Menneskets arbejdskraft bliver til en vare. Lønarbejderen sælger sin arbejdskraft til den,

der ejer jord, fabrikker, arbejdsredskaber. En vis del af arbejdsdagen anvender arbejderen til at dække udgifterne til sit eget og familiens underhold (arbejdslønnen), mens han slider gratis resten af dagen og skaber *merværdi* til kapitalisten, kilden til profitten, til kapitalistklassens rigdom.

Læren om merværdien er hjørnестenen i Marx' økonomiske teori.

Kapitalen, som er skabt ved arbejderens slid, trykker arbejderen ned, den ruinerer de små næringsdrivende og skaber en hær af arbejdsløse. I industrien er stordriftens sejr iøjnefaldende, men i landbruget ser vi det samme: det store kapitalistiske landbrugs overlegenhed vokser, anvendelsen af maskiner tiltager, bondebruget bliver indfanget i pengekapitalens snare, det forfalder og forarmes, fordi en gammel-dags teknik holder det nede. I landbruget ser man andre former for den lille bedrifts nedgang, men selve nedgangen er en ubestridelig kendsgerning.

Samtidig med at kapitalen slår den lille bedrift i stykker, bevirker den en forøgelse af arbejdets produktivitet og skaffer de største kapitalistsammenslutninger en monopolstilling. Selve produktionen bliver mere og mere samfundsmæssig – hundredtusinder og millioner af arbejdere knyttes sammen i en planmæssig økonomisk organisme – mens produktet af det fælles arbejde tilfalder en håndfuld kapitalister. Anarkiet i produktionen, kriserne, den vilde jagt efter markeder, folkemassernes usikre eksistens – alt dette tager til.

Samtidig med at det kapitalistiske samfund forstærker arbejderens afhængighed af kapitalen, frembringer det det forøgede arbejdes vældige kraft.

Fra vareøkonomiens første spirer, fra det simple varebytte fulgte Marx kapitalismens udvikling til dens højeste former, til storindustrien.

Og erfaringerne fra samtlige kapitalistiske lande, de gamle som de nye, viser anskueligt år efter år gennem et større og større antal af arbejdere, at Marx' lære er rigtig.

Kapitalismen har sejret i hele verden, men denne sejr er kun forspillet til arbejdets sejr over kapitalen.

## III

Da feudalismen blev styrtet, og det »frie« kapitalistiske samfund så dagens lys, viste det sig straks, at denne frihed betyder et nyt system til undertrykkelse og udbytning af de arbejdende. Forskellige socialistiske teorier dukkede snart



frem som en genklang af dette åg og som protest mod det. Men den oprindelige socialisme var en utopisk socialisme. Den kritiserede det kapitalistiske samfund, fordømte og forbandede det, drømte om at knuse det, fantaserede om en bedre samfundsorden og søgte at overbevise de rige om det umoralske i udbytningen.

Men den utopiske socialisme kunne ikke anvise en virkelig udvej. Den evnede hverken at klarlægge, hvad lønslaveriet under kapitalismen indebar, eller at afsløre lovene for kapitalismens udvikling eller finde den *sociale kraft*, der er i stand til at blive skaber af et nyt samfund.

Imidlertid har de stormfulde revolutioner, som overalt i Europa og særlig i Frankrig ledsagede feudalismens, livegenskabets undergang, stadig klarere vist, at *klassekampen* er grundlaget for hele udviklingen og drivkraften i den.

Ikke en eneste sejr har den politiske frihed vundet over feudalherrerens klasse uden at møde fortvivlet modstand. Ikke et eneste kapitalistisk land er blevet udformet på mere eller mindre frit demokratisk grundlag uden kamp på liv og død mellem de forskellige klasser i det kapitalistiske samfund.

Marx' genialitet ligger i, at han før nogen anden forstod at drage og konsekvent forfølge den slutning, der fulgte heraf, og som verdenshistorien lærer os. Denne slutning er læren om *klassekampen*.

Menneskene har altid været naive ofre for bedrag og selvbedrag i politik, og de vil blive ved med det, indtil de lærer at finde frem til denne eller hin classes *interesser*, der ligger bag de forskellige moralske, religiøse, politiske og sociale fraser, erklæringer og løfter. Tilhængerne af reformer og forbedringer vil altid blive taget ved næsen af det gamles forsvarere, indtil de forstår, at enhver gammel institution, hvor barbarisk og rådden den end synes at være, opretholdes af disse eller hine herskende klassers kræfter. Og til at bryde disse klassers modstand er der *kun ét* middel: nemlig i selve samfundet omkring os at finde de kræfter, der kan – og efter deres stilling i samfundet må – danne den magt, som kan fjerne det gamle og skabe det ny, at oplyse dem og organisere dem til kamp.

Kun Marx' filosofiske materialisme har vist proletariatet en udvej af det åndelige slaveri, hvori alle undertrykte klasser hidtil har fristet livet. Kun Marx' økonomiske teori har

klarlagt proletariatets virkelige placering i kapitalismens almindelige system.

I hele verden, fra Amerika til Japan og fra Sverige til Sydafrika, vokser antallet af selvstændige proletariske organisationer. Proletariatet arbejder på sin egen oplysning og opdragelse, mens det fører sin klassekamp. Det frigør sig fra det borgerlige samfunds fordomme, rykker stadig tættere sammen, lærer at anlægge en rigtig målestok på sine resultater, stålsætter sine kræfter og vokser uophørligt.

## Marxismens historiske skæbne

Det vigtigste i Marx' lære er, at den klarlægger proletarietets verdenshistoriske rolle som skaber af det socialistiske samfund. Har nu begivenhedernes forløb verden over bekræftet denne lære, efter at Marx har fremsat den?

Marx opstillede den for første gang i 1844. Marx' og Engels' Kommunistiske manifest, der udkom i 1848, leverede allerede en sluttet, systematisk, hidtil uovertruffen fremstilling af denne lære. Verdenshistorien efter denne tid deler sig tydeligt i tre hovedafsnit: 1) fra revolutionen 1848 til Pariserkommunen (1871); 2) fra Pariserkommunen til den russiske revolution (1905); 3) fra den russiske revolution.

Lad os kaste et blik på den skæbne Marx' lære har haft i hver enkelt af disse perioder.

### I

I begyndelsen af den første periode er Marx' lære langt fra fremherskende. Den er kun en af de yderst talrige fraktioner eller strømninger inden for socialismen. Fremherskende er derimod de former for socialismen, som i det væsentlige er beslægtede med vor narodnisme (1): man forstår ikke det materialistiske grundlag for den historiske bevægelse; man forstår ikke at skelne den rolle og betydning, som hver enkelt klasse i det kapitalistiske samfund har; man skjuler de demokratiske reformers væsen med forskellige skinsocialistiske fraser om »folket«, »retfærdigheden«, »retten« osv.

Revolutionen i 1848 gav alle disse larmende, brogede, høj-røstede former for *før-marxsk* socialisme dødsstødet. Revolutionen viser i alle lande forskellige samfundsklasser i *aktion*. Det republikanske bourgeois nedskydning af arbejderne i junidagene 1848 i Paris fastslår definitivt, at *kun* proletaria-

tet er socialistisk af natur. Det liberale bourgeoisie er hundred gange mere bange for denne klasses selvstændige optræden end for en hvilken som helst reaktion. Den feje liberalisme ligger på maven for reaktionen. Bønderne nøjes med at afskaffe resterne af feudalismen og går over på ordenens side. Kun af og til vakler de mellem *arbejderdemokratiet* og den *borgerlige liberalisme*. Alle teorier om en *ikke-klassepræget* politik viser sig at være det pure vrøvl.

Pariserkommunen (1871) (2) afslutter denne udvikling af de borgerlige reformer; her har republikken, dvs. den statsform, hvor klasseforholdene træder mest utilsløret frem, udelukkende proletarietets heroisme at takke for sin konsolidering.

I alle andre europæiske lande medfører en mere indviklet og mindre afsluttet udvikling den samme konstituering af det borgerlige samfund. Ved slutningen af den første periode (1848–1871), stormenes og revolutionernes periode, ligger den *førmarxiske* socialisme på *dødslejet*. Der opstår selvstændige *proletariske* partier: I Internationale (1864–1872) og det tyske socialdemokrati.

### II

Den anden periode (1872–1904) adskiller sig fra den første ved sin »fredelige« karakter, ved mangelen på revolutioner. Vesten var færdig med de borgerlige revolutioner. Østen var endnu ikke moden til dem.

Vesten tager fat på en »fredelig« forberedelse til de kommende omdannelsers epoke. Overalt dannes der proletariske, væsentligt socialistiske partier, der lærer sig at udnytte den borgerlige parlamentarisme og at skabe sin egen dagspresse, egne oplysningsorganer, egne fagforeninger og egen kooperation. Marx' lære vinder fuldstændig sejr og – *vokser i bredden*. Langsomt, men støt foregår der en proces, hvor proletariet rekrutterer og samler sine kræfter og forbereder sig til de forestående slag.

Historiens dialektik er sådan, at marxismens teoretiske sejr tvinger fjenderne til at *forklæde sig* som marxister. Den indvendigt rådne liberalisme søger at få nyt liv som socialistisk *opportunist*. At kræfterne i en periode forberedes til de store slag, udlægger de som opgivelse af disse slag. At slaverne forbedrer deres kår for at stå bedre i kampen mod lønslaveriet, fortolker de således, at slaverne sælger deres ret til friheden for en skilling. Fejt prædiker de »social fred« (dvs.

fred med slaveriet), opgivelse af klassekampen osv. Blandt de socialistiske parlamentarikere, blandt arbejderbevægelsens funktionærer og den »sympatiserende« intelligens har de overordentlig mange tilhængere.

### III

Endnu mens opportunisterne sang lovsange til den »sociale fred« og til muligheden for at undgå storme under »demokratiet«, sprang der nye kilder til vældige verdensstorme frem i Asien. Oven på den russiske revolution fulgte den tyrkiske, den persiske, den kinesiske. Den epoke, vi nu lever i, præges netop af disse storme og deres »tilbagevirkning« på Europa. Hvilke tilskikkelser der end venter den store kinesiske republik, som de forskellige »civiliserede« hyæner nu hvæsser tænderne imod, vil ingen magt i verden kunne genoprette den gamle feudalisme i Asien, ingen vil kunne udlette den heroiske demokratiske ånd, som folkemasserne i de asiatiske og halvasiatiske lande har lagt for dagen.

Der var nogle folk, der ikke fattede betingelserne for at forberede og udvikle en massekamp, men blev drevet ud i pessimisme og anarkisme, fordi den afgørende kamp mod kapitalismen i Europa stadig lod vente på sig. Vi ser nu, hvor kortsynet og klejnmodigt denne anarkistiske pessimisme er.

Det er ikke pessimisme, men optimisme, der kan hentes i den kendsgerning, at Asiens 800 millioner er blevet draget ind i kampen for de samme europæiske idealer.

De asiatiske revolutioner viste os den samme karakterløshed og nederdrægtighed hos liberalismen, den samme overordentlige betydning af de demokratiske massers selvstændige optræden, det samme tydelige skel mellem proletariatet og alskens bourgeoisie. Den, der efter erfaringerne i Europa og Asien taler, som om politik og socialisme *ikke* har klassekarakter, han fortjener simpelthen at blive sat i bur og udstillet sammen med en australsk kænguru.

Efter Asien er så Europa begyndt at røre på sig – blot ikke på asiatisk vis. Den »fredelige« periode 1872–1904 tilhører uigenkaldeligt fortiden. Dyrtiden og trusternes tryk fremkalder en uhørt skærpelse af den økonomiske kamp, som bringer røre selv blandt de engelske arbejdere, der er mest fordærvede af liberalismen. Lige for vore øjne modnes den politiske krise selv i det mest »stenhårde« borgerligt-junkerlige land, Tyskland. Rustningsfeberen og imperialismens politik har af det moderne Europa lavet en »social fred«, som

mest af alt ligner en krudttønde. Og opløsningen i *alle* borgerlige partier og modningen i proletariatet skrider støt fremad.

Efter marxismens fremkomst har hver af de tre store epoker i verdenshistorien bragt nye bekræftelser og nye triumfer. Men en endnu større triumf vil den forestående historiske epoke bringe marxismen, proletariatets lære.

*Skrevet i april 1908 og trykt samme år i artikelsamlingen »Til minde om Karl Marx«, udgivet i St. Petersburg.*

## Marxisme og revisionisme

En kendt udtalelse lyder, at hvis geometriske aksiomer stødte an mod menneskers interesser, ville de sikkert blive modbevist. Naturhistoriske teorier, der støder an mod gamle teologiske fordomme, vakte og vækker stadig den vildeste strid. Det er ikke underligt, at Marx' lære, der direkte tjener til at oplyse og organisere det moderne samfunds førende klasse, og som peger på denne klasses opgaver og påviser, at den nuværende samfundsorden i kraft af den økonomiske udvikling uvægerligt vil blive afløst af nye former – det er ikke underligt, at denne lære måtte tage hvert skridt på sin livsbane i kamp.

Der er ingen grund til at opholde sig ved den borgerlige videnskab og filosofi, der doceres af statens professorer i statens ånd for at fordumme de besiddende klassers opvoksende ungdom og afrette den til jagt på ydre og indre fjender. Denne videnskab vil slet ikke vide af marxismen og erklærer den for modbevist og tilintetgjort; såvel unge videnskabsmænd, der gør karriere ved at modbevise socialismen, som mimrende oldinge, der trofast vogter alle mulige brøstfældige »systemer«, falder over Marx med samme nidkærhed. Marxismens vækst, dens ideers udbredelse og rodfæstelse i arbejderklassen, må nødvendigvis medføre, at disse borgerlige angreb på marxismen bliver hyppigere og skarpere. Og hver gang den officielle videnskab har »tilintetgjort« marxismen, viser denne sig stærkere, mere hårdet og livskraftig.

Men selv blandt de teorier, der hænger sammen med arbejderklassens kamp og især er udbredt i proletariatet, har marxismen langtfra fået overtaget med det samme. I sit første halve århundrede (fra 1840'erne), kæmpede marxismen mod teorier, der stod absolut fjendtligt over for den. I den første halvdel af 40'erne gjorde Marx og Engels op med de radikale unghегelianere, der stod på den filosofiske idealismes grund. I slutningen af 40'erne kommer kampen til at stå

om økonomiske teorier – mod proudhonismen. Halvtredserne danner afslutningen på denne kamp: kritik af de partier og teorier, der var kommet til verden i det bevægede år 1848. I 60'erne forskydes kampen fra de almindelige teorier til et område, der ligger den egentlige arbejderbevægelse nærmere: bakunismens fordrivelse fra Internationale. I begyndelsen af 70'erne i Tyskland dukker proudhonisten Mülberger op en kort tid; i slutningen af 70'erne positivisten Dühring. Men begges indflydelse på proletariatet er allerede nu ganske forsvindende. Marxismen er i færd med totalt at besejre alle andre ideologier inden for arbejderbevægelsen.

Op mod 90'erne i forrige århundrede var denne sejr i hovedsagen vundet. Selv i de romanske lande, hvor proudhonismens traditioner holdt sig længst, byggede arbejderpartierne faktisk deres programmer og taktik på marxistisk grundlag. Arbejderbevægelsens genoplivede internationale organisation – i form af periodiske internationale kongresser – stillede sig straks og næsten uden kamp i alt væsentligt på marxismens grund. Men da marxismen havde fortrængt alle nogenlunde sluttede, fjendtligsindede teorier, begyndte de tendenser, der fandt udtryk i disse teorier, at søge sig andre veje. Kampens former og udgangspunkter havde ændret sig, men kampen fortsatte. Og marxismen begyndte sit næste halve århundrede (fra 1890'erne) med kampen mod en fjendtligsindet strømning inden for marxismen selv.

Den tidligere ortodokse marxist Bernstein gav denne strømning navnet revisionisme, idet han mest højtrøstet og mest systematisk rettede og reviderede på Marx. Selv i Rusland, hvor den ikke-marxistiske socialisme af naturlige grunde holdt sig længst – fordi landet er økonomisk tilbagestående og overvejende er befolket af bønder, der holdes nede af feudale levn – selv i Rusland er det iøjnefaldende, at den er ved at vokse over i revisionisme. Både i landbrugsspørgsmålet (kravet om kommunernes overtagelse af al jord) og i almindelige spørgsmål om program og taktik overtager vore socialnarodniker i stigende grad »forbedringer« af Marx i stedet for de smuldrende, faldefærdige rester af det gamle, på sin vis sluttede system, der stod ganske fjendtligt over for marxismen.

Den før-marxistiske socialisme er slået ned. Den kæmper videre, dog ikke mere på selvstændigt grundlag, men på marxismens almindelige grundlag, som revisionisme. Lad os se, hvad det ideologiske indhold i revisionismen er.

På filosofiens område fulgte revisionismen i hælene på den borgerlige professor-»videnskab«. Professorerne gik »tilbage til Kant« – og revisionismen slæbte sig bagefter neokantianerne; professorerne gentog de fortærskede præsteflovser mod den filosofiske materialisme – og revisionisterne mumlede med et overbærende smil (ord for ord efter den sidste handbuch), at materialismen forlængst var »modbevist«; professorerne behandlede Hegel som en »død hund«, alt mens de selv prædikede idealisme, blot tusind gange mere vulgær og flad end Hegels, og trak hånlige på skuldrene ad dialektikken – og revisionisterne fulgte dem ud i sumpen, i den filosofiske forfladigelse af videnskaben, idet de erstattede den »raffinerede« (og revolutionære) dialektik med den »jævne« (og rolige) »evolution«; professorerne arbejdede deres tjenestemandsgage af ved at tilpasse deres såvel idealistiske som »kritiske« systemer til den herskende middelalderlige »filosofi« (dvs. teologi) – og revisionisterne trak op bag dem og forsøgte at gøre religionen til en »privat sag«, ikke i forhold til den moderne stat, men i forhold til den førende classes parti.

Hvad den virkelige klassebetydning i sådanne »forbedringer« af Marx var, behøver man ikke at udrede – det ligger lige for. Vi vil kun bemærke, at den eneste marxist i det internationale socialdemokrati, der fra den konsekvente dialektiske materialismes standpunkt leverede en kritik af disse usandsynlige flovser, som revisionisterne her bragte til torvs, var Plekhanov. Dette bør betones så meget mere eftertrykeligt, som der for tiden gøres aldeles urigtige forsøg på at indsmugle gammelt og reaktionært tøjeri ved at udgive det for en kritik af Plekhanovs taktiske opportuniste.\*)

Hvad den politiske økonomi angår, må det især fremhæves, at revisionisternes »forbedringer« på dette område har været langt mere mangesidige og udførlige; man prøvede at gøre indtryk på publikum med »nyt materiale om den økonomiske udvikling«. Man sagde, at koncentrationen og stordrifternes fortrængning af smådrifterne slet ikke gør sig gældende i landbruget og kun yderst sjældent i handel og industri. Man

\*) Se bogen Grundrids af marxismens filosofi af Bogdanov, Basarov o.a. Det er ikke her stedet til at vurdere denne bog, og jeg skal foreløbig indskrænke mig til at sige, at jeg i nær fremtid i en række artikler eller i en særlig brochure vil vise, at alt, hvad der i teksten er sagt om de neokantianske revisionister, ifølge sagens natur også gælder disse »nye« neo-humeske og neo-berkeleyanske revisionister. (1)

sagde, at kriserne nu er blevet sjældnere, svagere, og at kartellerne og trusterne sandsynligvis vil give kapitalen mulighed for helt at afskaffe kriser. Man sagde, at »teorien om sammenbrud«, som kapitalen er på vej til, er uholdbar, fordi der skal være en tendens til at udjævne og mildne klassemod-sætningerne. Man sagde endelig, at det ikke ville skade at korrigere Marx' merværditeori efter Böhm-Bawerk.

Kampen mod revisionisterne i disse spørgsmål førte til en lige så frugtbar opblomstring af den teoretiske tænkning inden for den internationale socialisme som Engels' polemik med Dühring tyve år tidligere. Revisionisternes argumenter blev prøvet med fakta og tal. Det blev påvist, at revisionisterne systematisk pynter på de moderne småbedrífers forhold. *Storproduktionens* tekniske og kommercielle overlegenhed over småproduktionen, ikke blot i industrien, men også i landbruget blev bevist med ubestrideligt materiale. Men i landbruget er vareproduktionen langt ringere udviklet, og de moderne statistikere og økonomer forstår i almindelighed kun dårligt at udskille de specielle grene (undertiden blot enkelte operationer) inden for landbruget, hvor det kommer frem, at landbruget i stigende grad drages ind i verdensøkonomiens cirkulation. På naturalhusholdningens ruiner holder småbruget sig ved hjælp af en uendelig forringelse af ernæringen, ved kronisk hunger, længere arbejdsdag, forringelse af kvægets kvalitet og pasning, kort sagt ved de samme midler som håndværket brugte for at holde sig over for det kapitalistiske manufaktursystem. Hvert fremskridt i videnskab og teknik undergraver uvægerligt og ubønhørligt grundlaget for småbruget i det kapitalistiske samfund, og det er den socialistiske økonomis opgave at undersøge denne proces i alle dens ofte komplicerede og indviklede former, at gøre det klart for småbrugeren, at det er umuligt at klare sig under kapitalismen, at bonden nødvendigvis må slutte sig til proletarens standpunkt. I videnskabelig henseende forsyndede revisionisterne sig i dette spørgsmål ved overfladisk at generalisere ensidigt valgte data uden at se dem i deres sammenhæng med hele kapitalismens system – og i politisk henseende forsyndede de sig ved ustandseligt, frivilligt eller ufri-villigt, at mane eller drive bonden til at indtage besidderens (dvs. bourgeoisiets) standpunkt, mens de skulle have drevet ham til at indtage den revolutionære proletars standpunkt.

Hvad kriseteorien og sammenbrudsteorien angår, stod det endnu dårligere til med revisionismen. Kun meget kortsy-

nede folk kunne – for en meget kort tid endda – tænke på at ændre grundlaget for Marx' lære under indtryk af nogle års industriel velstand og blomstring. At kriserne ikke er et overstået stadium, gav virkeligheden meget hurtigt revisionisterne bevis for: efter opsvinget kom krisen. Formerne, rækkefølgen, billedet af de enkelte kriser ændrede sig, men kriserne vedblev at være en uundgåelig bestanddel af det kapitalistiske system. Karteller og truste, der sluttede produktionen sammen, bevirkede samtidig en iøjnefaldende forstærkelse af produktionsanarkiet, af proletarietets usikre stilling og kapitalens åg, og skærpede således klasse modsætningerne i hidtil uhørt grad. At kapitalismen er på vej til et sammenbrud – forstået både som de enkelte politiske og økonomiske kriser og som hele det kapitalistiske systems undergang – det har netop de nyeste kæmpetruster vist med særlig anskuelighed og i særlig stor målestok. Den nylige finanskrise i Amerika, den frygtelige stigning i arbejdsløsheden i hele Europa, for slet ikke at tale om den nære industrikrise, som der er mange tegn på – alt dette har medført, at revisionisternes seneste »teorier« er ganske glemt, tilsyneladende også af mange fra deres egne rækker. Hvad man ikke må glemme, er derimod de erfaringer, som denne intellektuelle holdningsløshed har givet arbejderklassen.

Om værditeorien skal det kun siges, at ud over antydninger og suk i Böhms stil, altsammen meget tåget, har revisionisterne absolut intet ydet her og derfor ikke sat sig spor i den videnskabelige tænkningens udvikling.

På det politiske område har revisionismen faktisk forsøgt at revidere marxismens grundlag, nemlig læren om klassekampen. Politisk frihed, demokrati, almindelig valgret ophæver grundlaget for klassekampen – sagde man os – og ophæver gyldigheden af den gamle sætning fra Det kommunistiske manifest: Arbejderne har intet fædreland. Under demokratiet, hvor jo »flertallets vilje« hersker, måtte man efter deres mening hverken betragte staten som et organ for klasseherredømme eller afvise forbund med et progressivt, socialreformatorisk bourgeoisie mod de reaktionære.

Det er ubestrideligt, at disse revisionistiske indvendinger er resulteret i et ret harmonisk system af anskuelser – nemlig de gammelkendte liberale, borgerlige anskuelser. De liberale har altid sagt, at den borgerlige parlamentarisme afskaffer klasser og klassesdeling, når alle borgere uden forskel har stemmeret og ret til at tage del i statsagerne. Hele Euro-

pas historie i 2. halvdel af det 19. århundrede og hele den russiske revolutions historie i begyndelsen af det 20. århundrede er et slående bevis på, hvor tåbelige den slags anskuelser er. De økonomiske uligheder afsvækkes ikke, men forstærkes og skærpes under den »demokratiske« kapitalismes frihed. Parlamentarismen fjerner ikke, men afslører selv de mest demokratiske borgerlige republikkers væsen som organer for klasseundertrykkelsen. Ved at bidrage til oplysning og organisering af langt bredere befolkningsmasser end dem, der før har deltaget aktivt i de politiske begivenheder, baner parlamentarismen vej, ikke for en afskaffelse af kriser og politiske revolutioner, men for en voldsom skærpelse af borgerkrigen under disse revolutioner. Begivenhederne i Paris i 1871 og den russiske vinter i 1905 har soleklart vist, hvor uundgåeligt en sådan skærpelse indtræder. Uden at tøve et sekund indledte det franske bourgeoisie et samarbejde med hele nationens fjende, de udenlandske tropper, der havde hærget dets fædreland, for at underkue den proletariske bevægelse. Den, der ikke begriber parlamentarismens og den borgerlige demokratiskes uundgåelige indre dialektik, der fører til en endnu skarpere afgørelse af stridigheder end før, en magtafgørelse ved massernes hjælp, han vil aldrig forstå at udnytte denne parlamentarisme til at drive en principiel, konsekvent propaganda og agitation, der virkelig forbereder arbejdermasserne til sejrrig deltagelse i sådanne »stridigheder«. De erfaringer, man har fra forbund, overenskomster og blokke med den socialreformatoriske liberalisme i Vesteuropa og med den liberale reformisme (kadetterne (2)) i den russiske revolution, har på overbevisende måde vist, at disse overenskomster kun sløver massernes bevidsthed, idet de ikke øger, men mindsker den virkelige rækkevidde af deres kamp ved at sammenkæde de kæmpende elementer med de mindst kampduelige, mest vaklende og forræderiske. Den franske millerandisme, (3) det mest omfattende forsøg på at anvende revisionistisk politisk taktik i bred, virkelig national målestok, har leveret en praktisk vurdering af revisionismen, som proletariet verden over aldrig vil glemme.

Et naturligt supplement til revisionismens økonomiske og politiske tendenser var dens stilling til den socialistiske bevægelses endemål. »Det endelige mål er intet, bevægelsen alt« – disse bevingede ord af Bernstein giver bedre udtryk for revisionismens væsen end mange lange redegørelser. At fastlægge sin handle måde fra tilfælde til tilfælde, tilpasse sig

dagens begivenheder, tilpasse sig vendinger i politiske bagtelspørgsmål, glemme proletariets grundinteresser og grundtrækkene i hele det kapitalistiske system, i hele den kapitalistiske evolution, ofre disse grundinteresser for virkelige eller indbildte døgnfordele – sådan er den revisionistiske politik. Og af denne politik væsen fremgår det klart, at den kan antage en uendelig mangfoldighed af former, og at ethvert nogenlunde »nyt« spørgsmål, enhver nogenlunde uventet og uforudset vending i begivenhederne, selv om denne vending kun ændrer udviklingens grundlinie i miniaturemålestok og for en ganske kort tid, uvægerligt vil kalde den ene eller anden afart af revisionismen til live.

Revisionismens uundgåelighed er betinget af dens klasse-rødder i det moderne samfund. Revisionismen er en international foreteelse. For enhver nogenlunde velunderrettet og tænkende socialist kan der ikke være ringeste tvivl om, at forholdet mellem ortodokse og bernsteinianere i Tyskland, guesdister og jaurèsister (nu især broussister) i Frankrig (4), den Socialdemokratiske Føderation og det uafhængige Arbejderparti i England (5), Brouckére og Vandervelde i Belgien, integralister og reformister i Italien (6), bolsjevikker og mensjevikker i Rusland, overalt er væsentligt af samme art, trods en uhyre mangfoldighed af nationale betingelser og historiske momenter i alle disse landes nuværende tilstand. »Skellet« i vor tids internationale socialisme følger allerede nu i det væsentlige *samme* linje i de forskellige lande i verden og dokumenterer derved et stort fremskridt sammenlignet med tilstanden for 30–40 år siden, da det i de forskellige lande ikke var ensartede tendenser inden for en fælles international socialisme, der kæmpede mod hinanden. Også den »revisionisme fra venstre«, der i dag træder frem i de romanske lande som »revolutionær syndikalisme«, tilpasser sig ligeledes til marxismen, idet den vil »korrigere« den: Labriola i Italien, Lagardelle i Frankrig påberåber sig uafbrudt en rigtigt forstået Marx i modsætning til en misforstået Marx.

Vi kan ikke drøfte *denne* revisionismes ideologiske indhold; den er langt fra så udviklet endnu som den opportunistiske revisionisme, den har ikke bredt sig internationalt og har ikke haft et eneste stort praktisk sammenstød med et socialistisk parti i noget land. Vi begrænser os derfor til den »revisionisme fra højre«, som blev skitseret ovenfor.

Hvori ligger det, at den er uundgåelig i det kapitalistiske samfund? Hvorfor bunder den dybere end forskellene mellem

kapitalismens nationale ejendommeligheder og udviklings-trin? Fordi der i ethvert kapitalistisk land ved siden af proletariet findes brede lag af småborgere, af småbesiddere. Kapitalismen fødtes og fødes stadig af småproduktion. Det er uafvendeligt, at kapitalismen atter og atter skaber en hel række »mellemlag« (vedhæng til fabrikken, hjemmearbejde, små værksteder spredt ud over landet for at tilfredsstille f.eks. den store cykel- og automobilindustri krav, osv.). Disse nye småproducenter bliver lige så uafvendeligt kastet ud i proletariets rækker igen. Det er ganske naturligt, at en småborgerlig verdensanskuelse atter og atter bryder igennem i bredt favnende arbejderpartier. Det er ganske naturligt, at det må være sådan og altid vil være sådan lige til den proletariske revolutions store vendepunkt, thi det vil være en stor fejl at tro, at en »fuldstændig« proletarisering af befolkningens flertal er nødvendig, for at en sådan revolution kan gennemføres. Det vi nu så hyppigt oplever rent ideologisk: polemikken mod de teoretiske »forbedringer« af Marx, det der i praksis kun bryder igennem i enkelte detaljspørgsmål i arbejderbevægelsen som taktiske uoverensstemmelser med revisionisme og spaltninger på dette grundlag – det vil arbejderklassen uvægerligt komme til at opleve endnu en gang i langt, langt større målestok, når den proletariske revolution skærper alle stridsspørgsmål, koncentrerer alle uoverensstemmelser på punkter, der har den mest umiddelbare betydning for fastlæggelsen af massernes optræden, og tvinger proletariet til midt i kampens larm at skille ven fra fjende og feje dårlige forbundsfæller til side for at kunne tilføje fjen den afgørende slag.

Den revolutionære marxismes ideologiske kamp mod revisionismen ved slutningen af det 19. århundrede er kun forspillet til proletariets store revolutionære kampe; trods alle småborgerkabets svingninger og svagheder er proletariet på vej fremad til den fuldstændige sejr for sin sag.

## Hvad er »folkevennerne«, og hvordan bekæmper de socialdemokraterne?

*(Svar på Russkoje Bogatstvos  
artikel mod marxisterne)*

*Russkoje Bogatstvo* (1) har indledt et felttog mod socialdemokraterne. Allerede i nr. 10 forrige år gav en af dette tidsskrifts penneførere, hr. N. Mikhajlovskij, meddelelse om den forestående »polemik« mod »vore såkaldte marxister eller socialdemokrater«. Derefter kom hr. S. Krivenkos artikel: Om de kulturelle enspændere (nr. 12) og hr. N. Mikhajlovskijs: Litteraturen og Livet (*Russkoje Bogatstvo*, nr. 1 og 2 for 1894). Hvad angår tidsskriftets eget syn på vor økonomiske virkelighed, er det mest fuldstændigt fremsat af hr. S. Jusjakov i artiklen: Ruslands økonomiske udviklingsproblemer (nr. 11 og 12). Overhovedet hævder disse herrer i deres tidsskrift at repræsentere de sande »folkevenner«s ideer og taktik og er således erklærede fjender af socialdemokratiet. Lad os da forsøge at se disse »folkevenner«, (2) deres kritik af marxismen, deres ideer og deres taktik efter i sømmene.

Hr. N. Mikhajlovskij beskæftiger sig navnlig med marxismens teoretiske grundlag og drøfter derfor specielt den materialistiske historieopfattelse. Efter i store træk at have redegjort for indholdet af den omfattende marxistiske litteratur, hvori denne doktrin behandles, indleder hr. Mikhajlovskij sin kritik med følgende tirade:

»Først og fremmest melder der sig det spørgsmål: I hvilket værk har Marx redegjort for sin materialistiske historieopfattelse? I Kapitalen har man givet os et mønstereksempel på forening af logisk kraft med lærdom, med omhyggelig undersøgelse af såvel hele den økonomiske litteratur som de derhen

hørende kendsgerninger. Han har fremdraget længst forglemte eller nu ganske ukendte teoretikere inden for den økonomiske videnskab og ikke ladet uænsset selv de mindste enkeltheder i alle mulige beretninger fra fabriksinspektører eller udsagn fra eksperter i mangfoldige specialkommissioner; kort sagt, han har kulegravet en overvældende mængde faktisk materiale, dels for at begrunde, dels for at illustrere sine økonomiske teorier. Hvis han havde skabt en 'ganske ny' opfattelse af den historiske proces, forklaret hele menneskehedens fortid ud fra et nyt synspunkt og givet en samlet vurdering af alle hittidige filosofisk-historiske teorier, så havde han naturligvis gjort det med samme omhu: han ville virkelig have gennemarbejdet alle kendte teorier om den historiske proces, underkastet dem en kritisk analyse og beskæftiget sig med en mængde materiale fra verdenshistorien. Sammenligningen med Darwin, der er så gængs i den marxistiske litteratur, bestyrker yderligere denne tanke. Hvad var hele Darwins arbejde? Nogle generaliserende, indbyrdes intimt forbundne ideer, der kronede et helt Mont Blanc af faktisk materiale. Hvor er så det tilsvarende arbejde fra Marx' hånd? Det findes ikke. Og ikke blot findes der intet sådant arbejde fra Marx' hånd, men det findes heller ikke i hele den marxistiske litteratur, trods hele dens kvantitative omfang og bredde«.

Hele denne tirade er i høj grad oplysende til bedømmelse af, hvor lidt man i offentligheden har forstået Kapitalen og Marx. Imponeret af fremstillingens uhyre beviskraft gør de skrabud for Marx, de roser ham, men samtidig ser de ganske bort fra doktrinens grundindhold og fortsætter uanfægtet med den »subjektive sociologi«s gamle melodier. Fremgangsmåden minder uvilkårligt én om et meget træffende motto, som Kautsky valgte til sin bog om Marx' økonomiske lære:

Wer wird nicht einen Klopstock loben?  
Doch wird ihn jeder lesen? Nein.  
Wir wollen weniger erhoben  
und fleissiger gelesen sein!

/Hvem vil ikke rose en Klopstock?  
Men vil enhver læse ham? Nej.  
Vi vil være mindre ophøjede  
og flittigere læste.

(Lessing)/



Netop! Hr. Mikhajlovskij skulle have prist Marx noget mindre og læst ham noget flittigere, eller rettere, tænkt noget alvorligere over det, han læste.

»I Kapitalen har Marx givet os et mønstereksempel på forening af logisk kraft med lærdom,« siger hr. Mikhajlovskij. Hr. Mikhajlovskij har i denne sætning givet et mønstereksempel på forening af en blændende sætning med den rene tomhed, har en marxist bemærket. Og den bemærkning er ganske rigtig. For hvordan ytrer da denne logiske kraft hos Marx sig? Hvad har den givet for resultater? Når man læser den anførte tirade af hr. Mikhajlovskij, kunne man tro, at hele denne kraft anvendes på »økonomiske teorier« i ordets snævraste betydning, og dermed færdig. Ja – for yderligere at fremhæve de snævre grænser for det virkefelt, hvor Marx har åbenbaret sin logiske kraft, beråber hr. Mikhajlovskij sig på »de mindste enkeltheder, omhyggelighed, nu ganske ukendte teoretikere« osv. Det ser således ud, som om Marx ikke havde bidraget med noget væsentligt nyt, der var værd at nævne, til metoderne for udarbejdelsen af disse teorier, som om han havde holdt sig inden for de samme grænser for økonomisk videnskab som tidligere økonomer, uden at udvide dem, uden at indføre noget »ganske nyt« i opfattelsen af selve denne videnskab. Og så véd jo enhver, der har læst Kapitalen, at dette er ren og skær usandhed. Uvilkårligt mindes man her, hvad hr. Mikhajlovskij skrev om Marx for 16 år siden, da han polemiserede mod den småborgerlige hr. J. Sjukovskij. Tiderne var vel andre dengang og følelserne friskere, i hvert fald var både tone og indhold i hr. Mikhajlovskijs artikler helt anderledes.

» – 'Det er dette værks slutmål at afsløre det moderne samfunds bevægelseslov (i originalen: Das ökonomische Bewegungsgesetz – den økonomiske udviklingslov)' siger Karl Marx om sin bog Kapitalen og gennemfører strengt dette program« – sådan udtalte hr. Mikhajlovskij sig i 1877. Lad os se nærmere på dette, som kritikeren indrømmer, strengt gennemførte program. Det består i at »afsløre det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov«.

Allerede denne formulering stiller os over for nogle spørgsmål, der trænger til en forklaring. Hvad er grunden til, at Marx taler om det »moderne« samfund, når alle økonomer før ham behandlede samfundet overhovedet? I hvilken betydning anvender han ordet »moderne«, hvordan kendetegner han specielt dette moderne samfund? Og videre – hvad bety-

der det: Samfundets økonomiske bevægelseslov? Vi er vant til at høre af økonomerne – og det er for øvrigt en af de yndlingsidéer, der hyldes af skribenter og økonomer fra det miljø, hvor Russkoje Bogatstvo hører til – at kun produktionen af værdier er underlagt rent økonomiske love, mens fordelingen angivelig afhænger af politikken, af den måde, hvorpå samfundet påvirkes af myndighederne, af intelligensen osv. I hvilken betydning er det da, at Marx taler om samfundets økonomiske bevægelseslov og tilmed kalder denne lov for en naturlov (Naturgesetz)? Hvordan skal dette forstås, når så mange hjemlige sociologer har skrevet side op og side ned om, at de sociale foreteelser adskiller sig på særlig måde fra de naturhistoriske foreteelsers område, og at man derfor må anvende en helt speciel »subjektiv metode i sociologien« for at udforske de førstnævnte?

Alle disse uvisheder opstår naturligt og nødvendigt, og naturligvis kan kun den rene uvidenhed forbigå dem, når talen er om Kapitalen. For at komme til rette med disse spørgsmål vil vi indledningsvis anføre endnu et sted fra det samme forord til Kapitalen, kun nogle få linjer længere nede, hvor Marx karakteriserer sit

»...standpunkt, der opfatter den økonomiske samfundsformations udvikling som en naturhistorisk proces...« (3)

Det er nok simpelt hen at sammenstille disse to citater fra forordet for at se, at netop her har man Kapitalens grundidé, der, som vi har hørt, gennemføres konsekvent og med sjælden logisk kraft. Lad os først og fremmest bemærke to omstændigheder ved alt dette: Marx taler kun om én »økonomisk samfundsformation«, den kapitalistiske, dvs. han siger, at han har undersøgt udviklingsloven for denne ene formation og ikke for nogen anden. Dette for det første. Og for det andet, lad os bemærke de metoder, Marx har anvendt for at nå til sine slutninger: disse metoder består, som vi nu har hørt af hr. Mikhajlovskij, i en »omhyggelig undersøgelse af herhen hørende kendsgerninger«.

Vi vil nu gå over til at analysere denne Kapitalens grundidé, som vor subjektive filosof så behændigt søgte at komme udenom. Hvad ligger der egentlig i begrebet økonomisk samfundsformation? Og hvordan kan og må man opfatte denne formations udvikling som en naturhistorisk proces? Det er de spørgsmål, der nu står for os. Jeg har allerede nævnt, at fra de gamle (men ikke for Rusland gamle) økonomers og sociologers standpunkt var begrebet økonomisk samfundsforma-

tion ganske overflødig: de drøfter samfundet overhovedet, de strider med Spencer om, hvad »samfundet overhovedet« er, hvilket mål og væsen »samfundet overhovedet« har osv. Under sådanne overvejelser bygger disse subjektive sociologer på argumenter som, at samfundets mål er alle dets medlemmers velfærd, at retfærdighed derfor kræver en vis organisation, og at indretninger, der ikke stemmer med denne ideale («Sociologien må begynde med en eller anden utopi« – disse ord er sagt af en af den subjektive metodes ophavsmænd, hr. Mikhajlovskij, og karakteriserer udmærket deres fremgangsmåders væsen) organisation er unormalt og bør afskaffes.

»Sociologiens væsentlige opgave«, hævder f.eks. hr. Mikhajlovskij, »består i at udrede de samfundsmæssige betingelser, under hvilke et eller andet behov for den menneskelige natur bliver tilfredsstillet«. Man ser, at denne sociolog kun interesserer sig for et samfund, der tilfredsstiller den menneskelige natur, og aldeles ikke for nogen som helst vidtløftige samfundsformationer, der desuden kan grunde sig på foreteelser, der ikke stemmer med en »menneskelig natur«, f.eks. at mindretallet underkuer flertallet. Man ser ligeledes, at der ikke fra denne sociologs standpunkt kan være tale om at opfatte samfundsudviklingen som en naturhistorisk proces. (»Når sociologen har anerkendt noget som ønskeligt eller ikke-ønskeligt, skal han finde betingelserne for at realisere dette ønskelige eller afskaffe det ikke-ønskelige« »for at realisere disse eller hine idealer«, ræsonnerer den samme hr. Mikhajlovskij). Ja, der kan end ikke være tale om en udvikling, men kun om forskellige afvigelser fra det »ønskelige«, om »defekter«, der indtræffer i historien, fordi... fordi folk ikke er forstandige, ikke rigtig fatter, hvad den menneskelige natur kræver, ikke rigtig forstår betingelserne for at realisere sådanne fornuftige forhold. Det er klart, at Marx' grundidé om den økonomiske samfundsformations udvikling som en naturhistorisk proces slår grunden helt bort under denne barnagtige moraliseren, der vil kalde sig sociologi. Hvordan har Marx så udformet denne grundidé? Han har gjort det ved at udsondre det økonomiske område fra samfundslivets øvrige områder, ved at udsondre *produktionsrelationerne* fra alle de andre samfundsrelationer, idet produktionsrelationerne er de fundamentale, primære, alt andet bestemmende relationer. Marx har selv beskrevet gangen i sine overvejelser angående dette forhold således:

»Det første arbejde, jeg foretog for at løse de tvivl, der bestor-

mede mig, var en kritisk revision af Hegels retsfilosofi... Min undersøgelse gav til resultat, at retsforhold eller statsformer hverken kan forstås ud fra sig selv eller ud fra menneskeåndens såkaldte almindelige udvikling, men at de tværtimod har deres rod i de materielle livsvilkår, hvis totalitet Hegel, efter englændernes og franskmændenes eksempel i det 18. århundrede, sammenfatter under betegnelsen 'det borgerlige samfund', og at det borgerlige samfunds anatomi må søges i den politiske økonomi... Det generelle resultat, jeg kom til... kan kort formuleres således:

I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige relationer, *produktionsrelationer* /fremhævet af Lenin, red./, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter. Disse produktionsrelationer danner til sammen samfundets økonomiske struktur, den reale basis, på hvilken der rejser sig en juridisk og politisk overbygning, og til hvilken der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet. Det er ikke menneskenes bevidsthed, der bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, der bestemmer deres bevidsthed. På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i modstrid med de forhåndenværende produktionsrelationer, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være udviklingsformer for produktivkræfterne slår disse relationer om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med social revolution. Med forandringen af det økonomiske grundlag indtræder der en langsommere eller hurtigere omvæltning af hele den uhyre overbygning. Når man betragter sådanne omvæltninger, må man altid skelne mellem de materielle, med naturvidenskabelig præcision konstaterbare omvæltninger i de økonomiske produktionsbetingelser, og de juridiske, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske, kort sagt ideologiske former, i hvilke menneskene bliver sig denne konflikt bevidst og udkæmper den. Lige så lidt som man bedømmer et menneske efter, hvad det mener om sig selv, lige så lidt kan man bedømme en sådan omvæltningsperiode ud fra dens egen bevidsthed, men må tværtimod forklare denne bevidsthed ud fra det materielle livs modsigelser, ud fra den forhåndenværende konflikt mel-

lem samfundsmæssige produktivkræfter og produktionsrelationer... I store omrids kan den asiatiske, den antikke, den feudale og den borgerlige produktionsmåde betegnes som den økonomiske samfundsformations opadstigende epoker«. (4)

Allerede i sig selv var denne idé, der indfører materialismen i sociologien, en genial idé. *Foreløbig* var det naturligvis kun en hypotese, men en hypotese, som for første gang skabte mulighed for en strengt videnskabelig holdning til de historiske og samfundsmæssige problemer. Da sociologerne ikke tidligere havde forstået at trænge ned til sådanne simple og primære relationer som produktionsrelationerne, havde de taget direkte fat på at udforske og studere de politiske og juridiske former og var stødt på den kendsgerning, at disse former blev afledt af de eller de ideer, som menneskeheden hyldede på den pågældende tid – og derved var de blevet stående; det så altså ud, som om samfundsrelationerne skabes bevidst af menneskene. Men denne slutning, der fandt sit fuldkomne udtryk i ideen om Contrat Social (5) (som man kan finde tydeligt spor af i alle utopiske socialistiske systemer), stred ganske mod alle historiske iagttagelser. Det var aldrig sådan og er det heller ikke nu, at samfundets medlemmer har forestillet sig totaliteten af de samfundsrelationer, under hvilke de lever, som noget defineret og helstøbt, som båret af et eller andet princip; tværtimod, masserne indretter sig ubevidst efter disse relationer og opfatter dem i så ringe grad som særlige historiske samfundsrelationer, at der f.eks. først i den allerseneste tid er blevet givet en forklaring på de vareudvekslingsforhold, som menneskene har levet under gennem århundreder. Materialismen har fjernet denne modsigelse ved at føre analysen dybere ned, ned til oprindelsen til selve disse menneskelige samfundsideer, og kun dens slutning om, at ideernes forløb afhænger af tingenes forløb, er forenelig med en videnskabelig psykologi. Også fra anden side set placerede denne hypotese for første gang sociologien på et videnskabeligt niveau. Hidtil havde sociologerne umaget sig med at skelne mellem vigtigt og uvigtigt i samfundsfænomenernes komplicerede spind (dette er roden til subjektivismen i sociologien) og havde ikke formået at finde et objektivi kriterium på en sådan grænsedragning. Materialismen leverede et fuldt ud objektivi kriterium ved at udhæve *produktionsrelationerne* som samfundets struktur, idet man på disse relationer kunne anvende det alment videnskabelige kriterium, der hedder gentagelighed, hvis anvendelighed på

sociologien subjektivisternes havde benægtet. Så længe disse indskrænkede sig til at behandle de ideologiske samfundsrelationer (dvs. sådanne, der først udformes efter at være gået gennem menneskenes bevidsthed\*), så længe dette var tilfældet kunne de ikke bemærke gentageligheden og regelbundetheden i de forskellige landes samfundsfænomener, og deres videnskab var i bedste fald kun en beskrivelse af disse fænomener, et udvalg af råmateriale. Analysen af de materielle samfundsfænomener (dvs. sådanne, der danner sig uden at gå gennem menneskenes bevidsthed: ved at udveksle produkter indtræder menneskene i produktionsrelationer uden på nogen måde at blive sig bevidst, at man her har en samfundsmæssig produktionsrelation), analysen af de materielle samfundsfænomener gav med ét slag mulighed for at mærke sig gentageligheden og regelbundetheden og sammenfatte de forskellige landes tilstande i et enkelt grundbegreb, en *samfundsfænomenerformation*. Først denne sammenfatning gav så mulighed for at gå over fra en beskrivelse (og vurdering i forhold til et ideal) af samfundsfænomenerne til en strengt videnskabelig analyse af dem, hvorved man eksempelvis udsondrer det, der adskiller det ene kapitalistiske land fra det andet, og udforsker det, der er fælles for dem.

Endelig for det tredje: når denne hypotese for første gang har skabt mulighed for at udarbejde en *videnskabelig* sociologi, er grunden den, at kun når samfundsrelationerne føres tilbage til produktionsrelationerne og disse igen til produktivkræfternes udviklingsgrad, får man et fast grundlag for at fremstille samfundsfænomenernes udvikling som en naturhistorisk proces. Det siger sig selv, at uden et sådant synspunkt kan der ikke gives nogen samfundsvidenskab. (Subjektivisternes, der f. eks. anerkender de historiske fænomeners lovmæssige karakter, var alligevel ikke i stand til at behandle deres evolution som en naturhistorisk proces – og det skyldtes netop, at de gjorde holdt ved menneskets sociale ideer og mål uden at kunne føre disse ideer og mål tilbage til de materielle samfundsforhold.)

Marx, der fremsatte denne hypotese i 1840'erne, tog så fat på det (nota bene) faktiske studium af materialet. Han tog en enkelt økonomisk samfundsfænomenerformation – vareøkonomiens system – og ud fra et enormt materiale (som han studerede i

\*) Her er naturligvis hele tiden tale om bevidsthed, der beskæftiger sig med samfundsfænomenerne og ingen som helst andre

over 25 år) gav han en yderst udførlig analyse af lovene for denne formations virkemåde og udvikling. Denne analyse holder sig udelukkende til produktionsrelationerne mellem samfundets medlemmer: uden et øjeblik at ty til momenter uden for produktionsrelationerne for at forklare sagen giver Marx os mulighed for at iagttage, hvordan samfundsøkonomiens vareorganisation udvikler sig, hvordan den forvandler sig til en kapitalistisk organisation, idet den skaber bourgeoisie og proletariatet, to klasser, der (inden for selve produktionsrelationernes rammer) er antagonistiske, hvordan den udvikler det samfundsmæssige arbejdes produktivitet og derved indfører et element, der kommer i uforsonlig modstrid med selve den kapitalistiske organisations grundlag.

Sådan er *skelettet* i Kapitalen. Men sagen er, at Marx ikke slog sig til tåls med dette skelet, han nøjedes ikke med at udarbejde en »økonomisk teori« i sædvanlig forstand; idet han *forklarede* den givne samfundsformations opbygning og udvikling *alene* ved produktionsrelationer, eftersporede han ikke desto mindre overalt og til stadighed de dertil svarende overbygninger, han ikklædte skelettet kød og blod. At Kapitalen fik en så stor succes, skyldtes netop også, at den »tyske økonom«s bog viste læseren hele den kapitalistiske samfundsformation som en levende organisme – med den daglige tilværelse, med de faktiske sociale virkninger af den klasseantagonisme, der ligger i produktionsrelationerne, med den borgerlige politiske overbygning, der beskærmer kapitalismens herredømme, med de borgerlige ideer om frihed, lighed osv., med de borgerlige familieforhold. Nu er det klart, at sammenligningen med Darwin er særdeles træffende: Kapitalen er intet andet end »nogle generaliserende, indbyrdes intimt forbundne ideer, der kroner et helt Mont Blanc af faktisk materiale«. Og hvis den, der har læst Kapitalen, ikke har lagt mærke til disse generaliserende ideer, så er det jo ikke Marx' skyld, idet han, som vi så, allerede i forordet pegede på disse ideer. Ja, en sådan sammenligning er rigtig ikke blot udvendig set (af en eller anden grund er hr. Mikhajlovskij særlig interesseret i den udvendige lighed), men også indefra set. Ligesom Darwin gjorde ende på den opfattelse, at plante- og dyrearterne var skarpt adskilte, tilfældige, »gudskabte« og uforanderlige, og for første gang gav biologien et fuldt ud videnskabeligt grundlag ved at fastslå arternes foranderlighed og indbyrdes kontinuitet – således gjorde Marx ende på den opfattelse, at samfundet er et me-

kanisk aggregat af individer, et aggregat, der kan forandres ganske som øvrigheden ønsker (eller som samfundet og regeringen ønsker; det kommer ud på ét), og som opstår og forandrer sig tilfældigt, og gav for første gang sociologien et videnskabeligt grundlag ved at indføre begrebet økonomisk samfundsformation, der betegner indbegrebet af de givne produktionsrelationer, og ved at fastslå, at disse formationers udvikling er en naturhistorisk proces.

Nu – efter Kapitalens udgivelse – er den materialistiske historieopfattelse ikke længere nogen hypotese, men en videnskabeligt bevist teori, og så længe der ikke foreligger noget andet forsøg på videnskabeligt at forklare, hvordan en eller anden samfundsformation virker og udvikler sig – netop samfundsformation og ikke et eller andet lands eller folks eller endog en klasses livsformer osv. – et andet forsøg, der er egnet til, nøjagtig sådan som materialismen har kunnet gøre det, at bringe orden i »de derhen hørende kendsgerninger« og give et levende billede af den bestemte formation samtidig med at forklare den strengt videnskabeligt – så længe vil materialistisk historieopfattelse blot være en anden betegnelse for samfundsvidenskab. Materialismen repræsenterer ikke en »fortrinsvis videnskabelig historieopfattelse«, som hr. Mikhajlovskij tror, men den eneste videnskabelige historieopfattelse.

Og kan man nu tænke sig noget løjerligere, end at der findes folk, som det er lykkedes at læse Kapitalen uden at finde materialisme i den? Hvor er materialismen? spørger hr. Mikhajlovskij med oprigtig forbavselse.

Han har læst Det Kommunistiske Manifest (6) uden at bemærke, at de moderne tilstande – de juridiske som de politiske, de familiemæssige som de religiøse og filosofiske – deri forklares materialistisk, at endog kritikken af de socialistiske og kommunistiske teorier søger og finder sine rødder i de og de bestemte produktionsrelationer.

Han har læst Filosofiens Elendighed (7) uden at bemærke, at analysen af Proudhons sociologi deri sker ud fra et materialistisk synspunkt, at kritikken af den måde, hvorpå Proudhon foreslog at løse de mest forskellige historiske problemer, bygger på materialismens principper, og at forfatterens egne fingerpeg om, hvor man skal søge udgangspunkter til løsning af disse problemer, bestandig munder ud i henvisninger til produktionsrelationerne.

Han har læst Kapitalen uden at bemærke, at der her fore-

ligger et mønstereksempel på videnskabelig analyse af en enkelt – tilmed den mest komplicerede – samfundsformation efter den materialistiske metode, et mønstereksempel, der anerkendes af alle og ikke er overgået af nogen. Og så sidder han og tænker voldsomt over det dybsindige problem: »I hvilket værk har Marx redegjort for sin materialistiske historieopfattelse?«

Enhver, der kender til Marx, ville have svaret ham med et andet spørgsmål: »I hvilket værk har Marx ikke redegjort for sin materialistiske historieopfattelse?« Men hr. Mikhajlovskij opdager formentlig først noget om Marx' materialistiske undersøgelser, når de bliver opregnet under tilsvarende numre i et eller andet historisk arbejde af en eller anden Karejev under overskriften Økonomisk Materialisme.

Men det løjerligste af det hele er, at hr. Mikhajlovskij bebrejder Marx, at han ikke har »gennemarbejdet (sic!) alle kendte teorier om den historiske proces«. Det er virkelig meget morsomt. For hvad var 9/10 af disse teorier? Det var rent aprioriske, dogmatiske, abstrakte konstruktioner over temaer som, hvad samfundet er, hvad fremskridt er, osv. (Jeg vælger med vilje eksempler, der ligger hr. Mikhajlovskijs sind og hjerte nær). Og disse teorier er jo ubrugelige allerede på grund af den måde, de er blevet til på, de er ubrugelige i kraft af deres grundmetode, deres trøstesløse, helt og holdent metafysiske (8) karakter. At begynde med spørgsmål som, hvad samfundet er, hvad fremskridt er – det er jo det samme som at begynde med enden. Hvorfra skal man tage begrebet om samfundet og fremskridt i almindelighed, når man ikke endnu har studeret en eneste samfundsformation i særdeleshed og end ikke har formået at opstille dette begreb, end ikke har formået at tage fat på et alvorligt, faktisk studium, en objektiv analyse af nogen som helst samfundsrelationer? Her har man det mest iøjnefaldende kendetegn på den metafysik, som al videnskab er begyndt med: så længe man ikke har formået at gå i gang med studiet af kendsgerningerne, har man altid a priori opstillet almene teorier, der altid forblev ufrugtbare. Når metafysikeren i kemien endnu ikke forstod at udforske de faktiske kemiske processer, opstillede han en teori om, hvad den kemiske affinitet var for en kraft. Metafysikeren i biologien kom med forklaringer om, hvad liv og livskraft var. Metafysikeren i psykologien ræsonnerede over, hvad sjæl var. Allerede selve fremgangsmåden var her absurd. Man kan ikke ræsonnere over sjælen, når man ikke har

opklaret de specielle psykiske processer: her må fremskridt netop bestå i at opgave de almene teorier og filosofiske konstruktioner om, hvad sjæl er, og at få lagt en videnskabelig basis for studiet af enkeltheder, der karakteriserer disse eller hine psykiske processer. Derfor er hr. Mikhajlovskijs bebrejelse ganske den samme, som hvis en metafysiker i psykologien, der hele sit liv har skrevet »studier« over, hvad sjæl er (uden præcist at kunne forklare et eneste, nok så simpelt psykisk fænomen), gav sig til at bebrejde den videnskabelige psykolog, at denne ikke havde gennemarbejdet alle kendte teorier om sjælen. Han, denne videnskabelige psykolog, havde opgivet de filosofiske teorier om sjælen og taget direkte fat på at studere de psykiske processers materielle substrat, nerveprocesserne, og eventuelt givet en analyse af og forklaring på de og de psykiske processer. Og se, vor metafysiker i psykologien læser dette arbejde, roser det, – processerne er rigtignok godt beskrevet og enkelthederne udmærket studeret – men han er ikke tilfreds. Hvad er det, udbryder han ved at høre, hvordan man alle vegne taler om denne forskers ganske nye opfattelse af psykologien – hvad er det, siger filosofen ophidset, i hvilket værk er denne metode da fremstillet? For i dette arbejde er der »ene og alene kendsgerninger«? Det indeholder ikke skygge af en gennemarbejdelse af »alle kendte filosofiske teorier om sjælen«? Det er aldeles ikke et tilsvarende arbejde!

Ganske på samme måde er Kapitalen selvfølgelig ikke noget tilsvarende arbejde for metafysikeren i sociologien, der ikke lægger mærke til det ufrugtbare i aprioriske spekulationer over, hvad samfundet er, og ikke forstår, at når man i stedet for at undersøge og forklare bruger sådanne metoder, bliver resultatet kun, at der i begrebet samfundet indsmugles enten den engelske kræmmers borgerlige ideer eller den russiske demokrats småborgerlig-socialistiske idealer – og ikke andet. Derfor er alle disse filosofisk-historiske teorier da også både opstået og bristet som sæbebobler, idet de i bedste fald er et symptom på deres tids samfundsideer og samfundsrelationer og ikke bidrager en tøddel til at uddybe menneskets *opfattelse* af blot nogle enkelte, men til gengæld virkelige samfundsrelationer (blot ikke dem, der »svarer til den menneskelige natur«). Det vældige fremskridt, som Marx i denne henseende præsterede, består også i, at han lagde alle disse spekulationer over samfundet og fremskridtet overhovedet til side og til gengæld leverede en *videnskabelig* analyse af *ét*

samfund og *ét* fremskridt – nemlig det kapitalistiske. Og hr. Mikhajlovskij bebrejder ham, at han begyndte med begyndelsen og ikke med enden, med en analyse af kendsgerningerne og ikke med endelige konklusioner, med et studium af de specielle, historisk bestemte samfundsrelationer og ikke med almene teorier om, hvad disse samfundsrelationer overhovedet er. Og han spørger: »Hvor er så det tilsvarende arbejde?« Oh, overkloge subjektive sociolog!

Hvis vor subjektive filosof kun havde været i forlegenhed med, i hvilket værk materialismen er begrundet, havde ulykken endda ikke været så stor. Men til trods for, at han intet sted har fundet en begrundelse og end ikke en fremstilling af den materialistiske historieopfattelse (eller måske netop fordi han ikke har fundet dette), begynder han at tilskrive denne doktrin prætentioner, som den aldrig har gjort gældende. Han anfører et citat af Blos, hvorefter Marx har forkyndt en ganske ny *opfattelse* af historien, og uden at genere sig skribler han videre om, at denne teori hævder at »forklare menneskeheden dens fortid«, at forklare »hele (sic!?) menneskeheden dens fortid« og så fremdeles. Det er jo svindel fra ende til anden! Teorien hævder kun at forklare den kapitalistiske samfundsformation og ingen anden. Når materialismens anvendelse til at analysere og forklare én samfundsformation har givet så glimrende resultater, er det ganske naturligt, at materialismen i historien er ophørt at være en hypotese og bliver en videnskabeligt gennemprøvet teori. Det er ganske naturligt, at nødvendigheden af en sådan metode også kommer til at gælde de andre samfundsformationer, selv om de ikke er blevet underkastet et specielt, faktisk studium og en detaljeret analyse, på samme måde som transformistens idé (9), der er bevist ved en tilstrækkelig mængde kendsgerninger, gør sig gældende i hele biologien, selv om det for enkelte dyre- og plantearter endnu har været umuligt med sikkerhed at fastslå deres transformation. Og ligesom transformismen aldeles ikke hævder at forklare »hele« det historiske forløb af arternes opståen, men kun placerer metoderne til denne udredning på et videnskabeligt niveau, på samme måde har materialismen i historien aldrig hævdet at forklare alt, men kun at anvise den, som Marx siger (Kapitalen), »eneste videnskabelige« metode til at forklare historien. Heraf kan man se, hvilke åndrige, alvorlige og anstændige metoder hr. Mikhajlovskij anvender i sin polemik, når han først forvrænger Marx ved at tillægge materialismen i historien menings-

løse prætentioner som, at den vil »forklare alt«, finde »nøglen til alle historiens låse« (prætentioner, som Marx naturligvis med det samme og i meget bidende form har afvist i sit »brev« (10) om Mikhajlovskijs artikler), så gør han stort væsen af disse selvopfundne prætentioner, og endelig, efter en nøjagtig – nøjagtig fordi han denne gang ikke refererer, men citerer – gengivelse af Engels' tankegang, (11) at den politiske økonomi, sådan som materialisterne forstår den, »først er ved at blive til«, at »alt, hvad vi hidtil har af økonomisk videnskab indskrænker sig til« det kapitalistiske samfunds historie – drager han den slutning, at »gennem disse ord bliver den økonomiske materialismes virkeområde noget indsnævret«! Hvilken grænseløs naivitet eller grænseløs indbildskhed må et menneske ikke besidde for at kunne tro, at den slags kunster vil gå ubemærket af! Først forvrængede han Marx, dernæst gjorde han stort væsen af sine egne forvrængninger, så anførte han den nøjagtige tankegang – og nu har han frækhed nok til at erklære, at denne tankegang indsnævrer den økonomiske materialismes virkeområde!

Af hvad art og kvalitet hr. Mikhajlovskijs ophævelser er, kan man se af følgende eksempel: »Marx begrunder dem intet sted,« siger hr. Mikhajlovskij, hvor talen er om den økonomiske materialismes grundsætninger. »Ganske vist tænkte Marx på sammen med Engels at skrive et værk af filosofisk-historisk og historisk-filosofisk karakter og har forøvrigt skrevet det (i 1845–47), men det blev aldrig trykt. (12) Engels siger: 'Den del, der er færdig, består af en fremstilling af den materialistiske historieopfattelse, der kun beviser, hvor ufuldstændigt vort daværende kendskab til den økonomiske historie endnu var'. (13) Altså« – slutter hr. Mikhajlovskij – »er hovedpunkterne i den 'videnskabelige socialisme' og den økonomiske materialismes teori blevet opdaget – og derpå også opstillet i Manifestet – på en tid, hvor, som en af forfatterne selv indrømmer, de til et sådant forehavende nødvendige kundskaber endnu var for ringe hos dem«.

Ikke sandt, en nydelig kritik! Engels siger, at deres kundskaber vedrørende den økonomiske »historie« var for ringe, og at de derfor ikke lod deres skrift af »almen« historisk-filosofisk karakter trykke. Hr. Mikhajlovskij omtyder dette sådan, at de havde for ringe kundskaber, når det gjaldt »et sådant forehavende« som at udarbejde »hovedpunkterne i den videnskabelige socialisme«, dvs. den videnskabelige kritik af det borgerlige samfund, som blev givet allerede i Ma-

nifestet. Et af to: enten har hr. Mikhajlovskij ikke evner til at fatte forskellen mellem et forsøg på at overskue hele historiens filosofi og et forsøg på videnskabeligt at forklare det borgerlige regime, eller også mener han, at Marx og Engels ikke havde tilstrækkelige kundskaber til at levere en kritik af den politiske økonomi. I sidste fald er det meget grusomt af ham, at han forholder os sine betragtninger over denne utilstrækkelighed, sine forbedringer og suppleringer. Marx' og Engels' beslutning om ikke at publicere deres historisk-filosofiske arbejde, men koncentrere alle kræfter på en videnskabelig analyse af en enkelt samfundsorganisation afslører kun en overordentlig videnskabelig samvittighedsfuldhed. Hr. Mikhajlovskijs beslutning om at gøre stort væsen af sin lille tilføjelse, at Marx og Engels skulle have redegjort for deres anskuelse, skønt de godt vidste, at de ikke havde tilstrækkelige kundskaber til at udarbejde dem, afslører kun polemiske metoder, der hverken vidner om kløgt eller anstændighedsfølelse.

»Et andet mønstereksempel: »Marx' alter ego/andet jeg, red./– Engels – har gjort mere for at begrunde den økonomiske materialisme som historisk teori,« siger hr. Mikhajlovskij. »Han har skrevet et specielt historisk arbejde: Familiens, privatejendommens og statens oprindelse. I Tilslutning (im Anschluss) Til Morgans Forskninger. (14) Denne »Anschluss« er meget bemærkelsesværdig. Amerikaneren Morgans bog udkom mange år efter, at Marx og Engels havde forkyndt den økonomiske materialismes grundlag, og ganske uafhængigt af denne teori. Han siger så, at »de økonomiske materialister sluttede sig til« denne bog og samtidig, eftersom der ikke fandtes klassekamp i den forhistoriske tid, skal have indført den »rettelse« i udformningen af den materialistiske historieopfattelse, at der ved siden af produktionen af materielle værdier er et andet bestemmende moment, produktionen af mennesket selv, dvs. børneproduktionen, der spiller en førsterangs rolle i urtiden, da arbejdet endnu ikke er blevet særlig produktivt.

»Det er Morgans store fortjeneste,« siger Engels, »... at han i de nordamerikanske indianeres slægtsforbund har fundet den nøgle, der giver os løsningen på de vigtigste, hidtil uløste gåder i den ældste græske, romerske og tyske historie.« (15)

»Således«, udtaler hr. Mikhajlovskij sig i den anledning, »blev der i slutningen af 40'erne opdaget og forkyndt en ganske ny materialistisk og virkelig videnskabelig historieop-

fattelse, der for den historiske videnskab bevirkede det samme som Darwins teori for den moderne naturvidenskab«. Men denne opfattelse blev aldrig videnskabeligt begrundet, gentager hr. Mikhajlovskij så. »Ikke blot blev den ikke gennemprøvet på et omfattende og mangfoldigt faktisk materiale« (Kapitalen er ikke noget »tilsvarende« arbejde: der finder man kun kendsgerninger samt omhyggelige undersøgelser!), »men det blev ikke tilstrækkelig motiveret, ikke engang gennem kritik og udelukkelse af andre filosofisk-historiske systemer«. Engels' bog – Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft – er »kun åndrige forsøg nedskrevet i forbifarten«, og hr. Mikhajlovskij mener derfor, at han ganske kan forbigå den mængde væsentlige spørgsmål, der berøres i dette værk, skønt disse »åndrige forsøg« meget åndrigt demonstrerer tomheden i sociologier, der »begynder med utopier«, og skønt dette værk indeholder en udførlig kritik af den »voldsteori«, ifølge hvilken de politiske og juridiske forhold bestemmer de økonomiske, en teori, som d'herrer skribenter ved Russkoje Bogatstvo nidkært forfægter. Det er jo også langt lettere at henkaste nogle intetsigende sætninger om værket end alvorligt at gå i lag med blot et af de problemer, der har fundet sin materialistiske løsning i det; desuden er det ufarligt, for censuren vil sandsynligvis aldrig lade en oversættelse af denne bog slippe igennem, således at hr. Mikhajlovskij uden at bringe sin subjektive filosofi i fare kan kalde den åndrig.

Endnu mere betegnende og lærerig (til illustration af, at mennesket har fået sproget for at kunne skjule sine tanker – eller give tanketomheden form af en tanke) er en udtalelse om Marx' Kapitalen. »I Kapitalen findes der blændende sider af historisk indhold, *men* (dette fænomenale »men«! Det er ikke engang et »men«, det er det berømte »mais« />men« på fransk, red./, der jævnt oversat betyder: »Træerne vokser ikke ind i himlen«) »i kraft af selve hensigten med bogen er de skåret til efter en bestemt historisk periode, således at de ikke underbygger den økonomiske materialismes grundsætninger, men blot berører den økonomiske side ved en vis gruppe historiske fænomener«. Med andre ord: Kapitalen – der jo ene og alene er helliget studiet af det kapitalistiske samfund – leverer en materialistisk analyse af dette samfund og dets overbygning, »*men*« hr. Mikhajlovskij foretrækker at forbigå denne analyse: her drejer det sig om »en enkelt« periode, ser De nok, og han, hr. Mikhajlovskij, ønsker at favne

om alle perioder, og det tilmed sådan, at han ikke behøver at gå i enkeltheder om en eneste. Det er klart, at for at nå dette mål – dvs. favne om alle perioder uden sagligt at gå ind på en eneste – er der kun én vej: almindeligt holdte udtryk og fraser, »blændende« og tanketomme. Og ingen kan måle sig med hr. Mikhajlovskij i kunsten at klare sig med fraser. Det viser sig, at det ikke lønner sig sagligt at gå ind på Marx' undersøgelser (i enkeltheder), idet han, Marx, »ikke underbygger den økonomiske materialismes grundsætninger, men blot berører den økonomiske side ved en vis gruppe historiske fænomener«. Hvor dybsindigt! »Ikke underbygger«, men »blot berører«! Hvor er det dog let at udtvære ethvert problem med en frase! F.eks. når Marx mange gange har påvist, hvordan relationerne mellem vareproducenterne ligger til grund for den borgerlige ligeret, det frie kontraktforhold og lignende fundament for retsstaten – hvad er så det? Underbygger han mon dermed materialismen, eller berører han den »blot«? Vor filosof afholder sig med den ham egne beskedenhed fra at svare sagligt og drager uden videre konklusioner af sine »åndrige forsøg« på at tale blændende og intet sige.

»Det er intet under« – lyder denne konklusion – »at en teori, der hævdede at opklare verdenshistorien, endnu 40 år efter sin fremsættelse stod magtesløs over for den gamle græske, romerske og tyske histories uløste gåder. Nøglen til disse gåder blev givet af 1) en mand, der absolut intet havde med den økonomiske materialismes teori at gøre og ikke kendte noget til den, og 2) ved hjælp af en ikke økonomisk faktor. Ret morsomt virker udtrykket 'produktionen af mennesket selv', dvs. børneproduktionen, som Engels griber til for i det mindste at bevare en formel forbindelse med den økonomiske materialismes grundformel. Han er imidlertid nødt til at erkende, at menneskehedens liv i årtusinder ikke forløb efter denne formel«. Nej, De polemiserer virkelig ikke som noget »under«, hr. Mikhajlovskij! Teorien gik ud på, at holdepunkter til »opklaring« af historien må søges i de materielle samfundsforhold og ikke i de ideologiske forhold. Mangelen på faktisk materiale forhindrede, at metoden blev anvendt til at analysere nogle af de vigtigste foreteelser i Europas ældste historie, f.eks. gentil-organisationen, som derfor stadig stod som en gåde\*). Derimod havde Morgan i Amerika samlet et

\*) Hr. Mikhajlovskij forsømmer ikke her lejligheden til at gøre ophævelser: hvordan kan det dog gå til – en videnskabelig historieopfattelse, hvor oldtidens historie står som en gåde! I en hvilken som helst lærebog kunne De, hr.

rigt materiale, der gav mulighed for at levere en indgående analyse af gentilorganisationens væsen, og han drog den slutning, at man ikke skal søge forklaringen på den i ideologiske forhold (f.eks. retslige eller religiøse), men i materielle. Det er ganske klart, at denne kendsgerning betyder en glimrende bekræftelse på den materialistiske metode, og intet andet. Når hr. Mikhajlovskij nu bebrejder denne doktrin, at 1) nøglen til yderst vanskelige historiske gåder blev fundet af et menneske, der »absolut intet havde med den økonomiske materialismes teori at gøre«, så kan man kun undre sig over, hvor lidt folk formår at skelne mellem, hvad der taler til gunst for dem, og hvad der går dem hårdt imod. 2) Børneproduktionen er ikke nogen økonomisk faktor, ræsonnerer vor filosof. Men hvor har De læst hos Marx eller Engels, at de ubetinget har talt om økonomisk materialisme? Når de karakteriserer deres verdensanskuelse, kalder de den simpelt hen materialisme. Deres grundtanke (som er ganske bestemt udtrykt i det ene citat af Marx, der er anført ovenfor) var, at samfundsforholdene deler sig i materielle og ideologiske. De sidste udgør kun en overbygning over de første, der danner sig uafhængigt af menneskets vilje og bevidsthed som en form for (resultat af) menneskets virksomhed for at sikre sin eksistens. Forklaringen på de politiske og juridiske former – siger Marx i det anførte citat – må søges i »de materielle livsforhold«. Mon da hr. Mikhajlovskij har tænkt sig, at forholdene vedrørende børneproduktionen hører til de ideologiske forhold? Hr. Mikhajlovskijs udredninger her er så karakteristiske, at det lønner sig at se nærmere på dem. »Hvor snedigt man end spekulerer over 'børneproduktionen' for at etablere blot en formel forbindelse mellem den og den økonomiske materialisme«, siger han, »hvor stærkt den end er vævet sammen med andre fænomener i samfundslivets komplicerede spind, deriblandt også de økonomiske, så har den dog sine egne fysiologiske og psykiske rødder«. (Hr. Mikhajlovskij, er det brystbørn, De vil fortælle, at børneproduktionen har fysiologiske rødder!? Hvorfor væver De sådan?) »Og det erindrer os om, at den økonomiske materialismes teoretikere ikke blot ikke har fået historien på det rene, men heller ikke psykologien. Der er ingen tvivl om, at slægtsforbundene har mistet deres betydning i de civiliserede landes historie, men man kan næppe sige det samme med samme sikkerhed om de

Mikhajlovskij, have set, at problemet gentilorganisation hører til de allervanskeligste og har affødt en mængde forklarende teorier.



direkte køns- og familiebånd. De er naturligvis undergået stærke forandringer under trykket af det mere og mere komplicerede liv overhovedet, men med nogen dialektisk behændighed måtte det være muligt at eftervise, at ikke blot de juridiske, men også selve de økonomiske forhold udgør en 'overbygning' over køns- og familieforholdene. Vi vil ikke gå nærmere ind på det, men peger dog på arveskikken.«

Endelig er det altså lykkedes vor filosof at komme ud af de tomme frasers område\*) og tage fat på kendsgerninger, bestemte kendsgerninger, der muliggør en prøve og ikke tillader folk så let at »væve« sig udenom sagens kerne. Lad os da se, hvordan vor Marx-kritiker efterviser, at arveskikken er en overbygning over køns- og familieforhold. »Ved arven overleveres«, ræsonnerer hr. Mikhajlovskij, »den økonomiske produktions produkter« (»Den økonomiske produktions produkter«!! hvor dygtigt! hvor velklingende! hvilket udsøgt sprog!), »og selve arveskikken er til en vis grad betinget af den økonomiske konkurrences tilstedeværelse. Men for det første arves der også immaterielle værdier – hvad der giver sig udtryk i omsorgen for at opdrage børnene i fædrenes ånd«. Børneopdragelsen indgår altså i arveskikken! F.eks. findes der i de russiske love en paragraf om, at »forældrene skal bestræbe sig for gennem opdragelsen i hjemmet at give dem (børnene) gode sæder og befordre regeringens interesser«. Mon vor filosof kalder det for en arveskik? – »Og for det andet er det sådan – selv når man holder sig til det rent økonomiske område – at hvis arveskikken er utænkelig uden produktions produkter, der gives i arv, så er den lige så utænkelig uden 'børneproduktionens' produkter – uden dem og uden den indviklede og spændte mentalitet, der knytter sig direkte til dem«. (Læg nu mærke til sproget: den indviklede mentalitet »knytter sig til« børneproduktionens produkter! Det er jo henrivende!) Når arveskikken er en overbygning over familie- og kønsforholdene, skyldes det altså, at arv er utænkelig uden børneproduktion! Jo, det er i sandhed Amerikas opdagelse! Alle har hidtil troet, at børneproduktionen lige så lidt kunne forklare arveskikken, som nødvendigheden af at spise

\*) For hvad skal man ellers kalde den fremgangsmåde, hvorefter man bebrejder materialisterne, at de ikke har fået historien på det rene, uden at man dog forsøger at analysere blot en eneste af de talrige materialistiske forklaringer, som materialisterne har givet på forskellige historiske problemer? Eller når man siger, at man nok kunne eftervise, men ikke vil gå nærmere ind på det?

kunne forklare ejendomsretten. Alle har hidtil tænkt sig, at når man f.eks. i Rusland under lensvæsenets blomstring ikke kunne arve jord (eftersom den kun regnedes for betinget ejendom), så måtte forklaringen søges i de særlige omstændigheder ved datidens samfundsorganisation. Hr. Mikhajlovskij mener åbenbart, at forklaringen simpelt hen er, at mentaliteten, der knyttede sig til datidige herremænds produkter i børneproduktionen, ikke var indviklet nok.

Krads lidt på »folkevennen« – kan vi sige med en drejning af en bekendt udtalelse – og De vil finde en bourgeois. For hvilken anden betydning kan disse hr. Mikhajlovskijs betragtninger om arveskikkens sammenhæng med børneopdragelsen, børneproduktionens mentalitet osv. have end den, at arveskikken er lige så evig, nødvendig og hellig som børneopdragelsen! Ganske vist har hr. Mikhajlovskij villet holde sig en bagdør åben ved at erklære, at »arveskikken er til en vis grad betinget af den økonomiske konkurrences tilstedeværelse« – men det er jo ikke andet end et forsøg på at vige udenom et bestemt svar på spørgsmålet og tilmed et forsøg med utjenlige midler. Hvordan kan vi tage denne bemærkning til efterretning, når man ikke siger os et ord om, til hvilken »vis grad« arveskikken da afhænger af konkurrencen? Når man aldeles ikke gør rede for, hvordan denne sammenhæng mellem konkurrence og arveskik egentlig forklares? Arveskikken forudsætter i virkeligheden allerede privat ejendom, men denne opstår først, når varecirkulationen kommer frem. Den private ejendomsret har til grundlag en vis udvikling af det samfundsmæssige arbejdes specialisering og produkternes afsætning på et marked. Så længe f.eks. alle medlemmer af den urgamle indianske kommune i fællesskab forarbejdede alle livsforbrødenheder, var privat ejendom en umulighed. Men da der opstod arbejdsdeling i kommunen, og dens medlemmer begyndte hver for sig at arbejde med fremstillingen af det ene og det andet produkt og sælge det på markedet, da fandt denne materielle individualisering af vareproducenterne sit udtryk i privatejendomsretten. Såvel privatejendom som arv er kategorier, der hører hjemme i samfundstilstande, hvor der allerede er dannet enkeltvise (monogame) småfamilier, og hvor varecirkulationen er begyndt at udvikle sig. Hr. Mikhajlovskijs eksempel beviser det stik modsatte af, hvad han ville bevise.

Der findes endnu en henvisning til kendsgerninger hos hr. Mikhajlovskij – og igen er det en perle i sin art! »Hvad køns-

forbindelserne angår,« fortsætter han at korrigere materialismen, »så blegnede de virkelig til dels i de civiliserede folkeslags historie under strålerne fra produktionsformernes indflydelse« (igen en udflugt, blot en mere iøjnefaldende. Hvilken bestemt produktionsform? En tom frase!) »men til dels opløstes de i deres egen fortsættelse og almengørelse, de nationale forbindelser«. De nationale forbindelser er altså en fortsættelse og almengørelse af kønsforbindelserne! Hr. Mikhajlovskij låner øjensynlig sine forestillinger om samfundshistorien fra de børneremser, man lærer gymnasiaster. Samfundets historie består i – sådan lyder denne skolevisdom – at først var der familien, denne kimcelle til ethvert samfund\*), derefter voksede familien så op til en stamme, og stammen voksede op til en stat. Når hr. Mikhajlovskij med vigtig mine gentager dette barnlige vrøvl, beviser det kun – bortset fra alt det øvrige – at han ikke har den ringeste anelse om gangen blot i Ruslands historie. Mens man nok kunne tale om slægtssamfund i det gamle Rusland, (16) så er det ubestrideligt, at disse slægtsforbund allerede var ophørt at eksistere i middelalderen, på Moskvastatens tid, dvs. at staten var bygget på sammenslutninger, der aldeles ikke var slægtsbestemte, men lokale: herremænd og klostre samlede bønder i forskellige egne under sig, og de således dannede kommuner var rent territoriale sammenslutninger. Om nationale bånd i ordets egentlige betydning kan man imidlertid næppe tale på den tid: staten var splittet i enkelte »lande«, ofte endda fyrstendømmer, der havde bevaret levende spor af den tidligere autonomi, visse særegenhed i forvaltningen, undertiden egne tropper (de lokale bojarer drog i krig med egne regimenter), særlige toldgrænser osv. Først den nyere periode i russisk historie (omtrent fra det 17. århundrede) karakteriseres af en virkelig sammenslutning af alle disse områder, lande og fyrstendømmer til et hele. Denne sammensmeltning skyldtes ikke slægtsforbindelser, højtærede hr. Mikhajlovskij, den skyldtes ikke engang deres fortsættelse og almengørelse: den skyldtes en stærkere handel mellem områderne, en gradvis voksende varecirkulation, en koncentreret af de små lokale markeder i ét alrussisk marked. Eftersom det var kapitalistiske købmænd, der var denne pro-

\*) Det er en rent borgerlig idé: de splittede, små familier blev først dominerende under det borgerlige regime; de manglede ganske i den forhistoriske tid. Intet er mere betegnende for bourgeois'en end overførelsen af træk fra det moderne samfundsliv til alle tider og folk.

ces' ledere og herrer, betød skabelsen af disse nationale bånd intet andet end skabelse af borgerlige bånd. Hr. Mikhajlovskij har med sine to henvisninger til kendsgerninger kun ramt sig selv og ikke givet os noget nyt ud over et mønstereksempel på borgerlige platheder – *platheder*, fordi han forklarede arveskikken ved børneproduktionen og dens mentalitet, og nationalitet ved slægtsforbindelser, *borgerlig*, fordi han betragtede kategorier og overbygninger, der hører til en enkelt, historisk bestemt samfundsformation (der grunder sig på varecirkulation), som kategorier, der var lige så almene og evige som børneopdragelse og »direkte« kønsforbindelser.

Det er her særdeles karakteristisk, at så snart vor subjektive filosof gjorde forsøg på at forlade fraserne og gå over til konkrete henvisninger til kendsgerninger – så faldt han i muddergrøften. Han føler sig øjensynlig vel tilpas i denne ikke særlig renlige stilling: han sidder der, krør sig og sprøjter snavs omkring. Han vil f.eks. modbevise den sætning, at historien er en række klassekampepisoder, og når han så med dybsindig mine har erklæret dette for et »ekstremt standpunkt«, siger han: »Den af Marx grundlagte Internationale Arbejderassociation, (17) der er organiseret for at føre klassekamp, har ikke forhindret franske og tyske arbejdere i at slagte og ruinere hinanden«, hvorved han tillige mener det bevist, at materialismen ikke tog »den nationale egoismes og det nationale hads dæmon« i betragtning. En sådan påstand viser kritikerens topmålte uvidenhed, han forstår ikke, at handels- og indoubourgeoisiets særdeles reelle interesser er hovedgrundlaget for dette had, og at man kun udviser sagens kerne ved at snakke om nationalfølelse som en selvstændig faktor. Vi har for øvrigt allerede set, hvor dybsindig en forestilling vor filosof har om nationalitet. Hr. Mikhajlovskij evner ikke at betragte Internationalen på anden måde end med en helt Bureninsk ironi (18): »Marx, chefen for den internationale arbejderassociation, der ganske vist er gået i stykker, men skal genfødes«. Ganske vist, hvis man ser den internationale solidaritets *nec plus ultra* /yderste grænse, red./ i den »retfærdige« vareudvekslings system, sådan som den indenrigske kronikør i Russkoje Bogatstvo nr. 2 vidt og bredt og småborgerligt fladt skriver, og ikke forstår, at vareudveksling, den retfærdige som den uretfærdige, altid forudsætter og indbefatter bourgeoisiets herredømme, og at de internationale sammenstød ikke kan ophøre, før den økono-

miske organisation, der grunder sig på vareudveksling, er tilintetgjort – så er det forståeligt, at man kun har et grin til overs for Internationalen. Så er det forståeligt, at hr. Mikhajlovskij er helt ude af stand til at fatte den simple sandhed, at der ikke findes andet kampmiddel mod nationalhadet end den undertrykte klasses organisering og samling til kamp mod undertrykkerklassen i hvert enkelt land, intet andet middel end sådanne nationale arbejderorganisationers forening i én international arbejderhær til kamp mod den internationale kapital. Og hvad det angår, at Internationalen ikke hindrede arbejderne i at slagte hinanden, da er det nok at minde hr. Mikhajlovskij om begivenhederne under Kommunen, (19) hvor det organiserede proletariats virkelige stilling til de herskende, krigsførende klasser kom frem.

Hvad der er særlig oprørende i hele hr. Mikhajlovskijs polemik, er netop hans metoder. Hvis han ikke er tilfreds med Internationalens taktik, hvis han ikke hylder de ideer, som de europæiske arbejdere organiseres omkring – så skulle han i hvert fald kritisere dem direkte og åbent og fremlægge sine egne forestillinger om en mere formålstjenlig taktik, mere rigtige anskuelser. Men der gøres ingen som helst bestemte, klare indvendinger, kun her og der strøs der nogle meningsløse spottegloser ud i frasernes bundløse hav. Kan det kaldes andet end snavs? – særlig når man tager i betragtning, at et forsvar for Internationalens ideer og taktik ikke kan ske legalt i Rusland? Og hr. Mikhajlovskijs metoder er de samme, når han polemiserer mod de russiske marxister: han gør sig ikke den ulejlighed samvittighedsfuldt og nøjagtigt at formulere de og de teser, som disse marxister har fremsat, for derpå at underkaste dem en direkte og konkret kritik, men foretrækker at hænge sig i lejlighedsvis opfangede brudstykker af marxistisk argumentation og forfalske den. Døm selv: »Marx var for klog og for lærd til at tro, at netop han havde opdaget ideen om de sociale fænomeners historiske nødvendighed og lovmæssighed... På de lavere trin (af den marxistiske trinstitige)\*) ved man ikke dette« (at »den historiske

\*) I anledning af dette meningsløse udtryk må bemærkes, at hr. Mikhajlovskij især fremhæver Marx (der er for klog og for lærd – til at vor kritiker direkte og åbent kan kritisere den eller den tese hos ham), dernæst kommer Engels (»ikke så skabende en ånd«), så følger de mere eller mindre selvstændige mænd, f.eks. Kautsky – og de øvrige marxister. Nuvel, hvilken virkelig mening kan denne klassifikation have? Hvis kritikeren er utilfreds med Marx' popularisatorer, hvem hindrer ham så i at korrigere dem i overensstemmelse med Marx? Noget sådant gør han ikke. Åbenbart har han forsøgt

nødvendigheds idé ikke er nogen nyhed, som Marx har opfundet eller opdaget, men en længst fastslået sandhed«) »eller har i hvert fald kun en dunkel forestilling om den åndelige kraft og energi, der gennem århundreder er anvendt på at fastslå denne sandhed«.

Det er forståeligt, at sådanne udtalelser virkelig kan gøre indtryk på et publikum, der for første gang hører om marxismen, og hos dette kan kritikeren muligvis let nå sit mål: at forvrænge, røfle og »besejre« (sådan udtaler Russkoje Bogatstvos medarbejdere sig om hr. Mikhajlovskijs artikler, siger man). Enhver, der kender blot en lille smule til Marx vil straks se, hvor forløjet og opblæst det er at anvende sådanne fremgangsmåder. Man kan være uenig med Marx, men man kan ikke bestride, at han med den største nøjagtighed formulerede de anskuelser, der var en *nyhed* i forhold til tidligere socialisters. Det nye lå i, at de tidligere socialister, når de skulle begrunde deres anskuelser, anså det for tilstrækkeligt at påvise massernes undertrykkelse under nutidens regime, at påvise fortrinet ved en samfundsorden, hvor enhver skulle få det, han selv fremstillede, at påvise denne ideale samfundsordens overensstemmelse med den »menneskelige natur«, med opfattelsen af et fornuftigt, moralsk liv osv. Marx anså det for umuligt at nøjes med en sådan socialisme. Han indskrænkede sig ikke til at karakterisere den moderne samfundsorden, vurdere og fordømme den, men gav en videnskabelig forklaring på den, idet han førte denne moderne samfundsorden, der er forskellig for de forskellige europæiske og ikke-europæiske stater, tilbage til et fælles grundlag – den kapitalistiske samfundsformation, hvis funktions- og udviklingslove han underkastede en objektiv analyse (han påviste udbytningens *nødvendighed* under denne samfundsorden). På samme måde anså han det for umuligt at slå sig til tåls med den påstand, at kun den socialistiske samfundsorden svarer til den menneskelige natur, således som de store utopiske socialister og deres miserable epigoner, de subjektive sociologer, sagde. Ved denne *objektive* analyse af den kapitalistiske samfundsorden beviste han, at den med *nødvendighed* måtte forvandles til en socialistisk (spørgsmålet om, hvordan han da viste dette, og hvordan hr. Mikhajlovskij vendte sig herimod, skal vi senere vende tilbage til). Herfra udspringer den henvisning til nødvendighed, som man ofte træffer hos marxister. Hr. Mikhajlovskijs fordrejning af

at være åndrig, men kun drevet det til en plathed.

spørgsmålet ligger lige for: han har udeladt hele teoriens saglige indhold, hele dens kærne, og gav det udseende af, at hele teorien ikke skulle være andet end det ene ord »nødvendighed« (»den alene kan man ikke påberåbe sig i komplicerede praktiske sager«), og at *bevist* for denne teori skulle bestå i, at sådan kræver den historiske nødvendighed det. Med andre ord, han fortier doktrinens indhold, men hager sig fast i dens benævnelse, og så begynder han igen at gøre ophævelser over den »helt trivielle cirkel«, som han selv har gjort alt for at forvandle Marx' lære til. Vi vil naturligvis ikke gå ind på disse ophævelser, idet vi allerede kender nok til sagen. Lad ham slå kolbøtter for at forlyste og glæde hr. Burenin (som ikke uden grund klappede hr. Mikhajlovskij på hovedet i *Novoje Vremja* (20)), lad ham efter et buk for Marx bjæffe ad ham bagfra: »Hans polemik mod utopisterne og idealisterne er ganske ensidig«, dvs. hr. Mikhajlovskij gentager heller ikke her marxisternes argumenter i polemikken. Vi kan umuligt kalde disse flotheder for andet end bjæffen, for han kommer bogstavelig talt ikke med *en eneste* saglig, konkret, efterprøvelig indvending mod denne polemik, således at vi – hvor gerne vi end ville optage en drøftelse af dette tema, da polemikken må anses for yderst vigtig for løsningen af russiske socialistiske problemer – er komplet ude af stand til at svare på denne bjæffen og kun kan trække på skuldrene:

Ej mops! Jo, den er stærk minsandten,  
hør, hvor den gør ad elefanten! (21)

Ikke uinteressant er hr. Mikhajlovskijs næste betragtning vedrørende den historiske nødvendighed, idet den dog til dels viser os den virkelige åndelige bagage hos »vor kendte sociolog« (en titel, hr. Mikhajlovskij sammen med hr. V.V. (22) bæres med af vort »kultiverede selskab«s liberale repræsentanter). Han taler om »konflikten mellem den historiske nødvendigheds idé og det personlige virkes betydning«: offentlige personer tager fejl, når de regner sig selv for handlende, mens de dog er »behandlede«, »marionetter, der dirigeres fra den skjulte undergrund, hvor den historiske nødvendigheds immanente love råder« – det er angiveligt konklusionen af denne idé der herefter også betegnes som »ufrugtbar« og »udflydende«. Det står måske ikke alle læsere klart, hvorfra hr. Mikhajlovskij har hentet alt dette nonsens, marionetter osv. Sagen er, at dette er en af den subjektive filosofis kæphesten – ideen om konflikten mellem determinisme og moral, mellem historisk nødvendighed og personlighedens betyd-

ning. Han har skrevet side op og side ned om det og bragt en hoben sentimentalt, spidsborgerligt sludder til torvs for at løse denne konflikt til fordel for moralen og personlighedens rolle. I virkeligheden er der ingen som helst konflikt her: den er opfundet af hr. Mikhajlovskij, der (ikke uden grund) var bange for, at determinismen skulle tage grunden bort under den spidsborgerlige moral, han elsker så højt. Determinismens idé, der konstaterer de menneskelige handlingers nødvendighed og afviser den vrøvlende fabel om viljens frihed, afskaffer så langt fra hverken fornuften eller menneskets samvittighed eller vurderingen af dets handlinger. Tværtimod, kun et deterministisk synspunkt tillader en streng og rigtig vurdering, således at man ikke kan vælte hvad som helst over på den frie vilje. Heller ikke personlighedens rolle i historien beskæres det mindste af den historiske nødvendigheds idé: hele historien udgøres netop af – ubestrideligt handlende – personlighedens gerninger. Det virkelige spørgsmål, der opstår ved en vurdering af personlighedens offentlige virke, er: hvilke betingelser sikrer dette virke fremgang? Hvad giver garanti for, at dette virke ikke forbliver en isole-ret akt, der drukner i modsatte akters hav? Her har man også det spørgsmål, som socialdemokraterne og de øvrige russiske socialister løser forskelligt: på hvilken måde skal det virke, der tager sigte på at virkeliggøre det socialistiske samfund, inddrage masserne i arbejdet, for at bære gode frugter? Det ligger lige for, at dette problems løsning direkte og umiddelbart afhænger af, hvordan man forestiller sig samfundskræfternes gruppering i Rusland, klassekampen, som former den russiske virkelighed – og atter her er hr. Mikhajlovskij kun gået i en stor bue uden om spørgsmålet, han har end ikke gjort noget forsøg på at stille det præcist op og søge det løst på en eller anden måde. Den socialdemokratiske løsning på problemet bygger som bekendt på den anskuelse, at de russiske økonomiske tilstande udgør et borgerligt samfund, ud af hvilket der kun gives én udvej, som med nødvendighed følger af selve den borgerlige samfundsordens væsen – nemlig proletariats klassekamp mod bourgeoisiet. Det ligger lige for, at en alvorlig kritik måtte rettes enten mod den anskuelse, at vore tilstande er borgerlige, eller mod forestillingen om disse tilstandes væsen og udviklingslove – men hr. Mikhajlovskij ikke så meget som tænker på at berøre disse alvorlige spørgsmål. Han foretrækker at klare sig ud af det med nogle indholdsløse fraser om, at nødvendighed er en for

almen parentes osv. Jo, jo, enhver idé vil være en for almen parentes, hr. Mikhajlovskij, hvis man behandler den som en røget sild og først fjerner dens indhold for at gumle på skindet! Ved dette stykke skind, som dækker over de virkelig alvorlige, brændende problemer i vor tid, opholder hr. Mikhajlovskij sig helst, og han understreger f.eks. med særlig stolthed, at den »økonomiske materialisme ignorerer problemet om heltene og massen eller belyser det forkert«. Se blot: spørgsmålet om, af hvilke bestemte klassers kamp og på hvilket grundlag den moderne russiske virkelighed formes, er sandsynligvis for alment for hr. Mikhajlovskij – og så går han uden om det. Til gengæld er han yderst interesseret i spørgsmålet om, hvordan forholdet er mellem heltene og massen, ligegyldigt om denne masse er arbejdere, bønder, fabrikanter eller godsejere. Måske er dette »interessante« spørgsmål, men hvis man bebrejder materialisterne, at de anvender alle kræfter på at løse de problemer, der har direkte betydning for den arbejdende klasses frigørelse, så ynder man filistervidenskab og intet andet. I slutningen af sin »kritik« (?) af materialismen byder hr. Mikhajlovskij os endnu et forsøg på at fremstille kendsgerningerne urigtigt og spiller falsk endnu en gang. Efter at have betvivlet rigtigheden af Engels' mening, at Kapitalen blev tiet ihjel af fagøkonomerne (til begrundelse for tvivlen anføres den ejendommelige betragtning, at der er talrige universiteter i Tyskland!), siger hr. Mikhajlovskij: »Marx havde langt fra netop denne læserkreds (arbejderne) for øje og ventede også et og andet af videnskabsmændene«. Det er ganske urigtigt: Marx forstod udmærket, hvor lidt man kan regne med upartiskhed og videnskabelig kritik hos videnskabens borgerlige repræsentanter, og han udtalte sig ganske utvetydigt herom i en efterskrift til Kapitalens 2. udgave. Han siger dér: »Den forståelse, som Kapitalen hurtigt fandt i vide kredse af den tyske arbejderklasse, er den bedste løn for mit arbejde. En mand, der økonomisk står på bourgeoisistandpunktet, hr. Meyer, fabrikant i Wien, kom i en brochure, han har offentliggjort under den tysk-franske krig, med den træffende bemærkning, at den store teoretiske sans (der grosse theoretische Sinn), der gik for at være tysk arvegods, helt var forsvundet i de såkaldte dannede klasser i Tyskland, hvorimod den fik nyt liv i landets arbejderklasse«. (23)

Falskspillet angår igen materialismen og er ganske tilrettelagt efter den første skabelon. »(Materialismens) teori er

aldrig blevet videnskabeligt begrundet og efterprøvet«. Sådan lyder tesen. Bevis: »Enkelte gode sider af historisk indhold hos Engels, Kautsky og enkelte andre kan ligeledes (det gælder også Blos' udmærkede arbejde) fritages for etiketten økonomisk materialisme, eftersom« (bemærk: »eftersom«!) »de i virkeligheden (sic!) tager det sociale liv som helhed i betragtning, selv om den økonomiske streng høres stærkere i denne akkord«. Konklusion... »I videnskaben har den økonomiske materialisme ikke kunnet hævde sig«.

Et gammelkendt trick. For at bevise, at teorien mangler begrundelse, fordrejer hr. Mikhajlovskij den først ved at tillægge den den urimelige hensigt, at den ikke vil tage det sociale liv som helhed i betragtning, mens materialisterne (marxisterne) tværtimod var de første socialister, der fremhævede nødvendigheden af at analysere ikke alene den økonomiske side, men alle sider af samfundslivet\*), – derefter konstaterer han, at materialisterne »i virkeligheden« har givet en »god« forklaring på samfundslivet som helhed ved hjælp af økonomien (en kendsgerning, der åbenbart rammer forfatteren selv), og endelig konkluderer han, at materialismen ikke har hævdet sig. Men til gengæld har Deres falskspil hævdet sig fortrinligt, hr. Mikhajlovskij!

Det er alt, hvad hr. Mikhajlovskij har at anføre for at »gendrive« materialismen. Jeg gentager, at her findes ingen som helst kritik, men kun tom, prætentios snak. Hvis man spurgte ligegyldigt hvem: Hvilke indvendinger har hr. Mikhajlovskij anført mod den anskuelse, at produktionsrelatio-

\*) Dette er ganske klart udtrykt i Kapitalen og i socialdemokraternes taktik sammenlignet med de tidligere socialister. Marx forlangte direkte, at man ikke begrænsede sig til den økonomiske side. Da Marx i 1843 skitserede programmet for et påtænkt tidsskrift, skrev han til Ruge: »Og det hele socialistiske princip er igen kun den ene side... Vi bør lige så vel bekymre os om den anden side, menneskets teoretiske eksistens, altså gøre religion, videnskab osv. til genstand for vor kritik... Ligesom *religionen* er en indholdsfortegnelse over menneskehedsens teoretiske kampe, således er den *politiske stat* det over dens praktiske kampe. Den politiske stat udtrykker altså i sin form sub specie rei publicae (under politisk synsvinkel) /Lenins parentes og oversættelse, red. / alle sociale kampe, behov, interesser. Det er altså slet ikke under *l'hauteur des principes* /princippernes høje niveau, red./ at gøre det mest specielle politiske spørgsmål – lad os sige forskellen mellem et stændersystem og et repræsentativsystem – til genstand for en kritik. For dette spørgsmål giver kun i *politisk* sprog udtryk for forskellen mellem menneskets herredømme og privatejendommens herredømme. Kritikeren ikke blot kan, han skal altså gå ind på disse politiske spørgsmål (der efter krasse socialisters mening ikke er opmærksomhed værd).« (24)

nerne ligger til grund for andre relationer? Hvormed har han afvist det begreb, som Marx har opstillet ved hjælp af den materialistiske metode, nemlig samfundsformationen og denne formations naturhistoriske udviklingsproces? Hvordan har han bevist urigtigheden i det mindste af de materialistiske forklaringer på forskellige historiske problemer, som er givet af de forfattere, han selv citerer? – så vil vedkommende være nødt til at svare: Han har intet anført, intet modbevist og ingen urigtigheder påvist. Han er kun gået i en stor bue udenom, idet han prøvede at udviske sagens kerne med fraser, og ved siden af har han opfundet forskellige intetsigende udflugter.

Man venter ikke stort af en sådan kritiker, når han i Ruskoje Bogatstvo nr. 2 fortsætter med at gendrive marxismen. Hele forskellen består nu blot i, at hans opfindsomhed i falskspil allerede er udtømt, og han begynder at bruge andre tricks. Til at begynde med udbreder han sig om samfundslivets »indviklethed«: der må jo endog være en sammenhæng mellem f.eks. galvanismen (25) og den økonomiske materialisme, eftersom Galvanis forsøg »gjorde indtryk« også på Hegel. Hvor åndrigt! Med samme succes kunne man finde en sammenhæng mellem hr. Mikhajlovskij og kejseren af Kina! Hvad følger der af dette, andet end at der findes folk, som finder fornøjelse ved at vrøvle?!

»Det historiske forløbs væsen – fortsætter hr. Mikhajlovskij – der overhovedet er ufatteligt, er heller ikke fattet ved den økonomiske materialismes doktrin, selv om den åbenbart støtter sig til to søjler: til opdagelsen af produktions- og udvekslingsformernes altbestemmende betydning og til den dialektiske proces' uangribelighed«.

Altså støtter materialisterne sig til den dialektiske proces' »uangribelighed«! – dvs. de grunder deres sociologiske teorier på Hegels triader. (26) Her har vi den ensformige beskyldning mod marxismen for hegelsk dialektik, beskyldning som dog ellers skulle være brugt til trivialitet af Marx' borgerlige kritikere. Da disse herskaber ikke var i stand til at indvende noget væsentligt mod doktrinen, hagede de sig fast i Marx' udtryksmåde; de angreb teoriens oprindelse i den tro, at de derved undergravede dens kerne. Heller ikke hr. Mikhajlovskij generer sig for at ty til sådanne metoder. En anledning fandt han i et kapitel i Engels' bog mod Dühring. I sit svar til Dühring, der havde angrebet Marx' dialektik, siger Engels,

at Marx aldrig har så meget som tænkt på at »bevise« noget som helst med hegelske triader, at Marx blot studerede og undersøgte den virkelige proces, at han kun anerkendte ét kriterium på teoriens sandhed, nemlig dens overensstemmelse med virkeligheden. Hvis det imidlertid så viser sig, at et eller andet samfundsfænomens udvikling falder ind under det helgelske skema: tese, negation, negationens negation, er der intet mærkeligt heri, idet sådant aldeles ikke er nogen sjældenhed i naturen. Og Engels begynder at anføre eksempler fra det naturhistoriske område (frøcornets udvikling) og fra samfundsområdet – f.eks. nævner han, at først var der urkommunismen, derefter privatejendommen og så den kapitalistiske forvandling af arbejdet til samfundsmæssigt arbejde; aller først var der en primitiv materialisme, derefter idealismen og endelig den videnskabelige materialisme osv. Enhver kan se, at tyngdepunktet i Engels' argumentation ligger i, at det er materialisternes opgave rigtigt og præcist at afbilde den virkelige historiske proces, og at den stadige pegning på dialektikken, valget af eksempler, der viser triadens rigtighed, ikke er andet end rester af den hegelianisme, som den videnskabelige socialisme er vokset ud af, rester af dens udtryksmåde. Når det nu engang er sagt ganske kategorisk, at det er tåbeligt at »bevise« noget med triader, at ingen har så meget som tænkt på at gøre det – hvad betydning kan eksempler på »dialektiske« processer så have? Er det ikke klart, at det kun drejer sig om en henvisning til doktrinens oprindelse og intet andet? Hr. Mikhajlovskij har selv en følelse af det, idet han siger, at man ikke skal bebrejde teorien dens oprindelse. Hvis man imidlertid ville se mere i Engels' betragtninger end teoriens oprindelse, måtte man øjensynlig påvise, at materialisterne har løst i det mindste ét historisk *problem* ved hjælp af triader, og ikke på grundlag af de tilsvarende kendsgerninger. Har hr. Mikhajlovskij prøvet at påvise det? Ikke tale om. Tværtimod blev han selv nødt til at indrømme, at »Marx har i den grad fyldt det tomme dialektiske skema med sagligt indhold, at man kunne fjerne skemaet fra dette indhold som låget fra en skål uden at ændre noget« (om denne undtagelse, som hr. Mikhajlovskij her gør – vedrørende fremtiden – vil vi senere tale). Hvis det er sådan, hvorfor slider hr. Mikhajlovskij da så ihærdigt i det med dette låg, som ikke forandrer noget? Hvorfor udtaler han, at materialisterne »støtter sig til« den dialektiske proces' uan-

gribelighed? Hvorfor erklærer han, idet han bekriger dette låg, at han bekriger en af »søjlerne« under den videnskabelige socialisme, når dette er direkte usandhed?

Det siger sig selv, at jeg ikke vil gå nærmere ind på, hvordan hr. Mikhajlovskij analyserer eksemplerne på triader, idet jeg gentager, at dette ikke har nogen som helst betydning hverken for den videnskabelige materialisme eller for den russiske marxisme. Interessant er derimod spørgsmålet: Hvilke grunde havde hr. Mikhajlovskij da til i den grad at fordreje marxisternes stilling til dialektikken? Der var to grunde: 1) Hr. Mikhajlovskij har hørt noget, men ved ikke, hvor det snerper hen; 2) Hr. Mikhajlovskij har brugt endnu et simpelt trick (eller rettere lånt det fra Dühring).

Ad 1). Under læsningen af den marxistiske litteratur er hr. Mikhajlovskij stadig stødt på den »dialektiske metode« i samfundsvidenskaben, på »dialektisk tænkning« også på de sociale problemers område (som der alene er tale om) osv. I sit hjertes enfold (hvis det endda kun er enfold) har han antaget, at denne metode består i at løse alle sociologiske problemer efter den hegelske triades love. Havde han set en lille smule mere opmærksomt til, ville han ikke have kunnet undgå at indse det urimelige i en sådan forestilling. Det Marx og Engels kaldte den dialektiske metode – i modsætning til den metafysiske – er ikke andet end en videnskabelig metode i sociologien, hvorefter samfundet behandles som en levende organisme i stadig udvikling (og ikke som noget mekanisk sammenkædet, hvor man altså kunne kombinere de enkelte sociale elementer efter behag), en organisme, som må studeres ved en objektiv analyse af de produktionsrelationer, der udgør den givne samfundsformation, og ved en undersøgelse af dennes funktions- og udviklingslove. Den dialektiske metodes forhold til den metafysiske (hvilket begreb uden tvivl også omfatter den subjektive metode i sociologien) vil vi senere søge at illustrere med hr. Mikhajlovskijs egne betragtninger. Her skal vi blot bemærke, at enhver, der har læst definitionen og beskrivelsen af den dialektiske metode enten hos Engels (i polemikken mod Dühring. Den russiske titel: Socialismens udvikling fra utopi til videnskab) eller hos Marx (forskellige bemærkninger til Kapitalen, Efterskrift til 2. udgave, Filosofiens elendighed) vil se, at der aldeles ikke er tale om Hegels triader, men at det hele går ud på at behandle den sociale evolution som en naturhistorisk udviklingsproces, de økonomiske samfundsformationer gennemløp-

ber. Som bevis vil jeg in extenso/i hele sin udstrækning, red./anføre en beskrivelse af den dialektiske metode, der fandtes i Vestnik Jevropy, nr. 5 i 1872 (notitsen: Karl Marx' Syn På Den Politisk-økonomiske Kritik) og som Marx citerer i Efterskrift til 2. udgave af Kapitalen. Marx siger der, at den metode, han har anvendt i Kapitalen, er blevet forstået dårligt. »De tyske anmeldere råber naturligvis op om hegelsk sofistik«. For så at give et klarere billede af sin metode anfører Marx beskrivelsen af den i den nævnte notits. »For Marx er kun ét vigtigt«, hedder det der, »at finde loven for de fænomener, han beskæftiger sig med at undersøge... (Særlig) vigtig for ham er... loven for deres foranderlighed, deres udvikling, dvs. overgangen fra én form til en anden, fra én orden af sammenhænge til en anden... (Derfor) bekymrer Marx sig kun om ét: gennem en præcis videnskabelig undersøgelse at påvise nødvendigheden af bestemte ordener af sociale relationer og så præcist som muligt at konstatere de fakta, der tjener ham som udgangspunkt og støtte. For ham er det aldeles tilstrækkeligt, hvis han, efter at have påvist nødvendigheden af den nuværende orden, også har påvist nødvendigheden af en anden orden, til hvilken der uvægerligt må ske en overgang fra den første, ligegyldigt om man tror det eller ikke, om man er sig det bevidst eller ikke. Marx betragter samfundets bevægelse som en naturhistorisk proces, der styres af love, som ikke blot er uafhængige af menneskets vilje, bevidsthed og hensigter, men tilmed selv bestemmer dets vilje, bevidsthed og hensigter«. (Dette til oplysning for d'herrer subjektivister, der skiller den sociale evolution ud fra den naturhistoriske, netop fordi mennesket sætter sig bevidste »mål«, lader sig lede af bestemte idealer.) »Når det bevidste element i kulturens historie spiller en så underordnet rolle, er det klart, at kritikken, hvis genstand er selve kulturen, mindst af alt kan have en eller anden bevidsthedsform eller et eller andet bevidsthedsresultat til grundlag. Dvs. at dens udgangspunkt ikke kan være en idé, men kun et ydre fænomen. Kritikken vil bestå i at sammenligne, sammenholde og konfrontere et faktum med et andet faktum, ikke med en idé. For kritikken er kun det vigtigt, at de to fakta er så nøje undersøgt som muligt og virkelig udgør forskellige trin i udviklingen, ja, derudover er det vigtigt, at den orden, den rækkefølge og den forbindelse, hvori disse trin i udviklingen fremtræder, bliver lige så nøje undersøgt... En og anden læser kan her få den tanke og stille det spørgsmål

...at de almene love for det økonomiske liv er de samme, uanset om de anvendes på livet i nutiden eller på livet i fortiden? Men netop dette anerkender Marx ikke... Efter hans mening har tværtimod hver historisk periode sine egne love... Det økonomiske liv udgør... et fænomen, der er ganske analogt med, hvad vi iagttager i andre af biologiens områder... de gamle økonomer tog fejl af de økonomiske loves natur, når de betragter dem som værende af samme art som fysikkens og kemiens love... En dyberegående analyse af fænomenerne viste, at de sociale organismer adskiller sig lige så dybtgående fra hverandre som botaniske og zoologiske organismer... Idet Marx således sætter sig det mål at udforske og forklare den kapitalistiske økonomis system, formulerer han blot på strengt videnskabelig måde det mål, som en præcis undersøgelse af det økonomiske liv må have... Dens videnskabelige værdi består i klarlæggelse af de særlige (historiske) / Lenins parentes og tilføjelse, red./ love, som den givne samfundsorganismes opståen, eksistens, udvikling og død og dens afløsning med en anden og højere er undergivet«. (27)

Her har man en skildring af den dialektiske metode, som Marx har plukket ud af et utal af notitser i tidsskrifter og blade vedrørende Kapitalen og oversat til tysk, fordi denne karakteristik af metoden, som han selv siger, er ganske præcis. Man spørger sig selv, om der her er så meget som et ord, der minder om triader, trichotomier, den dialektiske proces' uangribelighed og lignende vrøvl, som hr. Mikhajlovskij tapert fører fejde mod. Og lige efter denne fremstilling siger Marx, at hans metode er en »direkte modsætning« til Hegels metode. Ifølge Hegel bestemmer ideens udvikling, i overensstemmelse med triadens dialektiske love, virkelighedens udvikling. Det er naturligvis kun i dette tilfælde, at man kan tale om triadens betydning, om den dialektiske proces' uangribelighed. »Hos mig«, siger Marx, »er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hjerne omsatte og oversatte materielle«. (28) Alt føres således tilbage til en »positiv forståelse af det bestående og dets nødvendige udvikling«. Triaderne kan kun optræde i rollen som låg og skal (»Jeg... koketterede... med den udtryksmåde, der var karakteristisk for ham (Hegel)«, siger Marx i den samme Efterskrift (29)), og den rolle kan kun interessere filistre. Men hvordan skal vi så bedømme en mand, der vil kritisere en af den videnskabelige materialismes »søjler«, dvs. dialektikken, og begynder at tale

om alt muligt, endog frøer og Napoleon, men blot ikke om, hvad denne dialektik består i, eller går ind på, om samfundets udvikling virkelig er en naturhistorisk proces? – om det materialistiske begreb samfundsformation som en særlig social organisme er rigtigt? – om metoderne til objektiv analyse af disse formationer er rigtige? – om de samfundsmæssige ideer virkelig ikke bestemmer samfundsudviklingen, men selv bestemmes af den? osv. Kan man i dette tilfælde gå med til, at det kun er mangel på forståelse?

Ad 2) Efter denne »kritik« af dialektikken pådutter hr. Mikhajlovskij Marx disse metoder til bevisførelse »gennem« hegelske triader og bekriger dem naturligvis sejrrikt. »Hvad fremtiden angår«, siger han, »bliver samfundets immanente love opstillet rent dialektisk«. (Her har man den ovenfor omtalte undtagelse.) Marx' redegørelse for, at ekspropriatorerne i kraft af kapitalismens udviklingslove uundgåeligt vil blive eksproprieret, har en »rent dialektisk karakter«. Marx' »ideal« – fælleseje til jord og kapital – »betragtet som uundgåeligt og ubestrideligt, holder sig udelukkende til det sidste led i Hegels treleddede kæde«.

Dette argument er ord for ord hentet fra Dühring, der benytter det i sin Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus (3. oplag, 1879, s. 486–487). Dog nævner hr. Mikhailovskij ikke en stavelse om Dühring. Eller skulle han måske selvstændigt have fundet på denne forvrængning af Marx?

Dühring fik et glimrende svar af Engels, og eftersom denne også citerer Dührings kritik, kan vi indskrænke os til at gengive dette svar. Læseren vil se, at det fuldt ud passer på hr. Mikhajlovskij. Dühring siger:

»Denne historiske skitse« (den oprindelige kapitalakkumulations opståen i England) »er dog det forholdsvis bedste i Marx' bog, og den ville have været endnu bedre, hvis den havde nøjedes med den lærde krykke og ikke også var humpet af på den dialektiske. I mangel af bedre og klarere midler må den hegelske negation af negationen nemlig her gøre tjeneste som jordemoder og forløse fremtiden af fortidens skød. Den individuelle ejendoms ophævelse, der er sket på den antydede måde siden det 16. århundrede, er den første negation. Den må følges af en anden, der karakteriseres som negationens negation og dermed som genskabelse af den 'individuelle ejendom', men i en højere form, der grunder sig på fælleseje af jord og arbejdsmidler. Når den nye 'individuelle



ejendom' hos hr. Marx tillige kaldes 'samfundsmæssig ejendom' så viser der sig jo heri den hegelske højere enhed, i hvilken modsigelsen skal være ophævet« (aufgehoben – et specielt hegelsk udtryk) »nemlig efter det hegelske ordspil såvel overvundet som bevaret... ekspropriationen af ekspropriatorerne er hermed et næsten automatisk resultat af den historiske virkelighed i dens materielt ydre forhold... hegelske kunststykker som negationens negation kan vanskeligt overbevise noget fornuftigt menneske om nødvendigheden af fælleseje af jord og kapital... Den marxske tankegangs tvekønnede tågeskikkelse vil i øvrigt ikke virke fremmed på den, der ved, hvad der med Hegel-dialektikken som såkaldt videnskabeligt grundlag kan rimes sammen, eller rettere, hvilke urimeligheder der må opstå af den. Af hensyn til dem, der ikke er kendere af disse kunster, må jeg udtrykkeligt bemærke, at den første negation hos Hegel er katekismebegrebet syndefaldet, mens den anden er en højere enhed, der fører til forløsning. Sådanne analogiarrestreger, der er lånt fra religionens område, kan naturligvis ikke danne grundlag for nogen kendsgerningernes logik... Hr. Marx bliver trøstigt stikkende i sin både individuelle og samfundsmæssige ejendoms tågeverden og overlader til sine elever selv at løse den dybsindige dialektiske gåde«. Disse var hr. Dührings ord.

»Altså«, slutter Engels heraf, »Marx kan ikke bevise nødvendigheden af den sociale revolution, indførelsen af en samfundsorden, der beror på fælleseje af jorden og de arbejds-skabte produktionsmidler, på anden måde end ved at påberåbe sig den hegelske negation af negationen, og idet han bygger sin socialistiske teori på disse analogiarrestreger hentet fra religionen, kommer han til det resultat, at en samtidig individuel og samfundsmæssig ejendom vil herske i fremtidens samfund som den hegelske højere enhed, den op-hævede modsigelse«.\*)

»Lad os først lade negationens negation være, hvad den er, og så se på den 'samtidig individuelle og samfundsmæssige

\*) At denne formulering af Dührings anskuelse passer nøje på hr. Mikhajlovskij bevises yderligere af følgende passage i hans artikel: Karl Marx for Hr. J. Sjukovskijs Domstol. Hr. Sjukovskij havde påstået, at Marx forsvarede den private ejendom, og hr. Mikhajlovskij peger da på Marx' skema og forklarer det på følgende måde: »I sit skema har Marx optaget to almenkendte kunststykker fra den hegelske dialektik: 1) Skemaet er opbygget på den hegelske triades lov; 2) Syntesen begrundes i modsætningernes – den individuelle og den samfundsmæssige ejendoms – identitet. Følgelig har ordet 'individuel

ejendom'. Denne bliver af hr. Dühring betegnet som en 'tågeverden', og deri har han mærkværdigvis virkelig ret. Men det er uheldigvis ikke Marx, der befinder sig i denne tågeverden, men atter hr. Dühring selv... således kan han også uden stort besvær korrigerer Marx efter Hegel, idet han pådutter ham en højere enhed af ejendom, om hvilken Marx ikke har sagt et ord.

Hos Marx hedder det: 'Det er negationens negation. Denne reetablerer ikke privatejendommen, men derimod den individuelle ejendom på grundlag af den kapitalistiske æra's landvindinger: Kooperationen og fællesejet til jorden og til de gennem selve arbejdet producerede produktionsmidler.

Forvandlingen af den opsplittede privatejendom, der hviler på individernes eget arbejde, til kapitalistisk privatejendom er naturligvis en proces, der uden sammenligning er mere langvarig, hård og vanskelig end forvandlingen af den kapitalistiske ejendom, der i realiteten allerede hviler på samfundsmæssig produktionsdrift, til samfundsejendom.' (30) Det er alt. Den tilstand, som opstår ved ekspropriationen af ekspropriatorerne bliver altså betegnet som genskabelse af den individuelle ejendom, men på grundlag af samfundsmæssig besiddelse af jorden og de arbejds-skabte produktionsmidler. For enhver, der forstår tysk« (og også russisk, hr. Mikhajlovskij, for oversættelsen er fuldstændig korrekt) »betyder dette, at den samfundsmæssige besiddelse gælder jorden og de andre produktionsmidler, mens den individuelle besiddelse gælder produkterne, altså forbrugsgoderne. Og for at sagen også skal være forståelig for børn på seks år, indfører Marx på side 56 (31) en 'sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer bevidst forbruger deres arbejdskraft som én samfundsmæssig arbejdskraft', altså et socialistisk organiseret fællesskab, og siger: 'Sammenslutningens totalprodukt er et samfundsmæssigt produkt. En del af dette produkt tjener igen som produktionsmiddel. *Det forbliver samfundsmæssigt* /Engels' fremhævelse, red./ Men en anden del konsumeres

her en særlig, rent betinget betydning som led i den dialektiske proces, og man kan ikke bygge noget som helst på det«. Dette sagde en mand med de allerbedste hensigter, da han overfor det russiske publikum forsvarede »sangvinikeren« Marx mod bourgeoisen hr. Sjukovskij. Og med disse gode hensigter forklarer han Marx på den måde, at Marx begrunder sin forestilling om processen som »kunststykker«! Hr. Mikhajlovskij kan heraf drage den for ham nyttige lære, at gode hensigter alene er en smule for lidt til hvad som helst.

af sammenslutningens medlemmer som livsfornødenheder. *Denne del må derfor fordeles mellem dem / Engels' fremhævelse, red./*. Og det er vel klart nok, selv for hr. Dühring...

Den samtidig individuelle og samfundsmæssige ejendom, dette forvirrede tvekønnede væsen, denne af Hegel-dialektikken nødvendigt opstående urimelighed, denne tågeverden, denne dybsindige dialektiske gåde, som Marx overlader til sine elever at løse – det er igen fri opfindelse og indbildning hos hr. Dühring... «

»Hvilken rolle spiller nu negationens negation hos Marx,« fortsætter Engels. »På side 791 ff (32) sammenstiller han slutresultaterne af de økonomiske og historiske undersøgelser over kapitalens såkaldte oprindelige akkumulation, som han har foretaget på de foregående halvtreds sider. Før den kapitalistiske æra fandt der, i det mindste i England, smådrift sted på grundlag af arbejdernes privateje af produktionsmidlerne. Kapitalens såkaldte oprindelige akkumulation bestod her i ekspropriationen af disse umiddelbare producenter, dvs. i opløsningen af den på eget arbejde beroende privatejendomsret. Dette blev muligt, fordi den nævnte smådrift kun er forenelig med snævre, naturgroede grænser for produktionen og samfundet og derfor ved en vis udviklingsgrad frembringer de materielle midler til sin egen tilintetgørelse. Denne tilintetgørelse, forvandlingen af de individuelle og splittede produktionsmidler til samfundsmæssigt koncentrede produktionsmidler, udgør kapitalens forhistorie. Så snart arbejderne er forvandlet til proletarer, deres arbejdsbetingelser til kapital, så snart den kapitalistiske produktionsmåde står på egne ben, får den videre udvikling af arbejdet til samfundsmæssigt arbejde og den videre forvandling af jorden og andre produktionsmidler« (til kapital) »og dermed den videre ekspropriation af privatbesidderne en ny form. 'Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere arbejderen, der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere. Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immanente loves spil, gennem kapitalernes centralisation. Én kapitalist slår altid mange ihjel. Hånd i hånd med denne centralisation, dvs. med nogle få kapitalisters ekspropriation af mange, udvikler arbejdsprocessens kooperative form sig i en stadigt voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kun kan anvendes i fællesskab, økono-

misering med alle produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde... Med det stadig faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, fornedrelse og udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst, og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dets herredømme. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatorerne eksproprieres.'

Og nu spørger jeg læseren: Hvor er de dialektisk krøllede sammenslyngninger og forestillingsarabesker, hvor er den rodede fejltænkning, ifølge hvilken alt til syvende og sidst er et og det samme, hvor er de dialektiske mirakler for troende, hvor er den dialektiske hemmelighedsfuldhed og sammenslyngningerne efter den hegelske logoslæres anvisninger, uden hvilke Marx ifølge hr. Dühring ikke kan få sin udvikling i stand? Marx har simpelt hen påvist historisk og her sammenfattet det kort, at netop som forud smådriften gennem sin egen udvikling nødvendigvis måtte skabe betingelser for sin egen tilintetgørelse... således har den kapitalistiske produktionsmåde nu ligeledes skabt de materielle betingelser, under hvilke den må gå til grunde. Processen er historisk, og når den tillige er dialektisk, er det ikke Marx' skyld, så skæbnesvangert det end kan være for hr. Dühring.

Først nu, efter at Marx er færdig med sit historisk-økonomiske bevis, fortsætter han: 'Den kapitalistiske tilegnelsesmåde – og dermed den kapitalistiske privatejendom – der fremgår af den kapitalistiske produktionsmåde, er den første negation af den individuelle, på eget arbejde begrundede privatejendom. Men den kapitalistiske produktion frembringer med en naturproces' nødvendighed sin egen negation. Det er negationens negation' (33) osv. (som før citeret).

Idet Marx altså betegner processen som negationens negation, tænker han ikke på dermed at ville bevise den som historisk nødvendig. Tværtimod: efter at han har bevist historisk, at processen dels virkelig er gået for sig, dels nødvendigvis går for sig endnu, betegner han den yderligere som en

proces, der sker efter en bestemt dialektisk lov. Det er alt. Det er altså igen et simpelt trick af hr. Dühring, når han påstår, at negationens negation her må gøre tjeneste som jordemoder og forløse fremtiden af fortidens skød, eller at Marx forlanger, at man skal godkende negationens negation og dermed lade sig overbevise om nødvendigheden af fælles-eje af jord og kapital...« (34)

Som læseren ser, rammer Engels' udmærkede opgør med Dühring i fuldt mål hr. Mikhajlovskij, der har påstået ganske det samme, nemlig at fremtiden hos Marx alene ligger i det sidste led i Hegels kæde, og at overbevisningen om dens uundgåelighed kun kan begrundes med tro.\*)

Hele forskellen mellem Dühring og hr. Mikhajlovskij reduceres til følgende to ubetydelige punkter: 1) Selv om Dühring ikke kunne omtale Marx uden at snerre, anså han det ikke desto mindre for nødvendigt i det følgende afsnit af sin »historie« at minde om, at Marx i Efterskriftet kategorisk afviser beskyldningen for hegelianisme. Derimod bevarede hr. Mikhajlovskij tavshed om den (ovenfor anførte) ganske bestemte og klare redegørelse, som Marx har givet for, hvad han forstår ved dialektisk metode.

2) Hr. Mikhajlovskijs anden originalitet består i, at han koncentrerer hele sin opmærksomhed om anvendelsen af ud-sagnsordenes tider. Hvorfor anvender Marx nutid, når han taler om fremtiden? – spørger vor filosof med sejrssikker mine. Det kan De se i enhver grammatik, højtærede kritiker: den vil fortælle Dem, at nutid anvendes i stedet for fremtid, når denne fremtid fremtræder som uundgåelig og ubestridelig. Men hvorfor det, hvorfor er den ubestridelig? – spørger hr. Mikhajlovskij hidsigt, for at demonstrere en så stærk bevægelse, at den kan retfærdiggøre et simpelt trick. Også på det har Marx givet et ganske bestemt svar. Man kan regne det for utilstrækkeligt eller urigtigt, men så må man påvise på *hvilket bestemt punkt og af hvilken bestemt grund*, det er urigtigt, og ikke vrøvl om hegelianisme.

\*) Det synes ikke overflødigt her at bemærke, at Engels' udredning herom findes i det samme kapitel, hvor han skriver om frøkorntet, om Rousseaus lære og andre eksempler på den dialektiske proces. Man skulle tro, at den blotte sammenstilling af disse eksempler med de klare og kategoriske erklæringer fra Engels – og fra Marx, der på forhånd havde læst manuskriptet til dette værk – om, at der aldeles ikke kan være tale om at *bevise* noget med triader eller om at praktisere »betingede led« ind i disse triader for at skildre den virkelige proces, måtte være fuldkommen tilstrækkeligt til at indse det tåbelige i at dadle marxismen for den hegelske dialektik.

Der var engang, da hr. Mikhajlovskij ikke blot selv vidste, hvad dette svar gik ud på, men også belærte andre derom. Hr. Sjukovskij kunne – skrev han i 1877 – med god grund anse Marx' konstruktion vedrørende fremtiden for tvivlsom, men han »havde ikke moralsk ret« til at gå uden om spørgsmålet om arbejdets forvandling til samfundsmæssigt arbejde, »hvad Marx tillægger meget stor betydning«. Altså: Sjukovskij havde i 1877 ikke moralsk ret til at gå uden om spørgsmålet, men hr. Mikhajlovskij har i 1894 en sådan moralsk ret! Måske fordi – quod licet Jovi, non licet bovi / Hvad der er tilladt for Jupiter, er ikke tilladt for oxen, red./?!

Jeg må her minde om et kuriosum i opfattelsen af denne forvandling til samfundsmæssigt arbejde, som engang fandtes i Otetjstvennyje Sapiski (35). I nr. 7 for 1883 stod der her et Brev Til Redaktionen fra en vis hr. Postoronny, (36) der ligesom hr. Mikhajlovskij anså Marx' »konstruktion« vedrørende fremtiden for tvivlsom. Denne herre ræsonnerer på følgende måde: »I grunden består arbejdets samfundsmæssige form under kapitalismens herredømme blot i, at nogle hundrede eller tusinder af arbejdere sliber, hamrer, drejer, lægger på, lægger under, trækker og udfører en hel række andre operationer i samme lokale. Denne ordnings almene karakter gengives jo udmærket af ordsproget: 'Hver enkelt for sig, og Gud for os alle'. Hvad har det med samfundsmæssigt arbejde at gøre?«

Det står jo straks klart, at manden har forstået, hvad det drejer sig om! »Arbejdets samfundsmæssige form« »består blot i« »arbejde i samme lokale«!! Og efter denne grove tankegang i et af de bedre russiske tidsskrifter vil man fortælle os, at Kapitalens teoretiske del er almindelig anerkendt af videnskaben. Jo, eftersom den »almindelig anerkendte videnskab« er ude afstand til at anføre noget nogenlunde væsentligt mod Kapitalen, har den givet sig til at sige pæne ord om værket, alt mens den kundgør sin elementære uvidenhed og gentager katederøkonomiens gamle platheder. Det bliver nødvendigt at opholde sig lidt ved dette spørgsmål for at vise hr. Mikhajlovskij, hvad der er sagens kerne, som han sin vane tro går helt udenom.

Når den kapitalistiske produktion gør arbejdet samfundsmæssigt, består dette aldeles ikke i, at folk arbejder i samme lokale (det er kun en lille del af processen), men i, at kapitalernes centralisation er ledsaget af en specialisering af det samfundsmæssige arbejde, en formindskelse af kapitalister-

nes antal i hver enkelt industrigren og en forøgelse af de specielle industrigrenes antal, det består i, at de mange splittede produktionsprocesser smelter sammen til en samfundsmæssig produktionsproces. Når f.eks. de små producenter i hjemmevæveriets tid selv spandt tråden og der vævede stoffet, havde vi med nogle få industrigrene at gøre (spinding og vævning var samlet under ét). Når så kapitalismen gør produktionen samfundsmæssig, bliver tallet på specielle industrigrene større: bomuld bliver spundet for sig og vævet for sig, selve denne specialisering og centralisering af produktionen fremkalder nye grene – maskinproduktion, kulforsyning osv. I hver enkelt industrigren, som nu bliver mere specialiseret, bliver antallet af kapitalister stadig mindre. Det betyder, at den samfundsmæssige forbindelse mellem producenterne bliver fastere og fastere, producenterne knyttes sammen til et hele. De spredte småproducenter udførte hver for sig flere operationer på én gang og var derfor ret uafhængige af hinanden: når f.eks. hjemmevæveren selv såede hørren, selv spandt og vævede den, var han næsten uafhængig af andre. På sådanne små, spredte vareproducenters forhold (og kun på dem) passede ordsproget: »Hver enkelt for sig, og Gud for os alle«, dvs. markedssvingningernes anarki. Helt anderledes forholder det sig, når arbejdet i kraft af kapitalismen bliver samfundsmæssigt. Den fabrikant, der producerer vævede stoffer, er afhængig af den fabrikant, der fabrikerer spindestoffer, denne igen af den kapitalistiske plantageejer, der dyrker bomuld, af maskinfabrikens ejer, af kulmineejeren etc. Følgen er, at ingen kapitalist kan klare sig uden de andre. Det er klart, at ordsproget »hver enkelt for sig« aldeles ikke kan bruges om sådanne forhold: her arbejder hver enkelt for alle og alle for hver enkelt (og for Gud er der ingen plads, hverken som fantasibillede oven over skyerne eller som »guldkalv« på jorden). Forholdene har ganske skiftet karakter. På de små spredte virksomheders tid havde arbejdsstandsning i en af dem kun betydning for et ringe antal samfundsmedlemmer, det medførte ingen almindelig forstyrrelse og vakte derfor ikke almindelig opmærksomhed, det opfordrede ikke til en samfundsmæssig indgriben i sagen. Men hvis en sådan situation indtraf i et stort foretagende i en allerede stærkt specialiseret industrigren, der derfor arbejder for så godt som hele samfundet og igen er afhængigt af hele samfundet (jeg vælger for simpelhedens skyld et tilfælde, hvor forvandlingen til samfundsmæssigt arbejde har nået sit

kulminationspunkt) – så står det stille i samfundets øvrige foretagender, fordi de kun kan få de nødvendige produkter fra dette foretagende, de kan kun realisere alle deres varer, når dettes varer er for hånden. Hele produktionen smelter således sammen til én samfundsmæssig produktionsproces, men samtidig ledes hver enkelt produktion af den enkelte kapitalist og er afhængig af hans forgodtbefindende, han får dens samfundsmæssige produkter i privat eje. Mon det så ikke er klart, at produktionsformen kommer i uforsonlig strid med tilegnelsesformen? Mon det ikke er indlysende, at den sidste absolut må tilpasses til den første, absolut må blive lige så samfundsmæssig, dvs. socialistisk? Men den åndrige filister fra Otetjestvennyje Sapiski reducerer alt til arbejde i samme lokale. Der har han sandelig ramt sømmet på hovedet! (Jeg har kun skildret den materielle proces, kun ændringen af produktionsrelationerne, uden at berøre processens sociale side, sammenslutningen, sammenfatningen og organiseringen af arbejderne – eftersom dette er et afledet fænomen.)

Når man må forklare russiske »demokrater« sådanne elementære ting, er det, fordi de i den grad er forsumpede i spidsborgerlige ideer, at de slet ikke kan forestille sig andre tilstande end de spidsborgerlige.

Lad os imidlertid vende tilbage til hr. Mikhajlovskij. Hvilke indvendinger har han fremsat mod disse kendsgerninger og overvejelser, på hvilke Marx grundede sin konklusion: at den socialistiske samfundsorden uvægerligt måtte komme i kraft af kapitalismens egne udviklingslove? Har han påvist, at der – i en samfundshusholdning, der er opbygget på vareøkonomi – i virkeligheden ikke sker nogen fortsat specialisering af den samfundsmæssige arbejdsproces, en fortsat centralisation af kapitaler og foretagender, en udvikling af hele arbejdsprocessen til en samfundsmæssig proces? Nej, han har ikke anført én eneste ting imod disse kendsgerninger. Har han rokket ved den tese, at det kapitalistiske samfund kendetegnes ved et anarki, som ikke kan forenes med arbejdets forvandling til samfundsmæssigt arbejde? Han har intet sagt herom. Har han bevist, at foreningen af alle kapitalisternes arbejdsproces til én samfundsmæssig proces kan gå i spænd med den private ejendomsret? At nogen anden udvej af modsigelsen end den, Marx har peget på, er mulig og tænkelig? Nej, han har ikke sagt et ord herom.

Hvad bygger hans kritik da på? På falskspil, trick og tomt ordgyderi.

For hvad andet kan man kalde sådanne metoder, hvor kritereren – efter først at have disket op med en mængde vrøvl om historiens treleddede forløb – med alvorlig mine stiller Marx følgende spørgsmål: »Og hvad så videre?« dvs. hvordan vil historien arte sig, efter at processen har nået det slutstadium, han har ridset op. Man må bemærke, at Marx i sin litterære og revolutionære virksomhed fra første færd har stillet ganske bestemte krav til den sociologiske teori – den skal nøjagtigt skildre den virkelige proces, og intet andet (se f.eks. Det Kommunistiske Manifest om kriteriet på kommunisternes teori (37)). I sit værk *Kapitalen* har han strengt opfyldt dette krav: eftersom han havde sat sig til opgave at analysere den kapitalistiske samfundsformation videnskabeligt, satte han punktum, så snart han havde bevist, at denne organisations udvikling, sådan som den virkelig udspiller sig for vore øjne, har den og den tendens, at den uvægerligt må gå til grunde og forvandle sig til en anden højere organisation. Men hr. Mikhajlovskij går uden om hele kernen i Marx' doktrin og stiller sit ganske tåbelige spørgsmål: »Og hvad så videre?« Og tilføjer dybsindigt: »Jeg må åbent indrømme, at jeg ikke ganske klart kan forestille mig, hvordan Engels' svar ville lyde«. Til gengæld må vi åbent indrømme, hr. Mikhajlovskij, at vi har ganske klare forestillinger om en sådan »kritik«s ånd og metoder!

Eller følgende betragtning: »I middelalderen var den marx-ske individuelle ejendom, der byggede på eget arbejde, hverken en gennemgående eller en overvejende faktor, end ikke på de økonomiske relationers område. Ved siden af den bestod der meget andet, som den dialektiske metode i Marx' udlægning« (men ikke i hr. Mikhajlovskijs forvrængning?) »imidlertid ikke finder det påkrævet at vende tilbage til... Disse skemaer frembyder øjensynlig ikke noget billede af den historiske virkelighed eller blot af dens proportioner, men tilfredsstillende kun menneskesindets hang til at tænke sig enhver genstand i fortidens, nutidens og fremtidens tilstand«. Selv Deres svindelmetoder er kvalmende ensformige, hr. Mikhajlovskij! Først tilskrev han Marx' skema det formål at skulle bevise hvad som helst med triader, mens det kun skal formulere kapitalismens virkelige udviklingsproces og intet andet\*) – så konstaterer han, at Marx' skema ikke stemmer

\*) Af den grund er de øvrige træk i middelalderens økonomiske tilstande jo også udeladt, idet de tilhørte den feudale samfundsformation, mens Marx

med denne plan, som hr. Mikhajlovskij har påduttet det (det tredje stadium genskaber kun én side ved det første stadium, men udelader alle andre), og konkluderer ganske ugenert, at »skemaet øjensynlig ikke frembyder noget billede af den historiske virkelighed«!

Kan man polemisere alvorligt mod et menneske, som (for at anvende Engels' udtryk om Dühring) er ganske ude af stand til blot undtagelsesvis at citere rigtigt? Kan man her fremsætte »indvendinger«, når han forsikrer publikum, at skemaet »øjensynlig« ikke svarer til virkeligheden, uden et eneste forsøg på at påvise dets urigtighed på noget punkt?

I stedet for at kritisere de marxistiske anskuelsers virkelige indhold øver hr. Mikhajlovskij sin åndrighed på kategorierne fortid, nutid og fremtid. Vendt mod hr. Dührings »evige sandheder« siger Engels f.eks.: »Hvilken moral prædiker man for os i dag? Der er først den kristelig-feudale... Ved siden af den figurerer den moderne borgerlige og ved siden af denne igen den proletariske fremtidsmoral, således at fortid, nutid og fremtid... leverer moralteorier, der består samtidig og ved siden af hinanden«. (38) Hr. Mikhajlovskij mener herom følgende: »Jeg tænker mig, at kategorierne fortid, nutid og fremtid ligger til grund for alle tredelinger af historien i perioder«. Hvor dybsindigt! Hvem ved ikke, at når man betragter et hvilket som helst samfundsfænomen under dets udvikling, vil det altid opvise rester af fortiden, grundlag fra nutiden og spirer til fremtiden? Men mon Engels f.eks. har villet påstå, at moralens historie (han talte jo kun om »nutiden«) indskrænker sig til de tre nævnte momenter, at den feudale moral ikke havde sin forgænger i f.eks. slave-samfundets moral og denne sidste i den urkommunistiske samfundsmoral? I stedet for at levere os en indgående kritik af Engels' forsøg på at finde rede i moralideernes moderne strømninger gennem en materialistisk udredning af dem, disker hr. Mikhajlovskij op med tom snak!

De metoder, hr. Mikhajlovskij anvender i sin »kritik«, der begyndte med udtalelsen om, at han ikke vidste, i hvilket værk den materialistiske historieopfattelse er fremstillet, gør det måske nyttigt at minde om, at der var en tid, hvor forfat-

kun studerer den *kapitalistiske*. I sin rene form er kapitalismen (f.eks. i England) virkelig begyndt at udvikle sig af de små, spredte vareproducenters regime og deres individuelle arbejdsjendom.

teren kendte et af disse værker og forstod at værdsætte det på en rigtigere måde. I 1877 udtalte hr. Mikhajlovskij sig således om Kapitalen: »Fjerner man fra Kapitalen det svære, uhåndterlige og unødvendige låg af hegelsk dialektik« (Det var mærkeligt! Hvordan kan det være, at den »hegelske dialektik« var »unødvendig« i 1877, mens det i 1894 ser ud til, at materialismen støtter sig til »den dialektiske proces' uan-gribelighed«?), »så vil vi, bortset fra værkets andre fortrin, deri finde et udmærket bearbejdet materiale til løsning af det almene problem om formernes forhold til de materielle betingelser for deres eksistens og en udmærket formulering af dette spørgsmål for et bestemt område« – »Formernes forhold til de materielle betingelser for deres eksistens« – her har man jo det problem om relationerne mellem samfundslivets forskellige sider, om de ideologiske samfundsrelationers overbygning over de materielle, hvis bekendte løsning udgør materialismens doktrin. Vi går videre:

»I grunden er *hele Kapitalen*« (kursiveret af mig) »helliget en undersøgelse af, hvorledes en engang opstået samfundsform bestandig udvikler sig, forstærker sine typiske træk, idet den underlægger sig og assimilerer opdagelser, opfindelser, forbedrede produktionsmetoder, nye markeder og videnskaben selv, tvinger dem til at arbejde for sig, og hvorledes den givne form sluttelig ikke kan stå for yderligere ændringer af de materielle betingelser«.

En forbavsende foreteelse! I 1877 er *hele Kapitalen* helliget en materialistisk undersøgelse af en given samfundsform (hvad kan materialisme være andet end en forklaring af samfundsformerne ved hjælp af de materielle betingelser?), men i 1894 ved man ikke engang, i hvilket værk man skal søge en redegørelse for denne materialisme!

I 1877 var Kapitalen en »undersøgelse« af, hvordan »den givne form« (dvs. den kapitalistiske, ikke sandt?) »ikke kan stå for yderligere ændringer af de materielle betingelser« (det bedes man bemærke) – men i 1894 er det blevet til, at der aldeles ikke findes nogen undersøgelse, men at overbevisningen om, at den kapitalistiske form ikke kan stå for yderligere udvikling af produktivkræfterne, »udelukkende hænger i det sidste led i den hegelske triade«! I 1877 skrev hr. Mikhajlovskij, at »analysen af den givne samfundsforms forhold til dens materielle eksistensbetingelser *for altid*« (kursiveret af mig) »vil stå som et monument over forfatterens logiske kraft og uhyre lærdom« – men i 1894 erklærer han, at materialismens

doktrin aldrig noget sted er blevet prøvet og begrundet videnskabeligt!

En forbavsende foreteelse! Hvad betyder dette her i virkeligheden? Hvad er der sket?

Der er sket to ting: for det første er den *russiske* socialisme, bondesocialismen fra 70'erne, der »blæste på« friheden på grund af dens borgerlighed, bekæmpede »klarhovedede liberale«, som af al magt ville udviske den russiske tilværelses antagonistiske karakter, og drømte om en bonderevolution, gået fuldstændig i opløsning og har avlet den flade, spidsborgerlige liberalisme, som finder »opmuntrende tegn« i bondebrugets progressive tendenser, men glemmer, at disse ledsages (og betinges) af, at bønderne i massevis mister deres ejendom. – For det andet var hr. Mikhajlovskij i 1877 så optaget af sin opgave at forsvare »sangvinikeren« (dvs. den revolutionære socialist) Marx mod liberale kritikere, at han ikke lagde mærke til, at Marx' metode ikke kan forenes med hans egen. Men nu er han blevet oplyst om denne uforsonlige modsætning mellem dialektisk materialisme og subjektiv sociologi – det er han blevet oplyst om gennem Engels' bøger og artikler, gennem de russiske socialdemokrater (hos Plekhanov møder man ofte meget træffende bemærkninger om hr. Mikhajlovskij) – og i stedet for så at tage fat på et alvorligt studium af problemet, går hr. Mikhajlovskij simpelt hen amok. I stedet for at hylde Marx (som han gjorde i 1872 og 1877) bjæffer han nu ad ham bag et gærde af tvivlsom ros og larmer og bruger mund mod de russiske marxister, som ikke vil nøjes med »beskyttelse af den økonomisk svageste«, med varelagre og forbedringer i landsbyen, museer og arteller for håndværkere og lignende velmente spidsborgerlige fremskridt, men ønsker at fortsætte som »sangvinikere«, tilhængere af den sociale revolution, og at opøve, lede og organisere de virkelig revolutionære elementer i samfundet.

Efter denne lille afstikker til det forgangne kan man måske afslutte gennemgangen af hr. Mikhajlovskijs »kritik« af Marx' teori. Lad os da prøve at uddrage facit og resumere kritikernes »argumenter«.

Den doktrin, han har sat sig for at gøre det af med, bygger 1) på den materialistiske historieopfattelse og 2) på den dialektiske metode.

Hvad det første punkt angår, erklærede kritikeren først og fremmest, at han ikke vidste, i hvilket værk materialismen er fremstillet. Da han ikke havde fundet en fremstilling no-

get sted, gik han i lag med selv at stille op, hvad materialisme er. For at give et begreb om denne materialismes umådelige prætentioner, stillede han det op, som om materialisterne hævder at have forklaret menneskeheden for tid, nutid og fremtid – og når det så ved en sammenligning med marxisternes autentiske erklæring viser sig, at de kun anser én samfundsformation for forklaret, så finder kritikeren ud af, at materialisterne indsnævrer materialismens virkefelt, hvorved de angiveligt dømmes sig selv. For at give et begreb om de metoder, der er anvendt ved udarbejdelsen af denne materialisme, stillede han det op, som om materialisterne selv indrømmede at have for ringe kundskaber til at udarbejde den videnskabelige socialisme, på trods af, at det punkt, hvor Marx og Engels (i 1845–1846) indrømmede at besidde for ringe kundskaber, kun var den almindelige økonomiske historie, og på trods af, at de aldrig lod dette værk, der beviste deres utilstrækkelige kundskaber, trykke. Efter disse præledier blev vi da lykkeligjort med kritikken: Kapitalen er uholdbar, idet den kun berører én periode, mens kritikeren har brug for alle perioder, og endvidere fordi den ikke bekræfter den økonomiske materialisme, men kun berører den – argumenter, der åbenbart er så vægtige og alvorlige, at det må indrømmes, at materialismen aldrig er blevet videnskabeligt begrundet. Derefter blev det anført mod materialismen, at en mand, der intet havde at gøre med denne doktrin, og som studerede de forhistoriske tider i et helt andet land, også var kommet til materialistiske slutninger. For endvidere at påvise, at børneproduktionen ganske urigtigt henregnes til materialismen, at dette kun er et spil med ord, begyndte kritikeren at bevise, at de økonomiske forhold udgør en overbygning over køns- og familieforholdene. De fingerpeg, der under denne alvorlige kritik blev givet til belæring for materialisterne, har beriget os med den dybe sandhed, at arv er umulig uden børneproduktion, at der til denne børneproduktions produkter »knytter sig« et kompliceret sjæleliv, og at børnene opdrages i fædrenes ånd. I forbifarten fik vi ligeledes at vide, at nationale forbindelser er en fortsættelse og almenførelse af kønsforbindelserne. Under sine videre teoretiske studier over materialismen gjorde kritikeren den bemærkning, at indholdet i mange marxisters argumenter består i, at massernes undertrykkelse og udbytning er »nødvendig« under det borgerlige regime, og at dette regime »nødvendigt« må forvandles til et socialistisk – og han tøvede ikke

med at hævde, at nødvendigheden er en for almen parentes (når man ikke siger, hvad folk da anser for nødvendigt), og at marxisterne derfor er mystikere og metafysikere. Kritikeren erklærede ligeledes, at Marx' polemik mod idealisterne er »ensidig«, uden at han dog sagde et ord om, hvordan disse idealisters anskuelse forholder sig til den subjektive metode, og hvordan Marx' dialektiske materialisme forholder sig til dem.

Hvad angår marxismens anden søjle, den dialektiske metode, så var et enkelt stød fra den dristige kritikers side nok til at vælte den. Og stødet var meget præcist: Kritikeren sled og slæbte og gjorde sig utrolige anstrengelser for at modbevise, at triaderne skulle kunne bevise noget som helst – men fortav, at den dialektiske metode aldeles ikke består i triader, men netop bestrider idealismens og subjektivismens metoder i sociologien. Et andet stød var rettet specielt mod Marx: ved hjælp af den tapre hr. Dühring påduttede kritikeren Marx det eventyrlige sludder, at Marx skulle have bevist kapitalismens nødvendige undergang med triader – hvorpå han sejr- rigt bekrigede dette sludder.

Det var helt kvadet om »vor kendte sociolog«s strålende »sejre«! Ikke sandt, det er særdeles »lærerigt« (Burenin) at beskue disse sejre?

Her må berøres endnu en ting, der ikke har direkte forbindelse med kritikken af Marx' doktrin, men er yderst betegnende for kritikernes idealer og opfattelse af virkeligheden. Det drejer sig om hans stilling til arbejderbevægelsen i Vesten.

Ovenfor blev anført hr. Mikhajlovskijs erklæring om, at materialismen ikke havde hævdet sig i »videnskaben« (i de tyske »folkevenner«s videnskab måske?), men denne materialisme, meddeler hr. Mikhajlovskij, »breder sig virkelig meget hurtigt i arbejderklassen«. Hvordan skal det så forklares, hr. Mikhajlovskij? »Hvad angår den fremgang, som den økonomiske materialisme har, så at sige i bredden«, siger han, »dens vide udbredelse i kritisk uprøvet form, så ligger tyngdepunktet i denne fremgang ikke i videnskaben, men i en døgnpraksis, der bestemmes af perspektiverne for fremtiden«. Hvad andet kan der ligge i denne plumpe sætning om en praksis, der »bestemmes« af perspektiverne for fremtiden, end at materialismen breder sig, ikke fordi den har forklaret virkeligheden rigtigt, men fordi den har forladt denne virkelighed og vendt sig til perspektiverne? Og videre hedder det:

»Disse perspektiver kræver hverken kundskaber eller kritisk tankearbejde af den tyske arbejderklasse, der gør dem til sine, og af dem, der følger dens skæbne med varm deltagelse. De kræver kun tro«. Med andre ord, materialismens og den videnskabelige socialismes vide udbredelse er betinget af, at denne doktrin lover arbejderne en bedre fremtid! Men blot et elementært kendskab til socialismens og arbejderbevægelsens historie i Vesten er nok til at indse, hvor urimelig og forkert denne forklaring er. Enhver ved, at den videnskabelige socialisme i grunden aldrig har udmalet fremtidsperspektiver: den har indskrænket sig til at give en analyse af det moderne borgerlige regime, at studere tendenserne i den kapitalistiske samfundsformations udvikling, og dermed færdig. Marx skrev allerede i 1843 og har troligt holdt fast ved dette program: »Vi siger ikke til verden: hold inde med dine kampe, de er tosserier; vi vil tilråbe dig den rigtige parole for kampen. Vi viser den kun, hvad den egentlig kæmper for, og bevidstheden derom er noget, som den *må* tilegne sig, hvad enten den vil eller ej«. (39) Enhver ved f.eks., at Kapitalen – dette fundamentale hovedværk, der redegør for den videnskabelige socialisme – indskrænker sig til de mest almene fingerpeg vedrørende fremtiden, idet det kun efterforsker de allerede forhåndenværende elementer, af hvilke den fremtidige samfundsformation vokser frem. Enhver ved, at når det drejer sig om fremtidsperspektiver, har de ældre socialister ydet langt mere, de udmaledede i alle enkeltheder fremtidens samfund for at begejstre menneskeheden med et billede af tilstande, hvor menneskene omgås uden kamp, og hvor deres samfundsrelationer ikke bygger på udbytning, men på fremskridtets virkelige grundsætninger, som svarer til den menneskelige naturs betingelser. En hel falanks af yderst begavede folk forkyndte disse ideer sammen med fast overbeviste socialister, men alligevel fik deres teorier ikke kontakt med livet, og deres programmer fik ikke tag i de politiske folkebevægelser, før den store maskinindustri havde draget arbejderproletariatets masser ind i det politiske livs malstrøm, og før den sande parole for dets kamp var fundet. Denne parole blev fundet af Marx, ikke en »utopist, men en samvittighedsfuld, undertiden endda tør forsker« som hr. Mikhajlovskij i længst forgangen tid sagde om ham, nemlig i 1872, og aldeles ikke fundet ved hjælp af nogen som helst perspektiver, men ved en videnskabelig analyse af det moderne borgerlige regime, ved en udredning af udbytnings *nødvendighed* under

dette regime, ved en undersøgelse af dets udviklingslove. Hr. Mikhajlovskij kan naturligvis forsikre læserne af Russkoje Bogatstvo, at det ikke kræver kundskaber eller tankearbejde at sætte sig ind i denne analyse, men vi har hos ham selv fundet (og vil i ikke mindre grad hos hans økonomiske medarbejder (40) finde) en så grov mangel på forståelse af de elementære sandheder, der fastslås gennem denne analyse, at den slags erklæringer selvfølgelig kun fremkalder et smil. Tilbage bliver den ubestridelige kendsgerning, at arbejderbevægelsen breder sig og udvikles dér, hvor den kapitalistiske maskinelle storindustri udvikler sig, og i takt med den. Endvidere den kendsgerning, at den socialistiske doktrin har fremgang netop når den undgår ræsonnementer om samfundsforhold, der svarer til den menneskelige natur, og tager fat på en materialistisk analyse af de moderne samfundsrelationer, en udredning af det moderne udbytningsregimes nødvendighed.

Efter sit forsøg på at komme uden om de virkelige årsager til materialismens fremgang i arbejderkredse gennem en sandheden stik modsat karakteristik af denne doktrins forhold til »perspektiverne«, begynder hr. Mikhajlovskij nu på den mest trivielle og spidsborgerlige måde at gøre sig lystig over den vesteuropæiske arbejderbevægelses ideer og taktik. Som vi har set, var det ham ganske umuligt at anføre noget argument mod Marx' bevis for, at den kapitalistiske samfundsform uvægerligt må forvandles til en socialistisk, i kraft af, at arbejdet bliver samfundsmæssigt arbejde – men ikke desto mindre ironiserer han ganske ugenert over, at »proletarernes hær« skulle forberede eksproprieringen af kapitalisterne, »hvorefter så al klassekamp vil ophøre, mens der vil blive fred på jorden og i menneskene velbehag«. Han, hr. Mikhajlovskij, kender langt simple og mere pålidelige måder at virkeliggøre socialismen på end denne: der behøves blot at »folkevennerne« mere detaljeret anviser »klare og bestemte« baner for den »ønskede økonomiske evolution« – så vil man sikkert »hidkalde« disse »folkets venner« for at løse »de praktiske økonomiske problemer« (se hr. Jusjakovs artikel: Ruslands Økonomiske Udviklingsproblemer – i Russkoje Bogatstvo, nr. 11), men foreløbig... foreløbig skal arbejderne vente, stole på folkevennerne og ikke ud fra en »ubegrundet selvtillid« begynde på en selvstændig kamp mod udbytterne. For helt at gøre det af med denne »ubegrundede selvtillid« tordner vor forfatter patetisk mod »denne videnskab, der næ-



sten kan rummes i en lommebog«. I sandhed en skrækkelig tanke: Videnskab – i socialdemokratiske brochurer, der kun koster en bagatel og kan være i en lomme!! Det er da tydeligt, hvor grundløs folks selvtillid er, når de kun værdsætter videnskaben, for så vidt den lærer de udbyttede at kæmpe selvstændigt for deres frigørelse, lærer dem at gå i en bue uden om alle disse folkevenner, der udviser klasseantagonismen og påtager sig at ordne det hele, og når de derfor redegør for denne videnskab i billige udgaver, der i den grad chokerer filistrene. Det var noget ganske andet, hvis arbejderne ville lægge deres skæbne i folkevennernes hænder; disse ville vise dem en ægte universitets- og filistervidenskab i mange bind og udførligt skildre dem en samfundsorganisation, der svarer til den menneskelige natur, hvis blot... arbejderne ville gå ind på at vente og ikke med en så ubegrundet selvtillid selv begynde kampen!

Før vi går over til anden del af hr. Mikhajlovskijs »kritik«, der nu ikke længere er rettet mod Marx' teori i almindelighed, men mod de russiske socialdemokrater i særdeleshed, må vi gøre et lille sidespring. Sagen er, at hr. Mikhajlovskij – på samme måde, som han i kritikken af Marx ikke blot undlod at forsøge på at give en nøjagtig fremstilling af hans teori, men direkte forvrængede den – forvrænger de russiske socialdemokraters ideer ganske ugudeligt. Så må sandheden drages frem igen. Det kan lettest gøres ved at sammenholde de tidligere russiske socialisters ideer med socialdemokraternes. Fremstillingen af de førstnævnte er taget fra hr. Mikhajlovskijs artikel i *Russkaja Mysl* (41) for 1892 nr. 6, hvor han ligeledes talte om marxismen (og – det være sagt som en bebrejdelse – talte om den i en anstændig tone, uden at komme ind på spørgsmål, som i den censurerede presse kun kan behandles på Burenins vis, altså uden at slå marxisterne i sæk med alt muligt udskud) og som modvægt mod den – eller om ikke som modvægt så i hvert fald parallelt med den – redegjorde for sine egne anskuelser. Jeg ønsker naturligvis på ingen måde at fornærme hverken hr. Mikhajlovskij, dvs. henregne ham til socialisterne, eller de russiske socialister, ved at sidestille dem med hr. Mikhajlovskij: jeg tror blot, at *gangen i argumentationen* er væsentlig ens hos dem og ham, idet forskellen kun ligger i, hvor fast, oprigtigt og konsekvent de hævder deres overbevisninger.

I sin redegørelse for tankerne i Otetjestyvennyje Sapiski skrev Mikhajlovskij: »Under de moralsk-politiske idealer har

vi medtaget, at jorden tilhører landbrugeren og arbejdsredskaberne producenten«. Udgangspunktet er, som De ser, særdeles velment og fuldt af gode ønsker... »De middelalderlige arbejdsformer\*), der endnu findes hos os, er stærkt rokkede, men vi har ikke fundet nogen grund til helt at kaste vrage på dem til fordel for en eller anden doktrin, den være sig liberal eller ikke-liberal«.

En mærkværdig betragtning! Det er jo sådan, at hvilke som helst »arbejdsformer« kun kan rokkes ved, at de afløses af visse andre former, men vi finder ikke det ringeste forsøg hos vor forfatter (eller hos nogen af hans meningsfæller) på at analysere disse nye former og forklare dem, ej heller på at udrede årsagerne til, at de gamle former fortrænges af de nye. Endnu mærkeligere er den anden del af tiraden: »Vi har ikke fundet nogen grund til at kaste vrage på disse former til fordel for en doktrin«. Hvilke midler råder vi (dvs. socialisterne – se det ovennævnte forbehold) da over til at »kaste vrage på« arbejdsformer, dvs. til at omskabe givne produktionsrelationer mellem samfundets medlemmer? Er det ikke meningsløst at ville omforme disse forhold efter en doktrin? Lad os høre videre: »Vor opgave består ikke i ubetinget at opelske en 'hjemmefødt' civilisation på vor egen nationale grund, men heller ikke i totalt at overtage Vestens civilisation med alle dens oprivende modsigelser: man skal tage det gode alle vegne, hvor det kan fås, og om det så er ens eget eller noget fremmed, bliver ikke længere et spørgsmål om principper, men om praktisk nytte. Dette er dog så enkelt, klart og forståeligt, at der ikke er noget at tale om«. Ja, hvor er det enkelt! »Tag« det gode alle vegne fra – så er det i orden! Fra de middelalderlige former »tager« man, at produktionsmidlerne tilhører den arbejdende, og fra de nye (dvs. kapitalistiske) former »tager« man frihed, lighed, oplysning og kultur. Der er ikke noget at tale om! Her har man den subjektive metode i sociologien i en nøddeskal: Sociologien begynder med en utopi – jorden skal tilhøre den arbejdende – og påpeger betingelserne for at realisere det ønskede: »man tager« det gode derfra og så derfra. Denne filosof betragter samfundsforholdene rent metafysisk som et simpelt mekanisk aggregat af de eller de indretninger,

\*) Et andet sted har forfatteren forklaret: »Ved middelalderlige arbejdsformer skal ikke blot forstås jordfællesskab, hjemmeindustri og artelorganisation. Alt dette er ubestrideligt middelalderlige former, men til dem hører tillige alle former, hvor jorden eller produktionsredskaberne tilhører den arbejdende«.

en simpel mekanisk sammenkædning af de eller de foreteelser. Han udskiller en af disse foreteelser – at jorden under middelalderlige former tilhører landbrugeren – og tror, at denne uden videre kan overføres til alle mulige andre former, sådan som mursten fra den ene bygning kan flyttes til den anden. På denne måde studerer man nu ikke samfundsrelationerne, men skamferer blot forskningsmaterialet: virkeligheden kender jo ikke denne landbrugers jordbesiddelse som et isoleret og selvstændigt fænomen, sådan som De har betragtet det – den er blot et af leddene i datidens produktionsrelationer, der bestod i, at jorden var delt mellem de store grundejere, godsejere, og at godsejerne tildelte bønderne denne jord for at udnytte dem, således at jorden var en slags arbejds løn i naturalier. Den gav bonden de nødvendige produkter, således at han kunne frembringe merprodukt til godsejeren, den var basis for bondens ydelse af afgifter til godsejeren. Hvorfor har forfatteren ikke undersøgt dette system af produktionsrelationer, men indskrænket sig til at udskille en enkelt foreteelse og således fremstille denne i et ganske fejltagtigt lys? Fordi forfatteren ikke forstår at behandle samfundsspørgsmål: han (jeg gentager, at når jeg benytter hr. Mikhajlovskijs betragtninger, er det udelukkende som eksempel på kritikken fra *hele* den russiske socialisme) sætter sig på ingen måde som mål at *forklare* datidens »arbejdsformer«, at fremstille dem som et bestemt system af produktionsrelationer, en bestemt samfundsformation. Hvad der er ham fremmed er, for at tale i Marx' sprog, den dialektiske metode, hvorefter man skal betragte samfundet som en levende organisme og studere dens virkemåde og udvikling.

Da han på ingen måde heller rejser spørgsmålet om årsagerne til, at de gamle arbejdsformer fortrænges af nye, begår han den samme fejl i sine betragtninger over disse nye former. Det er ham nok at konstatere, at disse former »rokke« landbrugers jordbesiddelse eller, når man taler alment, ytrer sig ved, at producenten skilles fra produktionsmidlerne – og det er ham nok at fordømme dette som ikke svarende til idealet. Også denne betragtning er ganske meningsløs: han udskiller en enkelt foreteelse (jordløsheden), men prøver ikke på at fremstille den som et led i det ændrede system af produktionsrelationer, som er baseret på *vareøkonomi*, hvad der nødvendigvis afføder konkurrence mellem vareproducenterne, ulighed, ruinerende af nogle og berigelse af andre. Han har bemærket den ene foreteelse, ruinerende af masserne,

og skudt den anden, berigelsen af mindretallet, til side – hvorved han har gjort sig det umuligt at forstå hverken det ene eller det andet.

Og sådanne metoder kalder man stadig »at søge svar på livets spørgsmål, iklædt kød og blod« (Russkoje Bogatstvo, nr. 1 for 1894), på et tidspunkt, hvor han tværtimod – uden evne eller vilje til at forklare virkeligheden og se den lige i øjnene – skammeligt er flygtet fra disse problemer, der er hentet fra livet med dets kamp mellem den besiddende og den besiddelsesløse, og har søgt ly i harmløse utopier; det kalder han at »søge svar på livets problemer, således som de stilles idealt af den brændende og komplicerede, reale virkelighed« (Russkoje Bogatstvo, nr. 1), mens han i virkeligheden ikke har gjort det ringeste forsøg på at analysere og forklare den reale virkelighed.

I stedet har han givet os en utopi komponeret af et meningsløst udpluk af enkelte elementer fra forskelligartede samfundsformationer – fra den middelalderlige har han taget dette her, fra den »nye« det dér osv. Det er klart, at en således funderet teori absolut ingen berøring kan få med den virkelige samfundsevolution, af den simple grund, at det jo ikke er vore utopister beskåret at leve og handle under samfundsrelationer, der sammensættes af elementer hentede rundt omkring fra, men under relationer, som bestemmes af bondens relationer til kulakken (den velstående bonde), hjemmehåndværkerens til opkøberen, arbejderens til fabrikanten, og som de slet ikke fatter. Deres forsøg på og indsats for at lave disse ikke forståede relationer om efter deres ideal var dømt til at lide skibbrud.

Det er i noget grove træk en skildring af, hvordan det stod til med spørgsmålet om socialismen i Rusland, dengang »de russiske marxister dukkede op«.

De begyndte netop med en kritik af de hidtidige socialisters subjektive metoder; de ville ikke nøjes med at konstatere udbytningen og fordømme den, men ønskede at *forklare* den. De så, at al historie i Rusland efter reformen (42) bestod i en ruinerende af masserne og en berigelse af mindretallet, de iagttagte den enorme eksproprierende af de små producenter, hånd i hånd med det tekniske fremskridt overalt, de bemærkede, at disse modsatte tendenser opstod der, hvor vareøkonomien udviklede sig, og forstærkedes i takt med denne udvikling – og drog derfor følgerigtigt den slutning, at man havde at gøre med en borgerlig (kapitalistisk) organisering af samfunds-

økonomien, der nødvendigvis bevirker, at masserne mister deres ejendom og bliver yderligere undertrykt. Overbevisningen herom bestemte da uden videre deres praktiske program: Det gik ud på tilslutning til proletariats kamp mod bourgeoiset, de besiddelsesløse klassers kamp mod de besiddende, en kamp, der udgør hovedindholdet i Ruslands økonomiske virkelighed lige fra den fjerneste landsby til den mest moderne fabrik. Hvordan skal tilslutningen ske? – det var igen virkeligheden selv, der antydede svaret for dem. Kapitalismen havde udviklet industriens hovedgrene til den maskinelle storindustriens stadi; ved således at gøre produktionen samfundsmæssig skabte den de materielle betingelser for nye tilstande og skabte samtidig en ny social kraft: de fabriksbeskæftigede arbejderes klasse, byproletariatet. Ved at være undergivet denne borgerlige udbytning – og i sit økonomiske indhold er udbytningen af hele Ruslands arbejdende befolkning borgerlig – er denne klasse imidlertid placeret under særlig gunstige betingelser for at frigøre sig; den er ikke længere på nogen måde bundet til det gamle samfund, der helt er bygget på udbytning; selve dens arbejdsbetingelser og livsforhold organiserer den, tvinger den til at tænke, giver den mulighed for at optræde på den politiske kamps arena. Det er naturligt, at socialdemokraterne har ofret al deres opmærksomhed på denne klasse og sat alle deres forhåbninger til den, at de har indrettet deres program på at udvikle dens klassebevidsthed og indstillet hele deres virksomhed på at bistå den med at vinde frem i direkte politisk kamp mod det nuværende regime og inddrage hele det russiske proletariat i denne kamp.

Lad os nu se, hvordan hr. Mikhajlovskij bekæmper socialdemokraterne. Hvad indvender han imod deres teoretiske anskuelse? Mod deres politiske, socialistiske virksomhed? Marxisternes teoretiske anskuelse fremstilles af kritikeren på følgende måde:

»Sandheden består« – angiveligt ifølge marxisternes udtalelser – »i, at Rusland ifølge den historiske nødvendigheds immanente love vil udvikle sin kapitalistiske produktion, med alle dens indre modsigelser, med de store kapitalers opødeling af de små, og imens vil bonden, skilt fra sin jord, blive til proletar, organisere sig, 'blive samfundsmæssig', og sagen vil være i orden, hvad den lykkeliggjorte menneskehed så kun har at skrive sig bag øret«.

Se, se – marxisterne adskiller sig altså slet ikke fra folke-

vennerne i opfattelsen af virkeligheden, men kun i forestillingen om fremtiden: de beskæftiger sig åbenbart aldeles ikke med nutiden, men kun med »perspektiverne«. At dette netop er hr. Mikhajlovskijs tanke, kan der ikke være tvivl om – Marxisterne, siger han, »er fuldstændig overbevist om, at der intet utopisk er i deres forudsigelser om fremtiden, idet alt er målt og vejret efter den strenge videnskabs foreskrifter«, og endelig, endnu klarere: Marxisterne »tror på og forkynder et abstrakt historisk skemas uforanderlighed«.

Kort sagt, vi er stillet over for den ganske banale og platte beskyldning mod marxisterne, der fra gammel tid har været i yndest hos folk, som ikke kunne finde nogen saglig indvending mod deres anskuelse. »Marxisterne forkynder et abstrakt historisk skemas uforanderlighed«!

Det er jo løgn og opspind fra ende til anden!

Ikke én af marxisterne har nogen sinde noget sted argumenteret på den måde, at kapitalismen »må eksistere« i Rusland, »fordi« den eksisterer i Vesten osv. Ikke én af marxisterne har nogen sinde set noget alment forpligtende filosofisk-historisk skema i Marx' teori, noget ud over en forklaring på en bestemt økonomisk samfundsformation. Kun den subjektive filosof hr. Mikhajlovskij er det lykkedes at misforstå Marx så grundigt, at han hos ham tror at finde en almenfilosofisk teori, hvorpå Marx da også meget bestemt oplyste ham om, at han havde taget fejl af adressen. Aldrig har nogen marxist begrundet sine socialdemokratiske anskuelse med noget andet end teoriens overensstemmelse med virkeligheden og de givne, dvs. russiske økonomiske samfundsforholds historie, og kunne heller ikke gøre det, fordi »marxismen«s grundlægger Marx fuldkommen klart og bestemt har udtrykt dette krav til teorien og gjort det til hjørnesten i hele lærebygningen.

Naturligvis kan hr. Mikhajlovskij, så meget han vil, tilbagevise disse erklæringer med, at han virkelig »med egne øren« har hørt det abstrakte historiske skema forkyndt. Men hvad angår det os socialdemokrater eller nogen som helst andre, at hr. Mikhajlovskij har haft lejlighed til at høre sine samtalepartnere komme med allehånde absurd nonsens? Viser dette noget som helst andet, end at han er meget heldig i sit valg af samtalepartnere? Det er naturligvis meget muligt, at den åndrige filosof's åndrige samtalepartnere har kaldt sig marxister, socialdemokrater osv. – men hvem ved ikke, at nu om dage ynder hver en pjalt (som for længst be-

mærket) at pynte sig med »røde« klæder?\*) Og hvis hr. Mikhajlovskij er så klarsynet, at han ikke kan skelne disse »formummede« fra marxister, eller hvis han har forstået Marx så udmærket, at han ikke har opfattet det kriterium, som Marx med eftertryk kræver anvendt på hele sin doktrin (en formulering af »det, der tildrager sig for øjnene af os«), så viser dette endnu en gang, at hr. Mikhajlovskij ikke er videre kløgtig og ellers intet.

I hvert fald, når han har givet sig til at polemisere i pressen mod *socialdemokraterne*, skulle han have taget sigte på den gruppe socialister, som snart længe har båret dette navn og båret det alene, således at man ikke kan forveksle andre med denne gruppe, der jo har sine litterære repræsentanter – Plekhanov og hans kreds. (43) Hvis han havde gjort det – og sådan måtte ethvert nogenlunde anstændigt menneske åbenbart have båret sig ad – og havde set efter i f.eks. det første socialdemokratiske skrift, Plekhanovs bog *Vore Meningsforskelligheder*, ville han der straks på de første sider have fundet forfatterens kategoriske erklæring på gruppens vegne:

»Vi ønsker ikke i noget tilfælde at dække vort program med et stort navns autoritet« (dvs. Marx' autoritet). Forstår De russisk, hr. Mikhajlovskij? Forstår De forskellen mellem at forkynde abstrakte skemaer og at se bort fra Marx' autoritet, hvor russiske anliggender skal afgøres?

Forstår De, at De har handlet uærligt ved at udgive den første den bedste udtalelse, som De har været så heldig at høre fra Deres samtalepartnere, for marxistisk, mens De ikke har ænset en erklæring på tryk, fremsat af et af de mest fremtrædende medlemmer af socialdemokratiet på hele gruppens vegne?!

I det følgende gøres erklæringen endda mere bestemt:

»Jeg gentager«, siger Plekhanov, »at mellem de mest konsekvente marxister er meningsforskelligheder mulige, hvor talen er om at vurdere nutidens russiske virkelighed«; vor doktrin er »det første forsøg på at anvende denne videnskabelige teori på en analyse af de overordentlig komplicerede og indviklede samfundsrelationer«.

Man kan vist vanskeligt sige det klarere: det, som marxisterne uden forbehold henter fra Marx' teori, er kun de vær-

\*) Alt dette er skrevet ud fra den forudsætning, at hr. Mikhajlovskij virkelig har hørt abstrakt historiske skemaer forkyndt, og ikke har forvrænget noget. Jeg mener det imidlertid absolut nødvendigt her at tage forbehold: jeg sælger det videre, som jeg har købt det.

difulde metoder, uden hvilke det er umuligt at få rede på samfundsrelationerne, og kriteriet på deres vurderinger af disse relationer finder de følgelig ikke i abstrakte skemaer og lignende sludder, men i vurderingens overensstemmelse med virkeligheden, dens virkelighedstroskab.

Eller tror De måske, at forfatteren, da han fremsatte sådanne erklæringer, i virkeligheden har ræsonneret anderledes? Det er imidlertid urigtigt. Det spørgsmål, han beskæftigede sig med, var følgende: »Skal Rusland nødvendigvis gennemgå den kapitalistiske udviklingsfase?« Dette spørgsmål var altså slet ikke formuleret marxistisk, men opstillet efter diverse hjemlige filosofers subjektive metoder, hvorefter kriteriet på dette »skal« kan være snart øvrighedens politik, snart »offentligheden«s virksomhed, snart idealet af et samfund, der »svarer til den menneskelige natur«, og lignende vås. Nu er spørgsmålet: hvordan skulle en mand, der forkynder abstrakte skemaer, så svare på et sådant spørgsmål? Han måtte åbenbart tale om den dialektiske proces' uangribelighed, om den almenfilosofiske betydning af Marx' teori, om uundgåeligheden af, at ethvert land gennemløber denne fase... osv., osv.

Og hvordan svarede Plekhanov?

Sådan som en marxist måtte svare:

Han gik slet ikke ind på spørgsmålet om dette »skal«, idet dette spørgsmål er ligegyldigt og kun kan interessere subjektivist, men talte hele tiden om de virkelige, økonomiske samfundsrelationer, om deres virkelige evolution. Derfor gav han heller ikke noget direkte svar på det urigtigt stillede spørgsmål, men svarede i stedet således: »Rusland er slået ind på den kapitalistiske vej.«

Hr. Mikhajlovskij derimod snakker med kendermine om at bekende sig til abstrakte historiske skemaer, om nødvendighedens immanente love og lignende mageløst nonsens! Og kalder dette »polemik mod socialdemokraterne«!!

Forstå det, hvem der kan. Hvis det skal være en polemiker, hvad er så en skrålhals?!

Angående hr. Mikhajlovskijs ovenfor citerede betragtning må det endvidere bemærkes, at han fremstiller socialdemokraternes anskuelse, som om »Rusland vil udvikle sin egen kapitalistiske produktion«. Denne filosof mener åbenbart, at Rusland ikke har »sin egen« kapitalistiske produktion. Forfatteren synes at dele den opfattelse, at den russiske kapitalisme indskrænker sig til 1,5 millioner arbejdere. Vi vil se-

ner igen møde denne barnlige idé hos vore folkevenner, der skriver al anden udbytning af det frie arbejde på gud ved hvilken konto. »Rusland vil udvikle sin egen kapitalistiske produktion med alle dens indre modsigelser, og imens vil bonden, skilt fra sin jord, blive til proletar«. Det bliver jo længer jo bedre! Der er altså ingen »indre modsigelser« i Rusland? – eller for at sige det lige ud, folkemasserne bliver ikke udbyttet af en håndfuld kapitalister, det uhyre befolkningsflertal bliver ikke forarmet og en håndfuld personer beriget? Bonden står først nu over for at blive skilt fra sin jord? Men hvad er Ruslands historie efter reformen andet end en masseekspropriering af bønderne, så intensiv som intet andet sted? Der hører et vist mod til at hævde den slags, så alle kan høre det. Hr. Mikhajlovskij ejer imidlertid dette mod: »Marx opererede med et færdigt proletariat og en færdig kapitalisme, mens vi først skal skabe disse tilstande«. Rusland skal først skabe et proletariat?! I Rusland, der udmærker sig ved en så trøstesløs elendighed blandt masserne, en så u hæmmet udbytning af de arbejdende, at man (med rette) har sammenlignet fattigfolks stilling her med England. I Rusland, hvor hungersnød blandt folkets millioner er en stadig foreteelse, side om side med f.eks. en stadigt voksende korneksport – i Rusland er der ikke noget proletariat!!

Jeg tror, at for disse klassiske ords skyld skulle man sætte hr. Mikhajlovskij et mindesmærke i levende live!\*)

Vi vil for øvrigt længere hende få at se, at dette er en fast og konsekvent taktik fra folkevennernes side – de lukker farisæisk øjnene for de arbejdendes umulige stilling i Rusland og fremstiller den kun som »rokket«, således at »den dannede offentlighed«s og regeringens anstrengelser skulle være nok til at bringe alt på ret køl. Disse riddere tror, at hvis de lukker øjnene for den kendsgerning, at de arbejdende massers stilling er dårlig, ikke fordi den er »rokket«, men fordi masserne skamløst plyndres af en håndfuld udbyttede, og

\*) Det kan for øvrigt være, at hr. Mikhajlovskij også her vil prøve at sno sig udenom ved at hævde: Jeg har slet ikke villet sige, at der overhovedet ikke er et proletariat i Rusland, men kun, at der ikke er noget kapitalistisk proletariat. Såh? Hvorfor har De da ikke sagt det? *Hele spørgsmålet* er jo følgende: er det russiske proletariat et sådant, som kendetegner den borgerlige ordning af samfundsøkonomien, eller af en anden art? Hvem kan gøre for, at De i hele to artikler ikke har ytret *et eneste ord* om dette spørgsmål, der er det eneste betydelige og vigtige, men har foretrukket at komme med alt muligt sludder og væve op ad stolper og ned ad vægge?

hvis de ligesom strudsen stikker hovedet i busken for ikke at se disse udbyttede, så vil disse udbyttede forsvinde. Og når socialdemokraterne siger til dem, at det er skammeligt og fejlt ikke at turde se virkeligheden i øjnene, når socialdemokraterne går ud fra udbytningen som en kendsgerning og siger, at den eneste mulige forklaring på den ligger i den borgerlige ordning af det russiske samfund, hvorved folkets masse spaltes i proletariat og bourgeoisie, og i den russiske klassestat, der ikke er andet end et organ for dette bourgeois herredømme, og at *den eneste udvej* derfor består i proletariats klassekamp mod bourgeoisiet – så råber disse folkevenner op om, at socialdemokraterne vil berøve folket jorden!! at de vil ødelægge vor folkelige økonomiske organisation!!

Vi kommer nu til det mest oprørende sted i hele denne med et mildt ord uanstændige »polemik« – nemlig til hr. Mikhajlovskijs »kritik« (?) af socialdemokraternes politiske virksomhed. Enhver vil forstå, at socialisternes og agitatorernes virksomhed blandt arbejderne ikke kan drøftes på ordentlig vis i vor legale presse, og at det eneste, som den anstændige censurede presse her kan gøre, er »taktfuldt at tie«. Hr. Mikhajlovskij har glemt denne ganske elementære regel og underser sig ikke for at benytte sit monopol på kontakt med det læsende publikum til at dænge socialisterne til.

Der kan imidlertid også uden for den legale journalistik findes midler til at bekæmpe denne hæmningsløse kritik!

»Så vidt jeg forstår«, siger hr. Mikhajlovskij med påtaget naivitet, »kan de russiske marxister deles i tre kategorier: de beskuende marxister (udeltagende iagttagere af processen), de passive marxister (der kun 'letter fødselsveerne'; de 'interessere sig ikke for folket, der dyrker jorden, men vier deres opmærksomhed og forhåbninger til dem, der allerede har mistet produktionsmidlerne') og de aktive marxister (der åbent går ind for yderligere forarmelse af landbefolkningen)«.

Hvad er det for noget?! Hr. kritikeren må da vide, at de russiske marxister er socialister, som bygger på den opfattelse, at virkeligheden er et kapitalistisk samfund, og at der kun er én udvej af dette – proletariats klassekamp mod bourgeoisiet? Hvordan kan det være, at han slår deres anskuelser sammen med allehånde meningsløse platheder? Hvilken ret (moralisk naturligvis) har han til at udstrække navnet marxist til folk, der øjensynlig ikke anerkender marxismens mest elementære og fundamentale teser, folk, som

aldrig noget sted har optrådt som en særlig gruppe og aldrig noget sted har fremsat noget eget, særligt program?

Hr. Mikhajlovskij har reserveret en hel række smuthuller for at retfærdiggøre den slags usømmelige metoder.

»Det kan være«, forsøger han sig sorgløst og letbenet, »at det ikke er virkelige marxister, men de mener og hævder at være det«. Hvor og hvornår har de hævdet det? I Petersborgs liberale og radikale saloner? I privatbreve? Det er muligt. Så snak med dem i Deres saloner og Deres brevveksling! Men De optræder på tryk og offentligt mod mennesker, som aldrig noget sted har optrådt offentligt (under marxismens fane). De drister Dem endda til at hævde, at De polemiserer mod *socialdemokrater* vel vidende, at kun én gruppe revolutionære socialister bærer dette navn, og at den ikke må forveksles med nogen anden!\*)

Hr. Mikhajlovskij vrider og vender sig som en gymnasiast, der er grebet i en forseelse: Det er virkelig ikke min skyld – hævder han indtrængende over for læseren – jeg har »selv hørt det og selv set det«. Godt! Vi vil gerne tro, at De kun træffer småtskårne og usle personer, men hvad har det dog med os socialdemokrater at gøre? For hvem ved ikke, at »i vore dage, hvor« ikke blot socialistisk, men al nogenlunde selvstændig og hæderlig offentlig virksomhed pådrager sig politisk forfølgelse, falder der på hver enkelt mand, som virkelig arbejder under en eller anden fane – det være sig Folkeviljen (44), marxismen eller endog konstitutionalismen – nogle dusin frasemagere, som med bevægelsens navn dækker deres liberale fejhed, og måske yderligere nogle oplagte kæltninger, som hypper deres egne kartofler? Er det ikke klart, at kun den ynkeligste lavpandethed kan bebrejde nogen af disse retninger, at dens fane bliver tilsølet (tilmed gedulgt og pri-

\*) Jeg vil standse et øjeblik ved en enkelt faktisk henvisning, som findes hos hr. Mikhajlovskij. Enhver, der har læst hans artikel, må indrømme, at han også henregner hr. Skvortsov – forfatteren til Hungerperiodernes Økonomiske Årsager – til »marxisterne«. Denne herre kalder sig imidlertid ikke selv marxist, og blot man har et ganske elementært kendskab til socialdemokraternes skrifter, kan man se, at han fra deres standpunkt er en ganske ordinær bourgeois og intet andet. Hvad er det for en marxist, der ikke forstår, at det sociale miljø, for hvilket han skriver sine fremskridtsprojekter, er et borgerligt miljø, og at alle »kulturelle forbedringer«, der faktisk kan iagttages selv i bondebruget, derfor betyder et borgerligt fremskridt, som forbedrer mindretallets stilling og proletariserer masserne! Hvad er det for en marxist, der ikke forstår, at den stat, han betænker med sine projekter, er en klassestat, som kun kan støtte bourgeoisiet og underkue proletariatet!

vat) af alle mulige hallunker? Hele fremstillingen hos hr. Mikhajlovskij er én kæde af fordrejelser, forvrængninger og falsknerier. Ovenfor har vi set, at han ganske har forfalsket de »sandheder«, som socialisterne bygger på, og fremstillet dem sådan, som ingen marxist nogen sinde noget sted har fremstillet dem eller kunne fremstille dem. Og hvis han havde fremstillet socialdemokraternes virkelige opfattelse af den russiske virkelighed, havde han ikke kunnet undgå at se, at der *kun er én måde*, på hvilken man kan »komme i overensstemmelse med« disse anskuelser, og det er at fremme udviklingen af proletariatets klassebevidsthed, idet man organiserer og samler proletariatet til politisk kamp mod det nuværende regime. Man finder for øvrigt endnu et kneb hos ham. Med en mine som en forfulgt uskyldighed hæver han farisæisk øjnene mod himlen og siger med spæd stemme: »Jeg er meget glad for at høre dette, men jeg forstår ikke, hvad man protesterer imod« (sådan siger han netop i Russkoje Bogatstvo, nr. 2). »Læs min udtalelse om de passive marxister mere opmærksomt, og man vil se, at jeg siger: fra et etisk synspunkt kan der ikke indvendes noget«.

Naturligvis er heller ikke dette andet end at tygge drøv på gamle, dårlige udflugter.

Hvad mener De da, man skulle kalde en mands handle-måde, hvis han erklærede, at han kritiserede den socialrevolutionære narodnisme (nogen anden er jo ikke kommet frem, derfor vælger jeg den periode) og sagde noget i retning af følgende:

»Så vidt jeg forstår, deler narodnikkerne sig i tre kategorier: de konsekvente narodnikker, der i fuld udstrækning hylder bondens ideer og i nøje overensstemmelse med hans ønsker gør riset og koneprygleriet til regel og overhovedet støtter regeringens beskidte knut- og knippelpolitik, der jo kaldes narodnaja /folkelig, red./ politik, dernæst de feje narodnikker, der ikke interesserer sig for bondens meninger og kun forsøger gennem foreninger osv. at indføre en revolutionær bevægelse, der er Rusland fremmed – mod hvilket der for øvrigt ikke kan indvendes noget fra et etisk synspunkt, hvis vejen blot ikke havde været slibrig, således at den feje narodnik let kunne blive en konsekvent eller dristig narodnik, og endelig de dristigere narodnikker, som fuldt ud realiserer den velstående bondes folkelige idealer og derfor giver sig til at dyrke jorden for helt igennem at optræde som kulakker«? Alle anstændige mennesker ville naturligvis kalde dette en

nederdrægtig og lavpandet forhånelse. Hvis yderligere en mand, der skrev sådan, ikke kunne imødegås af narodnikkerne i den samme presse, hvis disse narodnikkers ideer hidtil kun var blevet forkyndt illegalt, og mange derfor ikke havde nogen klar opfattelse af dem og let kunne skænke alt det, man sagde om narodnikkerne, tiltro – så ville alle være enige om, at en sådan mand var en...

For øvrigt har måske heller ikke hr. Mikhajlovskij helt glemte det ord, der her skulle sættes ind.

Men nu kan det være nok! Der findes endnu mange sådanne bagvaskelser hos hr. Mikhajlovskij, men jeg kender ikke nogen mere trættende, utaknemlig, trøstesløs beskæftigelse end at rode i dette snavs, samle de spredte antydninger, stille dem op mod hinanden og søge efter blot én indvending, der kunne tages alvorligt.

Det er nok!

*Skrevet i forvisning i slutningen af 1897.  
Trykt første gang i Geneve 1898 i brochureform.  
Samlede Værker, 5. udgave, bd. 2, s. 433-470.*

## De russiske socialdemokraters opgaver

Det er betegnende for anden halvdel af 90'erne, at de russiske revolutionære problemer rejses og behandles langt livligere end tidligere. Opkomsten af et nyt revolutionært parti, Folkets Ret (1) socialdemokraternes voksende indflydelse og fremgang, den indre revolution i Folkevilje-bevægelsen (2) – alt dette har såvel blandt socialisterne – intellektuelle og arbejdere – som i den illegale litteratur sat liv i drøftelsen af programspørgsmålene. Hvad den illegale litteratur angår, er det nok at pege på skrifterne Et aktuelt spørgsmål og Manifestet (1894) fra partiet Folkets Ret, på Flyveskrift fra Folkevilje-gruppen, på bladet Rabotnik /Arbejderen/, der udgives i udlandet af De Russiske Socialdemokraters Forbund, (3), på den voksende udgivelse af revolutionære brochurer i Rusland, hovedsagelig beregnet på arbejdere, på den agitatoriske virksomhed, som udfoldes af det socialdemokratiske Forbund til kamp for arbejderklassens frigørelse (4) i Skt. Petersborg i forbindelse med de berømte Petersborg-strejker i 1896 osv.

For tiden (slutningen af 1897) er det efter vor opfattelse særlig spørgsmålet om socialdemokraternes *praktiske* virksomhed, der trænger sig på. Vi understreger socialdemokratismens *praktiske* side, for den teoretiske side har øjensynlig allerede overstået den mest kritiske periode, hvor på den ene side modstanderne hårdnakket vægrer sig ved at forstå den og sætter stærkt ind for at undertrykke den nye retning straks fra begyndelsen, mens på den anden side socialdemokratismen med begejstring forsvare sine grundsætninger. Nu står socialdemokraternes teoretiske anskuelser klart nok *i de væsentlige hovedtræk*. Det samme kan ikke siges om socialdemokratismens *praktiske side*, om dens politiske *program*, om dens arbejdsmetoder og om dens taktik. Netop her

mener vi at der råder mange misforståelser og megen mangel på gensidig forståelse, hvad der hindrer en række revolutionære i fuldt ud at nærme sig socialdemokratismen, nemlig de revolutionære, der i teorien helt har vendt folkevilje-bevægelsen ryggen, og som i praksis enten, i kraft af tingenes logik, kommer til at propagandere og agitere blandt arbejderne, ja måske endda til at udføre deres virksomhed blandt arbejderne på *klassekampens* grund, eller søger at lægge specielt de *demokratiske* opgaver til grund for hele programmet og hele den revolutionære virksomhed. Hvis vi ikke tager fejl, passer den sidste karakteristik på de to revolutionære grupper, som i vore dage virker i Rusland ved siden af socialdemokraterne, nemlig tilhængerne af Folkeviljen og Folkets Ret.

Vi vil derfor mene, at der netop nu må gøres et forsøg på at udrede socialdemokratiets *praktiske* opgaver og at redegøre for de grunde, der får os til at anse dets program for det mest rationelle af de tre forhåndenværende programmer, mens vi anser indvendingerne imod det for i høj grad at bero på misforståelser.

Socialdemokraternes praktiske virksomhed har som bekendt til opgave at lede proletarietets klassekamp og organisere den i dens to ytringsformer: den socialistiske (kampen mod kapitalisternes klasse for at knuse classesystemet og organisere et socialistisk samfund) og den demokratiske (kampen mod enevælden for at skaffe Rusland politisk frihed og demokratisere landets politiske og sociale tilstande). Vi sagde: *som bekendt*. For de russiske socialdemokrater har jo, lige fra de kom frem som en selvstændig social, revolutionær retning, altid ganske kategorisk peget på denne opgave for deres virksomhed, de har altid betonet, at proletarietets klassekamp har to ytringsformer og dobbelt indhold, de har altid hævdet, at der var en uløselig forbindelse mellem deres socialistiske og demokratiske opgaver – en forbindelse, som uskueligt kommer til udtryk i det navn, de har taget. Ikke desto mindre kan man endnu træffe mange socialister, der har de mest bagvendte forestillinger om socialdemokraterne og beskylder dem for at ignorere den politiske kamp osv. Lad os da se lidt på en karakteristik af de to sider ved det russiske socialdemokratis praktiske virksomhed.

Vi begynder med den socialistiske virksomhed. Siden det socialdemokratiske Forbund til Kamp for Arbejderklassens Frigørelse i Skt. Petersborg begyndte sin virksomhed blandt Petersborgs arbejdere, må den socialdemokratiske virksom-

heds karakter i denne henseende være fuldkommen klar, forekommer det os. De russiske socialdemokraters socialistiske arbejde består i at *propagandere* for den videnskabelige socialismes lære og give brede lag af arbejdere en rigtig opfattelse af den moderne økonomiske samfundsorden, dens grundlag og udvikling, af de forskellige *klasser* i det russiske samfund, disses indbyrdes forhold, kampen mellem disse klasser, arbejderklassens rolle i denne kamp, arbejderklassens forhold til klasser i forfald og udvikling, dens forhold til kapitalismen i fortid og fremtid, af det internationale socialdemokratis og den russiske arbejderklassens historiske opgave. I uløselig sammenhæng med propagandaen står *agitationen* blandt arbejderne, som naturligt kommer i første række, sådan som Ruslands nuværende politiske forhold og arbejdermassernes udvikling er. Agitationen blandt arbejderne består i, at socialdemokraterne tager del i alle spontane ytringer af arbejderklassens kamp, i alle arbejdernes sammenstød med kapitalisterne om arbejdsdagens længde, arbejdslønnen, arbejdsbetingelserne osv., osv. Det er vor opgave at få vor virksomhed til at smelte sammen med de praktiske, dagligdags problemer i arbejdernes liv, at hjælpe arbejderne til klarhed i disse problemer, få dem til at beskæftige sig med de værste overgreb, hjælpe dem med at formulere deres krav til arbejdsgiverne mere præcist og praktisk, udvikle arbejderne til bevidst solidaritet og gøre dem klart, at alle russiske arbejdere har fælles interesser og en fælles sag, idet arbejderklassen er en enhed, som udgør en del af proletarietets verdensarmé. Organisere cirkler blandt arbejderne, opbygge regelmæssige og konspirative forbindelser mellem dem og den centrale gruppe socialdemokrater, udgive og udbrede arbejderlitteratur, organisere korrespondancer fra alle centrer for arbejderbevægelsen, udgive agitationsskrifter og proklamationer og skaffe dem udbredelse, opdrage et kontingent erfarne agitatorer – det er i hovedtrækkene ytringsformerne for det russiske socialdemokratis socialistiske virksomhed.

Vort arbejde tager først og fremmest sigte på arbejderne i byernes fabrikker. Det russiske socialdemokrati må ikke splitte sine kræfter, det skal koncentrere sin virksomhed omkring industriproletariatet, som er mest modtageligt for socialdemokratiske tanker, mest udviklet i intellektuel og politisk henseende, mest betydningsfuldt på grund af sin talrig-  
hed og sin koncentring i landets store politiske centrer. At skabe en stabil revolutionær organisation blandt byernes fa-



briksarbejdere er derfor socialdemokratiets første og vigtigste opgave, en opgave, som det i vore dage ville være særdeles uklogt at lade ligge. Men når vi mener det nødvendigt at koncentrere vore kræfter omkring fabriksarbejderne og fordømmer en splittelse af kræfterne, ønsker vi aldeles ikke dermed at sige, at det russiske socialdemokrati skulle ignorere de øvrige lag i det russiske proletariat og arbejderklassen. På ingen måde. De forhold, den russiske fabriksarbejder lever under, gør det bestandig nødvendigt for ham at opretholde de snævraste forbindelser med hjemmearbejderne – dette industriproletariat, der er spredt i byer og landsbyer uden for fabrikkerne, og som har langt værre leveforhold. Den russiske fabriksarbejder kommer også i direkte berøring med landbefolkningen (han har hyppigt sin familie i landsbyen) og kan følgelig ikke undgå at få kontakt med landproletariatet, millionmasserne af karle og daglejere, og med de forarmede bønder, som holder fast ved deres usle lodder og derfor stadig må arbejde gæld af og skaffe sig alle mulige tilfældige »fortjenester«, dvs. også arbejde som lønarbejdere. De russiske socialdemokrater mener, at tiden ikke er inde til at *dirigere* deres kræfter ud blandt hjemmearbejderne og landarbejderne, men de har aldeles ikke i sinde at lade disse lag ude af syne og vil også bestræbe sig for at oplyse de fremskredne arbejdere om problemerne i hjemmearbejdernes og landarbejdernes tilværelse, således at disse arbejdere, når de kommer i berøring med proletariats ringere udviklede lag, kan give dem en idé om klassekampen, socialismen og de politiske opgaver, som det russiske demokrati i almindelighed og det russiske proletariat i særdeleshed har. Det er upraktisk at sende agitatorer ud til hjemmearbejderne og landarbejderne, så længe der er så meget at gøre blandt byernes fabriksarbejdere, men ved mange lejligheder kommer en socialistisk arbejder uvilkårligt i berøring med dette lag, og han må forstå at udnytte disse lejligheder og have klarhed over socialdemokratiets almindelige opgaver i Rusland. Folk, der beskylder det russiske socialdemokrati for snæversind og for at ville ignorere den arbejdende befolknings masse til fordel for fabriksarbejderne alene, er derfor helt på vildspor. Tværtimod, agitationen blandt proletariats fremskredne lag er den sikreste, ja den eneste vej til (efterhånden som bevægelsen breder sig) at vække hele det øvrige russiske proletariat. Når socialismen og klassekampens ideer vinder udbredelse blandt byarbejderne, vil disse ideer uvægerligt sprede sig ad mindre,

mere forgrenede kanaler – hertil er det nødvendigt, at de nævnte ideer har slået dybe rødder i det bedst forberedte lag og har mættet denne avantgarde for den russiske arbejderbevægelse og den russiske revolution. Alt imens det russiske socialdemokrati sætter sine kræfter ind blandt arbejderne i fabrikkerne, er det rede til at støtte sådanne russiske revolutionære, som i praksis kommer til at udføre et socialistisk arbejde på den proletariske klassekamps grund; det lægger imidlertid ikke skjul på, at ingen som helst praktiske forbund med andre fraktioner af revolutionære kan eller må føre til kompromiser eller indrømmelser i teorien, i programmet, i hovedmålet. Da de russiske socialdemokrater er overbevist om, at det i vore dage kun er den videnskabelige socialismes og klassekampens lære, der kan tjene som revolutionær teori og bannermærke for den revolutionære bevægelse, vil de med alle kræfter virke for dens udbredelse, værne den mod fejlagtige udlægninger og gøre front mod ethvert forsøg på at belemre Ruslands endnu unge arbejderbevægelse med mindre klare doktriner. Teoretiske overvejelser beviser, og socialdemokraternes praktiske virksomhed efterviser, at alle *socialister* i Rusland bør blive *socialdemokrater*.

Vi går nu over til socialdemokraternes demokratiske opgaver og demokratiske arbejde. Vi gentager, at dette arbejde hænger *uløseligt* sammen med det socialistiske. Når socialdemokraterne *propaganderer* blandt arbejderne, *kan de ikke* gå uden om politiske spørgsmål, og de ville anse ethvert forsøg på at gå uden om dem eller endog helt skyde dem til side for en alvorlig fejl og et tilbagetog fra den socialdemokratiske verdensbevægelses grundsætninger. Ved siden af propagandaen for den videnskabelige socialisme stiller de russiske socialdemokrater sig den opgave i arbejdermasserne også at propagandere for *de demokratiske ideer*, at udbrede forståelse af enevælden i alle dens ytringsformer, dens klasseindhold, nødvendigheden af at styrte den, umuligheden af en kamp for arbejdernes sag, medmindre der opnås politisk frihed og demokratisering af Ruslands politiske og sociale tilstande. Når socialdemokraterne på grundlag af de mest nærliggende *økonomiske* krav *agiterer* blandt arbejderne, forbinder de samtidig dette intimt med en agitation på grundlag af arbejderklassens mest nærliggende politiske behov, trængsler og krav – en agitation mod politiregimentet, der ytrer sig ved hver strejke og hver gang, arbejderne har et sammenstød med kapitalisterne; en agitation mod beskæring af arbejdernes

rettigheder som russiske borgere i almindelighed og som den mest undertrykte og retsløse klasse i særdeleshed; en agitation mod enhver fremstående repræsentant og lakaj for enevælden, der kommer i nær berøring med arbejderne og anskueligt viser arbejderklassen dens politiske slaveri. Ligesom der ikke er noget økonomisk spørgsmål i arbejderens liv, som ikke kan bruges til økonomisk agitation, således er der heller ikke noget politisk spørgsmål, der ikke kan blive genstand for politisk agitation. I socialdemokraternes virksomhed er disse to slags agitation uløseligt knyttet sammen som to sider af samme medalje. Den økonomiske og den politiske agitation er lige nødvendige for at udvikle proletarietets klassebevidsthed; den økonomiske og den politiske agitation er lige nødvendige for at lede de russiske arbejderes klassekamp, for al klassekamp er en politisk kamp. Ved at vække arbejderne til bevidsthed, organisere og disciplinere dem, opdrage dem til solidarisk virksomhed og til kamp for de socialdemokratiske idealer, giver såvel den ene som den anden agitation arbejderne mulighed for at prøve deres kræfter på de mest nærliggende problemer, de mest nærliggende behov, giver dem mulighed for at aftvinge fjenden delvise indrømmelser, hvorved de forbedrer deres økonomiske stilling, tvinger kapitalisterne til at regne med de organiserede arbejderes kraft, tvinger regeringen til at give arbejderne større rettigheder og lytte til deres krav og holder regeringen i stadig frygt for de fjendtligt indstillede arbejdermasser, der ledes af en stabil socialdemokratisk organisation.

Vi har påpeget, at den *socialistiske* og *demokratiske* propaganda og agitation er beslægtede og ikke kan skilles fra hinanden, at det revolutionære arbejde på det ene felt forløber parallelt med arbejdet på det andet. Men der er tillige en væsentlig forskel mellem de to slags virksomhed og kamp. Denne forskel består i, at i den økonomiske kamp står proletariet ganske alene, med såvel den jordejende adel som bourgeoisiet mod sig, måske (men langt fra altid) med nogen støtte fra de elementer i småborgerskabet, som føler sig draget mod proletariet. Derimod står den russiske arbejderklasse ikke alene i den demokratiske, *politiske* kamp; den har ved sin side alle politisk oppositionelle elementer, befolkningslag og klasser, for så vidt som de er enevælden fjendtligt stemt og bekæmper den i disse eller hine former. *Side om side* med proletariet står her de oppositionelt sindede elementer i bourgeoisiet eller i de dannede klasser eller i småborgerska-

bet eller i folkeslag, som forfølges af enevælden, eller i religioner og sekter osv., osv. Det spørgsmål melder sig naturligt, hvordan arbejderklassen skal forholde sig til disse elementer. Og dernæst: skal arbejderklassen ikke forene sig med dem til fælles kamp mod enevælden? For socialdemokraterne anerkender jo alle, at den politiske revolution i Rusland skal komme før den socialistiske revolution; følger så ikke heraf, at man foreløbig skal skyde socialismen til side, idet man forener sig med alle politisk oppositionelle elementer til kamp mod enevælden; er dette ikke en pligt, når man vil forstærke kampen mod enevælden?

Lad os undersøge disse to spørgsmål.

Hvad angår den holdning, arbejderklassen som enevældens modstander skal indtage til alle andre politisk oppositionelle klasser og grupper i samfundet, så er den ganske nøje fastlagt ved socialdemokratismens grundprincipper, som er opstillede i det berømte Kommunistiske Manifest. Socialdemokraterne støtter progressive samfundsklasser mod de reaktionære, de støtter bourgeoisiet mod den privilegerede godsejerstands repræsentanter og mod embedsstanden, storbourgeoisiet mod småborgerskabets reaktionære lyster. Denne støtte forudsætter ikke og kræver ikke noget som helst kompromis med ikke-socialdemokratiske programmer og principper; den er en forbundsfælles støtte mod *denne bestemte* fjende, og socialdemokraterne yder denne støtte for at fremskynde den fælles fjendes fald, men de venter ikke *selv* at få noget fra disse midlertidige forbundsfæller og indrømmer ikke disse noget. Socialdemokraterne støtter enhver revolutionær bevægelse mod den nuværende samfundsorden, ethvert undertrykt folkeslag, enhver forfulgt religion, enhver forkuet stand osv. i deres kamp for ligeberettigelse.

Den *støtte*, som socialdemokraterne yder alle politisk oppositionelle elementer, kommer i deres propaganda til udtryk ved, at socialdemokraterne, samtidig med at påvise enevældens fjendskab mod arbejderens sag, også vil påvise enevældens fjendskab mod den ene eller den anden sociale gruppe og vil påpege arbejderklassens solidaritet med disse grupper i *de og de spørgsmål, om de og de opgaver* osv. I agitationen kommer denne støtte til udtryk ved, at socialdemokraterne vil udnytte ethvert tilfælde, hvor enevældens politiregimente ytrer sig, til at vise arbejderne, hvordan dette regimente rammer alle russiske borgere i *almindelighed* og specielt repræsentanterne for særlig underkuede stænder, folkeslag, reli-

gioner, sekter osv., og hvordan dette regimente virker over for arbejderklassen i særdeleshed. Endelig kommer denne støtte i praksis til udtryk ved, at de russiske socialdemokrater er rede til at slutte forbund med revolutionære fra andre retninger for at opnå de eller de delmål, og denne beredvillighed er der ofte givet praktiske beviser på.

Nu vil vi gå over til det andet spørgsmål. Når socialdemokraterne påpeger solidariteten med arbejderne i de eller de oppositionelle grupper, vil de altid fremhæve arbejderne, de vil altid gøre rede for denne solidaritets tidsbestemte og betingede karakter, de vil altid betone, at proletariatet indtager en særlig stilling som klasse og i morgen kan vise sig som modstander af sine forbundsfæller af i dag. Man vil sige til os: »En sådan påpegning vil *svække* alle forkæmpere for politisk frihed i denne tid«. En sådan påpegning vil styrke alle forkæmpere for politisk frihed, svarer vi. Stærke er kun de forkæmpere, som bygger på *indsigt* i bestemte *klassers* reelle interesser, og enhver udviskning af disse klasseinteresser, som spiller en ganske afgørende rolle i det moderne samfund, vil kun *svække* forkæmperne. Dette for det første. Og for det andet, i kampen mod enevælden skal arbejderklassen fremhæve sig selv, for *kun* den er en fuldt ud konsekvent og uforbeholden fjende af enevælden, *kun* mellem den og enevælden er kompromiser umulige, *kun* i arbejderklassen kan demokratismen (5) finde en tilhænger, som ikke tager forbehold, ikke tøver, ikke ser sig tilbage. I alle andre klasser, grupper og befolkningslag er fjendskabet mod enevælden *ikke ubetinget*, deres demokratisme ser altid tilbage. Bourgeoisiet kan ikke undgå at se, hvordan enevælden hæmmer den industrielle og sociale udvikling, men det er bange for en fuldstændig demokratisering af det politiske og sociale system og er altid i stand til at slutte forbund med enevælden mod proletariatet. Småborgerskabet har efter selve sin natur to ansigter; på den ene side hælder det til proletariatet og demokratismen, på den anden side hælder det til de reaktionære klasser, det forsøger at hæmme historiens udvikling, det forfalder let til eksperimenter og maskepi med enevælden (f.eks. i form af Aleksander III's »folkelige politik« (6)), det er i stand til at slutte forbund med de regerende klasser mod proletariatet for at *befæste* sin stilling som *småbesiddere*. Dannede mennesker, »intelligensen« overhovedet, kan ikke andet end gøre front mod enevældens barbariske politiregimente, som kuer tænkning og forskning, men denne intelligens' mate-

rielle interesser knytter den til enevælden og bourgeoisiet, tvinger den til inkonsekvens, til kompromiser, til at sælge sin oppositionelle og revolutionære glød for en statsansættelse eller for en part i profitter eller dividender. Hvad de demokratiske elementer i undertrykte folkeslag og forfulgte trosretninger angår, så ved og ser alle, at klasse modsætningerne indenfor disse befolkningskategorier er langt dybere og stærkere end solidariteten mellem klasserne i en sådan kategori mod enevælden og for demokratiske institutioner. Ene og alene proletariatet kan være – og må ifølge sin klasse-mæssige stilling være – en fuldt ud konsekvent demokrat, en afgjort fjende af enevælden, ude af stand til indrømmelser og kompromiser af nogen art. Ene og alene proletariatet kan være *forkæmper* for politisk frihed og demokratiske institutioner, thi for det første gør politiregimentet sig langt stærkere gældende over for proletariatet, hvis stilling ikke indeholder nogen modvægt derimod; denne klasse har ingen indflydelse hos den øverste magt og end ikke hos embedsmændene, heller ingen indflydelse på den offentlige mening. Og for det andet er kun proletariatet i stand til at føre demokratiseringen af det politiske og sociale system *til ende*, da en sådan demokratisering vil give arbejderne dette samfund i hænde. Det er grunden til, at en *sammensmeltning* af arbejderklassens demokratiske virksomhed med de øvrige klassers og grupperes demokratisme ville *svække* kraften i den demokratiske bevægelse, *svække* den politiske kamp, gøre den mindre resolut, mindre konsekvent og mere egnet til kompromiser. Omvendt vil *fremhævelsen* af arbejderklassen som forkæmper for demokratiske institutioner *styrke* den demokratiske bevægelse, *styrke* kampen for politisk frihed, for arbejderklassen vil stadig *anspore* alle øvrige demokratiske og politisk oppositionelle, drive de liberale over mod de politisk radikale, drive de radikale frem til et uigenkaldeligt brud med hele det politiske og sociale system i det nuværende samfund. Vi sagde ovenfor, at alle *socialister* i Rusland bør blive *socialdemokrater*. Vi tilføjer nu: alle sande, konsekvente *demokrater* i Rusland bør blive *socialdemokrater*.

Vi vil klargøre vor tanke med et eksempel. Lad os tage embedsmændene, bureaukratiet, som institution, som et særligt personel, der har specialiseret sig i forvaltning og har fået en privilegeret stilling i folket. Lige fra det enevældige, halvasiatiske Rusland til det kultiverede, frie og civiliserede England, overalt finder vi denne institution, som er et nød-

vendigt organ for det borgerlige samfund. Til Ruslands lave trin og dets enevælde svarer folkets *fuldkomne retsløshed* overfor embedsmændene, det privilegerede bureaukratis *fuldkommen* ukontrollerede stilling. I England har folket en stærk kontrol med forvaltningen, men også dér er kontrollen *langt fra fuldstændig*, også dér har bureaukratiet bevaret en række privilegier og er ofte folkets herre, ikke dets tjener. Også i England ser vi, at stærke grupper i samfundet støtter bureaukratiets privilegerede stilling og hindrer en fuldstændig demokratisering af denne institution. Hvad er grunden? Den er, at kun proletariatet har interesse i en *fuldstændig* demokratisering af bureaukratiet: Bourgeoisiets førende lag forsvarer visse af embedsmændenes forrettigheder, de sætter sig imod alle embedsmænds valgbarhed, imod en fuldstændig afskaffelse af census, imod embedsmændenes direkte ansvarlighed overfor folket osv., for disse lag føler, at en sådan gennemført demokratisering vil blive brugt af proletariatet *mod* bourgeoisiet. Således også i Rusland. Meget talrige og meget forskelligartede lag i det russiske folk er oprørte over den almægtige, uansvarlige, bestikkelige, barbariske, uvidende og dovne russiske embedsmandsstand. Men udover proletariatet ville *ikke ét* af disse lag tillade en fuldstændig demokratisering af embedsmandsstanden, fordi alle andre lag (bourgeoisiet, småborgerskabet og »intelligensen« i almindelighed) ved mange bånd er knyttet til embedsmændene, alle disse lag er *i familie* med den russiske embedsmandsstand. Alle ved, hvor let en intellektuel radikaler eller en intellektuel socialist i det hellige Rus (7) bliver en god embedsmand i den kejserlige regering, en embedsmand, som trøster sig med, at han gør »gavn« indenfor kontorernes rutinearbejde, en embedsmand, som med denne »gavn« undskylder sin politiske indifferens, sin lakajtjeneste for knuttens og piskens regering! Kun *proletariatet* er ubetinget fjendtligt indstillet overfor enevælden og det russiske bureaukрати, kun *proletariatet* er ikke med nogen art af *bånd* knyttet til disse organer for det adeligt-borgerlige samfund, kun proletariatet kan være uforsonligt i sit fjendskab og resolut i sin kamp mod dem.

Når vi beviser, at proletariatet, som i sin klassekamp ledes af socialdemokratiet, er forkæmper for det russiske demokrati, møder vi den yderst udbredte og yderst mærkelige opfattelse, at det russiske socialdemokrati skyder politiske problemer og politisk kamp i baggrunden. Som vi ser, er denne

opfattelse sandhedens diametrale modsætning. Hvordan skal man forklare en så forbløffende mangel på forståelse af socialdemokratiets principper, som ofte er blevet fremstillet, også i de første russiske socialdemokratiske publikationer – de brochurer og bøger, som gruppen Arbejdets Frigørelse (8) har udgivet i udlandet? Det forekommer os, at forklaringen på denne forbavsende kendsgerning ligger i følgende tre omstændigheder:

For det første er socialdemokratismens principper i almindelighed ikke blevet forstået af repræsentanterne for de gamle revolutionære teorier, som var vant til, at programmer og arbejdsplaner var bygget på abstrakte ideer, ikke på en vurdering af de i landet virkende reelle klasser, der af historien er bragt i et bestemt forhold til hinanden. Det er netop denne mangel på realistisk bedømmelse af de *interesser*, som støtter det russiske demokrati, der får det til at se ud, som om det russiske socialdemokrati lader de russiske revolutionæres demokratiske opgaver blive i skyggen.

For det andet har man ikke forstået, at foreningen af økonomiske og politiske spørgsmål, af socialistisk og demokratisk virksomhed til et hele, til en fælles *proletariatets klassekamp* ikke svækker, men styrker den demokratiske bevægelse og den politiske kamp, idet den politiske kamp derved kommer folkets virkelige interesser på nærmere hold; de politiske spørgsmål flyttes fra »intelligensens snævre studerekamre« ud på gaden blandt arbejderne og de arbejdende klasser; de abstrakte forestillinger om politisk undertrykkelse udskiftes med de konkrete tilfælde af undertrykkelse, som især proletariatet lider under, og ud fra hvilke socialdemokratiet driver sin agitation. For de russiske radikale ser det ofte ud, som om socialdemokraten, i stedet for direkte og umiddelbart at mane de fremskredne arbejdere til politisk kamp, fremhæver den opgave at udvikle arbejderbevægelsen og organisere proletariatets klassekamp – som om socialdemokraten således *viger tilbage* for sin demokratiske og skyder den politiske kamp i baggrunden. Men hvis der er tale om en *vigen*, er det den, der tales om i et fransk ordsprog: »Il faut reculer pour mieux sauter!« (Man må gå lidt tilbage for at springe bedre).

For det tredje skyldes misforståelsen, at selve begrebet »politisk kamp« har forskellig betydning, en for tilhængerne af Folkeviljen eller Folkets Ret og en anden for socialdemokraten. Socialdemokraterne opfatter den politiske kamp anderledes, de opfatter den *langt bredere* end repræsentanterne

for de gamle revolutionære teorier. En anskuelig illustration til denne tese, der kan synes paradoksal, har vi i Flyveskrift fra Folkevilje-gruppen nr. 4, fra 9. december 1895. Selv om vi af ganske hjerte hilser denne publikation, som vidner om det dybtgående og frugtbare tankearbejde, der foregår blandt vore dages Folkevilje-tilhængere, kan vi ikke undlade at pege på P. L. Lavrovs artikel Om Programspørgsmålet (s. 19–22), som anskueligt viser, at Folkevilje-tilhængerne af den gamle skole har en anden opfattelse af den politiske kamp\*). P. L. Lavrov skriver her om Folkevilje-programmets forhold til det socialdemokratiske program: »Her er ét og kun ét væsentligt: kan man organisere et stærkt arbejderparti under enevælden uden at organisere et revolutionært parti, der er rettet mod enevælden?« (s. 21, sp. 2); det samme står der noget tidligere (sp. 1): »...organisere et russisk arbejderparti under enevælden uden samtidig at organisere et revolutionært parti mod denne enevælde«. Vi forstår slet ikke disse forskelle, som for P. L. Lavrov er så enestående væsentlige. Hvordan skal det forstås? »Et arbejderparti *uden* et revolutionært parti, der er rettet mod enevælden?? Er selve arbejderpartiet da ikke et revolutionært parti? Er det måske ikke rettet mod enevælden? En forklaring på denne besynderlighed giver følgende linjer i P. L. Lavrovs artikel: »Et russisk arbejderparti må organiseres, mens enevælden med alle dens herligheder består. Hvis det skulle lykkes socialdemokraterne at gøre dette uden samtidig at organisere en politisk *sammensværgelse*\*\* mod enevælden med alle en sådan *sammensværgelses*\*\* vilkår, så ville deres politiske program naturligvis være et passende program for russiske socialister, eftersom arbejderne frigørelse ville ske ved arbejderne egne kræfter. Men det er meget tvivlsomt, om ikke umuligt« (s. 21, sp. 1). Der har vi det. For Folkevilje-tilhængerne er begrebet politisk kamp identisk med begrebet politisk *sammensværgelse*. Man må indrømme, at det med disse ord virkelig er lykkedes P. L.

\*) P. L. Lavrovs artikel i nr. 4 er kun et »uddrag« af et omfattende brev, som han havde skrevet til Materialer. (9) Vi har hørt, at dette brev fra P. L. Lavrov i sommer (1897) er udkommet i udlandet i sin fuldstændige form tillige med Plekhanovs svar, men vi har ikke haft nogen af delene i hænde. Det er os ligeledes ubekendt, om nr. 5 af Flyveskrift fra Folkevilje-gruppen er udkommet, hvori der efter redaktionens løfte skulle komme en redaktionel artikel om P. L. Lavrovs brev. Se nr. 4, s. 22, sp. 1, noten.

\*\*\*) Kursiveret af os.

Lavrov med al tydelighed at påvise grundforskellen i den politiske kamps taktik hos Folkevilje-tilhængerne og hos socialdemokraterne. Blanquismens (10) traditioner, sammensværgelsestraditionerne, er uhyre stærke hos Folkevilje-tilhængerne, så stærke, at de ikke kan forestille sig politisk kamp anderledes end som en politisk sammensværgelse. Socialdemokraterne gør sig derimod ikke skyldige i en sådan snæverhed i anskuelser; de tror ikke på sammensværgelse; de mener, at sammensværgelsernes tid for længst er ovre; de hævder, at hvis man reducerer den politiske kamp til en sammensværgelse, betyder det på den ene side, at man indsnævrer den alt for meget, og på den anden side, at man vælger de mest uheldige kampmetoder. Enhver kan se, at P. L. Lavrovs ord, hvorefter »Vestens virksomhed tjener som ufravigeligt mønster for de russiske socialdemokrater« (s. 21, sp. 1), ikke er andet end en polemisk flothed, og at de russiske socialdemokrater faktisk aldrig har glemt de politiske forhold, vi lever under, aldrig har drømt om åbenlyst at kunne skabe et arbejderparti i Rusland og aldrig har skilt opgaverne i kampen for socialismen fra opgaverne i kampen for politisk frihed. Men de har altid ment og mener fortsat, at denne kamp ikke skal føres af sammensvorne, men af et revolutionært parti, der støtter sig til arbejderbevægelsen. De mener, at kampen mod enevælden ikke skal bestå i at lave sammensværgelser, men i at opdrage, disciplinere og organisere proletariatet, i at drive politisk agitation blandt arbejderne for at brændemærke alle enevældens ytringsformer, binde alle politiregeringens riddere til skampælen og aftvinge denne regering indrømmelser. Arbejdede Forbundet til Kamp for Arbejderklassens Frigørelse i Skt. Petersborg ikke netop sådan? Repræsenterer denne organisation ikke netop spiren til et revolutionært parti, som støtter sig til arbejderbevægelsen og leder proletariatets klassekamp, kampen mod kapitalen og mod den enevældige regering, uden at lave nogen som helst sammensværgelser, idet den netop øser sin kraft af den socialistiske og demokratiske kamps *forening* til én udelelig klassekamp fra Petersborg-proletariatets side? Har Forbundets virksomhed, så kort den end var, måske ikke allerede vist, at proletariatet, når det ledes af socialdemokratiet, repræsenterer en meget stærk politisk kraft, som regeringen er nødt til at regne med, og som den får travlt med at gøre indrømmelser? Loven af 2. juni 1897 (11) viser tydeligt, både ved sin hastige gennemførelse og ved sit indhold, at den er en

aftvunget indrømmelse til proletariatet, en position erobret fra det russiske folks fjende. Indrømmelsen er meget minimal, positionen er ganske ubetydelig, men den organisation i arbejderbevægelsen, som fik denne indrømmelse presset igennem, udmærker sig jo heller ikke hverken ved bredde, stabilitet, alder eller rigdom på erfaring og midler: Kampforbundet blev som bekendt først stiftet i 1895–1896, og dets appeller til arbejderne har kun bestået i hektograferede og litograferede løbesedler. Kan man bestride, at en organisation af denne art, som i det mindste forener arbejderbevægelsens største centre i Rusland (områderne Skt. Petersborg, Moskva-Vladimir, sydområdet og de meget vigtige byer som Odessa, Kijev, Saratov o.a.), og som disponerer over et revolutionært organ og nyder samme autoritet blandt de russiske arbejdere som Kampforbundet blandt Skt. Petersborgs arbejdere – at en organisation af denne art ville være en afgørende politisk faktor i vore dages Rusland, en faktor, som regeringen var nødsaget til at regne med både i sin indenrigs- og udenrigspolitik? En organisation, som leder proletariats klassekamp, udvikler organisation og disciplin blandt arbejderne, hjælper dem med at kæmpe for de nærmeste økonomiske krav og aftvinge kapitalen den ene position efter den anden, opdrager arbejderne politisk og forfølger enevælden systematisk og urokkeligt, jager enhver af tsarens knægte, som lader proletariatet få politiregeringens tunge lab at føle – en sådan organisation ville på en og samme tid være et arbejderparti, som passer til vore forhold, og et stærkt revolutionært parti, rettet mod enevælden. Men på forhånd at ræsonnere over, hvilket middel denne organisation ville ty til for at give enevælden det afgørende stød, om den f.eks. vil foretrække en opstand eller en politisk massestrejke eller en anden angrebsmetode – på forhånd at ræsonnere over dette og afgøre dette spørgsmål nu ville være tom dogmatik. Det ville være det samme, som hvis generaler samlede krigsrådet og begyndte felttoget mod fjenden, før de havde indkaldt tropperne og mobiliseret dem. Når imidlertid proletariats hær ufortrødent og ledet af en solid socialdemokratisk organisation giver sig til at kæmpe for sin økonomiske og politiske frigørelse, vil denne hær selv vise generalerne, hvilke metoder og midler der skal anvendes. Da og kun da kan man afgøre, hvordan det endelige stød mod enevælden skal føres, for afgørelsen af dette spørgsmål afhænger netop af arbejderbevægelsens tilstand, af dens bredde, af de kampmetoder, der

er udviklet af bevægelsen selv, af beskaffenheden af den revolutionære organisation, som leder bevægelsen, af den holdning, andre samfundselementer indtager til proletariatet og enevælden, af vilkårene for indenrigs- og udenrigspolitikken – kort sagt af tusinde forhold, som det er umuligt og unyttigt at opstille gætterier om på forhånd.

Derfor er også følgende betragtning af P. L. Lavrov i høj grad urimelig:

»Hvis det på en eller anden måde skulle lykkes socialdemokraterne at gruppere ikke blot arbejdernes kræfter til kamp mod kapitalen, men også at samle revolutionære personligheder og grupper til kamp mod enevælden, så ville de russiske socialdemokrater *faktisk* antage deres modstanderes, Folkevilje-tilhængernes program, hvad de så end ville kalde sig. Divergenserne i opfattelsen af landsbyfællesskabet, af kapitalismens skæbne i Rusland, af den økonomiske materialisme er detaljer, der betyder meget lidt for hovedsagen, og som fremmer eller hæmmer løsningen af detaljeopgaver og opstillingen af detaljemetoder til forberedelse af hovedpunkterne, men heller ikke mere« (s. 21, sp. 1).

Besyderligt, at det skal være nødvendigt at imødegå denne sidste påstand, at divergenserne i opfattelsen af det russiske livs og den russiske samfundsudviklings hovedspørgsmål, af historiens hovedspørgsmål, kun skulle dreje sig om »detaljer«! Allerede for længe siden er det blevet sagt, at uden revolutionær teori kan der ikke eksistere nogen revolutionær bevægelse, og *i vore dage* kan det næppe være nødvendigt at bevise denne sandhed. Klassekampens teori, den materialistiske opfattelse af Ruslands historie og den materialistiske vurdering af Ruslands nuværende økonomiske og politiske stilling, anerkendelsen af, at revolutionær kamp skal føres ud fra en bestemt klasses bestemte interesser, efter en analyse af dens forhold til andre klasser – at kalde disse revolutionære kardinalspørgsmål »detaljer« er så himmelråbende urigtigt og uventet, når det kommer fra en veteran i den revolutionære *teori*, at vi næsten kunne fristes til at regne dette sted for en ren lapsus. Hvad angår første halvdel af den citerede tirade, er dens urimelighed endnu mere forbløffende. Når man på tryk erklærer, at de russiske socialdemokrater kun grupperer arbejdernes kræfter til kamp mod kapitalen (dvs. til rent økonomisk kamp!), uden at samle revolutionære personligheder og grupper til kamp mod enevælden, betyder det, at man enten ikke kender eller ikke vil

kende de almindelig bekendte fakta om de russiske socialdemokraters virksomhed. Eller måske regner P. L. Lavrov ikke de socialdemokrater, som arbejder praktisk i Rusland, for »revolutionære personligheder« og »revolutionære grupper«?! Eller (og det er vel sandsynligere) han opfatter »kamp« mod enevælden alene som en sammensværgelse mod enevælden? (Se s. 21, sp. 2: »...Det drejer sig om... at organisere en revolutionær *sammensværgelse*«; kursiveret af os). Den, der ikke anstifter politiske sammensværgelser, fører måske ikke politisk kamp efter P. L. Lavrovs mening? Vi gentager: en sådan anskuelse svarer ganske til den fordums Folkeviljebevægelses fordums traditioner, men den svarer aldeles ikke til nutidens forestilling om politisk kamp eller til nutidens virkelighed.

Der må siges endnu nogle ord om tilhængerne af Folkets Ret. P. L. Lavrov har efter vor mening fuldstændig ret, når han siger, at socialdemokraterne »anbefaler tilhængerne af Folkets Ret som mere uforbeholdne, og er rede til at støtte dem, dog uden at smelte sammen med dem« (s. 19, sp. 2); blot skulle der tilføjes: som mere uforbeholdne *demokrater* og *for så vidt* tilhængerne af Folkets Ret optræder som konsekvente demokrater. Desværre er denne betingelse mere et ønske for fremtiden end virkelighed i nutiden. Tilhængere af Folkets Ret giver udtryk for ønsket om at frigøre det demokratiske arbejde fra narodnismen (12) og overhovedet fra de forældede former for »russisk socialisme«, men de har langt fra selv vist sig frigjort for gamle fordomme og er langt fra konsekvente, når de kalder deres parti, der udelukkende skal beskæftige sig med politiske omdannelser, for et »social (??!)-revolutionært« parti (se deres Manifest dateret 19. februar 1894) og i deres Manifest erklærer, at »i begrebet folkets ret indgår en organisering af folkeproduktionen« (vi er nødt til at citere efter hukommelsen), hvorved de gedulgt indfører netop narodnismens fordomme. Derfor havde P. L. Lavrov vel ikke helt uret, når han kaldte dem »maskeradepolitikere« (s. 20, sp. 2). Men måske er det mere retfærdigt at betragte Folkets Rets lære som en overgangsform, der ubestrideligt har indlagt sig den fortjeneste, at den er blevet led ved de hjemmestrikkede narodnikiske doktriner og åbent polemiserer mod disse aldeles modbydelige narodnikiske reaktionære, som overfor politi- og klasseenevælden tillader sig at tale om ønskeligheden af økonomiske, ikke politiske omdannelser (se Et Aktuelt Spørgsmål udgivet af partiet Folkets Ret). Hvis der

i partiet Folkets Ret virkelig ikke findes andre end tidligere socialister, som skjuler deres socialistiske fane under taktiske former, og hvis deres mine som ikke-socialistiske politikere kun er påtaget (hvad P. L. Lavrov mener, s. 20, sp. 2), så har dette parti naturligvis ingen fremtid. Men hvis det ikke blot er maskeradepolitikere, der er i dette parti, men virkelig ikke-socialistiske politikere, ikke-socialistiske demokrater, så kan dette parti gøre megen gavn ved at få en tilnærmelse i stand med de politisk oppositionelle elementer i vort bourgeoisie og ved en indsats for at vække en politisk klassebevidsthed i vort småborgerskab, blandt småhandlende og småhåndværkere osv. – en klasse, der overalt i Vesteuropa har spillet en rolle i den demokratiske bevægelse, og som her i Rusland i perioden efter reformen har gjort særlig hurtige fremskridt i kulturel og anden henseende, en klasse, der ikke kan undgå at føle trykket fra politiregeringen med dens kyniske støtte fra de store driftsherrer, finansens og industriens monopol-matadorer. For at opnå dette er det blot nødvendigt, at tilhængerne af Folkets Ret netop sætter sig som mål at komme de forskellige befolkningslag på nært hold og ikke begrænser sig udelukkende til den »intelligens«, hvis afmagt og isolering fra massernes konkrete interesser anerkendes også i Et Aktuelt Spørgsmål. Og det er nødvendigt, at tilhængerne af Folkets Ret opgiver enhver tanke på en sammensmeltning af uensartede samfundselementer og opgiver at skille socialismen fra de politiske opgaver; det er nødvendigt, at de opgiver den falske skamfølelse, som hindrer dem i at nærme sig folkets borgerlige lag, dvs. de må ikke blot tale om et program for ikke-socialistiske politikere, men også handle i overensstemmelse med dette program ved at vække og udvikle klassebevidstheden i de sociale grupper og klasser, som slet ikke har socialismen behov, men som stadig stærkere føler enevældens tryk og den politiske friheds nødvendighed.

Det russiske socialdemokrati er endnu meget ungt. Det er først for nylig kommet ud af det fosterstadium, hvor teoretiske spørgsmål sad i højsædet. Det er kun begyndt på at udvikle sin praktiske virksomhed. I stedet for at kritisere de socialdemokratiske teorier og programmer må de revolutionære fra andre fraktioner i kraft af nødvendigheden begynde at kritisere de russiske socialdemokraters *praktiske virksomhed*. Og det må indrømmes, at denne sidste kritik på det skarpeste adskiller sig fra den teoretiske kritik, i den grad,

at man har kunnet udsprede det komiske rygte, at Kampforbundet i Skt. Petersborg er en ikke-socialdemokratisk organisation. At et sådant rygte overhovedet er muligt, viser tilstrækkeligt, hvor urigtige de gængse beskyldninger mod socialdemokraterne er, ifølge hvilke de ignorerer den politiske kamp. Selve muligheden af dette rygte vidner om, at mange revolutionære, som socialdemokraternes *teori* ikke har kunnet overbevise, begynder at blive overbevist om deres praksis.

Det russiske socialdemokrati har et uhyre, næppe opdyrket arbejdsfelt foran sig. Den russiske arbejderklasses voksende bevidsthed, den spontane stræben efter viden, samling, socialisme, kamp mod sine udbyttere og undertrykkere, ytrer sig dag for dag klarere og i bredere lag. De kæmpemæssige fremskridt, som den russiske kapitalisme i den sidste tid har gjort, borger for, at arbejderbevægelsen ustandselig vil vokse i bredde og dybde. For tiden oplever vi øjensynlig den periode i den kapitalistiske cyklus, hvor industrien »blomstrer«, handelen går livligt, fabrikkerne arbejder på livet løs, og utallige nye værker, nye bedrifter, aktieselskaber, jernbaneanlæg osv. osv. skyder op som paddehatte efter regnvej. Man skal ikke være profet for at forudsige et uundgåeligt krak (mere eller mindre brat) ovenpå denne industrielle »blomstring«. Dette krak vil ruinere en mængde små erhvervsdrivende, kaste en mængde arbejdere ud i arbejdsløsheden og derved i skarp form stille alle arbejdermasser over for socialismens og demokratismens problemer, som længe har stået enhver bevidst, enhver tænkende arbejder klart. De russiske socialdemokrater må drage omsorg for, at dette krak finder det russiske proletariats mere bevidst, mere samlet, mere klar over for den russiske arbejderklasses opgaver og i stand til at værges sig imod kapitalistklassen, der nu om stunder høster kæmpemæssige profitter og bestandig søger at vælte tabene over på arbejderne – i stand til at gå i spidsen for det russiske demokrati i beslutsom kamp mod politienvælden, der binder de russiske arbejdere og hele det russiske folk.

Altså, til arbejdet, kammerater! Vi må ikke spille kostbar tid! De russiske socialdemokrater vil få meget at gøre med at tilfredsstille det vågnende proletariats behov, organisere arbejderbevægelsen, styrke de revolutionære grupper og deres indbyrdes forbindelse, forsyne arbejderne med propagandistisk og agitatorisk litteratur og samle arbejdercirklerne og de socialdemokratiske grupper udover hele Rusland til ét fælles *socialdemokratisk arbejderparti!*

*Skrevet i forvisning i slutningen af 1897.  
Trykt første gang i 1898 i samlingen: Vladimir Iljin.  
Økonomiske Skitser Og Artikler. SPB.*

## Hvilken arv er det, vi fraskriver os?

I nr. 10 af Russkoje Bogatstvo (1) 1897 skriver hr. Mikhajlovskij, som refererer hr. Minskij's bemærkning om de dialektiske materialister: »Det må være ham (hr. Minskij) bekendt, at disse mennesker ikke vedkender sig nogen som helst nedstammingsforbindelse med fortiden og bestemt fraskriver sig arven« (s. 179), dvs. »arven fra 1860–70'erne«, som hr. V. Rosanov i 1891 højtideligt fraskrev sig i Moskovskije Vedomosti (2) (s. 178).

I denne udtalelse af hr. Mikhajlovskij om »de russiske elever« (3) er der en mængde usandhed. Sandt nok er hr. Mikhajlovskij ikke den eneste og heller ikke nogen selvstændig ophavsmand til denne usandhed om, at »de russiske elever fraskriver sig arven« – det har snart sagt alle repræsentanter for den liberale narodnik-presse for længst gentaget i deres kamp mod »eleverne«. I begyndelsen af sin hidsige krig mod »eleverne« havde hr. Mikhajlovskij såvidt erindres endnu ikke spekuleret sig frem til denne usandhed, den havde andre fundet på før ham. Så fandt han det nødvendigt at betjene sig også af denne. Jo videre »eleverne« udviklede deres tanker i den russiske litteratur, jo mere detaljeret og udførligt de udtalte sig om en hel række såvel teoretiske som praktiske spørgsmål – desto sjældnere kunne man i modstanderpresen møde saglige indvendinger mod den nye retnings hovedpunkter, mod den opfattelse, at den russiske kapitalisme er et progressivt fænomen, at narodnikernes idealisering af småproducenten er forvrøvet, at forklaringen på tendenserne i samfundsopfattelsen og i de juridisk-politiske institutioner skal søges i de materielle interesser, der gør sig gældende for det russiske samfunds forskellige klasser. Disse hovedpunkter tav man stille om, dem foretrak man ikke at tale om, og det gør man stadig, men til gengæld har man fabrikeret så



mange des flere opfindelser, der skal tjene til at miskreditere den nye retning. Til disse påfund, disse »dårlige påfund« hører også den gængse frase, at »de russiske elever har fraskrevet sig arven«, at de har brudt med de bedste traditioner fra den bedste, den mest progressive del af det russiske samfund, at de har revet den demokratiske tråd over osv. osv., og hvordan man ellers har udtrykt det. Sådanne fraser er overordentlig udbredte, hvad der tilskynder os til at betragte dem i detaljer og gendrive dem. For at vor fremstilling ikke skal forekomme ubegrundet, begynder vi med en historisk litterær parallel mellem to »landbo-skribenter«, som fremdrages for at karakterisere »arven«. Vi tager det forbehold, at vi udelukkende indskrænker os til spørgsmål af økonomisk og social art, og at vi af den samlede »arv« kun betragter disse spørgsmål og lader filosofiske, litterære, æstetiske osv. spørgsmål ligge.

## I. En repræsentant for »arven« ...

For tredive år siden, i 1867, begyndte tidsskriftet Otetjestvennyje Sapiski (4) at trykke nogle sociale artikler af Skaldin under overskriften »I ravnekrogen og i hovedstaden«. Disse artikler blev bragt gennem tre år, 1867–69. I 1870 samlede forfatteren dem og udgav dem i en særskilt bog med samme titel.\*) Bekendtskabet med denne bog, der nu er næsten helt glemmt, er særdeles lærerigt i det spørgsmål, der interesserer os, dvs. spørgsmålet om, hvordan »arven«s repræsentanter forholder sig til narodnikkerne og til de »russiske elever«. Bogens titel er unøjagtig. Forfatteren bemærkede det selv og forklarede i forordet til sin bog, at dens tema er »hovedstadens forhold til »landsbyen«, dvs. sociale skitser af landsbyen, og at han ikke agter at sige noget særligt om hovedstaden. Det vil sige, han ville vel nok gerne, men finder det en kilden sag: *ὡς δύναιμι – οὐ βούλομαι, ὡς δε βούλομαι – οὐ δύναιμι* (sådan som jeg kunne, vil jeg ikke, og sådan som jeg ville, kan jeg ikke) – Skaldin citerer som forklaring på denne kildne sag en græsk forfatters ord.

Lad os give en fremstilling af Skaldins synspunkter.

Vi begynder med bondereformen (5) – det udgangspunkt, s

\*) *Skaldin*. »I ravnekrogen og i hovedstaden«. Skt. P. 1870 (s. 451). Vi har ikke haft mulighed for at skaffe Otetj. Sap. for disse år og kun benyttet denne bog.

om enhver, der vil udtrykke sine almene anskuelser om økonomiske og sociale spørgsmål, også i vore dage må søge tilbage til. I Skaldins bog har bondereformen fået overordentlig megen plads. Skaldin var vel den første forfatter, der systematisk, på grundlag af omfattende materiale og indgående iagttagelse af landsbyens hele liv har påvist bøndernes kummerlige stilling *efter* reformens gennemførelse, forringelsen af deres tilværelse, de nye former for deres afhængighed i økonomisk og juridisk henseende og i dagliglivet – den første som kort sagt har påvist alt det, der siden hen så indgående og detaljeret er blevet påvist gennem utallige undersøgelser og beskrivelser. I dag er alle disse sandheder ikke noget nyt. Dengang var de ikke alene nye, de vakte tilmed vantro i det liberale selskab, som var bange for, at der bag disse påvisninger af såkaldte »mangler ved reformen« skulle ligge en fordømmelse af den og en skjult sympati for livegenskabet. Interessen for Skaldins anskuelser forstærkes yderligere ved, at forfatteren levede på reformens tid (og muligvis endda var deltager i den. Vi er ikke i besiddelse af historiske og litterære oplysninger og biografiske data om Skaldin). Hans anskuelser bygger altså på umiddelbar iagttagelse, både af tidens »hovedstad« og af tidens »landsby« – ikke på et skrivebordsstudium af bogligt materiale.

I Skaldins anskuelser om bondereformen bemærker den nutidige læser, der er vant til narodnikernes rørende amnestuehistorier om dette emne, først og fremmest forfatterens overordentlige *nøgternhed*. Skaldin ser på reformen uden nogen form for selvbedrag, uden nogen idealisering; han betragter den som en handel mellem to parter, godsejerne og bønderne, der hidtil i fællesskab har brugt jorden på visse betingelser og nu altså har delt den, men således, at også de to parter juridiske stilling er ændret ved denne deling. Den faktor, som bestemte fremgangsmåden ved delingen og størrelsen af den del, hver af parterne fik, var parternes interesser. Disse interesser bestemte parternes bestræbelser, men det, at den ene part havde mulighed for at deltage direkte i selve reformen og i den praktiske udvikling af de forskellige sider ved dens gennemførelse, bevirkede blandt andet, at den ene part fik overvægt. Det er sådan, Skaldin opfatter reformen. Skaldin går særlig detaljeret ind på reformens hovedspørgsmål, loddernes størrelse, betalingerne, og han vender i sine artikler gang på gang tilbage hertil. (Skaldins bog er

opdelt i 11 artikler med hver sit emne; i formen minder de om særskilte breve fra landet. Den første artikel er dateret 1866, den sidste 1869.) Om de såkaldte »jordfattige« bønder er der naturligvis ikke noget nyt i Skaldins bog for den nutidige læser, men for slutningen af 1860'erne var hans påvisninger både nye og værdifulde. Vi vil selvfølgelig ikke gentage dem, men kun fremhæve et træk ved Skaldins karakteristik af fænomenet, et træk, som udmærker ham frem for narodnikkerne. Skaldin taler ikke om »jordfattigdom«, derimod om en »for kraftig beskæring af bøndernes lodder« (s. 213, ligeså s. 214 og mange andre steder, se bogens kapitel III), om at de maksimale lodder, der var bestemt af forordningen, viste sig at være mindre end de faktiske /hittidige/ lodder (s. 257), og han anfører blandt andet særdeles karakteristiske udtalelser af bønder om denne side af reformen.\*) Skaldins redegørelser og beviser for denne kendsgerning er særdeles udførlige, stærke og ligefrem skarpe for en forfatter, der generelt er overmåde moderat, nøgtern og i sine almene anskuelser utvivlsomt borgerlig. Det vil sige, at dette fænomen har været meget iøjnefaldende, når selv en forfatter som Skaldin taler så energisk om det. Også om afgifternes byrde taler Skaldin overordentlig energisk og udførligt, og han underbygger sine udtalelser med et stort materiale. »Enorme skatter«, læser vi i en underrubrik i artikel III (1867), »er hovedårsagen til bøndernes fattigdom«, og Skaldin påviser, at skatterne er højere end bøndernes indtægter af jorden; han anfører fra Meddelelser fra Skattekommissionen tal for fordelingen af de russiske skatter på de højere og de lavere klasser, og det viser sig, at på de laveste klasser falder 76 pct. af skatterne, på de øverste 17 pct., mens forholdet i Vesteuropa overalt er uden sammenligning gunstigere for de lavere klasser. I en underrubrik til artikel VII (1868) læser vi: »Enorme pengeafgifter er en hovedårsag til bøndernes fattigdom«, og forfatteren påviser, hvorledes de nye livsforhold straks krævede penge, penge og atter penge

\*) »Den jord, vi havde, har *han* (forfatterens kursiv) beskåret sådan, at vi ikke kan leve uden den fraskårne jord; han har lagt sine marker på alle sider omkring os, så vi ikke kan drive kvæget nogen steder hen; og nu skal man betale for lodden for sig, og også for den fraskårne jord for sig, så meget der forlanges«. »Hvad skal det være for en forbedring af tilværelsen! – sagde en læse- og skrivekyndig og erfaren bonde til mig, han havde været afgiftspligtig som livegen – afgiften pålægger de os ligesom før, og jorden har de beskåret«.

af bonden, hvorledes det i forordningen var gjort til en regel, at godsejerne også skulle have livegenskabet godtgjort (s. 252), ligesom størrelsen af afgiften skulle fastsættes »på grundlag af personlige oplysninger fra godsejerne selv, deres forvaltere og fogeder, dvs. ud fra ganske vilkårlige oplysninger, som aldeles ikke var pålidelige« (s. 255). Følgen var, at de gennemsnitlige afgifter, der blev beregnet af kommissionerne, blev betydelig højere end de faktiske /hittidige/ gennemsnitlige afgifter. »Til skattebyrden føjedes, at bønderne yderligere mistede jord, de havde dyrket i århundreder« (s. 258). »Hvis vurderingen af jorden ved frikøbelsen ikke var blevet foretaget ved en kapitalisering af afgiften, men ud fra jordens virkelige værdi på frigørelsestidspunktet, kunne frikøbelsen være sket ganske let og ville ikke engang have behøvet regeringens medvirkning eller udstedelse af lånepapirer« (s. 264). »Frikøbelsen skulle februar /1861/ betyde en lettelse for bønderne og i sig selv forbedre deres kår, men den fører i virkeligheden ikke sjældent til en dybere nedtrykkelse af dem« (s. 269). Vi anfører alle disse citater – i sig selv lidet interessante og til dels forældede – for at vise, med hvilken energi en forfatter, der står afvisende over for landsbyfællesskabet og i en hel række spørgsmål har udtalt sig som Manchester-mand /liberal økonom/, taler for bøndernes interesser. Det er ganske lærerigt at bemærke den fuldstændige overensstemmelse mellem næsten alle narodnismens nyttige og ikke-reaktionære teser og denne Manchester-mands teser. Det siger sig selv, at når Skaldin nærer sådanne anskuelser om reformen, kunne han aldeles ikke forfalde til den rørende idealisering af den, som narodnikkerne stadig forfalder til, når de siger, at den sanktionerede den folkelige produktion, at den stod højere end de vesteuropæiske bondereformer, at den skulle have gjort tabula rasa /rent bord/ i Rusland osv. Skaldin har ikke sagt noget sådant, og han kunne ikke gøre det, han sagde tværtimod rent ud, at bondereformen her i landet skete på betingelser, der var dårligere for bønderne, og at den har gjort mindre gavn end i Vesten. »Spørgsmålet stilles klart op,« skrev Skaldin, »hvis vi spørger os selv: Hvorfor har frigørelsens velsignelsesrige følger ikke åbenbaret sig hos os med samme hurtighed og fremadskridende vækst, som de åbenbarede sig med f.eks. i Prøjsen og Sachsen i første fjerdedel af indeværende århundrede?« (s. 221). »I Prøjsen ligesom i det øvrige Tyskland var det, der blev frikøbt, ikke bøndernes lodder, der for længst af loven var anerkendt som

deres ejendom, men bøndernes pligttydelser til herremændene« (s. 272).

Fra reformens økonomiske side i Skaldins bedømmelse går vi over til den juridiske. Skaldin er en svoren fjende af den solidariske hæftelse, hoveriet, passystemet og den patriarkalske magt, som »mir« /fællesskabsforsamlingen/ blandt bønderne (og blandt håndværkere og småhandlende i byerne) udøvede over sine medlemmer. I artikel III (1867) forlanger han kopskatten og passystemet afskaffet, en udlignende formueskat indført og passene afløst af gratis personkort uden tidsbegrænsning. »En skat på indenlandske pas eksisterer ikke i nogen anden civiliseret stat« (s. 10). Som bekendt blev denne skat først afskaffet i 1897. I overskriften til artikel IV læser vi: »Landsbysamfundenes og bydumaernes vilkårlighed ved tilsendelse af pas og inddrivelse af skatter fra fraværende skatteydere...« »Den solidariske hæftelse er en tung byrde, som ordentlige og bofaste bønder må bære for omstrejfer og dovendidrikker« (s. 126). Opløsningen inden for bondestanden, som allerede dengang gjorde sig gældende, vil Skaldin forklare ved personlige egenskaber hos bønder i fremgang og bønder i tilbagegang. – Forfatteren beskriver indgående de besværligheder, som bønder, der har taget ophold i Sankt Petersborg, har ved at få pas og få det forlænget, og han afviser indvendinger fra folk, der siger: »Gud være lovet, at hele denne masse jordløse bønder ikke kan få lov til at blive i byerne. Så forøger de da ikke antallet af byboer, der ikke besidder fast ejendom...« (s. 130). »Den barbariske solidariske hæftelse...« (s. 131) ... »Man må spørge, om man kan kalde folk, der er således stillet, for borgerligt frie mennesker? Er de ikke snarere at ligne ved – glebae adscripti /stavnsbundne gammelromerske bønder/?« (s. 132). Man giver bondereformen skylden. »Men er bondereformen måske skyld i, at den lovgivning, som befriede bonden for hoveri hos herremanden, ikke fandt på noget for at befri ham for hoveri hos landsbysamfundet og stavnsbånd... Hvor er kendetegnene på borgerlig frihed, når bonden ikke kan bestemme, hverken sit opholdssted eller sin beskæftigelse?« (s. 132). Vor bonde får af Skaldin den særdeles rigtige og rammende betegnelse »bofast proletar« (s. 231).\*) I overskriften til artikel VIII

\*) Skaldin påviste meget udførligt rigtigheden både af første og af anden del af denne definition (på proletarer). I sine artikler brugte han megen plads til beskrivelse af bøndernes afhængige stilling og af deres nød, beskrivelse af landarbejdernes dårlige stilling, »beskrivelsen af hungersnøden 1868« (over-

(1868) læser vi: »Bøndernes binding til deres landsbysamfund og lodder hindrer en forbedring af deres tilværelse... Hindring for udvikling af sæsonbeskæftigelse borte fra landsbyen«. Næst efter bøndernes uvidenhed og deres fortrykthed af progressivt stigende skatter er bøndernes binding til deres landsbysamfund og lodder en af de årsager, der hæmmer udviklingen af bondearbejdet og følgelig af bøndernes kår. At binde arbejdskraften til ét sted og omgive jordfællesskabet med ubrydelige lænker – det er vilkår, som i sig selv er yderst ufordelagtige for udviklingen af arbejdet, den personlige foretagsomhed og den lille jordejendom« (s. 284). »Bønderne, der er lænket til lodder og landsbysamfund, og som ingen mulighed har for at anvende deres arbejde dér, hvor det viser sig mest produktivt og mest gavnligt for dem selv, er ligesom stivnet i den sammenpressede, hjordagtige, uproduktive tilværelsesform, som de havde, da de kom ud af livegenskabets greb« (s. 285). Forfatteren betragter altså disse sider af bondelivet fra et rent borgerligt synspunkt, men uanset dette (eller rettere: netop takket være dette) bedømmer han overordentlig rigtigt den skade, som bøndernes bundethed anretter på hele samfundsudviklingen og på bønderne selv. Denne skade (tilføjer vi for egen regning) ytrer sig med særlig styrke på de laveste grupper af bønder, landproletariatet. Skaldin siger meget rammende: »Lovens omsorg for, at bønderne ikke kommer til at stå uden jord, er fortræffelig, men man bør ikke glemme, at bøndernes egen omsorg for denne samme sag er langt stærkere end hos nogen lovgiver« (s. 286). »Udover bøndernes bundethed til deres lodder og landsbysamfund er selv midlertidige fravær for at skaffe indtægt forbundet med talrige gener og udgifter som følge af den solidariske hæftelse og passystemet« (s. 298). »For talrige bønder ville der efter min mening blive en udvej af den nuværende byrdefulde stilling, hvis der blev truffet foranstaltninger til at gøre det lettere for bønderne at afhænde jorden« (s. 294). Her udtrykker Skaldin et ønske, som er i skarp strid med narodnikiske projekter, som alle går ud på det modsatte: befæstelse af landsbyfællesskabet, uafhængighed af lodderne osv. Talrige data har siden leveret fuldt bevis for, at Skaldin havde ganske ret; be-

skriften til artikel V) og af alle mulige former for gældsslaveri og ydmygelse af bønderne. Også i 60'erne var der ligesom i 90'erne folk, som fortav og bestred hungersnøden. Skaldin vendte sig meget heftigt mod dem. Det siger sig selv, at det ville være overflødig at bringe udførlige citater om dette emne.

varelsen af bøndernes bundethed til jorden og bondefællesskabets standsbestemte lukkethed forværrer blot landproletariatets stilling og hæmmer landets økonomiske udvikling uden på nogen måde at kunne beskytte den »bofaste proletar« mod de værste former for gældsslaveri og afhængighed og mod det dybeste fald af arbejdslønnen og levestandarden.

Af de her anførte citater kunne læsere allerede se, at Skaldin var modstander af landsbyfællesskabet. Han vender sig mod landsbyfællesskabet og omfordelingerne af jorden, fordi han står på den personlige ejendoms, foretagsomhedens osv. standpunkt (s. 142 ff.). Mod forsvarerne af landsbyfællesskabet indvender Skaldin, at den »århundredgamle sædvaneret« har overlevet sig selv: »I alle lande har deres sædvaneret mistet sin oprindelige renhed, efterhånden som landbefolkningen har nærmet sig et civiliseret miljø, og er undergået forringelser og forvanskninger. Her i landet gør det samme fænomen sig gældende: mir'ens magt forvandles lidt efter lidt til mir-udbytternes og landsbyskrivernes magt, og i stedet for at beskytte bondens person bliver mir'en et tungt åg for ham« (s. 143) – en meget rigtig bemærkning, som i de forløbne 30 år er blevet bekræftet af et hav af materiale. »Den patriarkalske familie, landsbyens fælles jordbesiddelse og sædvaneret« er efter Skaldins mening uigenkaldeligt fordømt af historien. »De, der ønsker at lade os beholde disse ærværdige mindesmærker over forgangne århundreder for bestandig, beviser derved, at de er bedre til at begejstres for en idé end til at sætte sig ind i virkeligheden og fatte historiens ubønhørlige gang« (s. 162), og til denne absolut rigtige bemærkning følger Skaldin på Manchester-vis en heftig duertale. »Landsbyfællesskabets jordbesiddelse stiller hver enkelt bonde i et trælleforhold til hele landsbysamfundet«, siger han et andet sted (s. 222). Altså ubetinget modstand mod landsbyfællesskabet fra rent borgerligt synspunkt er hos Skaldin forbundet med konsekvent forsvar for bøndernes interesser. Modstanden mod landsbyfællesskabet er hos Skaldin ingeniørbundet med de tåbelige projekter, der går ud på med magt at afskaffe landsbyfællesskabet og med magt at indføre et andet jordbesiddelsessystem af samme art – projekter der som regel fabrikeres af nutidige modstandere af landsbyfællesskabet, som går ind for grov indblanding i bøndernes tilværelse og aldeles ikke har bøndernes interesser for øje, når de udtaler sig mod landsbyfællesskabet. Skaldin protesterer tværtimod energisk mod at blive henregnet til tilhængerne af

»en afskaffelse af landsbyfællesskabets jordbesiddelse med magt« (s. 144). »Forordningen af 19. februar overlod det viseligt til bønderne selv... at gå over fra landsbyfællesskabets jordbesiddelse til familiebesiddelse«, siger han. »Faktisk kan ingen andre end bønderne selv til gavns afgøre, på hvilket tidspunkt denne overgang skal ske«. Skaldin er følgelig kun modstander af landsbyfællesskabet i den forstand, at det hæmmer den økonomiske udvikling, bøndernes udtræden af fællesskabet, afhændelsen af jorden, dvs. i den forstand, hvori også de »russiske elever« nu er modstandere af det; denne modstand har intet tilfælles med forsvar for godsejernes egoistiske interesser, med forsvar for levn af og ånden i livegenskabet, med forsvar for indblanding i bøndernes tilværelse. Det er meget vigtigt at have denne forskel for øje, for nutidens narodnikker, som har vænnet sig til at se modstandere af landsbyfællesskabet i Moskovskije Vedomosti's lejr osv. og ikke andre steder, stiller sig meget gerne an, som om de ikke forstår *anden* modstand mod landsbyfællesskabet.

Skaldins almene syn på årsagerne til bøndernes elendige stilling går ud på, at alle disse årsager ligger i levn af livegenskabet. I en beskrivelse af hungersnøden 1868 bemærker Skaldin, at livegenskabets tilhængere skadefro påberåber sig denne hungersnød, idet de vil se årsagen til hungersnøden i uordentlighed blandt bønderne, i ophævelsen af godsejernes formynderskab osv. Skaldin vender sig heftigt mod disse opfattelser. »Årsagerne til bøndernes forarmelse«, siger han, »er en arv fra livegenskabet (s. 212), og ikke et resultat af dets ophævelse; dette er de almene årsager, som holder flertallet af vore bønder på et trin, der ligger proletariatet nær«, og Skaldin gentager de tidligere anførte udtalelser om reformen. Det er tåbeligt at angribe opdelingen i familielodder: »Hvis opdelingerne skulle påføre bøndernes materielle interesser midlertidig skade, redder de til gengæld deres personlige frihed og bondefamiliens moralske værdighed, dvs. de højere menneskelige goder, uden hvilke ingen fremgang i borgerdyd er mulig« (s. 217), og Skaldin peger med rette på de egentlige årsager til felttoget mod opdelingerne: »Mange godsejere overdriber stærkt den skade, der stammer fra opdelingerne, og tilskriver dem, samt drikkeri, alle følger af de forskellige årsager til bøndernes fattigdom, årsager, som godsejerne så nødt vil erkende« (s. 218). De, der siger, at nu skrives der meget om bøndernes fattigdom, hvad man ikke gjorde før, at bøndernes stilling altså er blevet forringet, får dette svar af

Skaldin: »For ved en sammenligning af bøndernes nuværende og tidligere stilling at kunne bedømme resultaterne af frigørelsen fra godsejernes magt, måtte man allerede mens livegenskabet herskede have beskåret bøndernes lodder sådan, som de nu er beskåret, og pålagt bønderne alle de ydelser, som først er tilkommet efter frigørelsen, og så set, hvordan en sådan situation havde påvirket bøndernes stilling« (s. 219). Det er et i højeste grad karakteristisk og vigtigt træk ved Skaldins anskuelser, at han henfører alle årsager til bøndernes forringede stilling til levn af livegenskabet, hvis arv til bønderne består af af-arbejder, (6) afgifter, beskårne lodder, personlig retsløshed og stavnsbånd. At der i selve systemet af nye samfundskononomiske relationer, i selve det økonomiske system efter reformen kan ligge årsager til bøndernes forarmelse – det savner Skaldin ikke blot blik for, han giver absolut ikke plads for en sådan tanke, han nærer den dybe tro, at hvis alle disse levn af livegenskabet helt blev afskaffet, ville alle få det godt. Hans synspunkt er netop det negative: fjern hindringerne for bøndernes frie udvikling, fjern de lænker, der er arvet fra livegenskabet, så vil alt arte sig på det bedste i den bedste af alle verdener. »Fra statsmagtens side«, siger Skaldin, »kan der her (dvs. med hensyn til bønderne) kun gives én vej: gradvis og uafslædig fjernelse af de årsager, som har bragt vor bonde hans nuværende afstumpning og fattigdom, og som ikke giver ham mulighed for at rejse sig og stå på egne ben« (s. 224, kursiveret af mig). Yderst karakteristisk i denne henseende er Skaldins svar til dem, der forsvare »landsbyfællesskabet« (dvs. bøndernes bundethed til landsbysamfundene og lodderne) ved at påstå, at der ellers »vil opstå et landproletariat«. »Denne indvending falder af sig selv bort,« siger Skaldin, »når vi erindrer, hvilke umådelige strækninger der her i landet ligger øde hen uden at nogen arbejder på dem. Når loven ikke længere vil hæmme en naturlig fordeling af arbejdskraften her i landet, så vil virkelige proletarer i Rusland kun være folk, som tigger professionelt eller er uforbederligt fordærvede og for-drukne« (s. 144) – et typisk synspunkt blandt det 18. århundredes økonomer og »oplysningsfolk«, som troede, at ophævelsen af livegenskabet og alle levn af det ville skabe et vel-færdsrige for alle på Jorden. – En narodnik vil sikkert se ned på Skaldin og sige, at han simpelt hen er bourgeois. – Ja, naturligvis er Skaldin bourgeois, men han er repræsentant for en progressiv borgerlig ideologi, mens ideologien hos na-

rodnikken er småborgerlig, på adskillige punkter reaktionær. Og de praktiske og reale bondeinteresser, som faldt sammen med hele samfundsudviklingens krav og stadig gør det, forstod denne »bourgeois« at forsvare langt bedre end narodnikken!\*)

For at afslutte karakteristikken af Skaldins anskuelser tilføjer vi, at han var modstander af stændersystemet og forsvare af samme retsstilling for alle stænder, at han i »teorien« sympatiserede med det stænderfri sogn, var en varm tilhænger af folkeskoler, især almen undervisning, tilhænger af selvstyre og semstvo-institutioner, (7) tilhænger af vidtstrakt långivning til landbruget, især små lån, idet der er stærk efterspørgsel hos bønderne til jordkøb. Også her kommer Manchester-manden frem: Skaldin siger f.eks., at semstvo- og bybanker er »en patriarkalsk eller primitiv form for banker«, som bør afløses af private banker, som har »alle fordele« (s. 80). En taksering af jorden i værdi »kan opnås gennem en livligere industriel og kommerciel virksomhed i vore provinser« (s. 71) osv.

Lad os sammenfatte. Efter anskuelsernes karakter kan Skaldin betegnes som borgerlig oplysningsmand. Hans synspunkter minder overordentlig meget om økonomernes i det 18. århundrede (naturligvis med passende ændringer ud fra betingelserne i Rusland), og den almene »oplysningskarakter« af »arven« fra 1860'erne udtrykker de ret klart. Ligesom de vesteuropæiske oplysningsfolk og flertallet af skribenter i 1860'erne er Skaldin besjælet af en heftig modstand mod livegenskabet og *alle* dets udvækster i økonomisk, social og juridisk henseende. Det er »oplysningsmandens« første karaktertræk. Det næste karaktertræk, som er fælles for alle russiske oplysningsfolk, er et varmt forsvar for oplysning, selvstyre, frihed, europæiske livsformer og overhovedet en alsidig europæisering af Rusland. Endelig er et tredje karaktertræk ved »oplysningsmanden« en hævde af folkemassernes, navnlig bøndernes interesser (bønderne var endnu ikke helt befriet eller begyndte først at blive befriet på oplysningsmændenes tid), en oprigtig tro på, at ophævelse af livegen-

\*) Og omvendt: alle de progressive, praktiske foranstaltninger, som vi finder hos narodnikkerne, er efter deres indhold *fuldstændig borgerlige*, dvs. de begunstiger netop en kapitalistisk udvikling og ingen anden. Kun småborgere kan lave en teori, som går ud på, at udvidelse af bøndernes jordbesiddelse, formindskelse af afgifterne, udflytning, lån, bedre redskaber, organisering af afsætningen osv. tjener en såkaldt »folkelig produktion«.

skabet og dets levn ville medføre almen velstand, og et oprigtigt ønske om at bidrage hertil. Disse tre træk udgør indholdet i, hvad der her i landet kaldes »arven fra 60'erne«, og det er vigtigt at understrege, at der *intet narodnikisk er i denne arv*. I Rusland er der adskillige skribenter, som efter deres anskuelser svarer til de anførte træk, og som intet havde tilfælles med narodnismen. Hvis de nævnte træk findes i en skribents verdensanskuelse, anerkender alle ham til enhver tid som »vogter af traditionerne fra 60'erne«, ganske uanset, hvordan han stiller sig til narodnismen. Det falder naturligvis ingen ind at sige, at f.eks. hr. M. Stasjulevitj, hvis jubilæum fejredes for kort tid siden, »fraskrev sig arven«, fordi han var modstander af narodnismen eller forholdt sig ligegyldigt til spørgsmål, der blev fremdraget af narodnismen. Vi har valgt Skaldin\*) som eksempel, fordi han som *ubestridelig* repræsentant for »arven« samtidig er ubetinget modstander af de fortidige institutioner, som narodnismen har taget i forsvar.

Vi sagde ovenfor, at Skaldin var bourgeois. Beviser for denne karakteristisk blev der ovenfor bragt tilstrækkeligt af, men det er nødvendigt at tage det forbehold, at man her i landet ofte opfatter dette ord yderst urigtigt, snævert, anti-historisk, ved (*uden hensyn til forskelle mellem historiske epoker*) at forbinde det med egoistisk forsvar for et mindretals interesser. Man må ikke glemme, at på den tid, da det 18. århundredes oplysningsfolk skrev (og dem henregner den almindeligt anerkendte mening til bourgeoisiets anførere), og på den tid, da vore oplysningsfolk fra 1840'erne til 1860'erne

\*) Man vil måske indvende, at Skaldin med sin modstand mod landsbyfællesskabet og med hele sin tone ikke er typisk for 60'erne. Men det drejer sig aldeles ikke om landsbyfællesskabet alene. Det drejer sig om de synspunkter, som er fælles for alle oplysningsfolk, og som også Skaldin deler. Hvad nu angår hans tone, så er han jo virkelig ikke typisk, når man ser på hans rolige omtænksomhed, mådehold, hang til det gradvise osv. Med god grund kaldte Engels Skaldin *liberal-konservativ* (i artiklen Sociale Forhold i Rusland, Marx-Engels: Udvalgte Skrifter, bd. II, s. 52, Forlaget Tiden 1952. – Red./.) Men at vælge en repræsentant for arven med en mere typisk tone ville for det første af forskellige grunde være vanskeligt, for det andet kunne det afføde en misforståelse ved en sammenligning med den nuværende narodnisme. Ud fra vor opgaves hele karakter er det (i modsætning til ordsproget) ikke *tonen der gør musikken*, og Skaldins ikke typiske tone fremhæver så meget skarpt hans »musik«, dvs. indholdet i hans anskuelser. Det er kun dette indhold, der interesserer os. Kun ud fra anskuelsernes indhold (aldeles ikke ud fra forfatterens tone) agter vi at drage en parallel mellem repræsentanterne for arven og den nuværende epokes narodnikker.

skrev, handlede alle sociale spørgsmål om kampen mod livsegenskabet og dets levn. De nye samfundskonomiske relationer og deres modsigelser var dengang endnu i kimtilstand. Ingen egoisme kom derfor dengang frem hos bourgeoisiets ideologer, tværtimod troede de både i Vesten og i Rusland aldeles oprigtigt på alment velfærd og ønskede det oprigtigt, de var oprigtige, når de ikke så (til dels endnu ikke kunne se) modsigelserne i det system, som voksede frem af livegenskabens system. Det er ikke tilfældigt, at Skaldin et sted i sin bog citerer Adam Smith: vi har set, at hans anskuelser og karakteren af hans argumentation i mangt og meget er en gentagelse af teser, som denne store ideolog for et progressivt bourgeoisie har opstillet.

Og når vi nu sammenligner Skaldins praktiske ønsker på den ene side med nutidige narodnikkers anskuelser og på den anden side med de »russiske elever«s holdning til dem, så ser vi, at »eleverne« altid går ind for at støtte Skaldins ønsker, for disse ønsker udtrykker progressive samfundsklassers interesser, hele samfundsudviklingens aktuelle interesser på den givne vej, dvs. den kapitalistiske vej. Hvorimod det, som narodnikkerne har ændret i disse praktiske Skaldin'ske ønsker eller i hans problemstilling, er et *minus* og forkastes af »eleverne«. Det er ikke »arven«, eleverne »går løs på« (det er en forvrøvlet påstand), derimod de romantiske og småborgerlige tilføjelser til arven fra narodnikkernes side. Disse tilføjelser vil vi nu gå over til.

## II. Narodnismens tilføjelser til »arven«

Fra Skaldin går vi over til Engelhardt. Hans breve Fra Landsbyen er også sociale skitser af landsbyen, ligesom indholdet i hans bog og endda dens form minder meget om Skaldins. Engelhardt er langt mere talentfuld end Skaldin, hans breve fra landsbyen er skrevet uden sammenligning livligere og mere malende. Hos ham er der ingen langstrakte betragtninger som hos den solide forfatter til »I ravnekrogen og i hovedstaden«, derimod er der langt flere træffende karakteristikker og andre billeder. Det er ikke mærkeligt, at Engelhardts bog nyder en så varig sympati hos det læsende publikum og for nylig blev genoptrykt på ny, mens Skaldins bog er næsten helt glemt, skønt Engelhardts breve begyndte at

komme i Otetjestyvennyje Sapiski kun to år efter udgivelsen af Skaldins bog. Derfor behøver vi slet ikke at fortælle læsere om indholdet af Engelhardts bog; vi vil begrænse os til en kort karakteristik af to sider ved hans anskuelser: for det første anskuelser, som er betegnende for »arven« i almindelighed og i særdeleshed er fælles for Engelhardt og Skaldin, for det andet anskuelser, som er specifikt narodnikiske. Engelhardt var *allerede narodnik*, men i hans anskuelser er der derudover så mange træk, som er fælles for alle oplysningsfolk, så meget af det, som er forkastet eller forandret af nutidens narodnisme, at man ikke rigtig ved, hvortil han skal henregnes – til repræsentanterne for »arven« overhovedet uden narodnikisk kulør eller til narodnikkerne.

Engelhardt står de første nær, først og fremmest ved sine anskuelsers bemærkelsesværdige nøgternhed, sin enkle og ligefremme karakteristik af virkeligheden, sin ubarmhjertige afdækning af alle negative sider ved »grundpillerne« i almindelighed og ved bondestanden i særdeleshed – disse »grundpiller«, hvis forløjede idealisering og besmykkelse er en nødvendig bestanddel af narodnismen. Engelhardts narodnisme, som ytrer sig yderst svagt og forsagt, befinder sig derfor i direkte og skrigende modsætning til det billede af landsbyens *virkelighed*, som han opridsede med så stort talent, og hvis en eller anden økonom eller social skribent ville lægge de *data* og *iagttagelser*, som Engelhardt har anført\*), til grund for sine betragtninger over landsbyens forhold, så ville narodnikiske konklusioner af dette materiale være umulige. Idealiseringen af bonden og hans landsbyfællesskab er en nødvendig bestanddel af narodnismen, og narodnikker af alle afskygninger, lige fra hr. V. V. til hr. Mikhajlovskij, har i rigt mål ydet deres bidrag til denne bestræbelse for at idealisere og besmykke »landsbyfællesskabet«. Hos Engelhardt er der ikke spor af en sådan besmykkelse. I modsætning til de gængse fraser om vor bondes fællesskabsånd, de gængse forsøg på at stille denne »fællesskabsånd« op mod byernes indi-

\*) I forbifarten sagt: Det ville ikke blot være overordentlig interessant og lærerigt, men også en helt igennem berettiget metode hos en økonomisk forsker. Hvis forskerne tror på rundspørgernes materiale – svar og udtalelser af mange bønder, som gennemgående er partiske og lidet oplyste, og som ikke har dannet sig sammenhængende anskuelser og ikke har gennemtænkt deres synspunkt – hvorfor skulle man så ikke tro på iagttagelser, som er samlet gennem fulde 11 år af en mand, der udmærker sig ved fortræffelig iagttagelsesevne og ubetinget oprigtighed, en mand, som grundigt har studeret det, han taler om.

vidualisme og konkurrencen i den kapitalistiske økonomi osv., afdækker Engelhardt aldeles ubarmhjertigt den lille agerdyrkers forbløffende *individualisme*. Han påviser udførligt, at vore »bønder i spørgsmål om ejendom er de skrappeste besiddere« (s. 62, citeret efter 1885-udgaven), at de ikke kan lide »arbejde i flok«, og at modviljen skyldes snævert personlige og egoistiske motiver: når der arbejdes i flok er enhver »bange for at arbejde for meget« (s. 206). Denne frygt for at arbejde for meget udarter til den højeste komik (vel snarere tragikomik), når forfatteren fortæller, hvordan koner, der bor i samme hus og er knyttet til hinanden af fælles husholdning og familie, hver tørrer sin lille del af det bord af, de spiser ved, eller malker køerne efter tur og hælder mælk op til *sit* barn (de er bange for, at mælk skal blive stukket til side) og hver for sig laver grød til sit barn (s. 323). Engelhardt redegør så udførligt for disse træk og underbygger dem med en sådan mængde eksempler, at der ikke kan være tale om tilfældige fænomener. Et af to: enten er Engelhardt en elendig iagttagere, som ikke fortjener tiltro, eller fablerne om vor bondes fællesskabsånd og fællesskabsegenskaber er simpelt opspind, som tillægger *driften* træk, som er afledt af *jordbesiddelsens* form (og hvad denne jordbesiddelses form angår, ses der tilmed bort fra alle de sider ved den, der har med skatter, afgifter og administration at gøre). Engelhardt påviser, at bonden i sin økonomiske virksomhed tenderer til at blive kulak /storbonde/: »Enhver bonde har en vis dosis kulak i sig« (s. 491), »kulakidealer hersker i bondemiljøet«... »Jeg har ofte anført, at individualisme, egoisme og stræben efter udbytning er yderst udviklet hos bønderne«... »Enhver er stolt over at være en gedde og æder gerne en karusse«. At tendensen hos bønderne slet ikke går i retning af landsbyfællesskabets system, slet ikke i retning af »folkelig produktion«, men i retning af det mest ordinære småborgerlige system, som er betegnende for alle kapitalistiske samfund, er fortræffeligt påvist af Engelhardt. Den velhavende bondes interesse i at give sig af med handelsoperationer, forstrække med korn, som så skal arbejdes af, og at leje den fattige bondes arbejdskraft (s. 457, 492 o.a.), dvs. i økonomisk sprogbrug de driftige bønders forvandling til landbourgeois, har Engelhardt beskrevet og bevist på uigendrivelig måde. »Hvis bønderne ikke går over til arteldrift /andelsdrift/,« siger Engelhardt, »men vil drive hver gård for sig, så vil der selv hvor der er rigeligt af jord også være jordløse og landarbejdere blandt jordbesid-

derne. Ja, mere end det, jeg tror, at der vil blive endnu større forskel på bøndernes stilling end nu. Trods landsbyens fælles jordbesiddelse vil der ved siden af 'de rige' være mange jordløse bønder, som faktisk er landarbejdere. Hvad har jeg eller mine børn ud af, at jeg har ret til jord, når jeg ikke har hverken kapital eller redskaber til at dyrke den? Det er, som ville man give en blind mand jord og sige: spis den!« (s. 370). »Arteldriften« står her ensom, med en vis bedrøvet ironi, som et fromt, uskyldigt ønske, der aldeles ikke udspringer af materialet om bønderne, men endda direkte gendrives og udelukkes af dette materiale.

Et andet træk, som gør, at Engelhardt står repræsentanterne for arven nær, uden nogen narodnikisk biklang, er hans tro på, at hovedårsagen, den fundamentale årsag til bøndernes elendige stilling ligger i levn af livegenskabet og i den reglementering, som er særegen for dette. Fjern disse levn og denne reglementering, og sagen går i orden. Engelhardts ubestrideligt negative indstilling til reglementeringen, hans bidende spot over alle forsøg på gennem reglementering ovenfra at lykسالiggøre bonden, står i skarpe kontrast til den narodnikiske fortrøstning til »de ledende klassers fornuft og samvittighed, viden og patriotisme« (hr. Jusjakovs ord i Russkoje Bogatstvo, 1896, nr. 12, s. 106), til det narodnikiske projektmageri omkring »organisering af produktionen« osv. Må vi minde om, hvor sarkastisk Engelhardt faldt over den bestemmelse, der har bøndernes »tarv« for øje; med hvilken harme han taler om, at visse semstvoer i 1885 forordnede, at der ikke måtte sås rug før 15. august, om denne grove indblanding – ligeledes foretaget af hensyn til bøndernes tarv – hvorved »skrivebordsteoretikere« blander sig i »millioner af landbrugerens« drift (s. 424). Engelhardt nævner bestemmelser og forordninger som forbud mod at ryge i nåleskov, fange gedder om foråret, fælde birke til »maj«, ødelægge reder osv. og bemærker sarkastisk: »... omsorgen for bonden har altid været og er stadig en hovedbekymring for intellektuelle mennesker. Hvem tænker på sig selv? Alle tænker på bonden!... Bonden er dum, han forstår ikke at ordne sine egne sager. Hvis ingen bekymrer sig om ham, vil han afbrænde alle skove, slå alle fugle ihjel, tømme alle vande for fisk, ødelægge jorden og selv gå ynkeligt til grunde.« (s. 398). Tror læseren, at denne forfatter kunne nære sympati f.eks. for lovene om loddernes uafhængighed, love som narodnikkerne er så glade for? Kunne han mon sige noget, der ligner den ovenfor

citerede sætning, udtalt af en af Russkoje Bogatstvos koryfæer? Og kunne han dele en anden af det samme tidsskrifts koryfæer, hr. N. Karysjevs synspunkt, når denne bebrejder vore guvernementssemstvoer (i 1890'erne!), at de ikke »finder plads« »til store, alvorlige, systematiske bevillinger til organisering af arbejdet i landbruget«?\*)

Lad os anføre endnu et træk, som viser at Engelhardt står Skaldin nær: nemlig Engelhardts ureflekterede holdning til mange rent borgerlige bestræbelser og foranstaltninger. Det var langt fra, at Engelhardt ville tilsløre de små bourgeois'er eller lave udflugter (à la hr. V. V.) mod anvendelsen af denne betegnelse på en og anden arbejdsgiver – slet ikke. Som praktisk landmand lod Engelhardt sig simpelt hen begejstre for alle mulige fremskridt og forbedringer i landbruget og ænsede slet ikke, at disse forbedringernes samfundsmæssige form leverede den bedste gendrivelse af hans egne teorier om umuligheden af kapitalisme hos os. Lad os minde om, hvordan han f.eks. begejstres for de resultater, han har opnået i sit landbrug ved at benytte *akkordbetaling* til arbejderne (for hørskætning, tærskning osv.). Det falder åbenbart slet ikke Engelhardt ind, at indførelsen af stykløn i stedet for tidløn er en af de mest udbredte metoder under den kapitalistiske økonomis udvikling, idet denne metode bevirker en intensivering af arbejdet og en forøgelse af merværdiraten. Et andet eksempel. Engelhardt gør sig lystig over Semledeltjeskaja Gasetas /Landbrugsbladets/ program: »Ophør af forpagtning af jord i krugi, (8) indretning af landarbejderbrug, indførelse af bedre maskiner, redskaber og kvægracer, sædskifte, forbedring af enge og græsgange osv. osv.« – »Men det er jo kun ord og intet andet!« udbryder Engelhardt (s. 128). Alligevel var det netop dette program, Engelhardt gennemførte i sin økonomiske praksis, han opnåede tekniske fremskridt i sit landbrug netop på basis af, at driften organiseredes med landarbejdere. Eller videre: vi har set, hvor åbent og hvor rigtigt Engelhardt afslørede den driftige musjik's /bondes/ egentlige tendenser, men det forhindrer ham ingeni lunde i at hævde, at »det er ikke fabrikker og værker, der behøves, men små (kursiveret af Engelhardt) brændevinsbrænderier, oliemøller i landsbyerne« o.a. (s. 336), dvs. det der »behøves« er landbourgeoisiets overgang til tekniske produktioner i land-

\*) Russkoje Bogatstvo, 1896, nr. 5, maj. Hr. Karysjevs artikel om guvernementssemstvoernes udgifter til økonomiske foranstaltninger. S. 20.



bruget – en overgang, der alle vegne og altid har stået som et af de vigtigste symptomer på kapitalisme i landbruget. Dette er et udslag af, at Engelhardt ikke var teoretiker, men praktisk landmand. Et er at ræsonnere over muligheden af fremskridt uden kapitalisme, et andet selv at drive landbrug. Da Engelhardt havde sat sig for at drive sit landbrug rationelt, var han nødt til i kraft af de forefundne omstændigheder at nå dette ved metoder af rent kapitalistisk art og at lade alle sine teoretiske og abstrakte tvivl om »lønarbejde« ligge. Skaldin ræsonnerede i teorien som typisk Manchester-mand og lagde slet ikke mærke til, at hans betragtninger havde denne karakter, eller at de svarede til, hvad der tjente den kapitalistiske udvikling i Rusland. Engelhardt var i praksis nødt til at optræde som typisk Manchester-mand, trods sin teoretiske protest mod kapitalismen, og selv om han gerne ville tro på særlige veje for fædrelandet.

Engelhardt havde imidlertid denne tro, og det er det, der får os til at kalde ham narodnik. Engelhardt havde allerede et klart blik for den *virkelige* tendens i Ruslands økonomiske udvikling og begyndte at *afvise* modsigelserne i denne udvikling. Han søgte energisk at bevise at kapitalisme i Ruslands landbrug var umulig, at bevise, at »hos os er ingen træel« (s. 556) – skønt han dog selv så indgående har gendrevet fablerne om vore arbejderes høje lønninger, selv har påpeget, hvilken elendig løn hans røgter Pjotr arbejder for, idet Pjotr og hans familie ud over underholdet har 6 rubler om året »til køb af salt, planteolie og tøj« (s. 10). »Og så bliver han endda misundt, for hvis jeg afskediger ham, findes der straks 50, som gerne vil have hans plads« (s. 11). Engelhardt henviser til de gode resultater i sit landbrug, arbejdernes kyndige omgang med ploven, og udbryder sejrssikkert: »Og hvem er så de plovkarle? Uvidende, upålidelige russiske bønder« (s. 225).

Selv om Engelhardt med sin egen drift og sin afsløring af bøndernes individualisme gendrev diverse illusioner om »fællesskabsånden«, »troede« Engelhardt imidlertid ikke blot på muligheden for bøndernes overgang til arteldrift /andelsdrift/, men udtalte også den »overbevisning«, at sådan vil det også gå, at vi russere akkurat vil præstere denne store bedrift og indføre nye driftssystemer. »Heri ligger vor eneståenhed, vort landbrugs originalitet« (s. 349). Realisten Engelhardt forvandler sig til romantikeren Engelhardt, som til gengæld for, at hans eget landbrug aldeles mangler »egenart« i driftssystemet, og at hans iagttagelser af bøndernes landbrug viser

det samme – »tror« på en kommende »egenart«! Fra denne tro er der allerede snublende nær til ultranarodnikiske træk, som, ganske vist helt sporadisk, dukker op hos Engelhardt, indbefattet snæver nationalisme, som grænser til chauvinisme (»Også Europa vil vi få til at neje sig«, »Også i Europa vil musikken være på vor side« (s. 387), hævdede Engelhardt over for en godsejer i anledning af krigen), og endda idealisering af af-arbejdet gæld! Jo, den samme Engelhardt, der skrev så mange fortræffelige sider i sin bog om bondens forkuede og fornødrede stilling, bonden, som måtte låne penge eller korn mod at yde arbejde og var tvunget til at arbejde for næsten ingen ting under de værste personlige afhængighedsbetingelser, (h) denne samme Engelhardt svang sig op til at skrive, at »det ville være godt, hvis doktoren (det drejede sig om nytten af og behovet for at have en læge i landsbyen. V. I.) havde sit eget landbrug, således at musikken kunne arbejde betalingen for behandlingen af« (s. 41). Kommentarer er overflødige.

I det store og hele, når vi sammenholder de ovenfor karakteriserede positive træk i Engelhardts verdensanskuelse (dvs. de træk han har fælles med repræsentanterne for »arven« uden nogen narodnikisk biklang) med de negative (dvs. narodnikiske), må vi erkende, at de første ubetinget er de overvejende hos forfatteren af *Fra Landsbyen*, mens de sidste står ligesom uvedkommende, tilfældige indskud, som er stukket ind udefra og ikke harmonerer med bogens grundtone.

### III. Har »arven« vundet ved forbindelsen med narodnismen?

– Ja, hvad forstår De da ved narodnisme? vil læseren vel spørge. – En definition af, hvad der lægges i begrebet »arven«, blev givet ovenfor, men begrebet »narodnisme« har ikke fået nogen definition.

– Ved narodnisme forstår vi et system af anskuelser, der indeholder følgende tre træk: 1) *Den betragtning, at kapitalismen i Rusland er et for falds fænomen, et tilbageskridt.* Her

\*) Man husker den lille scene, hvor starosta'en (dvs. godsforvalteren) forlanger, at bonden skal komme på arbejde, mens kornet på musikkens egen mark falder af, og det er kun truslen om at »få piskan at føle« hos sognefogeden, der får ham til at makke ret.

fra stammer bestræbelsen for og ønsket om at »hæmme«, »standse«, »stoppe« kapitalismens »sønderbrydning« af århundredgamle grundpiller og lignende reaktionære vecklager. 2) *Den betragtning, at den russiske økonomiske ordening i almindelighed og bonden med hans landsby fællesskab, artel osv. i særdeleshed er noget enestående.* På de russiske økonomiske forhold anser man det ikke for nødvendigt at anvende de begreber om forskellige klasser og deres konflikter, som er udarbejdet af den moderne videnskab. Landsbyfællesskabets bondestand betragtes som noget højere og bedre i sammenligning med kapitalismen, som en ideal form for »grundpillerne«. Man bestrider og udvisker netop de modsætninger mellem bønderne, der er karakteristiske for enhver vareproducerende og kapitalistisk økonomi, man bestrider forbindelsen mellem disse modsætninger og deres mere udviklede form i den kapitalistiske industri og det kapitalistiske landbrug. 3) *Ignoreringen af forbindelsen mellem landets »intelligens« og juridisk-politiske institutioner og bestemte samfundsklassers materielle interesser.* Afvisningen af denne forbindelse og mangelen på en materialistisk forklaring på disse sociale faktorer medfører, at de betragtes som en kraft, der formår at »drage historien ind på en anden linje« (hr. V.V.), at »dreje af fra vejen« (hr. N.-on, hr. Jusjakov o.a.) osv.

Det er det, vi forstår ved »narodnisme«. Læseren ser altså, at vi anvender dette udtryk i ordets brede forstand, ligesom alle andre »russiske elever« anvender det, når de vender sig mod det samlede system af anskuelser, ikke mod de enkelte repræsentanter for det. Mellem disse enkelte repræsentanter er der naturligvis forskelle, undertiden betydelige. Ingen ignorerer disse forskelle. Men de anførte træk ved verdensanskuelsen er fælles for alle nok så vidt forskellige repræsentanter for narodnismen, lige fra... vel, lad os sige fra hr. Jusov til hr. Mikhajlovskij. Folk som de herrer Jusov, Sasonov, V.V. osv. forbinder de nævnte negative træk ved deres anskuelser med andre negative træk, der f.eks. ikke findes hverken hos hr. Mikhajlovskij eller hos andre medarbejdere ved nutidens Ruskoje Bogatstvo. At bestride disse forskelle mellem narodnikker i ordets snævre betydning og narodnikker overhovedet ville naturligvis være urigtigt, men det ville være endnu mere urigtigt at ignorere, at samtlige narodnikkers fundamentale samfundsøkonomiske anskuelser falder sammen med de ovenfor anførte hovedpunkter. Og eftersom de »russiske elever« forkaster netop disse fundamentale an-

skuelser, og ikke blot »kedelige afvigelser« til det værre fra dem, har de øjensynligt fuld ret til at anvende begrebet »narodnisme« i ordets brede betydning. Ikke blot har de ret til det, de kan ikke gøre andet.

Når vi betragter narodnismens ovenfor skitserede grundanskuelser, må vi først og fremmest konstatere, at »arven« *aldeles ikke har noget at gøre med disse anskuelser.* Der findes en hel række ubestridelige repræsentanter og værnere af »arven«, som intet har tilfælles med narodnismen, slet ikke rejser spørgsmålet om kapitalismen, slet ikke tror på, at Rusland, bøndernes landsbyfællesskab osv. skulle være enestående, og ikke ser intelligensen og de juridisk-politiske institutioner som en faktor, der på nogen måde formår at »dreje af fra vejen«. Som eksempel nævnte vi ovenfor udgiveren og redaktøren af Vestnik Jevropy, (9) der i hvert fald ikke kan beskyldes for at bryde med arvens traditioner. Omvendt er der folk, hvis anskuelser falder ind under de anførte grundprincipper i narodnismen, og som samtidig direkte og åbent »tager afstand fra arven« – lad os nøjes med at nævne den samme hr. J. Abramov, som også hr. Mikhajlovskij peger på, eller hr. Jusov. Den narodnisme, som de »russiske elever« bekæmper, fandtes slet ikke dengang, da arven (med et juridisk udtryk) blev »opladt«, dvs. i 1860'erne. Kim, spirer til narodnismen var der naturligvis ikke kun i 1860'erne, men også i 1840'erne og endda tidligere\*) – men det er slet ikke narodnismens historie, vi nu beskæftiger os med. For os er det kun vigtigt, gentager vi endnu engang, at fastslå, at »arven« fra 60'erne i den betydning, vi ovenfor opridsede, ikke har noget tilfælles med narodnismen, dvs., at der hvad anskuelsernes indhold angår intet fællesskab er mellem dem, de rejser ikke de samme problemer. Der findes ikke-narodnikiske værnere af »arven«, og der findes narodnikker, som »tager afstand fra arven«. Der findes naturligvis også narodnikker, der værner om »arven« eller foregiver at værne om den. Det er også derfor, vi taler om arvens forbindelse med narodnismen. Lad os nu se, hvad denne forbindelse har bragt.

For det første har narodnismen taget et stort *skridt frem* i forhold til arven ved at *stille* den samfundsmæssige tænkningens problemer til løsning, som arvens værnere dels endnu ikke (på deres tid) kunne stille, dels ikke stillede og ikke stiller på grund af den snævre horisont, der er karakteristisk

\*) Sml. nu Tugan-Baranovskijs bog Den Russiske Fabrik (Skt. P. 1898).

for dem. At disse problemer er blevet *stillet* er narodnismens store *historiske* fortjeneste, og det er ganske naturligt og forståeligt, at narodnismen med sin løsning (hvordan den end ser ud) på disse problemer *dermed* indtog en fremskudt plads blandt de progressive strømninger i russisk samfundsmæssig tænkning.

Men den løsning af disse problemer, som narodnismen gav, viste sig ikke at du til noget, den var bygget på forældede teorier, som for længst var forkastet i Vesteuropa, bygget på den romantiske småborgerlige kritik af kapitalismen og på ignorering af de mest betydningsfulde træk i russisk historie og virkelighed. Så længe kapitalismens udvikling i Rusland og dens karakteristiske modsigelser endnu var meget svage kunne denne primitive kritik af kapitalismen gøre sig gældende. Over for den nutidige udvikling af kapitalismen i Rusland derimod, det nuværende niveau i vort kendskab til den russiske økonomiske historie og virkelighed, de nutidige krav til sociologisk teori er narodnismen absolut ikke tilfredsstillende. I sin tid var narodnismen et progressivt fænomen som en første fremdragen af spørgsmålet om kapitalismen, nu er den en *reaktionær* og *skadelig* teori, som bringer den samfundsmæssige tænkning på afveje og bidrager til stagnation og alskens asiatisk bagstræv. Den reaktionære karakter af den narodnikiske kritik af kapitalismen forlener endda narodnismen i dag med træk, som gør den *ringere* end den verdensanskuelse, som begrænser sig til at være en tro værner af arven\*). At dette er tilfældet vil vi nu søge at påvise ved en analyse af hvert af de ovenfor anførte tre hovedtræk ved den narodnikiske verdensanskuelse.

Det første træk – betragtningen af kapitalismen i Rusland som et forfaldsfænomen, et tilbageskridt. Så snart spørgsmålet om kapitalismen i Rusland blev rejst, blev det meget hurtigt klart, at vor økonomiske udvikling er kapitalistisk, og narodnikkerne erklærede denne udvikling for et tilbageskridt, en fejltagelse, en afvigelse fra den vej, de mente var foreskrevet af nationens hele historiske liv, den vej, de mente var helliggjort af århundredgamle grundpiller osv. osv. Oplys-

\*) Jeg har allerede tidligere, i artiklen om den økonomiske romantisme, haft lejlighed til at bemærke, at vore modstandere udviser en forbavsende kortsynethed, når de opfatter udtrykkene *reaktionær*, *småborgerlig* som polemiske udfald, mens disse udtryk har en ganske bestemt historisk-filosofisk betydning. (Se Lenin, Samlede Værker, bd. 2, s. 211. – *Red.*)

ningsfolkenes varme tro på den givne samfundsudvikling afløstes af skepsis over for den, historisk optimisme og åndelig løftelse af pessimisme og nedtrykthed, bygget på, at jo længere tingene går som de går, desto værre, desto vanskeligere bliver det at løse de opgaver, som den nye udvikling stiller; der fremsættes opfordringer til at »hæmme« og »standse« denne udvikling, og der fremsættes en teori om, at efterblevenhed er en lykke for Rusland osv. Alle disse træk ved den narodnikiske verdensanskuelse har intet tilfælles med »arven«, de er tværtimod i direkte strid med den. Betragtningen af den russiske kapitalisme som en »afvigelse fra vejen«, et forfaldsfænomen osv., fører til forvrængning af Ruslands hele økonomiske udvikling, til forvrængning af det »skifte«, der foregår for øjnene af os. Besat af ønsket om at hæmme og stoppe kapitalismens sønderbrydning af århundredgamle grundpiller begår narodnikken en forbløffende historisk taktløshed, han glemmer, at bag denne kapitalisme var der ikke andet end den samme udbytning i forening med uendelige former for trældom og personlig afhængighed, som gjorde den arbejdende befolknings stilling særlig tyngende, ikke andet end den daglige trædemølle og stagnation i samfundsproduktionen og følgelig i alle sfærer af det sociale liv. Ved at føre sit romantiske, småborgerlige synspunkt i marken mod kapitalismen kaster narodnikken vrage på al historisk realisme, idet han altid sammenligner kapitalismens *virkelighed* med *fiktive* før-kapitalistiske tilstande. »Arven« fra 60'erne med datidens varme tro på den givne samfundsudviklings progressive karakter, med dens skånselsløse, totale og absolutte fjendskab mod alle fortidens levn, med dens overbevisning om, at blot disse levn blev fjernet helt, ville tingene gå langt langt bedre – denne »arv« har intet at gøre med de anførte narodnikiske anskuelser, men strider tværtimod direkte mod dem.

Det andet træk ved narodnismen – troen på, at Rusland er noget enestående, idealiseringen af bonden, landsbyfællesskabet osv. Teorien om Ruslands eneståenhed fik narodnikkerne til at klynge sig til forældede vesteuropæiske teorier og ansporede dem til at behandle talrige vesteuropæiske kulturfremskridt med forbløffende letsindighed: narodnikkerne slog sig til ro med, at hvis vi ikke har de eller de sider ved den civiliserede menneskehed, så er det til gengæld »vor lod« at vise verden nye metoder at producere på osv. Den analyse af kapitalismen og alle dens ytringsformer, som den progressive

vesteuropæiske tænkning leverede, blev ikke accepteret for det hellige Rus/Rusland/, tværtimod, alt blev gjort for at finde på udflugter, som tillod, at man ikke drog de samme konklusioner vedrørende den russiske kapitalisme som vedrørende den europæiske. Narodnikkerne gjorde honnør for ophavsmændene til denne analyse og... og vedblev trøstigt at være samme slags romantikere som disse ophavsmænd livet igennem havde bekæmpet. Heller ikke denne teori om Ruslands eneståenhed, fælles for alle narodnikker, har noget tilfælles med »arven«, men er tværtimod i direkte strid med den. »1860'erne« bestræbte sig tværtimod for at europæisere Rusland, de troede på, at Rusland skulle tilegne sig den almeneuropæiske kultur, og stræbte efter at overføre denne kulturs institutioner til vor ingenlunde enestående jordbund. Enhver teori om Ruslands eneståenhed er aldeles uforenelig med ånden fra 60'erne og dens traditioner. Lige så uforenelig med denne tradition er den narodnikiske idealisering og besmykkelse af landsbylivet. Denne forløjede idealisering, som for enhver pris ville se vor landsby som noget særligt, der slet ikke lignede tilværelsen i nogen anden landsby i noget andet land under før-kapitalistiske forhold, står i skrigende modsætning til den nøgterne og realistiske arvs traditioner. Jo længere og dybere kapitalismen udviklede sig, jo stærkere de modsætninger, som er fælles for alle vare-kapitalistiske samfund, gjorde sig gældende, desto skarpere og skarpere fremtrådte modsætningen mellem narodnikkernes rørende fabler om bondens »fællesskabsånd« og »artelånd« osv. på den ene side – og den faktiske opsplitning af bondestanden i et landbourgeois og et landproletariat på den anden side; desto hurtigere forvandlede narodnikkerne, som vedblev at betragte tingene med bondens øjne, sig fra at være sentimentale romantikere til at blive småborgerskabets ideologer, for småproducenten forvandler sig i nutidens samfund til vareproducent. Den forløjede idealisering af landsbylivet og de romantiske drømmerier om »fællesskabsånden« førte til, at narodnikkerne tog yderst letsindigt på bøndernes virkelige behov, som udsprang af den givne økonomiske udvikling. I teorien kunne man tale så meget man ville om grundpillernes styrke, men i praksis følte enhver narodnik udmærket, at fjernelsen af levnene fra fortiden, levnene af ordningen før reformen /i 1860'erne/, disse levne som den dag i dag lænker vore bønder fra hoved til fod, baner vej netop for en kapitalistisk udvikling og ikke nogen anden. Hellere stagnation end kapitali-

stisk fremskridt – det var faktisk det synspunkt, enhver narodnik anlagde på landsbyen, selv om det selvfølgelig langt fra var alle narodnikker, der vovede at udtale dette åbent og direkte, sådan som hr. V. V. med sin naive ensidighed gjorde det. »Bønderne, der er lænket til lodder og fællesskaber, og som ingen mulighed har for at anvende deres arbejde dér, hvor det viser sig mest produktivt og mest gavnligt for dem selv, er ligesom stivnet i den sammenpressede, hjordagtige, uproduktive tilværelsesform, som de havde, da de kom ud af livegenskabets greb«. Sådan så en af »arven«s repræsentanter med »oplysningsmanden«s karakteristiske synspunkt sagen. – »Lad hellere bønderne vedblivende stivne i deres trælse, patriarkalske tilværelsesform end bane vej for kapitalismen på landet« – sådan ser enhver narodnik faktisk på sagen. For man finder næppe nogen narodnik, som kan få sig til at bestride, at bøndernes landsbyfællesskab med dets standsbestemte lukkethed, solidariske hæftelse, forbud mod at sælge jord og mod at afstå en jordlod står i skarpeste modsætning til nutidens økonomiske *virkelighed*, med nutidens vare-kapitalistiske relationer og deres udvikling. Bestride denne modsætning er umuligt, men sagen er, at narodnikkerne er hundeanngst for denne problemstilling, denne sammenligning af bøndernes juridiske situation med den økonomiske virkelighed, med den givne økonomiske udvikling. En narodnik ønsker stædigt at tro på en fiktiv, romantisk fantasiforestilling om en udvikling uden kapitalisme, og derfor... derfor er han rede til at hæmme den givne udvikling, som følger en kapitalistisk vej. I sin holdning til bondefællesskabets standsbestemte lukkethed, til den solidariske hæftelse, til bøndernes ret til at sælge jord og afstå en lod optræder narodnikken ikke blot med yderste forsigtighed og frygtsomhed for, hvad der sker med »grundpillerne« (trædemøllens og stagnationens grundpiller); narodnikken nedværdiger sig endda i den grad, at han hilser politiets forbud mod, at bønderne sælger jord. »Bonden er dum«, kunne man med Engelhardtts ord sige til en sådan narodnik, »han forstår ikke at ordne sine egne sager. Hvis ingen bekymrer sig om ham, vil han afbrænde alle skove, slå alle fugle ihjel, tømme alle vande for fisk, ødelægge jorden og selv gå ynkeligt til grunde.« Her viser det sig direkte, at narodnikken »fraskriver sig arven« og bliver reaktionær. Og læg desuden mærke til, at denne nedbrydning af bondefællesskabets standsbestemte lukkethed i takt med den økonomiske udvikling bli-

ver mere og mere bydende nødvendig for landproletariatet, hvorimod de ulemper, som herved opstår for bondebourgeoisiet, ingeniunde er så betydelige. Den »driftige bonde« kan let forpagte yderligere jord, åbne en virksomhed i en anden landsby og når som helst rejse derhen i forretningsanliggender. Men for den »bonde«, som hovedsageligt lever af at sælge sin arbejdskraft, betyder bundetheden til lodden og til fællesskabet en uhyre begrænsning af hans økonomiske virksomhed, den betyder, at det bliver umuligt for ham at finde en mere fordelagtig arbejdsgiver, den betyder, at han nødsages til at sælge sin arbejdskraft netop til de stedlige købere af den, som altid betaler mindre og finder på alle mulige metoder til at knægte ham. Så snart narodnikken giver sig romantiske drømmerier i vold, så snart han sætter sig som mål at opretholde og værne om grundpillerne i strid med den økonomiske udvikling, glider han uden selv at bemærke det så langt ned ad skråplanet, at han havner ved siden af storbonden, som af hele sin sjæl tørster efter at bevare og befæste »bondens forbindelse med jorden«. Det er tilstrækkeligt at minde om, hvordan denne standsbestemte lukkethed ved bondefællesskabet affødte særlige metoder til at leje arbejdskraft: besidderne af fabrikker og godser sendte deres faste folk rundt til landsbyerne, særlig til dem, der var bagud med skatten, for at leje arbejdere på de gunstigste vilkår. Heldigvis bevirker kapitalismens udvikling i landbruget, hvorved proletarens »bofasthed« ophæves (sådan virker de såkaldte sæsonerhverv i landbruget), at den frie arbejdskontrakt fortrænger denne trældom.

En anden, måske lige så tydelig bekræftelse på vor tese om de nutidige narodnikiske teoriers skadelighed giver det faktum, at *idealisering af af-arbejdet* er et almindeligt fænomen blandt narodnikkerne. Vi har ovenfor anført et eksempel, som viser, hvordan Engelhardt fuldendte sit narodnikiske syndefald og svang sig op til at skrive, at »det ville være godt« at udvikle af-arbejdet i landsbyen! Det samme fandt vi i hr. Jusjakovs berømte projekt om gymnasier på landet (Russkoje Bogatstvo, 1895, nr. 5. (10) Den samme idealisering skinnede igennem i alvorlige økonomiske artikler af Engelhardts medarbejder i tidsskriftet, hr. V. V., som påstod, at bonden vandt sejr over herremanden, der angiveligt ønskede at indføre kapitalismen, men ulykken var, at bonden gav sig til at dyrke godsejerens jord mod at få jord »i forpagtning« – dvs. han genindførte ganske den samme driftsmåde, som fandtes i liv-

egenskabet. Det er de kræseste eksempler på narodnikernes reaktionære holdning til vort landbrugs problemer. I mindre kras form møder man denne idé hos enhver narodnik. Enhver narodnik taler om den skade og fare, kapitalismen er for vort landbrug, idet kapitalismen jo erstatter den selvstændige bonde med landarbejderen. Kapitalismens *virkelighed* (landarbejderen) sættes op mod *fiktionen* den »selvstændige« bonde; denne fiktion begrundes med, at bonden i den førkapitalistiske epoke var i besiddelse af produktionsmidler, men man tier beskedent stille med, at der for disse produktionsmidler måtte ydes et vederlag, der var dobbelt så stort som deres værdi, at disse produktionsmidler blev brugt til af-arbejde, at denne »selvstændige« bondes leveniveau var så lavt, at han i ethvert kapitalistisk land ville blive regnet for et fattiglem, at der til denne »selvstændige« bondes trøstløse elendighed og åndelige afstumpethed yderligere kom den personlige afhængighed, som uomgængeligt ledsagede førkapitalistiske produktionsformer.

Det tredje karaktertræk ved narodnismen – ignoreringen af forbindelsen mellem landets »intelligens« og juridisk-politiske institutioner og bestemte samfundsklassers materielle interesser – hænger ganske uløseligt sammen med de foregående: det var netop denne mangel på realisme i behandling af sociologiske problemer, der affødte teorien om, at russisk kapitalisme var en »fejltagelse«, og at man kunne »dreje af fra vejen«. Denne narodnikiske anskuelse har heller ikke nogen som helst forbindelse med »arven« og traditionerne fra 60'erne, den strider tværtimod *direkte mod disse traditioner*. Af denne anskuelse udspringer naturligvis en holdning hos narodnikkerne til talrige levn af den før reformen eksisterende reglementering af det russiske liv, som repræsentanterne for »arven« ikke under nogen omstændigheder kunne indtage. Til karakteristik af denne holdning tillader vi os at benytte hr. V. Ivanovs fortræffelige bemærkninger i artiklen Et Dårligt Påfund (*Novoje Slovo*, sept. 1897). Forfatteren taler om hr. Boborykins kendte roman På Anden Vis og klarlægger, at denne ikke har forstået narodnikernes strid med »eleverne«. Hr. Boborykin lægger sin romans hovedperson, en narodnik, den bebrejdelse mod »eleverne« i munden, at disse skulle drømme »om en kaserne med reglementeringens utålelige despotisme«. Hr. V. Ivanov bemærker hertil:

»At 'reglementeringen's utålelige despotisme skulle være en drøm hos deres modstandere har de (narodnikkerne) ikke

blot ikke sagt, *de kan ikke og vil ikke som narodnikker sige det*. Indholdet i deres strid med de 'økonomiske materialister' på dette område består netop i, at de levn, der har holdt sig hos os af den gamle reglementering, efter narodnikkernes mening kan danne basis for den videre udvikling af reglementeringen. Denne gamle reglementerings utålelighed tilsløres for deres blik, dels af den forestilling, at selve bondesjælen (én og udelelig) udvikler sig i retning af reglementering, dels af troen på den eksisterende eller kommende moralske skønhed hos »intelligensen«, »samfundet« eller overhovedet »de ledende klasser«. De beskylder de økonomiske materialister for at nære forkærlighed, ikke for 'reglementering', men tværtimod for vesteuropæiske tilstande, baseret på, at der ingen reglementering er. Og de økonomiske materialister hævder virkelig, at levn af den gamle reglementering, som opstod på naturaløkonomiens grund, dag for dag bliver mere og mere 'uudholdelig' i et land, der er gået over til pengeøkonomi, hvilket fremkalder utallige forandringer både i de forskellige befolkningslags faktiske situation og i deres åndelige og moralske fremtræden. De er derfor overbevist om, at de betingelser, der kræves for, at der kan fremstå en ny og frugtbringende 'reglementering' af landets økonomiske liv, ikke kan udvikle sig af levn af en reglementering, der var tilpasset til naturaløkonomien og livegenskabet, men kun kan opstå i en atmosfære, der er lige så gennemgående og alsidigt fri for denne gamle reglementering, som tilfældet er i de fremskredne lande i Vesteuropa og Amerika. Sådan forholder det sig med spørgsmålet om reglementering i striden mellem narodnikkerne og deres modstandere« (s. 11–12, anf. skrift). Her udgør narodnikkernes stilling til »levnene af den gamle reglementering« vel narodnismens mest drastiske afvigelse fra »arven«s traditioner. Repræsentanterne for denne arv udmærker sig, som vi har set, ved en afgjort og skarp fordømmelse af samtlige levn af den gamle reglementering. Følgelig står »eleverne« fra denne side set »traditionerne« og »arven« fra 60'erne langt nærmere, end narodnikkerne gør.

Ud over den anførte særdeles vigtige fejltagelse hos narodnikkerne fører endvidere deres mangel på sociologisk realisme til den særlige manér, hvormed de tænker og ræsonnerer over sociale sager og problemer, en manér, man kan kalde snæver intellektuel selvovervurdering eller måske bureaukratisk tænkning. En narodnik anstiller altid betragtninger

over, hvilken vej »vi« skal vælge for fædrelandet, hvilke ulykker der vil melde sig, hvis »vi« dirigerer fædrelandet ind på den og den vej, hvilke udveje »vi« kan sikre os, hvis »vi« undgår farerne ved den vej, som det alderstegne Europa fulgte, hvis »vi« »tager det gode« både fra Europa og fra vort urgamle landsbyfællesskab osv. osv. Deraf kommer narodnikkens fuldkomne skepsis og ringeagt for de selvstændige tendenser hos de enkelte samfundsklasser, der skaber historien i overensstemmelse med deres interesser. Deraf kommer den forbavsende letsindighed, hvormed narodnikken (for-glemmende situationen omkring sig) laver alle mulige sociale projekter, lige fra en eller anden »organisering af landbrugsarbejdet« til »ordning af produktionen i mir'ens ånd« gennem vort »samfunds« bestræbelser. »Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist«,\*) – med disse ord udtrykkes en af de dybeste og vigtigste teser i den historisk-filosofiske teori, som vore narodnikker aldeles ikke vil og ikke kan forstå. Efterhånden som menneskenes historiske skabergering udvides og uddybes, må også omfanget af den befolkningsmasse blive større, som bevidst frembringer historien. Narodnikken derimod har altid betragtet befolkningen i almindelighed og den arbejdende befolkning i særdeleshed som objekt for de eller de mere eller mindre forstandige foranstaltninger, som et materiale, der bliver dirigeret ind på den eller den vej, og aldrig set på de forskellige befolkningsklasser som selvstændige historiske frembringere på den givne vej, aldrig stillet spørgsmålet om, hvilke betingelser på den givne vej, disse historieskaberes selvstændige og bevidste virksomhed kan udvikle (eller omvendt lamme).

Selv om narodnismen altså tog et stort skridt frem i forhold til »arven« efter oplysningsfolkene ved at *stille* spørgsmålet om kapitalismen i Rusland, så er deres *svar* på spørgsmålet så utilfredsstillende som følge af det småborgerlige syn på og den sentimentale kritik af kapitalismen, at narodnismen i en hel række af samfundslivets vigtigste problemer lå *tilbage* for »oplysningsfolkene«. Narodnismens tilslutning til arven og traditionerne efter vore oplysningsfolk viste sig sluttelig som et *minus*: de nye problemer, som Ruslands økonomiske ud-

\*) »Jo grundigere den historiske aktion bliver, des større bliver den masse, hvis aktion den er«. Marx, Die heilige Familie, 120. Efter Beltov, s. 235. /Se Werke, bd. 2, Berlin 1969, s. 86. – Red./

vikling efter reformen /1861/ stillede den russiske sociale tænkning, løste narodnismen ikke, idet den indskrænkede sig til sentimentale og reaktionære veklager over dem, og de gamle problemer, som allerede oplysningsfolkene rejste, forkludrede narodnismen med sin romantik og hæmmede deres fuldstændige løsning.

#### IV. »Oplysningsfolk«, narodnikker og »elever«

Vi kan nu gøre facit af vore paralleller op. Lad os forsøge i korthed at karakterisere det indbyrdes forhold mellem hver af de i overskriften nævnte strømninger i den sociale tænkning.

Oplysningsmanden nærer tiltro til den givne samfundsudvikling, for han bemærker ikke de modsigelser, der er særegne for den. Narodnikken er bange for den givne samfundsudvikling, for han har allerede bemærket disse modsigelser. »Eleven« nærer tiltro til den givne samfundsudvikling, for det er udelukkende i den fulde udvikling af disse modsigelser, at han ser pantet på en bedre fremtid. Den første og den sidste retning søger derfor at støtte, fremskynde og lette udviklingen ad den givne vej, at fjerne alle hindringer, som står i vejen for denne udvikling og hæmmer den. Narodnismen søger tværtimod at hæmme og standse denne udvikling og er bange for tilintetgørelsen af visse hæmninger for kapitalismens udvikling. Den første og den sidste retning karakteriseres ved det, man kan kalde historisk optimisme: jo længere og hurtigere sagerne går som de går, desto bedre. Narodnismen fører naturligvis omvendt til historisk pessimisme: jo længere sagerne går sådan, desto værre. »Oplysningsfolkene« stillede overhovedet ikke problemerne om karakteren af udviklingen efter reformen, de indskrænkede sig udelukkende til at bekriige levnene efter systemet, som det var før reformen, til den negative opgave at bane vej for en europæisk udvikling af Rusland. Narodnismen stillede spørgsmålet om kapitalismen i Rusland, men besvarede det med, at kapitalismen er reaktionær, og kunne derfor ikke i fuldt mål overtage arven efter oplysningsfolkene: narodnikkerne har altid ført krig mod mennesker, som med henblik på »civilisationens enhed« tilstræbte en europæisering af Rusland overhovedet, og krigen førte de ikke kun, fordi de ikke kunne nøjes med disse menneskers idealer (en sådan krig ville have været berettiget), men fordi de ikke ville gå så langt i den

givne udvikling, dvs. kapitalismens udvikling. »Eleverne« besvarer spørgsmålet om kapitalismen i Rusland sådan, at de betragter den som progressiv og derfor ikke blot kan, men også helt og holdent skal overtage arven fra oplysningsfolkene og supplere denne arv med analysen af modsigelserne i kapitalismen ud fra de besiddelsesløse producenters standpunkt. Oplysningsfolkene udskilte ingen enkelt befolkningsklasse som genstand for deres særlige opmærksomhed, de talte ikke blot om folket i almenhed, men endog om nationen i almenhed. Narodnikkerne ønskede at repræsentere arbejdets interesser, uden imidlertid at pege på bestemte grupper i nutidens økonomiske system; i realiteten stillede de sig altid på samme standpunkt som den lille producent, som kapitalismen forvandler til vareproducent. »Eleverne« tager ikke blot arbejdets interesser til kriterium, de peger samtidig på ganske bestemte økonomiske grupper i den kapitalistiske økonomi, nemlig de besiddelsesløse producenter. Den første og den sidste retning svarer ud fra indholdet i deres ønsker til de klassers interesser, der skabes og udvikles af kapitalismen; narodnismen svarer ud fra sit indhold til interesser, der dyrkes af småproducenternes, småborgerskabets klasse, som indtager en mellemstilling mellem de øvrige klasser i nutidens samfund. Derfor er narodnismens modsigelsesfyldte holdning til »arven« ingenlunde nogen tilfældighed, den er et nødvendigt resultat af selve indholdet i de narodnikiske anskuelser: vi har set, at et af hovedtrækkene i oplysningsfolkene anskuelser bestod i et varmt ønske om europæisering af Rusland, hvorimod narodnikkerne på ingen måde kunne dele dette ønske fuldt ud, hvis de ville forblive narodnikker.

Vi er følgelig til slut nået til den konklusion, som vi flere gange har anført tidligere i detailspørgsmål, nemlig den, at *eleverne er langt mere konsekvente, langt mere trofaste værnere af arven end narodnikkerne*. Ikke blot frasiger de sig ikke arven, tværtimod anser de det for en af deres væsentligste opgaver at gendrive de romantiske og småborgerlige betæneligheder, som får narodnikkerne til på særdeles mange og særdeles vigtige punkter at tage afstand fra oplysningsfolkene europæiske idealer. Men det siger sig selv, at »eleverne« ikke værner om arven på samme måde, som arkivarer værner om gamle papirer. At værne om arven betyder aldeles ikke at begrænse sig til arven, og når »eleverne« forsvare generelle europæiske idealer, forbinder de dermed en analyse af de modsigelser, som vor kapitalistiske udvikling rummer,

og en vurdering af denne udvikling ud fra det ovenfor nævnte specifikke synspunkt.

## V. Hr. Mikhajlovskij om »eleverne«s afkald på arven

Lad os til slut atter vende os til hr. Mikhajlovskij og til undersøgelsen af hans påstande om den sag, der her interesserer os. Hr. Mikhajlovskij erklærer ikke blot, at disse folk (eleverne) »ikke vedkender sig nogen som helst nedstammingsforbindelse med fortiden og bestemt fraskriver sig arven« (anf. sted s. 179), men yderligere, at »de« (samt andre personer fra de mest forskellige retninger, indbefattet hr. Abramov, hr. Volynskij og hr. Rosanov) »går løs på arven med overordentlig bitterhed« (s. 180). – Hvilken arv taler hr. Mikhajlovskij om? – Om arven fra 60'erne og 70'erne, den arv, som Moskovskije Vedomosti nu som før højtideligt fraskriver sig (s. 178).

Vi har allerede vist, at hvis man taler om den »arv«, der er tilfaldet nutidens mennesker, så må man skelne mellem to slags arv: den ene arv kommer fra oplysningsfolk i almenhed, fra mennesker, som var absolutte modstandere af alt, hvad der var før reformen, folk, som gik ind for europæiske idealer og for den brede befolkningsmasses interesser. Den anden arv er den narodnikiske. Vi har allerede vist, at det ville være en grov fejl at sammenblende disse to forskellige ting, for enhver ved, at der fandtes og findes folk, som værner om »traditionerne fra 60'erne« uden at have noget tilfælles med narodnismen. Alle hr. Mikhajlovskijs bemærkninger er helt og holdent baseret på en sammenblanding af disse to helt forskellige slags arv. Og da hr. Mikhajlovskij ikke kan være uvidende om denne forskel, så antager hans udfald en ganske bestemt karakter, ikke blot af vrøvl, men også af bagvaskelse. Er Moskovskije Vedomosti gået løs på specielt narodnismen? – Ingenlunde, bladet er gået lige så stærkt og måske stærkere løs på oplysningsfolkene overhovedet, og bladet betragter Vestnik Jevropy, der står aldeles fremmed over for narodnismen, som en lige så afgjort modstander som det narodnikiske Russkoje Bogatstvo. De narodnikker, som mest energisk har fraskrevet sig arven, f.eks. Jusov, er Moskovskije Vedomosti naturligvis i mangt og meget uenig med, men bladet ville næppe gå løs på ham med bitterhed, og ville i hvert fald prise ham for, at han adskiller sig fra de narodnikker,

der ønsker at værne om arven. – Er hr. Abramov eller hr. Volynskij gået løs på narodnismen? Ingenlunde. Den første af dem er selv narodnik, begge er de gået løs på oplysningsfolkene overhovedet. – Er de »russiske elever« gået løs på de russiske oplysningsfolk? Har de nogen sinde fraskrevet sig den arv, som har efterladt os en ubetinget modstand mod tilværelsen før reformen og levnene af den? – Så langt fra at gå løs på dem har de tværtimod afsløret narodnikkerne og vist, at disse småborgerlige skrækfornemmelser over for kapitalismen bestræber sig for at opretholde visse af disse levn. – Er de nogen sinde gået løs på den arv, som har efterladt os europæiske idealer overhovedet? – Så langt fra at gå løs på den har de tværtimod afsløret narodnikkerne og vist, at disse i stedet for almeneuropæiske idealer på mange særdeles vigtige punkter fabrikerer alle hånde hjemmegjorte dumheder. – Er de nogen sinde gået løs på den arv, som efterlod os omsorg for arbejdende folkemassers interesser? – Så langt fra at gøre det har de tværtimod afsløret narodnikkerne og vist, at disses omsorg for disse interesser ikke er konsekvent (idet de nidkært sammenblander bondebourgeoisiet og landproletariatet), de har vist, at nytten af denne omsorg udhules af drømmerier om, hvad der kunne eksistere, i stedet for at rette opmærksomheden mod det, som eksisterer, de har vist, at disses omsorg er yderst snæver, idet de aldrig har forstået at vurdere efter fortjeneste de betingelser (økonomiske og andre) som giver disse mennesker bedre eller dårligere muligheder for at sørge for sig selv.

Hr. Mikhajlovskij behøver ikke at anerkende rigtigheden af disse afsløringer, og som narodnik vil han selvfølgelig ikke anerkende dem, – men at tale om »bitre« angreb på »arven fra 60'erne og 70'erne«, når de pågældende, faktisk *kun angriber narodnismen* »bittert«, angriber den for, at den ikke har formået at besvare de nye spørgsmål, som historien har rejst efter reformen, *i denne arvs ånd og uden modstrid med den* – at tale på den måde betyder, at man direkte forvansker sagen.

Hr. Mikhajlovskij er højst pudsigt vred over, at »eleverne« gerne sammenblander »os« (dvs. Russkoje Bogatstvos skribenter) med »narodnikker« og andre personer, som ikke har noget med Russkoje Bogatstvo at gøre (s. 180). Dette snurrige forsøg på at distancere sig fra »narodnikkerne« samtidig med at bevare alle narodnismens fundamentale anskuelser, kan kun fremkalde smil. Enhver ved, at de »russiske elever« be-



nytter ordene »narodnik« og »narodnisme« i bred forstand. At der er adskillige nuancer mellem narodnikker, det har ingen glemt eller bestridt: hverken P. Struve eller N. Beltov f.eks. har i deres bøger »sammenblandet« hr. N. Mikhajlovskij med hr. V.V. og ikke engang med hr. Jusjakov, dvs. de har ikke udvisket forskellene mellem deres anskuelser, ikke tillagt den ene den andens anskuelser. P. B. Struve har endda påpeget forskellen mellem hr. Jusjakovs anskuelser og hr. Mikhajlovskijs. Et er at sammenblende forskellige anskuelser; noget andet er at sammenfatte forfattere og henføre dem til samme kategori, når disse forfattere uanset forskelle vedrørende mange problemer er solidariske på de fundamentale og væsentlige punkter, som »eleverne« vender sig imod. For en »elev« er det aldeles ikke vigtigt at vise, at f.eks. de anskuelser, der udmærker hr. Jusov frem for andre narodnikker, ikke duer; for ham er det vigtigt at gendrive de anskuelser, *der er fælles for både hr. Jusov og hr. Mikhajlovskij og alle narodnikker overhovedet*; dvs. deres holdning til den kapitalistiske udvikling i Rusland, deres behandling af økonomiske og sociale problemer fra småproducentens standpunkt, deres mangel på forståelse af den sociale (eller historiske) materialisme. Disse træk er det fælles gods i en hel strømning inden for den sociale tænkning, der har spillet en stor historisk rolle inden for den sociale tænkning. I denne brede strømning er der vidt forskellige nuancer, højre- og venstrefløje, folk som forfalder til nationalisme og antisemitisme osv., og folk, som ikke gør sig skyldig i dette; folk, som forholder sig ringeagtende til mange sider af »arvegodset«, og folk, som bestræber sig for så vidt muligt at værne om disse sider af arvegodset (dvs. så vidt det er muligt for en narodnik). Ingen af de »russiske elever« har benægtet disse forskelle mellem nuancer, ingen af dem kan hr. Mikhajlovskij gribe i at tillægge en narodnik af én nuance anskuelser, som tilhører en narodnik af en anden nuance. Men når vi vender os imod fundamentale anskuelser, som er *fælles* for alle disse forskellige nuancer, hvorfor skulle vi så beskæftige os med de særskilte forskelle i den fælles strømning? Det er da et helt meningsløst krav! Fællesskabet i anskuelser om den russiske kapitalisme, om bøndernes »landbyfællesskab«, om det såkaldte »samfunds« ubegrænsede formåen hos forfattere, der langt fra er solidarisk om alt, er ofte blevet bemærket i vor litteratur længe før fremkomsten af »elever«, og ikke blot bemærket, men lovprist som et lykkeligt særtræk ved Rusland. Udtrykket »narod-

nisme« i bred forstand er ligeledes blevet benyttet i vor litteratur længe før fremkomsten af »elever«. Hr. Mikhajlovskij har ikke blot i mange år samarbejdet med »narodnikken« (i snæver forstand) hr. V.V. i samme tidsskrift, men også delt de ovenfor anførte hovedtræk i anskuelserne med ham. Hr. Mikhajlovskij, som i 80'erne og 90'erne gjorde indvendinger mod enkelte af hr. V. V.s konklusioner og afviste rigtigheden af hans strejftog i den abstrakte sociologi, tog imidlertid både i 80'erne og i 90'erne det forbehold, at hans kritik ingenlunde var rettet mod hr. V.V.s økonomiske arbejder, og at han stod solidarisk med ham i grundanskuelserne om den russiske kapitalisme. Hvis Russkoje Bogatstvos koryfæer, som har udrettet så meget for at udvikle, befæste og udbrede narodnikske (i bred forstand) anskuelser, derfor nu tror, at de kan undslippe de »russiske elever«s kritik med den simple erklæring, at de ikke er »narodnikker« (i snæver forstand), og at de udgør en ganske særlig »etisk-social skole« – så kan den slags kneb naturligvis kun fremkalde berettiget latter over folk, der er så tapre og samtidig så diplomatiske.

På s. 182 i sin artikel fremsætter hr. Mikhajlovskij yderligere følgende fænomenale argument mod »eleverne«. Hr. Kamenskij retter et giftigt angreb på narodnikkerne; (11) dette vil man påstå »vidner om, at han er vred, og dette tilkommer ham ikke (tænk blot!!). Vi »subjektive gamle« såvel som »subjektive unge« tillader os denne svaghed, uden at modsige os selv. Men repræsentanterne for den lære, som 'med rette er stolt over sin ubønhørlige objektivitet' (udtrykket er brugt af en »elev«) befinder sig i en anden situation«.

Hvad er det for noget?! Hvis folk kræver, at anskuelser om sociale fænomener skal baseres på en ubønhørligt objektiv analyse af *virkeligheden* og den virkelige udvikling – så følger heraf, at det ikke tilkommer dem at blive vred!?

Det rene galimatias, meningsløs snak! Har De aldrig hørt, hr. Mikhajlovskij, at den berømte afhandling om Kapitalen er et af de mest fremragende forbilleder på ubønhørlig objektivitet i undersøgelsen af sociale fænomener? En hel række forskere og økonomer betragter det netop som en væsentlig hovedmangel ved denne afhandling, at den er ubønhørligt objektiv. Imidlertid finder man sjældent i en videnskabelig afhandling så megen »vrede«, så heftige og lidenskabelige udfald mod repræsentanter for de samfundsklasser, som efter forfatterens overbevisning hæmmer samfundsudviklingen. Da forfatteren med ubønhørlig objektivitet havde påvist, at

f.eks. Proudhons anskuelser var en naturlig, forståelig, uundgåelig afspejling af den franske *petit bourgeois*' /småborgers/ synspunkter og stemninger, gik han alligevel med største lidenskab og heftig vrede »løs på« denne ideolog for småborgerskabet. Mener hr. Mikhajlovskij måske, at Marx her »modsigde sig selv«? Hvis en bestemt lære kræver af enhver deltager i samfundslivet, at han foretager en ubønhørligt objektiv analyse af virkeligheden og af de på denne virkeligheds grund opstående relationer mellem de forskellige klasser, hvordan i alverden kan man så deraf slutte, at en deltager i samfundslivet ikke må sympatisere med den eller den klasse, at dette »ikke tilkommer ham«? Det er ligefrem latterligt her at tale om, hvad man må, for intet levende menneske *kan lade være med at stille sig på den eller den klasses side* (så snart han har forstået deres indbyrdes relationer), lade være med at glæde sig over den givne klasses fremgang, lade være med at blive bedrøvet over dens vanheld, lade være med at harmes over dem, der er ljender af denne klasse, dem, der hæmmer dens udvikling ved udbredelse af efterblevne anskuelser osv. osv. Hr. Mikhajlovskijs fjollede udfald viser kun, at han til dato ikke har begrebet det meget elementære problem om forskellen mellem determinisme og fatalisme.

»Kapitalen er på vej, det er ubestrideligt,« skriver hr. Mikhajlovskij, »men (tænk blot!!) spørgsmålet er, hvordan man skal stille sig til den« (s. 189).

Hr. Mikhajlovskij opdager Amerika, han peger på et »problem«, som de »russiske elever« åbenbart ikke engang har tænkt over! Som om det altså slet ikke er dette problem, der skiller de »russiske elever« og narodnikkerne! »Stille sig til« kapitalismen, der er under udvikling i Rusland, det kan man kun på to måder: enten anerkender man, at den er et progressivt fænomen, eller man ser den som regressiv, et tilbageskridt; enten som et skridt fremad på den givne vej eller som en afvigelse fra den sande vej; enten betragter man den fra samme standpunkt som småproducenternes klasse, der ødelægges af kapitalismen, eller fra samme standpunkt som de besiddelsesløse producenters klasse, der skabes af kapitalismen. En mellemvej gives ikke her. (1) Altså, hvis hr. Mikhajlovskij afviser rigtigheden af den holdning til kapitalismen, som »eleverne« går ind for, så accepterer han følgelig den

\*) Vi taler naturligvis ikke om den indstilling, som går ud på, at man slet ikke behøver at lade sig lede af arbejdets interesser, eller for hvilken selve den generelle sammenfatning, der udtrykkes med termen »kapitalisme«, er

narodnikiske holdning, som han flere gange aldeles bestemt har givet udtryk for i sine tidligere artikler. Ingen som helst tilføjelser til eller ændringer i sine gamle anskuelser om dette problem har hr. Mikhajlovskij givet, og han giver ingen nu, men forbliver narodnik som før. – Men nej! Han er ikke narodnik, vorherre bevares! Han er repræsentant for den »etisk-sociologiske skole«...

»Man bør ikke«, fortsætter hr. Mikhajlovskij, »tale om de kommende(?) goder, som en yderligere udvikling af kapitalismen vil bringe med sig (?).«

Hr. Mikhajlovskij er ikke narodnik. Han gentager blot helt og holdent narodnikkernes fejltagelser og deres urigtige betragtningmåder. Hvor mange gange har man ikke indprentet narodnikkerne, at en sådan problemstilling, der opererer med »det kommende«, er urigtig, at det ikke drejer sig om »kommende«, men om virkelige, allerede stedfindende, progressive forandringer af før-kapitalistiske relationer – forandringer, som kapitalismens udvikling i Rusland bringer (og ikke kun vil bringe). Ved at flytte problemet over til det »kommende«s område hævder hr. Mikhajlovskij faktisk, at de teser er bevist, som »eleverne« netop bestrider. Han hævder som bevist, at i virkeligheden, i det der foregår for øjnene af os, *bringer kapitalismens udvikling ikke* nogen som helst progressive forandringer af de gamle samfundsøkonomiske relationer. Netop dette er det narodnikiske synspunkt, og netop mod dette polemiserer de »russiske elever« ved at føre bevis for det modsatte. Man kan ikke finde noget skrift af »russiske elever«, som ikke udtaler og ikke efterviser, at når af-arbejde afløses af frit lønarbejde i landbruget, når den såkaldte »kustarnaja« industri /hjemmeindustri/ afløses af fabrikmæssig industri, er det et reelt fænomen, som foregår for øjnene af os (og foregår med enorm fart), og aldeles ikke kun noget »kommende«; at denne afløsning i alle henseender er et progressivt fænomen, at den borttrykker den træge, i århundreder ubevægelige og stagnerende, opslittede, småskårne, manuelle produktion; at den forøger samfundsarbejdets produktivitet og dermed skaber mulighed for en højnelse af den arbejdende befolknings levestandard; at den også skaber betingelser, som forvandler denne mulighed til nødvendig-

uforståelig og meningsløs. Hvor vigtige disse hertil hørende strømninger i social tænkning i den russiske tilværelse end er, så hører de aldeles ikke hjemme i striden mellem narodnikkerne og deres modstandere, og der er ingen grund til at klistre dem på her.

hed, nemlig betingelser, som forvandler afkrogenes gudsforladte »bofaste« proletar, bofast både i fysisk og i åndelig forstand, til en bevægelig proletar, betingelser, som forvandler arbejdets asiatiske former med deres uhyre udviklede trældom, med alle mulige former for personlig afhængighed, til europæiske former; at »europæisk tænke- og følemåde er lige så nødvendig (NB: nødvendig. VI.) for en frugtbar udnyttelse af maskiner som damp, kul og teknik« (m) osv. Alt dette udtales og eftervises, gentager vi, af enhver »elev«, men alt det har åbenbart ingen interesse for hr. Mikhajlovskij »og hans kammerater«, alt det skrives kun mod »narodnikker«, som ikke har andel i Russkoje Bogatstvo. Russkoje Bogatstvo er, ser man nok, en »etisk-sociologisk skole«, hvis væsen består i, at den under et nyt skilt falbyder gammelt skrammel.

Som allerede tidligere bemærket er formålet med vor artikel at gendrive opspind, som er meget udbredt i den liberal-narodnikiske presse, gående ud på, at de »russiske elever« skulle fraskrive sig »arven«, bryde med de bedste traditioner fra den bedste del af det russiske samfund osv. Det er ikke uden interesse at notere, at hr. Mikhajlovskij, når han gentager disse fortærskede fraser, i grunden siger ganske det samme, som narodnikken hr. V.V. »uden andel« i Russkoje Bogatstvo har sagt langt tidligere og langt mere eftertrykkeligt. Kender De, læser, de artikler som denne forfatter for tre år siden, i slutningen af 1894, lod trykke i Nedelja, (12) som svar på P.B. Struves bog? Jeg må sige, at efter min mening er De ikke gået glip af noget som helst, hvis De ikke har læst dem. Hovedtanken i disse artikler består i, at de »russiske elever« angiveligt sønderriver den demokratiske tråd, der trækker sig gennem alle progressive strømninger i russisk social tænkning. Er det ikke det samme, blot med nogle andre udtryk, som hr. Mikhajlovskij nu gentager, når han vil beskyldte »eleverne« for, at de fraskriver sig »arven«, som Moskovskije Vedomosti bittert går løs på? Som vi har set retter fabrikanterne af dette opspind faktisk bager for smed med deres påstand om, at »elevernes« uigenkaldelige brud med *narodnismen* betegner et brud med de bedste traditioner fra den bedste del af det russiske samfund. Er det ikke omvendt, mine herrer? Betegner et sådant brud ikke, at disse bedste traditioner *renses for narodnisme*?

\*) Skrevet af Schulze-Gaevernitz i Schmollers Jahrbuch, 1896, i hans artikel om bomuldsindustrien i Moskva-Vladimir-området.

## Kapitalismens udvikling i Rusland

Forord til 1. udgave (1)

I det foreliggende arbejde var det forfatterens mål at behandle følgende spørgsmål: Hvordan danner der sig et indre marked for den russiske kapitalisme? Dette spørgsmål blev jo for længst stillet af hovedrepræsentanterne for narodnikiske anskuelser (med de herrer V. V. og N.-on i spidsen), og vor opgave vil bestå i en kritik af disse anskuelser. Vi har ikke ment det muligt i denne kritik at begrænse os til en undersøgelse af fejl og urigtigheder i modstandernes synspunkter; det forekom os utilstrækkeligt til besvarelse af det stillede spørgsmål at anføre data, som vidner om dannelse og vækst af et indre marked, for der kunne gøres den indvending, at sådanne data er valgt vilkårligt, og at data, der går imod, er udeladt. Det forekom os nødvendigt at behandle og forsøge at skildre hele den udviklingsproces, kapitalismen i Rusland gennemløber i sin helhed. Det siger sig selv, at en så omfattende opgave ville overstige en enkelt persons kræfter, hvis der ikke indføres en række begrænsninger. For det første betragter vi, som det allerede fremgår af titlen, spørgsmålet om kapitalismens udvikling i Rusland udelukkende med hensyn til det indre marked og tager ikke hensyn til problemet om det ydre marked og til data om udenrigshandelen. For det andet begrænser vi os til epoken efter reformen /1861/. For det tredje betragter vi hovedsageligt og næsten udelukkende data fra rent indre russiske guvernementer. For det fjerde begrænser vi os udelukkende til processens økonomiske side. Men også med alle de nævnte begrænsninger er det resterende tema overordentlig omfattende. Forfatteren lukker ingenlunde øjnene for de vanskeligheder og også farer, der er ved at vælge et så omfattende tema, men det forekom ham, at det for opklaringen af spørgsmålet om det indre marked for den russiske kapitalisme var ubetinget nødvendigt at påvise forbindelsen og den indbyrdes afhængighed mellem de en-

kelte sider af den proces, som foregår på alle samfundsøkonomiens områder. Vi begrænser os derfor til behandlingen af hovedtrækkene i processen og overlader de videre undersøgelser til et mere specialiseret studium af den.

Planen for vort arbejde er følgende. I kapitel I undersøger vi så kort som muligt de teoretiske hovedteser i den abstrakte politiske økonomi vedrørende det indre marked for kapitalismen. Dette tjener så at sige som indførelse til den øvrige, konkrete del af værket og fritager os for nødvendigheden af hyppige henvisninger til teorien i den videre fremstilling. I de tre næste kapitler bestræber vi os for at karakterisere den kapitalistiske evolution i landbruget i Rusland efter reformen, idet der i kapitel II analyseres data fra semstvo-statistikken (2) om opløsningen blandt bønderne, i kapitel III data om overgangstilstanden i godsdriften, og om afløsningen af godsejernes hoverisystem med det kapitalistiske system, i kapitel IV data om de former, hvori dannelsen af det kapitalistiske, vareproducerende landbrug forløber. De tre følgende kapitler vil dreje sig om formerne og stadierne i kapitalismens udvikling i vor industri: i kapitel V undersøger vi kapitalismens første stadier i industrien, nemlig i *bøndernes småindustri (den såkaldte kustarindustri)*, i kapitel VI data om den kapitalistiske manufaktur og om det kapitalistiske hjemmearbejde, og i kapitel VII data om udviklingen af den maskinelle storindustri. I det sidste (VIII) kapitel vil vi forsøge at påvise forbindelsen mellem de enkelte, tidligere skildrede sider af processen og give et samlet billede af denne proces.

P.S. (3) Til vor store beklagelse havde vi ikke under arbejdet med dette værk adgang til den storartede analyse af »udviklingen af landbruget i det kapitalistiske samfund«, som K. Kautsky har givet i sin bog: *Die Agrarfrage* (Stuttgart, Dietz, 1899, I. afsnit *Die Entwicklung der Landwirtschaft in der kapitalistischen Gesellschaft*).\*)

Denne bog (som vi modtog, da størstedelen af nærværende værk allerede var sat) udgør, efter Kapitalens 3. bind det mest bemærkelsesværdige fænomen i den nyeste økonomiske litteratur. Kautsky undersøger hovedtendenserne i landbrugets kapitalistiske evolution, hans opgave er at undersøge de forskellige fænomener i det moderne landbrug som »partielle

udslag af én samlet proces« (fortalen, VI). Det er interessant at se, hvor ens hovedtrækkene i denne samlede proces er i Vesteuropa og i Rusland, uanset Ruslands enorme særtræk både i økonomisk og i uden-økonomisk henseende. F.eks. er det typisk for det moderne kapitalistiske landbrug, at der foregår en fremadskridende arbejdsdeling og anvendelse af maskiner (Kautsky, IV, b, c), som også gør sig gældende i Rusland efter reformen (se nedenfor, kap. III, pgf. VII og VIII; kap. IV, især pgf. IX). »Proletariseringen af bønderne« (overskriften på kap. VIII i Kautskys bog) kommer alle vegne til udtryk i udbredelsen af diverse former for lønarbejde, udført af småbønder (Kautsky, VIII, b); – parallelt med dette iagttager vi i Rusland dannelsen af en uhyre klasse af lønarbejdere med en jordlod (se nedenfor, kap. II). Eksistensen af et småbondelag i ethvert kapitalistisk samfund skyldes ikke, at småproduktion i landbruget skulle være overlegen, derimod, at småbønderne sænker deres behov ned under det niveau, lønarbejdernes behov ligger på, og at de slider og slæber langt hårdere end disse sidste (Kautsky, VI, b); »Lønarbejderen er bedre stillet end småbonden«, siger Kautsky flere gange (s. 110, 317, 320); et analogt fænomen kan iagttages i Rusland (se nedenfor, kap. II, pgf. XI (b)), B). Det er således naturligt, at vesteuropæiske og russiske marxister anlægger samme syn på fænomener som f.eks. »vandrerhverv i landbruget«, for at bruge det russiske udtryk, eller »omvandrende bønders lønarbejde i landbruget« som tyskerne siger (Kautsky s. 192. Se nedenfor, kap. III, pgf. X); eller et fænomen som arbejderes og bønders afvandring fra landsbyerne til byerne og fabrikkerne (Kautsky, IX, e; især s. 343; og mange andre steder. Se nedenfor, kap. VIII, pgf. II); udflytningen af kapitalistisk storindustri til landsbyerne (Kautsky s. 187. Se nedenfor VII, pgf. VIII). Vi vil slet ikke tale om den ensartede vurdering af den historiske betydning af kapitalismen i landbruget (Kautsky, flere steder, især s. 289, 292, 298. Se nedenfor, kap. IV, pgf. IX), om den ensartede anerkendelse af den *progressive karakter* af kapitalistiske relationer i landbruget sammenlignet med førkapitalistiske relationer (Kautsky, s. 382: »Hvis Gesinde (personligt afhængige tyendefolk) og Instleute ('en mellemting mellem tyende og forpagtere': en bonde, som forpagter jord mod af-arbejde (4)) blev afløst af daglejere, som uden for arbejdstiden er frie mennesker, ville det være et

\*) Der findes en russisk oversættelse.

\*) I senere udgaver: kap. II, pgf. XII. – *Red.*

stort socialt fremskridt«. Se nedenfor, kap. IV, pgf. IX, 4). Kautsky erkender kategorisk, at der »ikke kan være tale om« nogen overgang fra landsbyfællesskab til fællesdrift af et moderne storlandbrug (s. 338), at de agronomer, som forlanger, at der i Vesteuropa skal fæstnes og udvikles et landsbyfællesskab – slet ikke er socialister, men repræsentanter for store jordbesidderes interesser og ønske om at binde arbejdere til sig ved at overlade dem en stump jord (s. 334), at der i alle europæiske lande er repræsentanter for jordbesidderinteresser, der ønsker at binde landarbejdere ved at tildele dem jord og allerede forsøger at indføre dertil sigtende foranstaltninger i lovgivningen (s. 162), at alle forsøg på at hjælpe småbønderne ved indførelse af hjemmeindustri (Hausindustrie) denne værste form for kapitalistisk udbytning – »må bekæmpes på den mest energiske måde« (s. 181). Vi anser det for nødvendigt at understrege den fulde solidaritet mellem vesteuropæiske og russiske marxisters synspunkter i anledning af de nyeste forsøg fra repræsentanter for narodnismen på at drage et skarpt skel mellem de første og de sidste (se hr. V. Vorontsovs udtalelse af 17. februar 1899 i selskabet til fremme af russisk industri og handel, Novoje Vremja, 1899, nr. 8255 af 19. februar. (5))

## Forord til 2. udgave

Dette værk blev skrevet i perioden forud for den russiske revolution, i en tid med et vist vindstille, som indtrådte efter udbruddet af de store strejker 1895–1896. Arbejderbevægelsen havde dengang ligesom trukket sig ind i sig selv, den bredte sig og gik i dybden og forberedte begyndelsen til demonstrationsbevægelsen i 1901.

Den analyse af Ruslands samfundsøkonomiske system og følgerig af klassestrukturen, som blev givet i dette værk på basis af en økonomisk undersøgelse og kritisk analyse af statistisk materiale, bekræftes nu af alle klassers åbne politiske optræden under revolutionens forløb. Det træder aldeles tydeligt frem, at proletariatet spiller den ledende rolle. Det træder ligeledes frem, at dets styrke i den historiske bevægelse er langt større end dets andel i den samlede befolkningsmasse. Det økonomiske grundlag for både det ene og det andet fænomen påvises i det foreliggende arbejde.

Endvidere åbenbarer revolutionen bøndernes mere og mere dobbelte situation og dobbelte rolle. På den ene side forklarer de enorme rester af hoveri i landbruget og alle mulige levn af livegenskab samtidig med uhørt forarmelse og ruining af bøndernes fattige lag fuldt ud de dybe kilder til den revolutionære bondebevægelse, de dybe rødder til den revolutionære ånd blandt bønderne som masse. På den anden side, både i revolutionens forløb, i de forskellige politiske partiers karakter og i mange andre idépolitiske strømninger åbenbarer sig denne masses indre modsætningsfyldte klassestruktur, dens småborgerlighed, antagonismen mellem besidders tendenser og proletariske tendenser inden for den. Den forarmede besidders svingninger mellem det kontrarevolutionære bourgeoisie og det revolutionære proletariat er lige så uundgåelige som det fænomen i ethvert kapitalistisk samfund, at et ganske lille mindretal af småproducenter beriger sig, »bliver til noget«, forvandler sig til bourgeois'er, mens det overvældende flertal enten helt ruineres og bliver lønarbejdere eller paupere /fattigfolk/ eller bestandig lever på grænsen til en proletarisk tilstand. Det økonomiske grundlag for de to tendenser blandt bønderne er, påvist i det foreliggende arbejde.

På dette økonomiske grundlag er revolutionen i Rusland naturligvis uundgåeligt en småborgerlig revolution. Denne tese i marxismen er aldeles ubestridelig. Den må man aldrig

glemme. Den må altid anvendes på alle økonomiske og politiske problemer i den russiske revolution.

Men den må anvendes med forstand. Den konkrete analyse af de forskellige klassers tilstand og interesser skal tjene til at bestemme denne sandheds nøjagtige betydning, når den anvendes på det ene og det andet problem. Den omvendte måde at betragte sagen på, som man ofte finder hos socialdemokrater på højre fløj med Plekhanov i spidsen for dem – dvs. bestræbelsen for at søge svar på konkrete spørgsmål gennem en simpel logisk udvikling af den generelle sandhed om vor revolutions generelle karakter, er en vulgarisering af marxismen og en ligefrem hån mod den dialektiske materialisme. Om mennesker, som f.eks. afleder »bourgeoisiet«s ledende rolle i revolutionen eller nødvendigheden af socialisters støtte til de liberale af den generelle sandhed om denne revolutions karakter, ville Marx formodentlig gentage et citat af Heine, som han engang brugte: »Jeg har sået dragetænder, men høstet lopper« (6).

På det givne økonomiske grundlag for den russiske revolution er to hovedlinjer i dens udvikling og udfald objektivt mulige:

Enten opretholdes det gamle godslandbrug, som med tusind tråde hænger sammen med livegenskabet og forvandles langsomt til et rent kapitalistisk landbrug, et »junkerlandbrug« (7). Grundlaget for den definitive overgang fra arbejde til kapitalisme ligger i den indre omdannelse af livegenskabets godsdrift. Hele statens agrarsystem bliver kapitalistisk, men bevarer i lang tid træk af livegenskabet. Eller det gamle godsejerlandbrug brydes op af revolutionen, som først og fremmest rydder alle rester af livegenskabet og den store jordbesiddelse bort. Grundlaget for den definitive overgang fra arbejde til kapitalisme ligger i den frie udvikling af det lille landbrug, som har fået en vældig impuls gennem ekspropriationen af godsernes jord til gavn for bønderne. Hele agrarsystemet bliver kapitalistisk, for opløsningen blandt bønderne foregår desto hurtigere, jo grundigere sporene af livegenskabet slettes. Med andre ord: enten opretholdes godsernes jordbesiddelse for hovedmassens vedkommende og grundpillerne for den gamle »overbygning«; deraf følger de liberale, monarkistiske bourgeois'ers og godsejernes fremherskende rolle, de velstående bønders hurtige overgang på deres side, bondemassens forringede stilling, idet den ikke blot i enorm målestok mister sin ejendom, men desuden træl-

bindes af diverse afløsningsbetalinger, som kadetterne (8) går ind for, og forkues og afstumpes under reaktionens herredømme. Eksekutorer af en sådan borgerlig revolution vil være politikere af en type, der ligner oktoberisterne (9). Eller – tilintetgørelse af godsernes jordbesiddelse og af alle væsentlige grundpiller for den tilsvarende gamle »overbygning«; proletarietets og bøndernes fremherskende rolle og samtidig neutralisering af det ustabile eller kontrarevolutionære bourgeois; den hurtigste og frieste udvikling af produktivkræfterne på kapitalistisk basis og den under vareproduktionens vilkår bedst tænkelige situation for arbejder- og bondemassen; dermed skabelse af de gunstigste betingelser for, at arbejderklassen i den følgende tid kan gennemføre sin egentlige og fundamentale opgave, den socialistiske samfundsdannelse. Naturligvis er uendeligt varierede kombinationer af elementer fra den ene og den anden type kapitalistisk evolution mulige, og kun håbløse pedanter kan tro, at de særprægede og komplicerede problemer, som her opstår; kan løses alene ved hjælp af et eller andet citat af Marx om en anden historisk epoke.

Det værk, som her forelægges læseren, drejer sig om en analyse af Ruslands økonomi før revolutionen. I en revolutionær epoke pulserer livet i landet så hurtigt og ujævnt, at en klarlægning af de store resultater af den økonomiske evolution midt under den politiske kamp ikke er mulig. Folk som hr. Stolypin på den ene side og de liberale på den anden (og ingenlunde kun kadetter á la Struve, men alle kadetter overhovedet) arbejder systematisk, ihærdigt og konsekvent på at tilendebringe revolutionen efter den første model. Statskuppet den 3. juni 1907, som vi lige har oplevet, betegner en sejr for kontrarevolutionen, som stræber efter at sikre godsejernes fuldstændige overvægt i den såkaldte russiske folkerepræsentation. (10) Men hvor solid denne »sejr« er, er et andet spørgsmål, og kampen for et andet udfald af revolutionen fortsætter. Ikke blot proletariet, men også brede bondemasser stræber mere eller mindre resolut, mere eller mindre konsekvent, mere eller mindre bevidst hen imod dette udfald. Hvor meget kontrarevolutionen end søger at kvæle den umiddelbare massekamp ved direkte vold, hvor meget kadetterne end søger at kvæle den med sine gemene og hykleriske kontrarevolutionære småideer, så bryder denne massekamp igennem snart her, snart der, trods alt, og sætter sit præg på »arbejdspartiernes«, narodnikpartiernes politik,

skønt spidserne blandt de småborgerlige politikere ubestrideligt er smittet (især »folkesocialisterne« og trudovikkerne (11)) af kadetternes ånd, af forræderi, af moderate og akkurate spidsborgeres og embedsmænds øjentjeneri og selvtilfredshed.

Hvad denne kamp slutter med, hvad der bliver det endelige facit af det første stormløb i den russiske revolution, kan endnu ikke siges i dag. Derfor er tiden endnu ikke kommet til en fuldstændig omarbejdelse af dette værk\*) (og en deltager i arbejderbevægelsen har også direkte partiforpligtelser, som ikke levner tid dertil). Anden udgave kan ikke gå ud over rammerne for en karakteristik af Ruslands økonomiske liv før revolutionen. Forfatteren har været nødsaget til at indskrænke sig til et gennemsyn og en forbedring af teksten samt til de *mest nødvendige* supplementter fra det nyeste statistiske materiale. Dertil hører data fra de seneste hestetællinger, afgrødestatistikkerne, resultaterne af folketællingen i hele Rusland i 1897, nye data fra fabrikstatistikken osv.

*Forfatteren.  
Juli 1907.*

\*) Måske vil en sådan omarbejdelse kræve en fortsættelse af det foreliggende arbejde; det første bind vil så begrænse sig til analysen af Ruslands økonomi før revolutionen, det næste bind vil handle om revolutionens udfald og resultater.

## Kapitel I

### De narodnikiske økonomers teoretiske fejl

Markedet er en kategori i vareøkonomien, som i sin udvikling forvandles til kapitalistisk økonomi og først under denne sidste erhverver sig fuldt herredømme og generel udbredelse. For at kunne udrede de grundlæggende teoretiske teser om det indre marked må vi derfor tage udgangspunkt i den simple vareøkonomi og følge dens gradvise forvandling til kapitalistisk økonomi.

#### *I. Samfundsmæssig arbejdsdeling*

Grundlaget for vareøkonomien er den samfundsmæssige arbejdsdeling. Den forarbejdende industri skiller sig ud fra udviklingsindustrien, og hver af dem deler sig yderligere op i små arter og underarter, som fremstiller specielle produkter i vareform og udveksler dem med alle andre produktioner. Udviklingen af vareøkonomien fører derved til forøgelse af antallet af adskilte og selvstændige industrigrene; tendensen i denne udvikling består i, at produktionen ikke blot af hvert enkelt produkt, men også af hver enkelt del af produktet bliver en særlig industrigren; og det gælder ikke blot fremstillingen af produktet, men også de enkelte operationer med produktets færdiggørelse til forbrug. Under naturaløkonomien bestod samfundet af en masse ensartede økonomiske enheder (patriarkalske bondefamilier, primitive landsbyfællesskaber, feudale godser), og hver sådan enhed udførte alle arter af økonomiske arbejder, lige fra udvindingen af de forskellige råstoffer til den endelige færdiggørelse af dem til forbrug. Under vareøkonomien danner der sig uensartede økonomiske enheder, antallet af adskilte økonomiske brancher forøges, antallet af virksomheder, der udfører en og samme økonomiske funktion, formindskes. Denne fremadskridende vækst af den samfundsmæssige arbejdsdeling er også et hovedmoment i den proces, hvorved der dannes et

indre marked for kapitalismen. »På basis af vareproduktionen og dens absolutte form, den kapitalistiske produktion«, siger Marx, »...er produkterne varer, brugsværdier; som kun besidder en bytteværdi og nærmere bestemt en realiserbar bytteværdi, som kan forvandles til penge, i samme omfang som andre varer udgør et ækvivalent for dem og andre produkter konfronterer dem som varer og værdier, altså i samme omfang som de ikke bliver produceret som umiddelbare substistensmidler for producenterne selv, men som varer, som produkter, der kun gennem forvandling til bytteværdi (penge), gennem deres afhændelse, bliver til brugsværdier. *Markedet for disse varer udvikler sig gennem den samfundsmæssige arbejdsdeling*; adskillelsen af de produktive arbejdsmåder forvandler gensidigt deres respektive produkter til varer, til ækvivalenter for hinanden, *får dem til gensidigt at tjene som marked*«. (Das Kapital, III, 2, 177–178 / MEW bd. 25, s. 650; Kapitalen 3. bog 3, s. 829/\*). Kursiveringen her som i andre citater vor, hvis ikke andet er bemærket).

Det siger sig selv, at den nævnte adskillelse af den forarbejdende industri fra den udvindende, af manufakturen fra landbruget, også forvandler selve landbruget til industri, dvs. til en økonomisk branche, der fremstiller *varer*. Den specialiseringsproces, som skiller de forskellige slags forarbejdning af produkterne ud fra hinanden, og som skaber et større og større antal industrigrene, ytrer sig også i landbruget, hvorved den skaber specialiserede landbrugsegne (og systemer i landbrugsdriften\*\*) og fremkalder udveksling, ikke blot mellem landbrugets og industriens produkter, men også mellem de forskellige landbrugsprodukter. Denne specialisering af det *vareproducerende* (og kapitalistiske) landbrug ytrer sig i alle kapitalistiske lande, den ytrer sig i den internationale arbejdsdeling, og den ytrer sig i Rusland efter reformen 1861, hvad vi senere skal vise i enkeltheder.

Den samfundsmæssige arbejdsdeling er således grundlaget for hele vareøkonomiens og kapitalismens udviklingsproces.

\*) MEW står her og i det følgende for Marx/Engels: Werke, Dietz-udgaven; Kapitalen står for den danske oversættelse, Rhodos-udgaven. – Red.

\*\*) De vesteuropæiske romantikeres og de russiske narodnikkers ensartede indstilling til problemet om den industrielle befolknings vækst har vi påpeget i artiklen: Til Karakteristik Af Den økonomiske Romantisme. Sismondi Og Vore Hjemlige Sismondister. (Se Samlede Værker, 5. udg. bd. 2. – Red.)

Derfor er det ganske naturligt, at vore narodnikiske teoretikere, som erklærer, at denne sidste proces er et resultat af kunstige foranstaltninger, et resultat af »afvigelse fra vejen« osv., osv., gerne vil udviske det faktum, at der foregår en samfundsmæssig arbejdsdeling i Rusland, eller svække betydningen af dette faktum. Hr. V. V. (12) »benægtede« i sin artikel Arbejdsdeling I Landbrug Og Industri I Rusland (Vestnik Jevropy 1884, nr. 7), »at den samfundsmæssige arbejdsdelings princip hersker i Rusland« (s. 347) og erklærede, at den samfundsmæssige arbejdsdeling hos os »ikke er vokset frem af folkelivets dyb, men forsøgt presset ind i det udefra« (s. 338). Hr. N.-on (13) udtalte sig i sine Otjerki /Skitser/ på følgende måde om forøgelsen af den mængde korn, der udbydes til salg: »Dette fænomen kunne betyde, at det producerede korn fordeles mere ligeligt ud over landet, at fiskeren ved Arkhangelsk nu spiser korn fra Samara, mens landmanden ved Samara laver sin middagsmad af fisk fra Arkhangelsk. *Men i virkeligheden foregår der ikke noget sådant*« (Skitser Af Vor Samfundøkonomi Efter Reformen, SPB, 1893, s. 37). Uden noget som helst materiale, i strid med velkendte data, dekretes her uden videre, at der ikke findes samfundsmæssig arbejdsdeling i Rusland! Den narodnikiske teori, at kapitalismen i Rusland er »kunstig«, kunne heller ikke opstilles på anden måde end ved at benægte selve grundlaget for al vareproduktion – den samfundsmæssige arbejdsdeling, eller erklære den for »kunstig«.

## II. Industribefolkningens vækst på landbrugsbefolkningens bekostning

I den epoke, der går forud for vareøkonomien, er den forarbejdende industri forbundet med den udvindende, og i spidsen for denne sidste står landbruget. Udviklingen af vareøkonomien fremtræder derfor sådan, at den ene industrigren efter den anden skilles ud fra landbruget. Befolkningen i et land med svagt udviklet (eller slet ikke udviklet) vareøkonomi fremtræder næsten udelukkende som landbrugsbefolkning. Dette må imidlertid ikke forstås sådan, at befolkningen kun beskæftiger sig med landbrug – det betyder kun, at den med landbrug beskæftigede befolkning selv forarbejder landbrugsprodukter, og at udveksling og arbejdsdeling næsten ikke forekommer. Udviklingen af vareøkonomien betyder følgende *eo ipso* /i sig selv/, at en større og større del af befolkningen skilles ud fra landbruget, dvs. at industribefolknin-



gen vokser på bekostning af landbrugsbefolkningen. »*Det ligger i den kapitalistiske produktionsmådes natur, at den til stadighed formindsker den agerdyrkende befolkning i forhold til den ikke-agerdyrkende, fordi den konstante kapitalens vækst i forhold til den variable inden for industrien (i snævrere forstand) er forbundet med den variable kapitalens absolutte vækst, men dog relative aftagen, mens der inden for landbruget sker en absolut formindskelse af den variable kapital, som kræves til udnyttelse af et bestemt jordstykke; den kan således kun vokse, for så vidt der opdyrkes ny jord, hvad der imidlertid igen forudsætter en endnu større vækst i den ikke-agerdyrkende befolkning*«. (Das Kapital, III, 2, 177 / MEW bd. 25, s. 650, Kapitalen 3, bog 3, s. 828–829/.) Man kan altså ikke forestille sig kapitalismen uden forøgelse af handels- og industribefolkningen på landbrugsbefolkningens bekostning, og enhver ved, at dette fænomen på den tydeligst tænkelige måde åbenbarer sig i alle kapitalistiske lande. Det er næppe nødvendigt at påvise, at denne omstændighed er af uhyre betydning for problemet om det indre marked, idet den hænger uløseligt sammen med evolutionen i industrien og i landbruget. Dannelsen af industricentre, forøgelsen af deres antal og deres tiltrækning af befolkningen kan ikke undgå at øve den dybeste indflydelse på hele landsbyens /landbrugets/ struktur, den kan ikke undgå at fremkalde vækst af det vareproducerende og kapitalistiske landbrug. Så meget mere betegnende er det, at repræsentanterne for den narodnikiske økonomi helt ignorerer denne lov både i deres rent teoretiske betragtninger og i deres betragtninger vedrørende kapitalismen i Rusland (de særlige træk, der er ved denne lovs ytringsformer i Rusland, vil vi gå nærmere ind på senere, i kapitel VIII). I hr. V. V.s og hr. N.-ons teorier om det indre marked for kapitalismen har de udeladt en ren bagatel: befolkningens afvandring fra landbruget til industrien og dette faktums indflydelse på landbruget\*).

\*) Feks. skelner I. A. Stebut i sin bog *Principperne For Agerdyrkning mellem tre driftssystemer i landbruget* ud fra det vigtigste markedsprodukt. Der er tre afgørende driftssystemer: 1) agerbrug (kornavl, med hr. A. Skvortsovs udtryk), 2) husdyrbrug (det vigtigste markedsprodukt – produkterne fra husdyrbruget) og 3) fabriksdrift (teknisk landbrug, med hr. A. Skvortsovs udtryk), hvor det vigtigste markedsprodukt er landbrugsprodukter, der underkastes en teknisk forarbejdning. Se A. Skvortsov, *Damp-transportens Indflydelse I Landbruget*, Warszawa, 1890, s. 68 f.

### III. Forarmelsen af småproducenterne

Hidtil har vi beskæftiget os med den simple vareproduktion. Nu vil vi gå over til den kapitalistiske produktion, dvs. vi forudsætter, at vi i stedet for simple vareproducenter har at gøre med på den ene side besidderen af produktionsmidler, på den anden med lønarbejderen, sælgeren af arbejdskraft. Småproducentens forvandling til lønarbejder forudsætter, at han har mistet produktionsmidlerne – jord, arbejdsredskaber, værksted osv. – dvs. hans »forarmelse«, hans »ruining«. Der fremkommer det synspunkt, at denne forarmelse »formindsker befolkningens købekraft«, »formindsker det indre marked« for kapitalismen (hr. N.-on, anførte sted s. 185. Også s. 203, 275, 287, 339-340 o.a. Det samme synspunkt hos hr. V.V. i de fleste af hans værker). Vi vil ikke her gå ind på talmaterialet om forløbet af denne proces i Rusland – i de følgende kapitler vil vi udførligt behandle dette materiale. I dette øjeblik stilles problemet rent teoretisk, dvs. om vareproduktionen generelt under dens forvandling til kapitalistisk produktion. De anførte forfattere stiller også dette problem teoretisk, dvs. de slutter af det ene faktum, at småproducenter ruineres, at det indre marked formindskes. Dette synspunkt er helt fejlagtigt, og dets sejlivethed i vor økonomiske litteratur kan kun forklares med narodnismens romantiske fordomme (se den artikel, der anføres i fodnoten). Man glemmer, at når en del småproducenter »frigøres« fra produktionsmidlerne, forudsætter det, at disse overgår til andre, at de forvandles til kapital. Det forudsætter følgelig, at de produkter, der tidligere gik til producentens eget forbrug, af de nye besiddere af disse produktionsmidler fremstilles som varer, dvs. at de udvider det indre marked; det forudsætter, at disse nye besiddere ved at udvide deres produktion optræder på markedet som efterspørgere af nye redskaber, råmaterialer, transportmidler o.a., og også efterspørger forbrugsmidler (disse nye besidderes forøgede rigdom forudsætter naturligvis også, at deres forbrug vokser). Man glemmer, at for markedet er det aldeles ikke producentens levestandard, der er vigtig, derimod om han har pengemidler; en lavere levestandard hos den patriarkalske bonde, som tidligere levede hovedsagelig af naturaløkonomi, er fuldt ud forenelig med, at han får flere penge i hænde, for jo mere en sådan bonde forarmes, des mere er han nødt til at ty til salg af sin arbejdskraft, des større bliver den del af hans (ganske vist knappere) subsistensmidler, som han skal skaffe sig på markedet. »Med den frigjorte

del af landbefolkningen bliver også dens tidligere subsistensmidler gjort fri. De forvandler sig nu til den variable kapitalstofferige element« (den variable kapital er den, der gives ud til køb af arbejdskraft) (Das Kapital, I, 776 /MEW bd. 23, s. 773, Kapitalen 1. bog 4, s. 1039/). »Ekspropriation og fordrivelse af en del af landbefolkningen frigør tillige med arbejderne ikke blot deres livsfornødenheder og arbejdsmateriale til den industrielle kapital brug, det *skaber også det indre marked*«. (Samme sted, 778 /MEW, bd. 23, s. 775, Kapitalen 1, bog 4, s. 1041/.) Fra et abstrakt teoretisk synspunkt betyder ruiningen af småproducenterne i et samfund, hvor vareøkonomi og kapitalisme er i udvikling, altså netop det modsatte af, hvad hr. V.V. og hr. N.-on gerne vil udlede deraf, den betyder dannelse og ikke indskrænkning af det indre marked. Når den samme hr. N.-on, som a priori /på forhånd/ erklærer, at ruiningen af de russiske småproducenter betyder indskrænkning af det indre marked, alligevel citerer de lige anførte udtalelser af Marx (Otjerki, s. 71 og 114), så beviser det kun denne forfatters mærkværdige evne til at slå sig selv for munden med citater fra Kapitalen.

#### IV. Den narodnikiske teori om umuligheden af at realisere merværdien

Det næste problem i det indre markedes teori består i følgende. Værdien af produktet i den kapitalistiske produktion deler sig som bekendt i følgende tre dele: 1) den første del erstatter den konstante kapital, dvs. den værdi, som også forud eksisterede i form af råmateriale og hjælpestoffer, maskiner og produktionsredskaber osv., og som blot reproduceres i en vis del af det færdige produkt, 2) den anden del erstatter den variable kapital, dvs. dækker arbejderens underhold, og endelig 3) udgør den tredje del merværdien, som tilhører kapitalisten. Det antages almindeligvis (vi redegør for dette problem i hr. V.V.s og hr. N.-ons ånd), at det ikke volder vanskelighed at realisere de første to dele (dvs. at finde et tilsvarende ækvivalent, at afsætte dem på markedet), idet den første del går til produktion, mens den anden går til arbejderklassens forbrug. Men hvordan realiseres den tredje del – merværdien? Den kan jo ikke helt og holdent forbruges af kapitalisterne! Og vore økonomer kommer til den slutning, at »udvejen af vanskeligheden« ved at realisere merværdien er »erhvervelse af et ydre marked« (N.-on, Otjerki, afd. II, pgf.

XV i almindelighed og s. 205 i særdeleshed; V.V., Overforsyning Af Markedet Med Varer, i Otetjestvennyje Sapiski 1883, og Rids Af Den Teoretiske Økonomi, SPB 1895, s. 179 f.). Nødvendigheden af et ydre marked for en kapitalistisk nation forklares af de nævnte forfattere med, at kapitalisterne ikke kan realisere produkterne på anden måde. Det indre marked i Rusland indskrænkes som følge af ruiningen af bønderne og som følge af umuligheden af at realisere merværdien uden et ydre marked, og det ydre marked kan et ungt land ikke komme ind på, da det for sent er slået ind på den kapitalistiske udviklings vej – og dermed påstås det bevist, at den russiske kapitalisme er dødfødt og uden grobund, alene ud fra aprioriske (og tilmed teoretisk urigtige) betragtninger!

Da hr. N.-on anstillede sine betragtninger om realisation, havde han åbenbart Marx' lære om dette emne for øje (skønt han ikke med et ord henviste til Marx på dette sted i sine Otjerki), men han forstod ham absolut ikke og forvanskede ham til ukendelighed, hvad vi nu skal se. Derfor indtraf den pudsige ting, at hans anskuelser i alt væsentligt faldt sammen med hr. V.V.s anskuelser, og V.V. kan man på ingen måde beskyldes for »mangel på forståelse« af teorien, da det ville være den største uretfærdighed at mistænke ham for blot det ringeste kendskab til den. Begge forfattere forelægger deres lære, som om de var de første, der talte om dette emne og »på egen hånd« havde nået visse løsninger; de ignorerer på den mest majestætiske måde gamle økonomers betragtninger om dette spørgsmål, og de gentager gamle fejltagelser, som på den grundigste måde er tilbagevist i Kapitalen's 2. bind\*). Begge forfattere reducerer hele problemet om produktets realisation til merværdiens realisation, åbenbart i den tro, at den konstante kapital realisation ikke volder vanskelighed. Dette naive synspunkt rummer en meget alvorlig fejltagelse, af hvilken alle øvrige fejltagelser i den narodnikiske realisationslære udspringer. For vanskeligheden ved klarlæggelsen af realisationsproblemet består netop i at opklare realisationen af den konstante kapital. For at være

\*) På dette punkt er hr. V. V.s dristighed særlig forbløffende, han overskrider alle grænser for det litterært tilladelige. Efter at hr. V. V. har fremsat sin teori og afsløret komplet ukendskab til Kapitalen's 2. bind, erklærer han ugenert, at han »til sine her fremstillede opfattelser netop har benyttet Marx' teori! (Rids Af Den Teoretiske Økonomi, Rids III, Den kapitalistiske lov (!?! for Produktion, Fordeling og Forbrug, s. 162).

realiseret skal den konstante kapital på ny sættes ind i produktionen, og dette er umiddelbart kun gørligt for den kapital, hvis produkt består af produktionsmidler. Hvis derimod det produkt, som erstatter den konstante del af kapitalen, består af forbrug, så er en umiddelbar anvendelse af det i produktionen ikke mulig, så er *udveksling* nødvendig mellem den afdeling af samfundsproduktionen, som fremstiller produktionsmidler, og den, som fremstiller forbrugsmidler. Det er netop på dette punkt, at hele problemets vanskelighed ligger, og den vanskelighed *bemærker vore økonomer ikke*. Hr. V.V. fremstiller overhovedet sagen, som om formålet med den kapitalistiske produktion ikke er akkumulation, men forbrug, han anstiller dybsindige betragtninger over, at »et mindretal modtager en mængde materielle genstande, som overstiger organismens« (!) »forbrugsevner på deres øjeblikkelige udviklingstrin« (anførte sted s. 149), at det »ikke er beskedenhed eller afholdenhed hos fabrikanterne, der bevirker overskud af produkter, men den menneskelige organismes (!) begrænsning eller utilstrækkelige elasticitet, idet den ikke når at udvide sine forbrugsevner så hurtigt som merværdien vokser« (samme sted, s. 161). Hr. N.-on vil gerne give det udseende af, at han ikke anser forbruget for formålet med den kapitalistiske produktion, at han tager produktionsmidlernes rolle og betydning i betragtning, når det drejer sig om realisation, men faktisk har han på ingen måde skaffet sig klarhed over hele samfundskapitalens cirkulations- og reproduktionsproces, idet han har indviklet sig i en hel række modsigelser. Vi vil ikke i detaljer gå ind i en analyse af alle disse modsigelser (s. 203–205 i hr. N.-ons Otjerki) – det er en alt for utaknemmelig opgave (som til dels allerede er løst af hr. Bulgakov\*) i hans bog: *Om Markeder Under Kapitalistisk Produktion*. Moskva 1897, s. 237–245), og ydermere er det til bevis for den her anførte bedømmelse af hr. N.-ons betragtninger tilstrækkeligt at undersøge hans afsluttende konklusion, nemlig den, at et ydre marked er udvejen af vanskelighed ved at realisere merværdien. Denne konklusion, draget af hr. N.-on (i grunden en simpel gentagelse af hr. V.V.s konklusion), viser med al mulig tydelighed, at han

\*) Det er ikke overflødigt at minde en nutidig læser om, at hr. Bulgakov og også de nedenfor ret ofte citerede herrer Struve og Tugan-Baranovskij i 1899 bestræbte sig for at være marxister. Nu har de lykkeligt og vel forvandlet sig fra »kritikere af Marx« til ordinære borgerlige økonomer. (*Anmærkning til 2. udgave/1908*).

slet ikke har forstået hverken realisationen af produktet i det kapitalistiske samfund (dvs. det indre markedes teori) eller det ydre markedes rolle. For er der blot et gran af sund fornuft i således at blande det ydre marked ind i problemet om »realisationen«? Problemet om realisationen består i, hvordan man til hver del af det kapitalistiske produkt, dels efter værdi (konstant kapital, variabel kapital og merværdi), dels efter dets materielle form (produktionsmidler, forbrugsmidler, i særdeleshed nødvendighedsartikler og luksusgenstande) på markedet kan finde en anden del af produktet, som erstatter den. Det er klart, at der her skal abstraheres fra udenrigshandelen; at blande den ind i sagen bringer ikke problemets løsning en hårsbred nærmere, men forskyder den blot, idet problemet flyttes fra ét land til flere lande. Den samme hr. N.-on, som i udenrigshandelen fandt »udvejen af vanskeligheden« med hensyn til realisation af merværdien, ræsonnerer f.eks. således om arbejdslønnen: med den del af årsproduktet, som de umiddelbare producenter, arbejderne, modtager i form af arbejds løn, »kan man kun trække en sådan del af substistensmidlerne ud af omsætningen, som i værdi er lig med arbejds lønnens totalsum« (s. 203). Hvorfra ved vor økonom mon, at kapitalisterne i det givne land vil fremstille netop et sådant kvantum og netop en sådan kvalitet af substistensmidler, at de kan realiseres med arbejds lønnen? Hvorfra ved han, at man her kan klare sig uden et ydre marked? Det er indlysende, at vide dette kan han ikke, at han blot har udeladt problemet om det ydre marked, for i behandlingen af realisationen af den variable kapital er det vigtigt, at en del af produktet erstattes med en anden del, og absolut ikke vigtigt, om denne erstatning foregår inden for et enkelt land eller inden for to lande. Med hensyn til merværdien opgiver han imidlertid denne nødvendige præmis og i stedet for at løse problemet omgår han det ved at tale om et ydre marked. Afsætning af produktet på et ydre marked kræver selv en forklaring, dvs. der skal findes et ækvivalent for den del af produktionen, der skal afsættes, en anden del af den kapitalistiske produktion, som kan erstatte den første. Det er derfor, Marx siger, at et ydre marked og udenrigshandel »ser vi helt bort fra« ved analysen af realisationsproblemet, for »hvis vi drager udenrigshandelen ind i analysen af den årligt reproducerede merværdi, kan det kun skabe forvirring uden at tilføje noget nyt moment, hverken til problemet eller til dets løsning« (Das Kapital, II, 469 /MEW bd. 24, s. 466; Ka-

pitalen 2. bog 2, s. 599/). De herrer V.V. og N.-on bildte sig ind, at de gik i dybden med kapitalismens modsigelser, når de pegede på vanskelighederne ved realisationen af merværdien. Faktisk tog de meget overfladisk på kapitalismens modsigelser, for hvad angår »vanskelighederne« ved realisationen, de heraf opstående kriser osv., så må det erkendes, at disse »vanskeligheder« ikke blot er mulige, men også uomgængelige med hensyn til alle dele af det kapitalistiske produkt, ingenlunde kun med hensyn til merværdien. Vanskeligheder af denne art, som hænger sammen med mangelen på proportionalitet i fordelingen af de forskellige produktionsgrene, opstår til stadighed, ikke blot ved realisationen af merværdien, men også ved realisationen af den variable og den konstante kapital; ikke blot ved realisationen af det produkt, der består af forbrugsmidler, men også ved realisationen af det produkt, der består af produktionsmidler. Uden denne slags »vanskeligheder« og kriser kan der overhovedet ikke findes kapitalistisk produktion, produktion, som opsplittede producenter foretager for et verdensmarked, de ikke kender.

*V. Adam Smiths anskuelser om hele samfundsproduktets produktion og cirkulation i det kapitalistiske samfund og Marx' kritik af disse anskuelser*

For at få rede på læren om realisationen må vi begynde med Adam Smith, som lagde grunden til den fejlagtige teori om dette problem, som helt beherskede den politiske økonomi indtil Marx. Adam Smith delte vareprisen i kun to dele: variabel kapital (arbejds løn i hans terminologi) og merværdi (»profit« og »jordrente« lægges ikke sammen hos ham, således at han i grunden regnede med i alt tre dele\*). På akkurat samme måde opdelte han hele varemængden, hele det årlige samfundsprodukt i de samme dele og regnede dem direkte for »indkomst« for samfundets to klasser: arbejderne og kapitalisterne (driftsherrerne og jordejerne hos Smith)\*\*).

\*) Adam Smith, *An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, 4. udg. 1801, bd. I, s. 75. Bog I: Om årsagerne til forøgelse af arbejdets produktivkraft og om den naturlige orden i fordelingen af arbejdets produkt mellem de forskellige lag af folket, kap. 6: Om vareprisernes bestanddele. Russ. overs. af Bibikov (SPB. 1866), bd. I, s. 171.

\*\*\*) Samme sted, bd. I, s. 78. Russ. overs. I, s. 174.

Hvad er grunden til, at han udelader den tredje bestanddel af værdien – den konstante kapital? Adam Smith kunne ikke lukke øjnene for denne del, men han troede, at også den kunne reduceres til arbejds løn og merværdi. Han anlagde følgende betragtning på dette emne: »Af kornprisen f.eks. betaler en del jordejerens jordrente, en anden del løn og underhold til den arbejder og de arbejdsdyr, som var beskæftiget i produktionen, og en tredje del betaler forpagterens profit. Disse tre dele synes enten umiddelbart eller i sidste instans at udgøre hele prisen for kornet. En fjerde del kan synes af være nødvendig for at erstatte ham hans kapital og hans opslidte arbejdsdyr og sliddet på hans øvrige landbrugsredskaber. Men man må tage i betragtning, at prisen for enhver slags landbrugsinventar, f.eks. en arbejdshest, selv igen er sammensat af de førnævnte tre dele« (nemlig jordrente, profit og arbejds løn). »Skønt kornets pris erstatter såvel prisen for hesten som hestens underhold, så opløser hele prisen sig dog stadig væk, umiddelbart eller i sidste instans, i de samme tre dele: jordrente, arbejds løn og profit«.\*) Marx kalder denne teori »forunderlig«. »Hans bevis består simpelt hen i, at han gentager den samme påstand« (II, s. 366 /MEW bd. 24, s. 373, Kapitalen 2. bog 2, s. 481–482/). Smith »lader os rende fra Pontius til Pilatus« (I.B., 2. Aufl., s. 612 /MEW bd. 23, s. 616, Kapitalen 1. bog 4, s. 834/). Når Smith siger, at prisen for landbrugsredskaberne selv opløser sig i de samme tre dele, glemmer han at tilføje: og i prisen på de produktionsmidler, der blev anvendt til fremstilling af disse redskaber. Den fejlagtige udeladelse af kapitalens konstante del af produktets pris hænger hos Adam Smith (og ligeledes hos økonomer efter ham) sammen med en fejlagtig opfattelse af akkumulationen i den kapitalistiske økonomi, dvs. udvidelsen af produktionen, forvandlingen af merværdien til kapital. Adam Smith udelod også her den konstante kapital, i den tro, at den del af merværdien, der kan akkumuleres og forvandles til kapital, helt og holdent forbruges af de produktive arbejdere, dvs. helt og holdent går til arbejds løn, mens den akkumulede del af merværdien faktisk gives ud til konstant kapital (produktionsredskaber, råstoffer og hjælpestoffer) plus arbejds løn. Da Marx kritiserede denne anskuelse hos Smith (og også hos Ricardo, Mill og andre) i Kapitalens bd. 1 (7. afsnit, »Kapitalens akkumulationsproces«, 22. kap.: »Forvandling af mer-

\*) Samme sted, bd. I, s. 75-76. Russ. overs. I, s. 171.

værdi til kapital«, 2. »Fejlagtige opfattelser hos den politiske økonomi af reproduktion i udvidet målestok«, bemærkede han der: i bd. 2 »vil det vise sig, at Adam Smiths dogme, som alle hans efterfølgere arvede, hindrede den politiske økonomi i at begribe blot så meget som den elementære mekanisme i den samfundsmæssige reproduktionsproces« (14) (I, 612). Adam Smith begik denne fejl, fordi han forvekslede produktets værdi med den nyskabte værdi: den sidste opløser sig virkelig i variabel kapital og merværdi, mens den første desuden rummer den konstante kapital. Afsløringen af denne fejl blev allerede givet i analysen af værdien hos Marx, som fastslog forskellen mellem abstrakt arbejde, der skaber ny værdi, og konkret arbejde, nyttigt arbejde, der reproducerer den tidligere eksisterende værdi i den nye form af et nyttigt produkt /MEW bd. 23, s. 214–216, Kapitalen 1. bog 2, s. 329–331/.

Klarlæggelsen af reproduktions- og cirkulationsprocessen for hele samfundskapitalen er særlig nødvendig for løsningen af problemet om nationalindkomsten i det kapitalistiske samfund. Det er overordentlig interessant, at Adam Smith i sin behandling af dette sidste problem ikke længere kunne fastholde sin fejlagtige teori, som udelader den konstante kapital af landets samlede produkt. »Bruttoindkomsten (gross revenue) for alle indvånere i et stort land indbefatter det totale årsprodukt af deres jord og deres arbejde; nettoindkomsten (net revenue) er den del, der bliver til rådighed efter fradrag af omkostningerne til bevarelse for det første af deres faste og for det andet af deres flydende kapital, dvs. den del, som de, uden at angribe kapitalen, kan anvende til forråd (stock), beregnet til umiddelbart forbrug, eller give ud til deres underhold, behag og fornøjelse«. (A. Smith, Bog II, Kapital, dens væsen, dens akkumulation og anvendelse, kap. II, bd. II, s. 18. Russisk overs. II, s. 21.) Altså af landets samlede produkt udelod Adam Smith kapitalen, idet han påstod, at den opløser sig i arbejds løn, profit og jordrente, dvs. i (netto)indkomster; i samfundets bruttoindkomst derimod medtager han kapitalen, idet han adskiller den fra forbrugsmidler (= nettoindkomst). På denne modsigelse fanger Marx da også Adam Smith: hvordan kan der være *kapital i indkomsten*, hvis der ikke var *kapital i produktet*? (Se Das Kapital, II, s. 355 /MEW bd. 24, s. 363–364, Kapitalen 2. bog 2, s. 469–470/). Uden selv at bemærke det anerkender Adam Smith her tre bestanddele af hele produktets værdi: ikke blot den variable

kapital og merværdien, men også den konstante kapital. I den videre undersøgelse støder Adam Smith også på en anden yderst vigtig forskel, som har enorm betydning for realisationsteorien. Han siger: »Hele udlægget til opretholdelse af den faste kapital skal åbenbart udelades af samfundets nettoindkomst. Hverken de råstoffer, hvormed de nyttige maskiner og industriværktøjer, de nyttige bygninger osv. skal vedligeholdes, eller produktet af det arbejde, som er nødvendigt til forvandling af disse råstoffer til den påkrævede form, kan nogen sinde udgøre en del af denne indkomst. Ganske vist kan dette arbejdes pris udgøre en del af nettoindkomsten, eftersom de således beskæftigede arbejdere kan omsætte hele værdien af deres arbejds løn i deres umiddelbare konsumtionsforråd.« Men for andre slags arbejde indgår både (arbejdets) »pris« »og« (arbejdets) »produkt« »i dette umiddelbare konsumtionsforråd: arbejdets pris indgår nemlig i arbejdernes forråd, mens produktet indgår i andre personers forråd« (Adam Smith, samme sted). Her skinner den erkendelse igennem, at man må skelne mellem to slags arbejde: den ene slags giver forbrugsmidler, som kan indgå i »nettoindkomst«, den anden slags giver »nyttige maskiner, industriværktøjer, bygninger osv.«, dvs. genstande, som aldrig kan indgå i et personligt forbrug. Derfra er der nu kun et skridt til anerkendelsen af, at man til forklaring af realisationen ubetinget må skelne mellem to slags forbrug: det individuelle og det produktive (= anvendelse til produktion). Korrektionen af de to nævnte fejl hos Smith (udeladelsen af den konstante kapital af produktets værdi og sammenblandingen af individuelt og produktivt forbrug) gav så Marx mulighed for at opbygge sin storartede teori for realisationen af samfundsproduktet i det kapitalistiske samfund.

Hvad andre økonomer mellem Adam Smith og Marx angår, så gentog de alle sammen Adam Smiths\*) fejltagelse og kom derfor ikke et skridt frem. Hvilken forvirring der derfor hersker i teorierne om indkomst, det skal vi komme ind på længere henne. I den diskussion, som Ricardo, Say, Mill o.a. på den ene side og Malthus, Sismondi, Chalmers, Kirchmann o.a. på den anden førte, gik begge parter ud fra Smiths fejlagtige teori, og derfor kunne, som hr. S. Bulgakov med rette

\*) F.eks. hævdede Ricardo: Hele produktet af jorden og arbejdet i hvert land deler sig i tre dele: en af dem går til arbejds løn, en anden til profit, en tredje til jordrente. (Værker, Siebers oversættelse, SPB, 1852, s. 221).

har bemærket, »disse diskussioner, eftersom udgangspunkterne var urigtige og hele problemet urigtigt formuleret, kun føre til tomme og skolastiske kævlerier« (anf. sted, s. 21. Se redegørelsen for disse kævlerier hos Tugan-Baranovskij: Industrikriserne osv., St. Petersborg 1894, s. 377–404).

## VI. Marx' realisationsteori

Af den forudgående redegørelse følger af sig selv, at de grundlæggende præmisser, på hvilke Marx' teori er bygget, består af følgende to teser. Den første siger, at et kapitalistisk lands samlede produkt, ligesom det enkelte produkt, består af følgende tre dele: 1) konstant kapital, 2) variabel kapital, 3) merværdi. For den, der kender analysen af kapitalens produktionsproces i 1. bind af Marx' Kapitalen, giver denne tese sig selv. Den anden tese siger, at man må skelne mellem to store afdelinger i den kapitalistiske produktion, nemlig (afdeling I) produktionen af produktionsmidler, af genstande, der tjener til produktivt forbrug, dvs. til anvendelse i produktionen, genstande, som ikke forbruges af mennesker, men af kapitalen, og (afdeling II) produktionen af forbrugsgenstande, dvs. genstande, som går til individuelt forbrug. »Alene i denne deling er der mere teoretisk indhold end i alle forudgående kævlerier om teorien for markederne« (Bulgakov, anf. sted, s. 27). Det spørgsmål melder sig, hvorfor en sådan deling af produkterne efter deres naturalform er nødvendig netop nu, under analysen af reproduktionen af samfundskapitalen, mens analysen af reproduktionen af produktionen og reproduktionen af individuel kapital klarede sig uden en sådan deling og helt så bort fra spørgsmålet om produktets naturalform. Med hvilken ret kan vi indføre problemet om produktets naturalform i den teoretiske undersøgelse af den kapitalistiske økonomi, som helt og holdent er bygget på produktets bytteværdi? Sagen er, at når vi analyserer produktionen af individuel kapital, skyder vi det spørgsmål til side, hvor og hvordan produktet bliver solgt, hvor og hvordan arbejderne køber forbrugsmidler og kapitalisterne produktionsmidler, fordi det ikke bidrager noget til denne analyse og ikke har noget at gøre med den. Der skulle kun spørgsmålet om værdien af produktionens enkelte elementer og om produktionens resultat behandles. Nu derimod er det netop spørgsmålet, hvorfra arbejderne og kapitalisterne vil få deres forbrugsmidler, hvorfra de sidstnævnte vil få produktions-

midlerne, på hvilken måde det fremstillede produkt vil dække alle disse behov og give mulighed for at udvide produktionen? Her har vi følgelig »erstatning ikke blot af værdien, men også af stoffet« (Stoffersatz. – Das Kapital, II, s. 389 /MEW, bd. 24, s. 393, Kapitalen 2. bog 2, s. 508/), og derfor er det ubetinget nødvendigt at skelne mellem produkter, der spiller helt uensartede roller i den samfundsøkonomiske proces.

Når man tager disse grundlæggende teser i betragtning, så frembyder problemet om realisationen af samfundsproduktet i det kapitalistiske samfund ikke længere vanskeligheder. Lad os først gå ud fra den simple reproduktion, dvs. gentagelsen af produktionsprocessen i den hidtidige målestok, uden akkumulation. Det er indlysende, at den variable kapital og merværdien i afdeling II (som findes i form af forbrugsmidler) realiseres gennem arbejderne og kapitalisternes individuelle forbrug i denne afdeling (idet simpel reproduktion forudsætter, at hele merværdien forbruges og ingen del af den forvandles til kapital). Endvidere må den variable kapital og merværdi, som findes i form af produktionsmidler (afdeling I), for at blive realiseret udveksles med forbrugsmidler til de kapitalister og arbejdere, som er beskæftiget med fremstilling af produktionsmidler. På den anden side kan heller ikke den konstante kapital, der findes i form af forbrugsmidler (afdeling II) realiseres på anden måde end gennem udveksling med produktionsmidler, for atter at blive anvendt til produktion næste år. Vi får således en udveksling af variabel kapital og merværdi i produktionsmidler med konstant kapital i forbrugsmidler: arbejderne og kapitalisterne (i produktionsmidlodelafdelingen) får derved subsistensmidler, og kapitalisterne (i forbrugsmidlodelafdelingen) afsætter deres produkt og får konstant kapital til ny produktion. Under simpel reproduktion må disse udvekslelige dele være lige store: summen af variabel kapital og merværdi i produktionsmidler må være lig den konstante kapital i forbrugsmidler. Omvendt, hvis man forudsætter reproduktion i udvidet målestok, dvs. akkumulation, så skal den første størrelse være større end den anden, fordi der skal være et overskud af produktionsmidler for at begynde ny produktion. Vi vender imidlertid tilbage til den simple reproduktion. Vi har stadig en urealiseret del af samfundsproduktet, nemlig den konstante kapital i produktionsmidler. Den realiseres til dels ved udveksling mellem kapitalisterne i samme afdeling (f.eks. udveksles stenkul

med jern, for hvert af disse produkter udgør et nødvendigt materiale eller værktøj i den andens produktion) til dels også gennem umiddelbar anvendelse til produktion, f.eks. stenkul som uvindes for atter at blive anvendt i samme virksomhed til udvinding af kul; korn i landbruget osv.). Hvad angår akkumulation, så er udgangspunktet for den, som vi så, overskud af produktionsmidler (som tages ud af kapitalisternes merværdi i denne afdeling), hvad der også kræver, at en del af merværdien i forbrugsmidler forvandles til kapital. I detaljer at behandle det problem, hvordan denne yderligere produktion forenes med den simple reproduktion, anser vi for overflødig. En speciel behandling af realisationsteorien indgår ikke i vor opgave. For at klarlægge de narodnikiske økonomers fejl og kunne drage bestemte teoretiske konklusioner vedrørende det indre marked er det ovenfor sagte tilstrækkeligt.\*)

Hvad angår problemet indre marked, som interesserer os, er hovedkonklusionen af Marx' realisationsteori følgende: væksten af den kapitalistiske produktion og følgelig også af det indre marked foregår ikke så meget på forbrugsmiddelområdet som på produktionsmiddelområdet. Sagt på anden måde: væksten af produktionsmidlerne overhaler væksten af forbrugsmidlerne. Vi så jo, at den konstante kapital i forbrugsmidler (afdeling II) udveksles med variabel kapital + merværdi i produktionsmidler (afdeling I). Men det er en generel lov for den kapitalistiske produktion, at den konstante kapital vokser hurtigere end den variable. Følgelig skal den konstante kapital i forbrugsmidler vokse hurtigere end den variable kapital og merværdien i forbrugsmidler, mens den konstante kapital i produktionsmidler skal vokse hurtigst og overhale både væksten af den variable kapital (+ mervær-

\*) Se Das Kapital, II. bind, III. afsnit /Kapitalen, 2. bog 3, s. 453 ff./, som indeholder en udførlig undersøgelse både af akkumulationen, af delingen af forbrugsmidlerne i nødvendighedsartikler og luksusgenstande, af penge-cirkulationen, af sliddet på den faste kapital osv. Den læser, der ikke har mulighed for at læse 2. bind af Kapitalen, kan man anbefale fremstillingen af Marx' realisationsteori i det tidligere citerede værk af hr. S. Bulgakov. Fremstillingen hos hr. Bulgakov er mere tilfredsstillende end den hos hr. M. Tugan-Baranovskij (Industrielle Kriser s. 407-438), som har foretaget meget uheldige afvigelser fra Marx i opbygningen af sine skemaer og ikke tilstrækkeligt har redegjort for Marx' teori – den er også mere tilfredsstillende end fremstillingen hos hr. A. Skvortsov (Principperne For Den Politiske økonomi, SPB., 1898, s. 281–295), som nærer urigtige anskuelser om meget vigtige problemer vedrørende profit og rente.

dien) i produktionsmidler og væksten af den konstante kapital i forbrugsmidler. Den afdeling af samfundsproduktionen, som fremstiller produktionsmidler, må følgelig vokse hurtigere end den, der fremstiller forbrugsmidler. Altså er væksten af det indre marked for kapitalismen til en vis grad »uafhængig« af væksten af det individuelle forbrug og foregår navnlig ved hjælp af det produktive forbrug. Men det ville være en fejl at opfatte denne »uafhængighed« som en fuldstændig adskillelse af det produktive forbrug fra det individuelle: det første kan og skal vokse hurtigere end det andet (dertil indskrænker vækstens »uafhængighed« sig), men det siger sig selv, at i sidste instans vil det produktive forbrug altid være forbundet med det individuelle forbrug. Marx siger herom: »Desuden foregår der, som vi så (i bog 2, afsnit 3) en bestandig cirkulation mellem konstant kapital og konstant kapital...« (Marx sigter til den konstante kapital i produktionsmidler, som realiseres ved udveksling mellem kapitalister i samme afdeling) »...der for så vidt i begyndelsen er uafhængig af den individuelle konsumtion, som den ikke på noget tidspunkt indgår i denne, men som dog i sidste instans er begrænset af denne, idet produktion af konstant kapital aldrig finder sted for sin egen skyld, men kun fordi der behøves mere af den i de produktionsfærer, hvis produkter indgår i den individuelle konsumtion«. (Das Kapital, III, 1, s. 289. Russ. overs. s. 242 /MEW bd. 25, s. 316 f., Kapitalen 3. bog 2 s. 399/.)

Dette større forbrug af konstant kapital er ikke andet end et bytteværdiudtryk for produktionskræfternes høje udviklingsniveau, idet hovedparten af de hurtigt udviklende »produktionsmidler« består af råstoffer, maskiner, værktøjer, bygninger og diverse andet tilbehør til storproduktionen, og specielt den maskinelle produktion. Det er derfor helt naturligt, at den kapitalistiske produktion, der udvikler samfundets produktivkræfter og skaber storproduktion og maskinel industri, udmærker sig ved en særlig udvidelse af den afdeling af samfundsformuen, der består af produktionsmidler... »Det som her« (nemlig med hensyn til fremstilling af produktionsmidler) »adskiller det kapitalistiske samfund fra den vilde er ikke, som Senior tror, at det er den vildes privilegium og særegenhed at yde sit arbejde i en vis tid, hvor det ikke skaffer ham revenu, dvs. frugter, der kan opløses (omsættes) i konsumtionsmidler, men forskellen består derimod i følgende:

a) Det kapitalistiske samfund anvender en større del af sit disponible årsarbejde til fremstilling af produktionsmidler (dvs. af konstant kapital), der hverken i form af arbejds løn eller af merværdi kan opløses i revenu, men kun kan fungere som kapital.

b) Når den vilde laver buer, pile, stenhamre, økser, kurve osv., så ved han nøjagtigt, at han ikke har brugt den således anvendte tid til fremstilling af konsumtionsmidler, at han altså har dækket sit behov for produktionsmidler og intet andet« (Das Kapital, II, s. 436. Russ. overs. s. 333 /MEW bd. 24, s. 436, Kapitalen 2. bog 2, s. 561/). Denne »nøjagtige viden« om sit forhold til produktionen har det kapitalistiske samfund mistet som følge af dets iboende fetichisme, der lader menneskenes sociale relationer fremtræde som relationer mellem produkter – som følge af ethvert produkts forvandling til en vare, der produceres for en ukendt forbruger og skal realiseres på et ukendt marked. Og eftersom det for den enkelte driftsherre er aldeles ligegyldigt, *hvilken slags* genstand han producerer – ethvert produkt giver »indtægt« – så var det netop dette overfladiske, individuelle synspunkt, der blev anlagt af de teoretiske økonomer over for hele samfundet, og som hindrede en forståelse af det totale samfundsprodukts reproduktionsproces i det kapitalistiske samfund.

At produktionen (og følgelig også det indre marked) fortrinsvis udvikles på produktionsmiddelområdet synes paradoksalt og udgør utvivlsomt en modsigelse. Det er en virkelig »produktion for produktionens skyld«, en udvidelse af produktionen uden tilsvarende udvidelse af forbruget. Men det er en modsigelse ikke i doktrinen, derimod i det virkelige liv; det er en modsigelse, som netop svarer til selve kapitalismens natur og til de øvrige modsigelser i dette samfundsøkonomiske system. Netop denne udvidelse af produktionen uden tilsvarende udvidelse af forbruget svarer til kapitalismens historiske mission og til dens specifikke sociale struktur: den første består i udviklingen af samfundets produktivkræfter, den anden udelukker, at befolkningens masse kan gøre sig disse tekniske landvindinger til gode. Mellem den ubegrænsede stræben efter udvidelse af produktionen, som er kapitalismen iboende, og folkemassernes begrænsede forbrug (begrænset som følge af deres proletariske tilværelse) er der en ubestridelig modsigelse. Netop denne modsigelse er det, Marx konstaterer i de teser, som narodnikkerne gerne citerer for at angiveligt underbygge deres opfattelser vedrørende

indskrænkning af det indre marked, kapitalismens ikke-progressive karakter osv. osv. Nogle af disse teser lyder: »Modsigelse i den kapitalistiske produktion: Arbejderne som købere af varerne er vigtige for markedet. Men som sælgere af deres vare – arbejdskraften – har det kapitalistiske samfund en tilbøjelighed til at begrænse deres priser til minimum«. (Das Kapital II, s. 303 /MEW, bd. 24, s. 318, Kapitalen, 2. bog 2, s. 411/.)

»...Betingelserne for realisationen... er begrænset af proportionaliteten mellem de forskellige produktionsgrene og af samfundets konsumtionskraft... Jo mere produktionskapaciteten udvikler sig, desto mere kommer den i konflikt med den snævre basis, på hvilken konsumtionsforholdene beror« (samme sted, III, 1, s. 225–226 /MEW bd. 25, s. 254–255, Kapitalen, 3. bog 2, s. 322–323/).

»De skranker, inden for hvilke kapitalværdiens opretholdelse og forøgelse alene kan bevæge sig, og som beror på ekspropriation og forarmelse af befolkningens store masse, disse skranker kommer derfor bestandig i strid med de produktionsmidler, som kapitalen må benytte til sit formål, og som tilstræber ubegrænset forøgelse af produktionen, produktion som mål i sig selv, ubetinget udvikling af arbejdets kollektivt udnyttede produktivkræfter... Hvis den kapitalistiske produktionsmåde altså er et historisk middel til at udvikle den materielle produktion og til at skabe et tilsvarende verdensmarked, er den tillige den stadige modsigelse mellem denne dens historiske opgave og dens egne tilsvarende sociale produktionsrelationer« (III, 1, s. 232. Russ. overs. s. 194 /MEW, bd. 25, s. 260, Kapitalen, 3. bog 2, s. 329–330/).

»Den sidste årsag til alle virkelige kriser er og bliver altid massernes armod og konsumtionsbegrænsning over for den kapitalistiske produktions drift mod at udvikle produktivkræfterne, som om kun samfundets absolutte konsumtions-evne satte grænserne for den«\*) (III, 2, s. 21. Russ. overs. s. 395 /MEW bd. 25. s. 501, Kapitalen 3. bog 3, s. 636–637/).

\*) Netop dette sted citeres af den berømte (herostratisk berømte) Ed. Bernstein i hans Socialismens Forudsætninger (Die Voraussetzungen etc., Stuttg. 1899, s. 67. Naturligvis havde vor opportunist, som svingede over fra marxismen til den gamle borgerlige økonomi, travlt med at erklære, at dette er en modsigelse i Marx' kriseteori, at Marx' anskuelse her »ikke adskiller sig synderligt fra Rodbertus' kriseteori«. Faktisk findes »modsigelsen« tværtimod kun mellem Bernsteins prætentive påstande på den ene side og hans forvirrede eklekticisme og modvilje mod at sætte sig ind i Marx' teori på den anden. Hvor lidt Bernstein har forstået af Marx' realisationsteori fremgår af



I alle disse teser konstateres den nævnte modsigelse mellem den ubegrænsede stræben efter at udvide produktionen og det begrænsede forbrug, og intet andet.\* Intet er mere meningsløst end at slutte af disse steder i Kapitalen, at Marx skulle afvise muligheden for at realisere merværdien i det kapitalistiske samfund, at han skulle forklare kriserne med et utilstrækkeligt forbrug osv. Analysen af realisationen hos Marx viste, at »i sidste instans er cirkulationen mellem konstant kapital og konstant kapital begrænset af den individuelle konsumtion« /MEW bd. 25, s. 316, Kapitalen 3. bog 2. s. 399/, men denne samme analyse viste den sande karakter af denne »begrænsethed«, den viste, at forbrugsmidlerne spiller en mindre rolle for dannelsen af det indre marked end produktionsmidlerne. Dernæst er der heller ikke noget mere tåbeligt end at slutte af kapitalismens modsigelser, at kapitalismen skulle være umulig, ikke progressiv osv. – det betyder at flygte fra den ubehagelige, men ubestridelige virkelighed og søge tilflugt i romantiske drømmeriers himmelske højder. Modsigelsen mellem stræben efter ubegrænset udvidelse af produktionen og begrænset forbrug er ikke den eneste modsigelse i kapitalismen, som overhovedet ikke kan eksistere og udvikle sig uden modsigelser. Kapitalismens modsigelser vidner om dens historisk forbigående karakter, de klarlægger betingelserne og årsagerne til dens opløsning og forvandling til en højere form – men de udelukker aldeles ikke hverken kapitalismens mulighed eller dens progressivitet sammenlignet med forudgående samfundsøkonomiske systemer.\*\*)

### VII. Teorien for nationalindkomsten

Efter at vi har redegjort for de grundlæggende teser i Marx' realisationsteori, skal vi yderligere i korthed påpege dens

hans virkelig pudsige betragtning, at den vældige vækst af merproduktets masse *nødvendigvis* må medføre en forøgelse af antallet af besiddende (eller en forbedring af arbejderens levestandard), for kapitaliserne selv, det ser man nok, og deres »tjenerskab« (! s. 51-52) kan ikke »forbruge« hele merproduktet!! (Anmærkning til 2. udgave).

\*) Hr. Tugan-Baranovskij tager fejl, når han tror, at Marx med denne tese havner i en modsigelse til sin egen analyse af realisationen (Mir Bosjij, 1898, nr. 6, s. 123, i artiklen: Kapitalisme Og Marked). Der er ingen modsigelse hos Marx, for også i analysen af realisationen påpeges forbindelsen mellem det produktive og det individuelle forbrug.

\*\*) Se artiklen Til Karakteristik Af Den Økonomiske Romantisme. Sismondi Og Vore Hjemlige Sismondister/Samlede værker, 5. udg. bd. 2/.

vældige betydning i teorien for en nations »forbrug«, »fordeling« og »indkomst«. Alle disse problemer, især det sidste, har hidtil været en sand anstødssten for økonomerne. Jo mere de talte og skrev om det, des større blev den forvirring, der stammer fra Adam Smiths fundamentale fejl. Lad os her anføre nogle eksempler på denne forvirring.

Det er f.eks. interessant at bemærke, at Proudhon i grunden begik den samme fejl, idet han blot gav den gamle teori en lidt anden formulering. Han sagde:

»A (der forestiller alle ejendomsbesiddere, driftsherrer og kapitalister) begynder en virksomhed med 10.000 francs, betaler dermed forud de arbejdere, som skal fremstille produkter for lønnen; efter at A således har gjort sine penge til varer, skal han ved produktionens slutning, f.eks. efter et år, atter gøre varerne til penge; til hvem sælger han sine varer? Nødvendigvis til arbejderne, for der gives kun to klasser i samfundet, på den ene side driftsherrerne, på den anden side arbejderne. Disse arbejdere, som for deres produkter fik 10.000 francs som løn til dækning af deres livsforbrødenheder, skal imidlertid nu betale mere end 10.000 francs, nemlig yderligere det tillæg som A modtager i form af renter og andre profitter, som han ved årets begyndelse gjorde regning på; disse 10.000 francs kan arbejderne kun dække ved lån, og følgelig geråder han i større og større gæld og elendighed. Der må nødvendigvis ske et af to: enten kan arbejderne kun forbruge 9, mens han har produceret 10, eller han betaler ikke driftsherren mere end sin arbejds løn, og så vil driftsherren selv geråde i bankerot og elendighed, idet han ikke får de renter af kapitalen, som han dog på sin side må betale« (Diehl, Proudhon, II, s. 200, citeret efter bindet Industri, artikler fra Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Moskva 1896, s. 101).

Som læseren ser, er det stadig samme vanskelighed – hvordan kan merværdien realiseres – som også de herrer V.V. og N.-on bakser med. Proudhon udtrykte den blot i en noget særegen form. Og denne særegenhed ved hans formulering gør, at vore narodnikker kommer ham endnu nærmere: også de ser akkurat som Proudhon en »vanskelighed« netop ved realisationen af merværdien (renter eller profit efter Proudhons terminologi), uden at begribe, at den forvirring, de har overtaget fra de gamle økonomer, forhindrer en klarlæggelse ikke blot af merværdiens, men også af den *konstante kapital*s realisation, dvs. at deres »vanskelighed« reduceres til en

mangel på forståelse af produktets samlede realisationsproces i det kapitalistiske samfund.

Om denne Proudhon'ske »teori« bemærker Marx sarkastisk: »Proudhon tilkendegiver sin uformåenhed til at forstå dette« (nemlig realisationen af produktet i det kapitalistiske samfund) »i den indskrænkede formel: l'ouvrier ne peut pas racheter son propre produit (arbejderen kan ikke tilbagekøbe sit eget produkt), fordi det indeholder rente, som skal lægges til pris-de-revient (kostprisen)« (Das Kapital, III, 2, s. 379. Russ. overs., s. 698, med fejl /MEW, bd. 25, s. 851, Kapitalen, 3. bog 4, s. 1085/).

Og Marx anfører en bemærkning, rettet mod Proudhon af en vulgærøkonom, en vis Forcade, som »ganske rigtigt generaliserer den vanskelighed, som Proudhon har udtrykt under et mere begrænset synspunkt«, idet Forcade nemlig sagde, at varernes pris ikke blot indeholder noget mere end arbejdernes løn, profitten, men også en del, som erstatter den konstante kapital. Følgelig kunne – sluttede Forcade mod Proudhon – heller ikke kapitalisten tilbagekøbe varen med sin profit (Forcade løste ikke selv dette problem, han forstod det ikke engang).

På samme måde med Rodbertus, der heller ikke har ydet noget vedrørende dette problem. Selv om Rodbertus med særligt eftertryk fremsatte den tese, at »jordrente, kapitalprofit og arbejds løn er indkomst«,\*) fik han dog slet ikke klarhed over begrebet »indkomst«. I sin redegørelse for, hvad der ville være den politiske økonomis opgaver, hvis den fulgte den »rette metode« (anf. sted s. 26), taler han også om fordelingen af nationalproduktet: »Den« (dvs, den sande folkehusholdningslære – kursiveret af Rodbertus) »skulle så yderligere have vist, hvordan en del af det sidstnævnte« (nationalproduktet) »altid er bestemt til *erstatning* af den kapital, der er forbrugt eller opslidt i produktionen, og en anden del, som *nationalindkomst* er bestemt til tilfredsstillelse af samfundets og dets medlemmers umiddelbare behov« (samme sted s. 27). Men skønt den sande lære skulle have vist dette, så har Rodbertus' »lære« intet vist af dette. Læseren ser, at Rodbertus blot gentog Adam Smith ord for ord, åbenbart endda uden at bemærke, at problemet jo da først begynder her. Hvilke arbejdere »erstatte« nationalkapitalen? Hvordan reali-

\*) Dr. Rodbertus-Jagetow, Zur Beleuchtung der socialen Frage. Berlin 1875, s. 72 ff.

seres deres produkt? Derom sagde han ikke et ord. I et resume af sin teori (diese neue Theorie, die ich der bisherigen gegenüberstelle /denne nye teori, som jeg stiller op mod den hidtidige!, s. 32) i form af særskilte teser taler Rodbertus først om fordelingen af nationalproduktet på følgende måde: »Rente« (som bekendt forstod Rodbertus ved dette udtryk det, som man plejer at kalde merværdi) »og arbejds løn er altså andele, som produktet deler sig i, for så vidt det er indkomst« (s. 33). Dette meget vigtige forbehold burde have fået ham til at se det væsentligste problem: han havde lige sagt, at der ved indkomst forstås genstande, som tjener til »tilfredsstillelse af umiddelbare behov«. Der findes altså produkter, som ikke tjener individuelle behov. Hvordan realiseres så de? Men Rodbertus bemærker ikke uklarheden her og glemmer hurtigt dette forbehold, idet han direkte taler om »*produktets deling i tre andele*« (arbejds løn, profit og jordrente) (s. 49–50 osv.). Dermed gentog Rodbertus i grunden Adam Smiths lære samt hans grundfejl og klarlagde intet som helst med hensyn til indkomst. Løftet om en ny, fuldstændig og bedre teori for *fordelingen af nationalproduktet\**) – viste sig at være tom snak. I realiteten bragte Rodbertus ikke dette problems løsning et skridt nærmere; hvor plumrede hans begreber om »indkomst« var, viser hans langstrakte spekulationer i det 4. sociale brev til von Kirchmann (Das Kapital, Berlin 1884): om *penge* skal regnes til nationalindkomsten, om arbejds løn stammer fra kapital eller fra indkomst – spekulationer, om hvilke Engels skrev, at de »hører hjemme i skolastikken« (forordet til Kapitalens bd. 2 s. XXI /Kapitalen, 2. bog 1, s. 29/).\*\*)

Lige til i dag har der hos økonomerne hersket helt forkvaklede forestillinger om nationalindkomsten. Således finder f.eks. B. Herkner i sin artikel om »kriser« i Handwörterbuch der Staatswissenschaften (det anførte bind s. 81) ved omtalen af produktets realisation i det kapitalistiske samfund (pgf. 5, »Fordeling«), at K. H. Rau, som dog blot gentager Adam Smiths fejl, idet han opløser samfundets totalprodukt i ind-

\*) Samme sted s. 32: »...jeg er nødt til at supplere den foranstående skitse til en bedre metode med en fuldstændig, til en sådan bedre metode svarende teori, i hvert fald for *fordelingen af nationalproduktet*«.

\*\*) Derfor har K. Diehl helt uret, når han siger, at Rodbertus leverede »en ny teori for indkomstens fordeling«. (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Art. Rodbertus, bd. V, s. 448).

komster, giver en meget »rammende« fremstilling. R. Meyer citerer i sin artikel om »indkomst« (samme sted s. 283 ff.) A. Wagners plumrede definitioner (også Wagner gentager Adam Smiths fejl) og tilstår åbent, at det er »vanskeligt at skelne mellem indkomst og kapital,« og det »vanskeligste punkt« er dog »forskellen mellem udbytte (Ertrag) og indkomst (Einkommen)«.

Vi ser således, at økonomerne, der nu som før taler så meget om klassikernes (og Marx') utilstrækkelige hensyntagen til »fordelingen« og »forbruget«, ikke formåede at bidrage en tøddel til klarlæggelse af de mest elementære problemer vedrørende »fordeling« og »forbrug«. Det er også forståeligt, for man kan slet ikke tale om »forbruget«, hvis man ikke har forstået, hvordan reproduktionen af hele samfundskapitalen og erstatningen af samfundsproduktets enkelte bestanddele foregår. Dette eksempel bekræfter på ny, hvor tåbeligt det er at udskille »fordeling« og »forbrug« som selvstændige videnskabelige kapitler, der skal svare til visse selvstændige processer og fænomener i det økonomiske liv. Den politiske økonomi beskæftiger sig overhovedet ikke med »produktionen«, derimod med sociale relationer mellem mennesker i produktionen, med produktionens sociale struktur. Når disse sociale relationer er klarlagt og gennemanalyseret, har man *dermed* også bestemt hver classes plads i produktionen og følgelig også dens andel i det nationale forbrug. Og løsningen af det problem, foran hvilket den klassiske politiske økonomi gjorde holdt, og som diverse specialister i »fordelings-« og »forbrugsproblemer« ikke har rykket en hårsbred frem – den er givet af en teori, som netop umiddelbart knytter sig til klassikerne, og som fører analysen af produktionen af kapitalen, den individuelle og den samfundsmæssige, til bunds.

Problemet om »nationalindkomsten« og om »nationalforbruget« som er absolut uløseligt, når dette problem stilles selvstændigt, og som kun afføder skolastiske ræsonnementer, definitioner og klassifikationer, viser sig at være helt igennem løseligt, når den samlede samfundskapitals produktionsproces er gennemanalyseret. Ja, dette problem ophører at eksistere særskilt, når relationen mellem nationalforbrug og nationalprodukt og realisationen af hver enkelt del af dette produkt er klarlagt. Der resterer kun den opgave at sætte navn på disse enkelte dele.

»Hvis man ikke vil indvikles i unødvendige vanskeligheder, må man skelne mellem bruttoudbytte (Rohrtrag) og

nettoudbytte på den ene side og bruttoindkomst og nettoindkomst på den anden side.

Bruttoudbyttet eller bruttoproduktet er hele det reproducerede produkt...

Bruttoindkomsten er den værdidel og den derved bestemte del af bruttoproduktet, der bliver tilovers efter fradrag af den værdidel og den derved bestemte produkt del af totalproduktet, som erstatter den i produktionen udlagte og forbrugte konstante kapital. Bruttoindkomsten er altså lig arbejdslønnen (eller den del af produktet, der er bestemt til atter at danne indkomst for arbejderen) + profitten + jordrenten. Nettoindkomsten er derimod merværdien og dermed merproduktet, som bliver tilovers, efter at arbejdslønnen er trukket fra, og som altså i virkeligheden repræsenterer den merværdi, kapitalen realiserer og skal dele med jordejerne, og det merprodukt, som svarer dertil.

... Betragter man samfundets indkomst som helhed, så består nationalindkomsten af arbejds løn plus profit plus jordrente, dvs. af bruttoindkomsten. Men også dette er for så vidt en abstraktion, idet hele samfundet, på grundlag af kapitalistisk produktion, stiller sig på det kapitalistiske standpunkt og derfor kun betragter den indkomst som nettoindkomst, der opløser sig i profit og jordrente.« (III, 2, s. 375–376. Russ. overs. s. 695–696/MEW bd. 25 s. 847–848, Kapitalen 3. bog 4, s. 1080–1082/).

Klarlæggelsen af realisationsprocessen har således også bragt klarhed over problemet indkomst, idet den fjernede den afgørende vanskelighed ved at få rede på dette problem, nemlig denne: hvordan kan »indkomst for den ene« blive »kapital for den anden«? Hvorledes kan det produkt, som helt består af genstande til personligt forbrug og fuldstændigt opløser sig i arbejds løn, profit og jordrente, også indeholde kapitalens konstante del, der aldrig kan være indkomst? Analysen af realisationen i tredje afsnit af Kapitalens bd. 2 har løst disse problemer fuldstændigt, og i slutafsnittet af Kapitalens bd. 3, som er viet problemet om »indkomsterne« /»revenueerne«/ behøvede Marx kun at give de enkelte dele af samfundsproduktet deres navne og at henvise til denne analyse i bd. 2.\*)

\*) Se Das Kapital, III, 2, VII. afsnit: Die Revenuen, kap. 49: Zur Analyse des Produktionsprocesses, russ. overs. s. 688-706 /MEW bd. 25, s. 840–858, Kapitalen, 3. bog 4. s. 1096-1126/. Her peger Marx ligeledes på omstændigheder, som hindrede de forudgående økonomer i at forstå denne proces (s. 379-382, russ. overs. s. 698–700 /MEW, s. 851–853, Kapitalen s. 1084–1088/

### VIII. Hvorfor er et ydre marked nødvendigt for en kapitalistisk nation?

Den her fremstillede teori for realisationen af produktet i det kapitalistiske samfund kan give anledning til at spørge: Strider den ikke mod den tese, at en kapitalistisk nation ikke kan klare sig uden ydre markeder?

Man må huske, at den anførte analyse af realisationen af produktet i det kapitalistiske samfund udgår fra den forudsætning, at udenrigshandel ikke findes; ovenfor blev denne forudsætning allerede fremhævet, og det blev påvist, at den var nødvendig ved en sådan analyse. Det er indlysende, at indførsel og udførsel af produkter kun ville forplumre sagen uden på nogen måde at bidrage til en klarlæggelse af problemet. De herrer V.V.s og N.-ons fejl består netop i, at de drager et ydre marked med ind *for at forklare* realisationen af merværdien. Denne henvisning til et ydre marked forklarer intet som helst, men tilslører kun deres teoretiske fejl – dette på den ene side. På den anden side giver denne henvisning dem lejlighed til, ved hjælp af disse fejlagtige »teorier«, at slippe udenom at skulle *forklare* det faktum, at der udvikler sig et indre marked for den russiske kapitalisme.\*) Det »ydre marked« er for dem en simpel udflugt, som fortøner udviklingen af kapitalismen (og følgelig også af markedet) inden for landet – en udflugt så meget mere bekvem, som den også fritager dem for at skulle behandle data, som vidner om den russiske kapitalismes erobring af ydre markeder.\*)

Nødvendigheden af et ydre marked for et kapitalistisk land bestemmes aldeles ikke af lovene for realisationen af samfundsproduktet (og specielt af merværdien), derimod for det første af, at kapitalismen kun opstår som resultat af en bredt udviklet *varecirkulation*, som rækker ud over statens grænser. Derfor kan man ikke forestille sig en kapitalistisk nation uden udenrigshandel, og der findes heller ikke nogen sådan nation.

Som læseren ser er denne årsag af historisk art. Og den ville

\*) Volgin, Narodnismens Begrundelse i Hr. Vorontsovs værker, SPB, 1896, s. 71–76.

\*\*) Hr. Bulgakov bemærker i den tidligere citerede bog meget rigtigt: »Hidtil er væksten i produktionen af bomuldsstoffer, der er beregnet på bøndernes marked, foregået uafbrudt, altså er denne absolutte indskrænkning af befolkningens forbrug...« (som hr. N.-on snakker om) »kun teoretisk tænkelig«. (S. 214–215).

narodnikkerne ikke have kunnet affærdige med et par for-tærskede fraser om, at »det er umuligt for kapitalisterne at fortære merværdien«. Hvis de virkelig ville have stillet problemet om det ydre marked, måtte de her have undersøgt udenrigshandelens udviklingshistorie, varecirkulationens udviklingshistorie. Og efter undersøgelsen af denne historie ville de naturligvis ikke have kunnet fremstille kapitalismen som en tilfældig afvigelse fra vejen.

For det andet, den proportionalitet mellem de enkelte dele af samfundsproduktionen (efter værdi og efter naturalform), som er en nødvendig forudsætning for teorien for samfunds-kapitalens reproduktion, og som faktisk kun tilvejebringes som gennemsnitsstørrelse af en række stadige svingninger – denne proportionalitet brydes til stadighed i det kapitalistiske samfund som følge af, at de enkelte producenter optræder hver for sig og arbejder for et ukendt marked. De forskellige industrigrene, der tjener som »marked« for hinanden, udvikler sig ikke ligeligt, men overhaler hinanden, og den mere udviklede industri søger et ydre marked. Dette betyder på ingen måde, at »en kapitalistisk nation ikke kan realisere merværdien«, som en narodnik er parat til dybsindigt at slutte. Det viser kun, at de enkelte produktioner ikke udvikler sig proportionalt. Med en *anden* fordeling af nationalkapitalen ville den samme mængde produkter have kunnet realiseres inden for landet. Men for at kapitalen forlader ét område af industrien og flytter over til et andet er en krise i dette område nødvendig, og hvilke grunde kunne vel afholde kapitalister, der trues af en sådan krise, fra at søge et ydre marked? Fra at søge tilskud og præmier for at lette eksporten osv.?

For det tredje. Det er en lov for før-kapitalistiske produktionsmåder, at produktionsprocessen gentages i den hidtidige målestok, på det hidtidige tekniske grundlag; det gjaldt for godsejernes hoveridrift, bøndernes naturaløkonomi og håndværkets produktion. Omvendt er det en lov for den kapitalistiske produktion, at produktionsmetoderne stadig omformes, og at produktionens målestok vokser ubegrænset. Med de gamle produktionsmetoder kunne økonomiske enheder eksistere i århundreder uden at ændre karakter eller størrelse, uden at søge afsætning uden for lensgodset, bondelandsbyen eller det lille oplandsmarked for landlige håndværkere eller småindustrielle (de såkaldte kustar'er). Omvendt vokser en kapitalistisk virksomhed uvægerligt ud over

grænserne for landsbyfællesskabet, det lokale marked, oplandet og sluttelig staten. Og eftersom varecirkulationen allerede har brudt staternes isolation og lukkethed, så bevirker hver enkelt kapitalistisk industrigrænsens naturlige stræben, at den må »søge et ydre marked«.

Nødvendigheden af at søge et ydre marked beviser således ingenlunde, at kapitalismen er uholdbar, sådan som narodnikiske økonomer ynder at fremstille sagen. Aldeles tværtimod. Denne nødvendighed viser tydeligt, at kapitalismen udfører et progressivt historisk arbejde ved at bryde den isolation og lukkethed, som prægede fortidens økonomiske systemer (og følgelig også snæverheden i det åndelige og politiske liv), og ved at knytte alle verdens lande sammen til ét økonomisk hele.

Vi ser heraf, at de to sidste årsager til nødvendigheden af et ydre marked også er årsager af historisk art. For at undersøge dem må man behandle hver enkelt industrigrænse, dens udvikling inden for landet, dens forvandling til en kapitalistisk industri, kort sagt: man må tage fat på de *virkelige data* om kapitalismens udvikling i landet, – og det er ikke mærkeligt, at narodnikkerne benytter lejligheden til at slippe uden om disse data under et røgslør af værdiløse (og intetsigende) fraser om »umuligheden« af både det indre og det ydre marked.

### *Slutninger af kapitel I*

Lad os nu sammenfatte de ovenfor undersøgte teoretiske teser, som har umiddelbar relation til problemet om det indre marked.

1) Den grundlæggende proces ved dannelsen af det indre marked (dvs. udviklingen af vareproduktionen og af kapitalismen) er den samfundsmæssige arbejdsdeling. Den består i, at de forskellige former for forarbejdning af råstof (og de forskellige operationer i denne forarbejdning) en for en udskilles fra landbruget, og at der danner sig selvstændige industrigrænsene, der udveksler deres produkter (nu allerede *varer*) med landbrugsprodukter. Landbruget bliver på den måde til industri (dvs. til produktion af varer), og i landbruget foregår den samme specialiseringsproces.

2) En umiddelbar følge af den forudgående tese er den lov, som gælder for enhver vareøkonomi og navnlig for kapitalistisk økonomi i udvikling, at den industrielle befolkning

(dvs. ikke-landbrugsbefolkningen) vokser hurtigere end landbrugsbefolkningen og drager mere og mere af befolkningen fra landbruget over i den forarbejdende industri.

3) Når den umiddelbare producent skilles af med produktionsmidlerne, dvs. mister sin ejendom, hvilket betegner overgangen fra simpel til kapitalistisk vareproduktion (og udgør den nødvendige betingelse for denne overgang), *skaber* denne adskillelse det indre marked. Denne proces, *skabelsen* af det indre marked, foregår fra to sider: fra den ene side forvandles de produktionsmidler, som den lille producent »frigøres« fra, til kapital i hænderne på deres nye besidder og tjener til vareproduktion og bliver følgelig selv til vare. Dermed kræver selv den simple reproduktion af disse produktionsmidler nu, at de købes (før blev disse produktionsmidler for største delen reproducet i naturalform og til dels fremstillet hjemme), dvs. den frembyder et marked for produktionsmidler, og også det produkt, der nu fremstilles ved hjælp af disse produktionsmidler, bliver nu til vare. Fra den anden side bliver denne småproducents *subsistensmidler* til tinglige elementer i den variable kapital, dvs. i den pengesum, som driftsherren (uanset om det er en jordbesidder, en entreprenør, en træindustrimand, en fabrikant osv.) giver ud til leje af arbejdere. Dermed bliver disse subsistensmidler nu også til vare, dvs. de skaber et indre marked for forbrugsmidler.

4) Realisationen af produktet i det kapitalistiske samfund (og følgelig også realisationen af merværdien) kan ikke forklares, medmindre man gør sig klart, 1) at samfundsproduktet ligesom det enkelte produkt opdeler sig værdimæssigt i tre dele, og ikke i to (i konstant kapital + variabel kapital + merværdi, og ikke kun i variabel kapital + merværdi, som Adam Smith og hele den følgende politiske økonomi indtil Marx lærte), og 2) at samfundsproduktet i sin naturalform skal opdeles i to store afdelinger: Produktionsmidler (forbruges produktivt) og forbrugsmidler (forbruges individuelt). Med opstillingen af disse grundlæggende teoretiske teser gav Marx den fulde forklaring på realisationsprocessen, dels for produktet i dets helhed, dels for merværdien i særdeleshed, i den kapitalistiske produktion, og påviste, at det er ganske urigtigt at blande det ydre marked ind i realisationsproblemet.

5) Marx' realisationsteori kastede også lys over problemet om nationalforbruget og nationalindkomsten.

Det fremgår uden videre af det ovenfor sagte, at som sær-

skilt, selvstændigt problem, uafhængigt af kapitalismens udviklingstrin, eksisterer problemet indre marked overhovedet ikke. Derfor stiller Marx' teori da heller ikke noget sted eller til nogen tid et sådan problem særskilt. Det indre marked fremkommer, når vareøkonomien fremkommer, det skabes gennem udviklingen af denne vareøkonomi, og dets udviklingstrin bestemmes af, hvilken opsplitningsgrad den samfundsmæssige arbejdsdeling har nået; det breder sig, efterhånden som vareøkonomien udvides fra produkter til arbejdskraft, og kun i den udstrækning, arbejdskraften bliver til vare, kommer kapitalismen til at omfatte al produktion i landet; dens udvikling foregår hovedsagelig på produktionsmiddelområdet, der i det kapitalistiske samfund indtager en mere og mere betydningsfuld plads. Det »indre marked« for kapitalismen skabes af kapitalismen selv under dens udvikling, idet den uddyber den samfundsmæssige arbejdsdeling og opløser de umiddelbare producenter i kapitalister og arbejdere. Det indre markeds udviklingsgrad er kapitalismens udviklingsgrad i landet. At stille problemet om grænserne for det indre marked adskilt fra problemet om kapitalismens udviklingsgrad (sådan som de narodnikiske økonomer gør) er urigtigt.

Derfor reduceres også problemet om, hvordan der danner sig et indre marked for den russiske kapitalisme, til følgende: Hvordan og i hvilken retning udvikler de forskellige sider af den russiske samfundsøkonomi sig? Hvori består sammenhængen og den gensidige afhængighed mellem disse forskellige sider?

De følgende kapitler vil være viet en undersøgelse af de data, som indeholder svaret på disse spørgsmål.

## Noter

## Til Karl Marx

- (1) Karl Marx og Friedrich Engels: Udvalgte Skrifter, Forlaget Tiden, København 1973, bd. II, s. 365-366. – S. 21.
- (2) Lenin henviser til Marx' kritik af debatten af den 6. rhinske landdag om pressefrihed og om brændetyveriloven, endvidere artikler, som forsvarer politikken frigørelse fra teologien. Artiklerne er anført i en udførlig bibliografi over marxismens litteratur og litteratur om marxismen, som Lenin føjede til nærværende artikel. Bibliografien er udeladt her; den findes i Lenins Samlede Værker, russisk, 5. udgave, bd. 26, s. 82-93 – S. 22.
- (3) Se Karl Marx: Skrifter i Udvalg. Den Tyske Ideologi. Filosofiens Elenighed, Rhodos, København 1974. – S. 22.
- (4) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, bd. I, s. 19-59. – S. 23.
- (5) Der er her tale om Karl Marx' pamflet: Hr. Vogt, der var skrevet som et svar på den bonapartistiske agent K. Vogts bagtaleriske brochure: Min proces mod Allgemeine Zeitung. (Se Karl Marx/Friedrich Engels: Werke (i det følgende betegnet MEW) 1972, bd. 14. s. 381-702. – S. 23.
- (6) Marx: Bidrag til Kritik af den Politiske Økonomi. Indledning fra Grundrids. Rhodos, 1974. – S. 23.
- (7) Marx: Kapitalen, Rhodos, 1970-1972. – S. 23.
- (8) Den såkaldte Inauguraladresse, se Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, bd. I, s. 370-378. – S. 24.
- (9) Pariserkommunen – revolutionært styre, hvis regering blev valgt i Paris 26. marts 1871 efter opstanden 18. marts. Regeringen bestod af arbejdere, intellektuelle, tjenestemænd og repræsentanter for småborgerskabet og udøvede for første gang i verdenshistorien proletarietets diktatur. Kommunens to store politiske grupperinger var blanquisterne og proudhonisterne.  
Med støtte fra Prøjsen bekæmpede det franske bourgeoisiei Kommunen, hvis sidste barrikade faldt den 28. maj samme år. – S. 24.
- (10) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 468-543. – S. 24.
- (11) MEW, bd. 2, s. 7-223. – S. 25.
- (12) Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (»Anti-Dühring«), Berlin, 1973, s. 41, 55, 33 og 23. Desuden Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 129. – S. 26.
- (13) Der er tale om Den Tyske Ideologi. Se Marx: Den Tyske Ideologi, Filosofiens Elenighed, Rhodos, 1974. – S. 26.
- (14) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 368-369. – S. 26.
- (15) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 369. – S. 27.
- (16) MEW, bd. 32, s. 229 – S. 27.
- (17) Engels: Anti-Dühring, s. 106 – S. 27.
- (18) Engels: Anti-Dühring, s. 10 og 22. – S. 28.
- (19) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 385-386 og s. 361. – S. 28.
- (20) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 385. – S. 28.
- (21) Engels: Anti-Dühring, s. 24. – S. 29.
- (22) MEW, bd. 32, s. 9. – S. 29.
- (23) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 374. – S. 29.
- (24) Marx: Kapitalen, I, bog 3, s. 547, fodnote. – S. 30.
- (25) Marx: Bidrag til Kritik af Den Politiske Økonomi, s. 13-14. – S. 31.
- (26) MEW bd. 31, s. 234. – S. 31.
- (27) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 26. – S. 32.
- (28) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 26-27. – S. 33.
- (29) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 36-37. – S. 33.
- (30) Marx: Kapitalen, I, bog 1, s. 92. – S. 34.
- (31) Marx: Kapitalen, I, bog 1 s. 173. – S. 35.
- (32) Marx: Bidrag til Kritik af Den Politiske Økonomi, s. 22. – S. 35.
- (33) Nemlig det særlige, konkrete arbejde, der skaber brugsværdi, og det almene, abstrakte arbejde, der repræsenteres ved bytteværdien. – S. 35.
- (34) Marx: Kapitalen, I, bog 1, s. 285. – S. 36.
- (35) Marx: Kapitalen, I, bog 1, s. 282. – S. 36.
- (36) Marx: Kapitalen, I, bog 4, s. 1060-1061, tillige: Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 454-455. – S. 39.
- (37) Teorier om Merværdien, udkom på forlaget Rhodos i 1977. – S. 41.
- (38) Rus-riget – Russkaja semlja (Russisk Jord). Betegnelse for østslavernes første statsdannelse i området ved Dnjepr-flodens mellemste løb i det 9. og 10. årh. – S. 42.
- (39) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 210-211. – S. 43.
- (40) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 330. – S. 43.
- (41) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 210. – S. 44.
- (42) Marx: Kapitalen, III, bog 4, s. 1038. – S. 44.
- (43) Marx: Kapitalen, I, bog 3, s. 718-719. – S. 45.
- (44) »Socialisering« i betydning samfundsmæssiggørelse, fællesgørelse. – S. 45.
- (45) Marx: Kapitalen, I, bog 3, s. 697. – S. 46.
- (46) Marx: Kapitalen, I, bog 3, s. 689-690. – S. 46.
- (47) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 44. – S. 47.

- 48) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 319. – S. 47.
- 49) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 147 i artiklen Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab, der er et afsnit af Anti-Dühring. – S. 48.
- 50) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 321. – S. 48.
- 51) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, II, s. 433-434. – S. 48.
- 52) Koalition betyder her arbejdersammenslutning, forening. – S. 50.
- 53) Marx: Filosofiens Elendighed. s. 247-248. – S. 50.
- 54) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 57-58. – S. 51.
- 55) Der er her tale om den national-demokratiske opstand i Krakau-republikken, der efter 1815 var underkastet Østrigs, Prøjsens og Ruslands fælles kontrol. Den Nationale Regering, som oprørerne dannede under opstanden, gik ind for, at bønderne skulle have jord gratis, og at der skulle dannes nationale værksteder med højere løn. Opstanden blev hurtigt nedkæmpet. – S. 51.
- 56) Dvs. »kærlighed til Østrig«. – S. 52.

#### Til Friedrich Engels

- (1) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 649. – S. 57.
- (2) Lenin kalder – i overensstemmelse med Engels' anvisninger – Marx værk Teorier om Merværdien (skrevet 1862–1863) for »Kapitalens 4. bind« Engels nåede ikke at fuldende bearbejdelsen af Marx' manuskripter til værket, før han døde. Teorier om Merværdien blev først udgivet på tysk i 1905, 1910 efter en bearbejdelse foretaget af Karl Kautsky. I 1955 påbegyndte det sovjetiske Institut for Marxisme-Leninisme udgivelsen af en ny revideret udgave af værket.  
På dansk udkom det på forlaget Rhodos i 1977. – S. 61.
- (3) Se Engels brev til J. P. Becker af 15. okt. 1884. MEW, bd. 36, s. 218 – S. 61.
- (4) Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 25. – S. 62.

#### Til Marxismens tre kilder og tre bestanddele

- (1) Der er her tale om den borgerlige franske revolution. – S. 64.

#### Til Marxismens historiske skæbner

- (1) *Narodnisme* – en småborgerlig – dels revolutionær, dels liberal demokratisk – bevægelse, der opstod i Rusland efter indførelsen af Landbrugsreformen, 1861. Den afspejlede bøndernes protest mod godsejeråget og resterne af livegenskabet. Bevægelsens ledere – P. Lavrov, M. Bakunin,

o.a. – mente, at den afgørende revolutionære kraft måtte findes i bønderne, og de regnede ikke arbejderklassen med i denne forbindelse. – S. 71.

- (2) *Pariserkommunen* – Se artiklen Karl Marx, note 9. – S. 71.

#### Til Marxisme og revisionisme

- (1) Snart efter skrev Lenin »Materialisme og empiri-kriticisme«, hvori han stærkt kritiserede Bogdanov og andre revisionister og deres filosofiske lærere, Avenarius og Mach. Bogen er udgivet på dansk på Tidens Forlag i 1970. – S. 76.
- (2) Kadetter – medlemmer af partiet de *Konstitutionelle Demokrater*, et liberalt-monarkistisk parti, dannet i Rusland 1905. Under 1. verdenskrig støttede det aktivt tsarrigets erobningsbestræbelser. Under februarrevolutionen 1917 forsøgte det at redde monarkiet. Som det ledende parti i den provisoriske regering førte det en politik, som ikke tjente folket, men amerikanske, engelske og franske imperialister. Efter oktoberrevolutionen blev partiet en uforsonlig modstander af sovjetstyret. – S. 79.
- (3) *Millerandisme* – en opportunistisk retning indenfor socialdemokratiet opkaldt efter den franske socialist Alexandre Millerand, der i 1899 indtrådte i den borgerlige reaktionære regering. – S. 79.
- (4) *Guesdister* – en revolutionær marxistisk retning i den franske socialistiske bevægelse i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede under ledelse af J. Guesde og Pierre Lafargue.  
*Jaurèsister* – tilhængere af den franske socialist Jean Jaurès, der i 90'erne sammen med Millerand oprettede gruppen De Uafhængige Socialister. 1902 stiftede jaurèsisterne det reformistiske Franske Socialistiske Parti.  
*Broussister* – (Possibilister) (P. Brousse), en småborgerlig, reformistisk retning, der dannedes i 80'erne indenfor den franske socialistiske bevægelse. Den ønskede at holde proletariatet borte fra revolutionære kampmetoder: man skulle holde sig inden for »det muliges« (possible) rammer. – S. 80.
- (5) *Den Socialdemokratiske Føderation* – (The Social-Democratic Federation of Britain), oprettet 1884. Foruden reformister og anarkister var der i Føderationen en gruppe revolutionære, marxistiske socialdemokrater, som udgjorde venstrefløjen i Englands socialistiske bevægelse. I 1907 fik sammenslutningen navnet det Socialdemokratiske Parti. 1911 dannede dette sammen med venstreorienterede medlemmer af det Uafhængige Arbejderparti det Britiske Socialistiske Parti. 1920 spillede dette parti en afgørende rolle i forbindelse med dannelsen af Storbritanniens Kommunistiske Parti.  
*Det Uafhængige Arbejderparti i England* – (The Independent Labour Party of Britain), en reformistisk organisation oprettet af lederne af de Nye Fagforeninger (New Trade Unions) i 1893, på et tidspunkt, da strejkebevægelsen blussede op, og arbejderne øgede deres bestræbelser for at blive uafhængige af de borgerlige partier. Det Uafhængige Arbejderparti,



som havde medlemmer fra såvel den nye som den oprindelige fagbevægelse, intellektuelle og repræsentanter for småborgerskabet, stod under indflydelse af fabianerne (Fabian Society, engelsk reformistisk organisation dannet i 1884). Partiet krævede kollektivt eje af produktionsmidlerne, 8 timers arbejdsdag, social sikring og arbejdsløshedsunderstøttelse.

Partiet lagde hovedvægten på de parlamentariske kampformer og aftaler med de liberale partier i parlamentet. – S. 80.

- (6) *Integralister* – tilhængere af den »integrale« (hele) socialisme. En centralistisk retning inden for det Italienske Socialistiske Parti. I en række spørgsmål bekæmpede de reformisterne i 90'erne. – S. 80.

## Til

### Hvad er »Folkevennerne«

- (1) *Russkoje Bogatstvo* (Den Russiske Rigdom), et månedsskrift, der udkom i Petersburg fra 1876 til midten af 1918. Fra begyndelsen af 90'erne tjente *Russkoje Bogatstvo* som talerør for de liberale narodnikker (se note 2) under redaktion af S. N. Krivenko og N. K. Mikhajlovskij. Tidsskriftet gik ind for forsoning med den tsaristiske regering og førte en forbitret kamp mod marxismen og de russiske marxister. Adskillige progressive forfattere, bl.a. Maksim Gorkij, kom til orde i tidsskriftets litterære afsnit. – S. 82.
- (2) *Folkevenner* (Narodnikker, af russisk, narod = folk), en dels revolutionær, dels liberal-demokratisk bevægelse, der opstod i tiden efter livegenskabets ophævelse i 1861. Bevægelsen betragtede bønderne som Ruslands revolutionære kraft og udførte et ihærdigt propagandaarbejde blandt dem. Narodnikkerne benægtede, at der eksisterede objektive love for samfundsudviklingen, og mente, at historien blev skabt af enkelte fremragende personligheder, samt at det er ideerne, der regerer verden. – S. 82.
- (3) Karl Marx: *Kapitalen*, 1. bog 1, s. 94, Forlaget Rhodos, København 1970. Karl Marx og Friederich Engels: *Udvalgte Skrifter*, I, s. 446, Forlaget Tiden, København 1973. – S. 85.
- (4) Karl Marx: *Bidrag til Kritik af den Politiske Økonomi*. Indledning fra Grundrids, s. 12-14. Forlaget Rhodos, København 1974, Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, I, s. 355-357. – S. 88.
- (5) *Contrat Social* – Samfundspagten – et af J. J. Rousseaus berømte skrifter (1762), hvor den tanke fremsættes, at enhver samfundsorden, der sikrer alle medlemmer almindeligt velvære og frihed, må nås gennem en frivillig aftale mellem mennesker. Selv om Samfundspagten teori var idealistisk i sit væsen, spillede den en revolutionær rolle, idet den fremsattes på tærskelen til den franske borgerlige revolution i det 18. århundrede. Den var et udtryk for kravet om borgerlig lighed, en appel om at tilintetgøre de feudale standsprivilegier og indføre en borgerlig republik. – S. 88.
- (6) *Det kommunistiske Manifest* – Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, I, s. 19-59. – S. 91.

- (7) *Filosofiens Elendighed* – Karl Marx: *Den Tyske Ideologi*. *Filosofiens Elendighed*, Rhodos, 1974. – S. 91.
- (8) *Metafysik* – betyder i denne sammenhæng – og almindeligvis i marxistisk sprogbrug – en tænkemåde, der er modsat den dialektiske. En metafysisk tænkemåde ignorerer eller undervurderer sammenhængen mellem ting og fænomener og hævder, at udviklingen ikke fører til nye kvaliteter. Metafysik betyder desuden 1) læren om de mest almene træk i alle ting og 2) læren om det, der er uden for den fysiske verden eller erfaringens område. – S. 92.
- (9) *Transformisme* – Darwins lære om plante- og dyrearternes foranderlighed, grundlaget for den moderne biologi. – S. 94.
- (10) Marx skrev sit brev til redaktionen for *Otetjestvennyje Sapiski*, umiddelbart efter at N. K. Mikhajlovskijs artikel: *Karl Marx for Hr. J. Sjukovskijs Domstol* i oktober 1877 havde været bragt i tidsskriftet. Brevet blev imidlertid ikke afsendt og offentliggjordes først, efter at Engels fandt det efter Marx' død. I 1886 blev det i russisk oversættelse bragt i *Vestnik Narodnoj Voli* (Folkeviljens Budbringer) i Geneve og i 1888 i *Juriditjeskij Vestnik* (Den Juridiske Budbringer) i Rusland. – S. 95.
- (11) Friedrich Engels: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (»Anti-Dühring«), s. 139, Dietz Verlag, Berlin 1973. – S. 95.
- (12) Det omtalte værk er *Den Tyske Ideologi*, som blev skrevet af Marx og Engels i 1845-1846. På grund af hindringer fra politiets side og uvilje fra forlagernes lykkedes det ikke at få værket udgivet i årene umiddelbart herefter. Et enkelt afsnit er senere offentliggjort, medens Marx og Engels levede, men ellers har manuskriptet ligget årtier i det tyske socialdemokratiske arkiver, indtil det i 1932 blev trykt på tysk af det sovjetiske Institut for Marxisme-Leninisme. I 1933 udkom en russisk oversættelse. I 1974 er værket udkommet på dansk på forlaget Rhodos. – S. 95.
- (13) Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, II, s. 357. – S. 95.
- (14) Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, II, s. 167-326. – S. 96.
- (15) Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, II, s. 168. – S. 96.
- (16) Se note 38 til artiklen Karl Marx. – S. 102.
- (17) *Den Internationale Arbejderassociation* – I. Internationale – den første internationale arbejderorganisation, grundlagt af Karl Marx i 1864 på de internationale arbejder i London. I. Internationale ledede arbejderne økonomiske og politiske kamp i flere lande og styrkede den internationale solidaritet. I. Internationales virksomhed ophørte i 1876, da den væsentligste opgave var i de enkelte lande at få skabt store nationale arbejderpartier på I. Internationales principper. – S. 103.
- (18) *Bureninsk ironi*. V. Burenin, der i 1890'erne var en kendt medarbejder ved det reaktionære blad *Novoje Vremja*, hetzede mod enhver progressiv ytring. Lenin anvender dette navn som en fællesbetegnelse for uhæderlige metoder i polemik. – S. 103.

- (19) *Kommunen*–Pariserkommunen, et revolutionært styre, hvis regering blev valgt i Paris efter opstanden 18. marts 1871. Regeringen bestod af arbejdere, intellektuelle, tjenestemænd og repræsentanter for småborgerskabet. Den udøvede for første gang i verdenshistorien proletarietets diktatur. Kommunen blev nedkæmpet samme år. – *S. 104.*
- (20) *Novoje Vremja* (Ny Tid), dagblad der udkom i Petersbrug fra 1868 til 1917. Skiftede flere gange politisk retning. Var i tiden 1876–1905 talerør for de reaktionære adelige og embedsmandskredse. – *S. 106.*
- (21) Fra fabelen: Elefanten og Mopsen, af den russiske fabeldigter Krylov. – *S. 106.*
- (22) *V. P. Vorontsov* – *S. 106.*
- (23) Marx: Kapitalen, 1. bog 1, s. 97 – *S. 108.*
- (24) Marx' brev til Ruge, september 1843. Marx/Engels: Werke, I, s. 344–345, Berlin 1974. – *S. 109.*
- (25) Den italienske naturforsker Luigi Galvani opdagede i 1786 ved forsøg med frømuskler den efter ham opkaldte galvaniske elektricitet (galvanisme), som opstår ved den kemiske virkning mellem metal og f.eks. en fortyndet syre. – *S. 110.*
- (26) *Hegelsketriader*. En triade er i filosofien begrebet foren tre-trins udvikling. Ideen om en udvikling gennem tre trin blev først fremsat af de hellenske filosoffer, neo-platonikerne. Senere er den kommet til udtryk hos de tyske idealistiske filosoffer Fichte og Schelling. I Hegels idealistiske filosofi nåede triaden sin mest gennemgribende udvikling. Han mente, at enhver udviklingsproces går gennem de tre trin: Tese, anti-tese, syntese. Andet trin betyder tilintetgørelse (negation) af det første, og overgangen til det er en forvandling til modsætningen. Tredje trin er en tilintetgørelse af det andet (negationens negation). Det indebærer en tilbagevenden til udgangsformen, blot nu beriget med et nyt indhold og på et nyt, højere grundlag. – *S. 110.*
- (27) Marx: Kapitalen, 1. bog 1, s. 102-104. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 449–450. – *S. 114.*
- (28) Marx: Kapitalen, 1. bog 1, s. 105. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 451. – *S. 114.*
- (29) Marx: Kapitalen, 1. bog 1, s. 106. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 451. – *S. 114.*
- (30) Marx: Kapitalen, 1. bog 4, s. 1061. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 455–456. – *S. 117.*
- (31) Marx: Kapitalen, 1. bog 1, s. 179. – *S. 117.*
- (32) Marx: Kapitalen, 1. bog 4, s. 1059–1061. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 453–455. – *S. 118.*
- (33) Marx: Kapitalen, 1. bog 4, s. 1061. Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 455. – *S. 119.*
- (34) Engels: Anti-Dühring, s. 120–125, Dietz Verlag, Berlin 1973. – *S. 120.*
- (35) *Otetjestvennyje Sapiski* – Indenrigs Notitser – et litterært og politisk tidskrift, som udkom i Petersburg siden 1820. Fra 1839 blev det den tids bedste og mest progressive tidsskrift. Efter nogen tilbagegang oplevede tidskriftet efter 1868 under bl.a. forfatteren N. A. Nekrasovs ledelse igen en opblomstring, da den revolutionære og demokratisk indstillede intelligentskarede omkring det. Efter Nekrasovs død 1877 fik narodnikkerne en afgørende indflydelse på tidsskriftet.
- Otetjestvennyje Sapiski var til stadighed udsat for myndighedernes forfølgelse, og i april 1884 blev det standset af tsarregeringen. – *S. 121.*
- (36) *Postoronny*, udenforstående, var Mikhajlovskijs pseudonym. – *S. 121.*
- (37) Der henvises til følgende linjer i Det Kommunistiske Manifest (Marx/Engels: Udvalgte Skrifter, I, s. 39):
- »Kommunisternes teoretiske grundsætninger hviler aldeles ikke på ideer, på principper, som er opfundet og opdaget af en eller anden verdensreformator.
- De er kun almene udtryk for de faktiske forhold, der knytter sig til en eksisterende klassekamp, til en historisk bevægelse, der foregår for øjnene af os.« – *S. 124.*
- (38) Engels: Anti-Dühring, s. 87. – *S. 125.*
- (39) Marx' brev til Ruge, september 1843. Marx/Engels: Werke, I, s. 345, Berlin 1974. – *S. 130.*
- (40) Lenin har her S. N. Jusjakov i tankerne, som var en af lederne bag Ruskoje Bogatstvo. – *S. 131.*
- (41) *Russkaja Mysl* – Den Russiske Tanke – et månedsskrift, der forsvarede de liberale narodnikkers standpunkter. Udkom i Moskva fra 1880. I 90'erne, da der udspandt sig en polemik mellem marxisterne og de liberale narodnikker, overlod redaktionen undertiden spalteplass til marxisterne.
- (42) Der er tale om bondereformen 1861. – *S. 135.*
- (43) Der tænkes her på gruppen Arbejdets Frigørelse, den første russiske marxistiske gruppe, der blev prettet af G.V. Plekhanov i Geneve 1883. To projekter til et program for de russiske socialdemokrater, som Plekhanov skrev i 1883 og 1885, spillede en stor rolle i forberedelserne til dannelsen af et marxistisk socialdemokrati i Rusland. Også Plekhanovs øvrige politiske litterære virksomhed var af stor betydning for marxismens fremvækst i Rusland. – *S. 138.*
- (44) *Folkeviljen*. Efter at narodnikkerne i 1870'erne havde været ude for en række nederlag i deres forsøg på at overbevise bønderne om, at landsbyfællesskabet ville blive udgangspunktet for landets socialistiske udvikling, sluttede flertallet sig sammen i organisationen Folkeviljen. Denne organisation tog et skridt fremad ved at gå over til politisk kamp mod det tsaristiske selvherskerdømme. Den mente imidlertid, at magten måtte erobres af en lille organisation af revolutionære, der bl.a. skulle benytte individuel terror. – *S. 142.*

## Til

### De russiske socialdemokraters opgaver

- (1) *Folkets Ret* (Russ. Narodnaja Prava) – en illegal organisation dannet 1893 af personer fra den russiske intelligens. Blandt stifterne var flere tidligere narodnikker (se note 12). Tilhængerne af Folkets Ret ønskede af forene alle oppositionelle kræfter til kamp for politiske reformer. Sit program fremlagde organisationen i Manifest og Et Aktuelt Spørgsmål. I foråret 1894 blev organisationen knust af det tsaristiske politi. Senere indtrådte mange af tilhængerne af Folkets Ret i partiet De Socialrevolutionære. – S. 145.
- (2) Folkeviljen – Se note 44 til artiklen Hvad Er Folkevennerne Og Hvordan Bekæmper De Socialdemokraterne. – S. 145.
- (3) *De Russiske Socialdemokraters Forbund i Udlandet* blev oprettet 1894 i Geneve på gruppen Arbejdets Frigørelses initiativ. Forbundet udgav revolutionær litteratur, bl.a. bladet Rabotnik. På Ruslands Socialdemokratiske Arbejderpartis (RSDAP) 1. kongres i marts 1898 blev det vedtaget, at Forbundet repræsenterede partiet i udlandet. Senere kom Forbundet under opportunistisk indflydelse. På RSDAP's 2. kongres i 1903 blev det besluttet at opløse Forbundet. – S. 145.
- (4) *Forbundet til Kamp for Arbejderklassens Frigørelse* blev på Lenins initiativ oprettet i 1895 som en illegal socialdemokratisk organisation, der forenede de marxistiske cirkler i Skt. Petersborg. Selv om Lenin og en række af forbundets ledere december 1895 blev arresteret og sendt i fængsel og forvist til Sibirien, fortsatte organisationen sin revolutionære virksomhed og spillede en afgørende rolle i forbindelse med de omfattende strejker i Skt. Petersborg i 1896. – S. 145.
- (5) *Demokratisme* (russ. demokratism) – udtrykket anvendes meget ofte af Lenin i denne artikel, oftere end udtrykket demokrati (russ. demokratija). Når demokratism almindeligvis af os oversættes direkte til »demokratisme«, skyldes det, at Lenin som regel anvender udtrykket demokrati for en statsform, medens demokratisme oftest dækker over demokratisk virksomhed, kamp for demokrati, demokratisk holdning o.lign. – S. 152.
- (6) Der er her tale om indenrigsminister Ignatjevs politik (1881-1882), som gik ud på under foregivende af demokratiske reformer at indføre et rent reaktionært styre. – S. 152.
- (7) *Rus* – Russkaja semlja (Russisk jord). Betegnelse for østslavernes første statsdannelse i området ved Dnjeprflodens mellemste løb i det 9. og 10. årh. – S. 154.
- (8) *Arbejdets Frigørelse* – den første russiske marxistiske gruppe, oprettet af G.V. Plekhanov i Geneve i 1883. Gruppen udførte et stort arbejde for marxismens udbredelse i Rusland. Fra RSDAP's 2. kongres i 1903 opførte gruppens virksomhed. – S. 155.
- (9) Der er her tale om artikelsamlingen Materialer til den Russiske Socialrevolutionære Bevægelses Historie, der blev udgivet i Geneve 1893-1896 af Gruppen af Gamle Folkevilje-tilhængere, hvortil P. L. Lavrov henregnede sig. – S. 156.

10) *Blanquisme* – en retning i den franske socialistiske bevægelse under ledelse af Louis-August Blanqui (1805-1881). Blanquisterne lagde ikke vægt på klassekampen, men regnede med, at menneskehedens frigørelse fra lønslaveriet måtte finde sted gennem en mindre gruppes sammensværgelse. – S. 157.

11) Loven af 2. juni 1897 begrænsede arbejdsdagens længde til 11½ time og indførte obligatorisk søndagshvile. Lenin har analyseret og kritiseret loven udførligt i brochuren Den Nye Fabriklov. – S. 157.

12) *Narodnisme* (Af russ. narod = folk) – en dels revolutionær, dels liberal demokratisk bevægelse dannet efter landbrugsreformen i 1861. Den afspejlede bøndernes protest mod godsejeråget og resterne af livegenskabet. Som taktisk hovedmiddel mod tsardømmet regnede den individuel terror udført af konspirative grupper. – S. 160.

## Til

### Hvilken arv fraskriver vi os?

- (1) *Russkoje Bogatstvo* – månedstidsskrift, der udkom i St. Petersborg fra 1876 til midten af 1918. Fra begyndelsen af 1890'erne organ for de liberale narodnikker med S. N. Krivenko og N. K. Mikhajlovskij som redaktører. Tidsskriftet prægede forsoning med tsar-regeringen og bekæmpede marxismen og de russiske marxister. – S. 163.
- (2) *Moskovskije Vedomosti* – (Moskva Tidende), en af de ældste russiske aviser, grundlagt i 1756. Den støttede de mest reaktionære lag og blev i 1905 talerør for de Sorte Hundreder. Forbudt efter oktoberrevolutionen i 1917. – S. 163.
- (3) »*De russiske elever*« – tilhængerne af Marx' og Engels' lære i Rusland. Denne term lod censuren i 1890'erne passere som betegnelse for marxisterne. – S. 163.
- (4) Se note 35 til artiklen Hvad Er Folkevennerne Og Hvordan Bekæmper De Socialdemokraterne. – S. 164.
- (5) *Bondereformen* – blev indført af tsar-regeringen i 1861. Den ophævede livegenskabet, men i godsejernes interesse. Landets økonomiske udviklingsforløb og bøndernes voksende massebevægelse mod den feudale udbytning gjorde reformen nødvendig. Reformens kapitalistiske indhold »kom desto stærkere til udtryk, jo mindre bøndernes jorder blev beskåret, jo mere fuldstændigt de løsnedes fra godsejerne og jo lavere afgiftens størrelse var for de livegne bønder« (Lenin). Bondereformen var et skridt hen mod en forvandling af Rusland til et borgerligt monarki. I alt 22,5 millioner bønder blev »befriet«. Godsejernes jordbesiddelse blev imidlertid bevaret. Bøndernes jorder erklæredes for godsejernes ejendom. Bonden kunne kun modtage jord efter en i loven fastsat norm (og oven i købet med godsejerens billigelse) og ved at frikøbe det. Pengene skulle bønderne betale tsar-regeringen, der så udbetalte godsejerne det fastsatte beløb. Ifølge tilnærmelsesvise beregninger havde godsejerne efter reformens gennemførelse 71,5 millioner desjatiner jord (1 desjatin = 1,09 hektar), bønderne derimod kun 33,7 millioner desjatiner. Godsejerne kunne takket være reformen skære op til 2/5 dele af bøndernes jorder fra til sig selv.

Det gamle hoverisystem blev kun svækket af reformen, ikke tilintetgjort. De bedste dele af bøndernes lodder (de »afskårne jorder«, skove, enge, vandingssteder, græsgange) uden hvilke bønderne ikke kunne klare en selvstændig drift, forblev i godsejernes hænder. Indtil der var indgået en handel om frikøb, betragtedes bønderne som »midlertidigt forpligtede« og godsejeren skyldige i form af årsafgifter og hoveriarbejde.

De russiske revolutionære demokrater med Tjernysjevskij i spidsen kritiserede bondereformen stærkt for dens karakter af livegenskab. Lenin kaldte den den første voldsaktion i massemålestok til fordel for den frembrydende kapitalisme inden for jordbruget. – S. 164.

- (6) *Af-arbejder* – bondens personlige arbejde for godsejeren for at arbejde forpagtningsafgiften af, yde af-arbejde, en form for hoveri under kapitalistiske forhold. – S. 172.
- (7) *Semstvo* – såkaldt lokal selvforvaltning i nogle af tsartidens europæiske guvernementer og ujesd'er (amter), indført 1864, sammensat hovedsagelig af adelige godsejere, desuden købmænd og storbønder. Semstvoerne skulle løse talrige opgaver, men mål og programmer f.eks. for skoler var fastsat af tsarregeringen. Semstvoerne tjente adelens og de besiddendes interesser. Efterhånden fremkom opposition og liberale strømninger inden for semstvoernes forskellige organer, hvad der fremkaldte strenge forholdsregler og forfølgelser mod de pågældende personer, navnlig læger, lærere, agronomer og statistikere (registerførere). – S. 173.
- (8) Hver deltager i forpagtningen »i krugi« fik en desjatin til vårkorn og en til vinterkorn, – Semledeltjeskaja Gastea/Landbrugsbladet/ blev udgivet af ministeriet for statslig ejendom. Udkom i Petetersborg fra 1834 til 1917. – S. 179.
- (9) *Vestnik Jevropy* – historisk-politisk og litterært månedstidsskrift med borgerlig-liberalt præg; udkom i St. Petersburg fra 1866 til 1918. Tidsskriftet trykte artikler mod de revolutionære marxister. M. M. Stasjulevitj var tidsskriftets redaktør og udgiver indtil 1908. – S. 183.
- (10) Se Lenin: Samlede Værker. 5. udg. B. 2, s. 61-69 og s. 471-504 (russ.) – S. 183.
- (11) Der sigtes til Plekhanovs artikel Om Den Materialistiske Historieopfattelse, offentliggjort under navnet N. Kamenskij i Nr. 12 af tidsskriftet »Novoje Slovo«, 1897. – S. 197.
- (12) *Nedelja* – liberal-narodnikisk politisk og litterær avis, der udkom i St. Petersburg fra 1866 til 1901. Avisen modsatte sig kampen mod selverskerdømmet og prægede den såkaldte teori om »de små sager«, dvs. opfordrede intelligensen til at give afkald på revolutionær kamp og beskæftige sig med »kulturmagteri«. – S. 200.

## Til Kapitalismens udvikling i Rusland1.

- (1) I dette udvalg bringes forordene til 1. og 2. udgave af Lenins Kapitalismens Udvikling i Rusland og værkets 1. kapitel. Hele værket fylder i den russiske udgave af Samlede Værker 609 sider.

Lenin udarbejdede det i årene 1896-1899, dels i fængslet i Skt. Petersborg, dels under forvisningen i Sjusjenskoje i Sibirien. Slægtninge skaffede ham materiale: bøger, tidsskrifter osv. I bogen nævnes og citeres mere end 500 titler på benyttede kilder, men antallet af kilder var langt større.

Bogen udkom i Skt. Petersborg i slutningen af marts 1899. For at muliggøre den legale udgivelse havde Lenin undgået ord som marxisme osv. ved at omskrive dem til »den nye teori« osv. I 2. udgave af bogen 1908 blev denne tilsløring hævet og de underforståede benævnelser indføjet i teksten. Det er denne sidste tekst, der ligger til grund for den her benyttede udgave. I 2. udgave foretog Lenin yderligere tilføjelser på basis af nyt materiale.

1. oplag var på 2400 eksemplarer og blev hurtigt udsolgt. Bogen er senere trykt i mere end 3 millioner eksemplarer og oversat til mange sprog. – S. 201.

- (2) *Semstvo* – Se note 7 til artiklen Hvilken Arv Er Det Vi Fraskriver Os? – S. 202.
- (3) Lenin modtog Kautskys bog i februar eller marts 1899 i Sjusjenskoje. Da var størstedelen af Kapitalismens Udvikling i Rusland allerede sat. Lenin nøjedes derfor med at skrive en tilføjelse til forordet. Denne tilføjelse blev imidlertid beskåret af censuren. Hvilken beskæring der blev foretaget vides ikke, da manuskriptet ikke er fundet. – S. 202.
- (4) *Af-arbejde* – Se note 6 til artiklen Hvilken Arv Er Det Vi Fraskriver Os? – S. 203.
- (5) *Selskabet til Fremme af Russisk Industri og Handel* diskuterede den 17. februar 1899 emnet: »Kan narodnismen forliges med marxismen?« I diskussionen deltog liberale narodnikker og »legale marxister«, bl.a. P. B. Struve, M. I. Tugan-Baranovskij og N. V. Vorontsov. Vorontsov hævdede ved denne lejlighed, at repræsentanter for »den nyeste strømning i marxismen i Vesten« stod de russiske narodnikker nærmere, end de stod de russiske marxister. – S. 204.
- (6) Marx anførte i Den Tyske Ideologi, MEW bd. 3, s. 498, en bemærkning af Heinrich Heine, der om sine småtskårne kritikere sagde: »Jeg har sået dragetænder og høstet lopper.« Bemærkningen hentyder ironisk til et græsk sagn om byen Thebens grundlægger Kadmos, som brækkede en drages tænder af og såede dem i jorden. Af drage tænderne voksede kæmper frem, som hjalp Kadmos med at grundlægge byne. – S. 206.
- (7) »Junkerlandbrug« – ordet junker blev brugt om østprøjsiske godsejere. – S. 206.
- (8) *Kadetter* – navnet er dannet af forbogstaverne k-d i ordene Konstitutionelt-Demokratisk Parti, som dannedes i oktober 1905 af repræsentanter for det liberale, monarkistisk sindede bourgeoisie, godsejere og borgerlige intellektuelle, bl.a. P. N. Miljukov, S. A. Muromtsev, V. A. Maklakov, A. I. Sjingajov. P. B. Struve og F. I. Roditjev. – S. 207.
- (9) *Oktobriste* – medlemmer af Forbundet af 17. Oktober, et parti, der opstod efter offentliggørelsen af tsarens manifest af 17. oktober 1905. I manifestet lovede tsaren af frygt for den stigende revolutionsbølge at indføre »borgerlig frihed«. Partiet repræsenterede storindustriens folk og kapitalistiske

godsejere. Ledere var industrimanden og boligspekulanten A. I. Gutjkov og storgodsejeren M. V. Rodsjanko. Oktobristerne støttede tsardømmet og blev regeringsparti i 1906. – S. 207.

- (10) Ved statskuppet den 3. juni 1907 opløstes den 2. дума og valg til 3. дума blev udskrevet. Tsar-regeringen ophævede tidligere givne rettigheder, og de socialdemokratiske medlemmer af 2. дума blev idømt strafarbejde.

*Duma* – det russiske ord for et parlament med stærkt beskårne beføjelser, indført af tsaren i 1905 for at svække den revolutionære bølge. Den såkaldte Bulyginske дума, som skulle have været indkaldt i 1905, lykkedes det bolsjevikkerne helt at forpurre. Den ville have været en narresut, arbejderne havde ingen stemmeret. Den første дума trådte derefter sammen 1906, den anden 1907, den tredje 1907-12 og den fjerde 1912-17. – S. 207.

- (11) »*Folkesocialister*« – et parti, som dannedes ved en spaltning af de socialrevolutionæres parti i 1906. Folkesocialisterne havde stået på dette partis højre fløj og gik efter partidannelsen i alliance med kadetterne. Efter februarrevolutionen 1917 nærmede folkesocialistene sig trudovikkerne.

*Trudovikker* – en gruppe småborgerlige demokrater i думаen. Den bestod af bønder og intellektuelle af narodnikisk tilsnit. I думаen svingede de mellem kadetterne og bolsjevikkerne. I nogle situationer opstod der samarbejde mellem bolsjevikkerne og trudovikkerne. – S. 208.

- (12) V. V. – pseudonym, for V. P. Vorontsov. – S. 211.

- (13) N-on – pseudonym for N. F. Danielson. – S. 211.

- (14) Karl Marx, *Das Kapital*, bd. I, Hamburg 1872, s. 612. Sætningen blev strøget af Engels og findes ikke i de følgende oplag. – S. 220.

## Navneregister

*Abramov, J.V.* (1858–1906) – narodnikisk skribent, medarbejder ved tidskrifterne Otetjstvennyje Sapiski (Fædrelandsnotitser), Delo (Sagen), Ustoi (Grundvold), avisen Nedelja (Ugen) o.a. Forfatter til fortællinger fra folkeli- vet og til mange artikler om samfundsøkonomiske spørgsmål, sekterisme og folkeopdragelse. Propaganderede for de »små ting« og det »stille kulturar- bejde«. – S. 183, 194, 195.

*Adler, Victor* (1852–1918) – en af det østrigske socialdemokratis ledere. I 1886 startede han avisen Gleichheit (Lighed), og fra 1889 var han redaktør for det østrigske socialdemokratis centrale organ Arbeiter-Zeitung (Arbej- derbladet). I 80'erne og 90'erne opretholdt han forbindelse med Engels, men efter dennes død blev han hurtigt revisionist og blev en af de ledende op- portunisten på II Internationales kongresser. Under 1. verdenskrig var han fortaler for »klassefred« og tog afstand fra arbejderklassens revolutionære handlinger. Efter oprettelsen af den østrigske borgerlige republik var han en kort tid udenrigsminister. – S. 61.

*Aleksander III (Romanov)* (1845–1894) – russisk tsar (1881–1894) – S. 152.

*Aveling, Edward* (1851–1898) – engelsk socialist, forfatter og skribent, gift med Karl Marx' datter Eleanor. Han var ateist og darwinist og sluttede sig i 70'erne til »fritænkerne«s radikale bevægelse. Efter at have lært Marx og Engels at kende blev han marxist. I slutningen af 80'erne-begyndelsen af 90'erne var han en af organisatorerne bag de ufaglærte arbejderes og de arbejdsløses massebevægelse og deres organisering i fagbevægelsen (tråde union). 1893–1895 var han medlem af det Uafhængige Arbejderparti (Independent Labour Party). Aveling bidrog til oversættelsen af Marx' Kapitalens I. bind og Engels' Socialismens Udvikling Fra Utopi Til Videnskab og var forfatter til bøger om marxisme, darwinisme og arbejderbevægelsen. – S. 24.

*Aveling, Eleanor* (1855–1898) – Marx' yngste datter, gift med den engelske socialist Edward Aveling. Hun deltog i den engelske og internationale arbej- derbevægelse. – S. 24.

*Avenarius, Richard* (1843–1896) – Tysk filosof, udformede en art positivitisk filosofi, »empiriokriticismen«. – S. 243.

*Bakunin, Mikhail* (1814–1896) – en internationalt kendt russisk repræsen- tant for anarkismen, modstander af marxismen og den videnskabelige socia- lisme. Han bekæmpede enhver stat, også proletarietets diktatur, og mente ikke, at arbejderklassen skulle organisere sit eget politiske parti. Marx og Engels bekæmpede hans småborgerlige synspunkter i I Internationale. Han blev udelukket af Internationalem i 1872 på grund af forsøg på at undergrave arbejderklassens organiserede kamp. – S. 24.

*Basarov (Rudnev) Vladimir Aleksandrovitj* (1874–1939) – økonomisk skri- bent, filosof, oversætter af værker af Marx og Engels. Deltog i den social- demokratiske bevægelse fra 1896. I tiden 1905–1907 medvirkede han ved en række bolsjevikiske udgivelser, men i den efterfølgende reaktionstid fjer- nede han sig fra bolsjevismen og søgte ud fra et machistisk synspunkt (se Ernst Mach) at revidere den marxistiske filosofi. – S. 76.

*Bauer, Bruno* (1809–1882) – tysk filosof, idealist, en af de ledende unghege- lianere, borgerlig-radikal. Efter 1866 national-liberal og tilhænger af Bis- marck. Bruno Bauer og hans broder Edgar Bauers idealistiske anskuelser

blev stærkt kritiseret af Marx og Engels i værkerne Den Hellige Familie (1844) og Den Tyske Ideologi (1845–1846). – S. 21, 59.

*Beltov, I* – se Plekhanov G. V.

*Becker, Johann Philip* (1809–1886) – som ung børstenbinder, blev aktiv i den tyske og internationale arbejderbevægelse, Marx' og Engels' ven og medar- bejder. Han deltog i organiseringen af I Internationale og var redaktør for Vorbote (Forvarsel), der var organ for den tyske sektion af Internationale i Svejts. I Internationalem forsvarede Becker Marx' linie, skønt han i en ræk- ke tilfælde, især i den førte periode i kampen mod anarkisterne, ikke viste tilstrækkelig teoretisk modenhed og fasthed. – S. 243.

*Bernstein, Eduard* (1850–1932) – leder af den mest opportunistiske fløj in- den for det tyske socialdemokrati og II Internationale. Teoretiker for revi- sionisme og reformisme.

Bernstein deltog i den socialdemokratiske bevægelse fra 70'erne. 1881– 1889 var han redaktør for socialdemokratiets centralorgan Der Sozialdemo- krat. I 1896–1898 offentliggjorde han i tidsskriftet Die Neue Zeit en række artikler Socialismens Problemer, hvori han gik ind for en revision af marx- ismens filosofiske, økonomiske og politiske grundlag. Han mente, at arbej- derklassens væsentligste opgave var at kæmpe for reformer og en forbedring af dens økonomiske situation (»Bevægelsen er alt – målet intet!«). – S. 75, 79, 227.

*Bibikov, P. A.* (1832–1875) – oversætter og skribent, udgav egne oversættel- ser af Adam Smith, Malthus, Blanqui o.a. Forfatter til bogen Kritiske Essays (1865) – S. 218.

*Bismarck, Otto v.* (1815–1898) – prøjsisk og tysk statsmand og diplomat. I 1862 blev han Prøjsens ministerpræsident og udenrigsminister. Bismarcks overordnede mål var »med blod og jern« at forene de tyske småstater til et samlet tysk rige under prøjsisk ledelse. 1871 blev han Tysklands rigskans- ler, og i tidsrummet til 1890 ledede han Tysklands inden- og udenrigspolitik ud fra junker-godsejernes interesser, idet han dog søgte at skabe et forbund mellem junkerne og storbourgeoisiet. Da det ikke lykkedes ham at under- trykke arbejderbevægelsen ved hjælp af »socialist-loven«, forsøgte han sig med forskellige sociale sikringsordninger for arbejderne, men han kunne ikke hindre arbejderklassens politiske fremgang. 1890 måtte Bismarck tage sin afsked. – S. 52.

*Bios, Wilhelm* (1849–1927) – tysk småborgerlig historiker og skribent, re- præsentant for det tyske socialdemokratis højrefløj. – S. 94, 109.

*Boborykin, P. D.* (1836–1921) – russisk forfatter i slutningen af 19. – begyn- delsen af 20. århundrede. 1963–1865 udgav han tidsskriftet Læsebiblioteket, derefter var han medarbejder ved Vestnik Jevropy (Europæiske Bulletin). Forfatter til en række romaner og noveller samt skuespil omhandlende li- vet i det russiske bourgeoisie og intelligensen. Hans roman Anderledes (Po- drugomu) (1897), der foregav at skulle beskrive kampen mellem narod- nikker og marxister, fremkaldte protester i den progressive offentlighed. – S. 189.

*Bogdanov, A.* (Malinovskij, A. A.) (1873–1928) – russisk socialdemokrat, sociolog, økonom, af uddannelse læge. I 90'erne deltog han i det socialdemo-

kratiske politiske arbejde, og efter Ruslands Socialdemokratiske Arbejderpartis 2. kongres sluttede han sig til bolsjevikkerne. Han indtog flere ledende poster inden for partiet, men i reaktionsårene efter revolutionen i 1905 blev han leder af gruppen Fperjod (Fremad), der gik mod partiets linie. På det filosofiske område søgte han at skabe sit eget system, »empiriomonismen«, som i Materialisme og Empiriokriticisme blev skarpt kritiseret af Lenin for dets subjektivt idealistiske synspunkter. 1909 blev Bogdanov ekskluderet af det bolsjevikiske parti. Efter oktoberrevolutionen var han en af organisatorerne bag Prolet-Kult og arbejdede i det Proletariske Universitet. 1926 blev han leder af Institutet for Blodtransfusion, som han selv havde oprettet. – S. 76.

*Brouckère, Louis de* (1870–1951) – en af det belgiske Arbejderpartis ledere og teoretikere, indtil 1. verdenskrig anfører for partiets venstrefløj. Senere blev han minister, senator, belgisk repræsentant i Folkeforbundet. Fra 1919 professor, fra 1926 medlem af det Belgiske Akademi. Agiterede mod Sovjetunionen og bolsjevikkerne. – S. 80.

*Bulgakov, Sergej Nikolajevitj* (1871–1944) – russisk borgerlig økonom og idealistisk filosof. I 90'erne var han »legal marxist«, dernæst en af »marxismens kritikere« og endelig erklæret fjende af marxismen. Han gik ind for en revidering af Marx' anskuelser om agrarspørgsmålet. Efter 1918 blev han præst og emigrerede til udlandet, hvorfra han propagerede mod Sovjetrusland. – S. 216, 221, 222, 224.

*Burenin, V.P.* (1841–1926) – reaktionær skribent og litterat. Fra 1876 indgik han i avisen *Novoje Vremjas* (Ny Tids) redaktion. Lenin brugte ofte hans navn til karakteristik af uærlige diskussionsmetoder. – S. 103, 106, 129, 132.

*Büchner, Ludwig* (1824–1899) – tysk borgerlig filosof. Giver bl.a. i bogen *Kraft und Stoff* udtryk for sin vulgærmaterialistiske holdning. Den mekanistiske, ikke-dialektiske betragtningsmåde overførte Büchner også til sin samfundsanalyse. – S. 27.

*Bohm-Bawerk, Eugen* (1881–1914) – borgerlig økonom, repræsentant for den såkaldte »østrigske skole« i den politiske økonomi. I sine værker, der er rettet mod den marxistiske merværdi-teori, hævder han, at profitten opstår som forskellen mellem de subjektive vurderinger af nuværende og fremtidig nytte og ikke er et resultat af udbytning af arbejderklassen. – S. 77, 78.

*Chalmers, Thomas* (1780–1847) – engelsk økonom, præst. I 1832 udgav han bogen *On Political Economy in Connection with the Moral State and Prospects of Society* (Om Politisk Økonomi I Forbindelse Med Samfundets Moralske Tilstand Og Perspektiver). Dette værk har Marx kritiseret i slutningen af *Teorier Om Merværdien*, bd. I og også nogle steder i *Kapitalen*, bd. I. Marx kalder bl.a. Chalmers for en fanatisk malthusianer. – S. 221.

*Danielson, N. F. (N. -on, Nikolaj -on)* (1844–1918) – russisk økonomisk forfatter, en af de liberale narodnikkers ideologer i 80'erne og 90'erne. I sin politiske virksomhed afspejlede han narodnikkernes udvikling fra en revolutionær kamp mod tsarismen til en forsoning med den. I 60'erne og 70'erne var Danielson knyttet til revolutionære kredse blandt intelligensen. I 1870 blev han arresteret. Danielson fuldendte den første russiske oversættelse af Marx' *Kapitalen*, som var påbegyndt af G. A. Lopatin. Under arbejdet førte

han korrespondance med Marx og Engels bl.a. om Ruslands økonomiske udvikling. Han kunne dog ikke tilslutte sig marxismens væsentligste træk, og han endte med at vende sig mod marxismen. I 1893 udgav han bogen *Træk Af Vor Omdannede Samfundsøkonomi*, der sammen med Vorontsovs værker tjente som grundlag for de liberale narodnikkers væsentligste økonomiske anskuelser. – S. 182, 201, 211–218, 229, 234.

*Darwin, Charles Robert* (1809–1882) – engelsk videnskabsmand. Udarbejdede evolutionslæren om arternes oprindelse. Han påviste at den organiske udvikling er foregået fra mindre komplicerede former til mere komplicerede. – S. 83, 90, 97.

*Diehl, Karl* (1864–1943) – tysk borgerlig økonom, professor, tilhænger af den såkaldte »sociale skole« i den politiske økonomi. Han hævdede, at ret er bestemmende for de økonomiske kategoriers former, men indholdet i disse er evigt og uforanderligt. Har skrevet bl.a. *Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus* (1906). – S. 231.

*Dietz, J. G. V.* (1843–1922) – tysk udgiver af socialdemokratisk litteratur, deputeret i den tyske rigsdag 1881–1918. Ledede det socialdemokratiske forlag i Stuttgart, som udgav Marx' og Engels' værker. De første illegale numre af den russiske avis *Iskra* og tidsskriftet *Saija* samt Lenins værk *Hvad Må Der Gøres?* blev trykt her. – S. 210.

*Dühring, Eugen* (1833–1921) – tysk filosof og økonom. Hans filosofiske anskuelser er en eklektisk sammenblanding af positivisme, metafysisk materialisme og idealisme. Dührings synspunkter, som blev støttet af en del af det tyske socialdemokrati, blev stærkt kritiseret af Engels i Hr. Eugen Dührings *Omvæltning af Videnskaben* (»Anti-Dühring«), – S. 75, 77, 110, 112–117, 119, 125, 129.

*Engelhardt, Aleksandr Nikolajevitj* (1832–1893) – skribent, narodnik, kendt for sin samfundsøkonomiske virksomhed og for at drive sit gods dygtigt og rationelt. Med henvisning til Engelhardts gods påviste Lenin i sit værk *Kapitalismens Udvikling I Rusland* det utopiske i narodnikkernes teorier. I tidsskriftet *Otetjestvennyje Sapiski* fik Engelhardt offentliggjort bl.a. Breve Fra Landet (udkom i speciel udgave 1882). Han var redaktør for det første russiske *Kemiske Tidsskrift*. – S. 175–181, 187, 188.

*Epikur* (341–270 f.v.t.) – græsk materialistisk filosof, ateist. – S. 21.

*Feuerbach, Ludwig* (1804–1872) – fremtrædende tysk materialistisk filosof. I sit første værk *Tanker Over Døden Og Udødeligheden* (1830) argumenterede han mod den kristne religions dogme om sjælens udødelighed. Bogen blev konfiskeret, Feuerbach blev udsat for forfølgelse og blev snart afskeditet fra sit universitetsarbejde. Fra 1836 opholdt han sig i en afsides landsby i næsten 25 år. I den første periode af sin filosofiske virksomhed tilhørte han den hegelske skoles venstrefløj. I værkerne *Til Kritik Af Den Hegelske Filosofi* (1839) og *Kristendommens Væsen* (1841) brød han med hegelianismen og indtog et materialistisk standpunkt. I vurderingen af samfundsspørgsmål vedblev han dog at være idealist. Han formåede ikke at overvinde den metafysiske materialismes beskuende væsen og erkendte ikke praktikkens betydning i erkendelsesprocessen og samfundsudviklingen.

Feuerbach var de mere radikale og demokratiske borgerlige lags ideolog

i Tyskland. Under revolutionen i 1848 erkendte han politikken store betydning, men han deltog ikke selv i revolutionen. Efter denne dalede hans betydning i Tyskland betydeligt. I sine sidste år interesserede han sig for socialistisk litteratur og læste bl.a. Marx' Kapitalen. 11870 blev han medlem af det tyske socialdemokrati.

Engels har analyseret Feuerbachs filosofi i *Ludwig Feuerbach Og Den Klassiske Tyske Filosofis Udgang*, og Karl Marx i *Teser Om Feuerbach*. – S. 21, 25, 26, 65.

*Forcade, Eugéne* (1820–1869) – fransk økonom og skribent. – S. 230.

*Guizot, François-Pierre-Guillaume* (1787–1874) – fransk borgerlig historiker og statsmand. Han var en af skaberne af den borgerlige teori om klassekamp, som søgte at begrunde bourgeoisiets magtposition ved en henvisning til ejendomsforholdene. Han var imidlertid ikke i stand til at se klasserelationernes grundlag i udbygningen.

I tidsrummet 1840–1848 var han den faktiske leder af Frankrigs uden- og iderigspolitik. Revolutionen februar 1848 bragte Guizot-regeringen til fald.

Væsentlige arbejder fra hans hånd er: *Civilisationens Historie I Europa*, *Civilisationens Historie I Frankrig*, *Den Engelske Revolutionens Historie* o.a. – S. 33.

*Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (1770–1831) – betydelig tysk filosof af den objektive idealismes skole, det tyske bourgeois ideolog. Hegels historiske betydning ligger i hans dybtgående og alsidige udvikling af den idealistiske dialektik, som udgør en af den dialektiske materialismes teoretiske kilder. Ved kritisk bearbejdning af Hegels dialektiske metode opbyggede Marx, Engels og Lenin den materialistiske dialektik, som afspejler verdens og den menneskelige tænkningens udvikling.

Af hans værker kan nævnes: *Åndens Fænomenologi* (1807), *Logikkens Videnskab* (1812–1816) og *De Filosofiske Videnskabers Encyklopædi* (1817). – S. 21, 25, 26, 28, 29, 57, 65, 76, 87, 110, 112, 114, 116, 118, 120.

*Herkner, Heinrich* (1863–1932) – borgerlig tysk økonom, professor, vicepræsident for Selskabet For Social Politik. – S. 231.

*Holyoake, G. J.* (1817–1906) – aktiv i den engelske kooperative bevægelse, reformist. I 30'erne – 40'erne sluttede han sig til chartisterne og owenisterne og gik ind for arbejderkooperativernes selvstyre. Fra 40'erne medvirkende ved udgivelsen af periodiske publikationer for den radikal-republikanske bevægelse. Fra 50'erne samarbejdede han stadig tættere med de borgerlig-radikale og udviklede teorien om arbejdernes andel i profitten i såvel kooperative som kapitalistiske foretagende. Hans anmodning om optagelse i I International 1869 blev afvist. – S. 50.

*Hume, David* (1711–1776) – engelsk filosof, subjektiv idealist, agnostiker, borgerlig historiker og økonom. Han mente, at erkendelsens opgave bestod i på grundlag af vane at kombinere de enkelte sanseindtryk til forestillinger. En materialistisk årsagsforklaring forkastede han, og han mente, at det ikke var muligt at løse spørgsmålet om en eventuel ydre verdens eksistens. Humes anskuelser påvirkede den idealistiske borgerlige filosofis videre udvikling i betydelig grad. – S. 27.

*Huxley, Thomas Henry* (1825–1895) – engelsk filosof og naturforsker, bi-

drog til at popularisere Darwins udviklingsteori, inkonsekvent materialist. – S. 27.

*Kant, Immanuel* (1724–1804) – den klassiske tyske filosof grundlægger. Hans filosofi indeholdt forskellige former for subjektiv idealisme og agnosticisme, men samtidig fandtes der også visse materialistiske tendenser, bl.a. i læren om »tingen i sig selv« (»Ding an sich«) og i anerkendelsen af vor videns erfaringskarakter. Kants filosofi havde stor betydning for senere repræsentanter for den tyske idealisme (Fichte, Schelling, Hegel) og for retninger som neo-kantianismen, positivisme o.a. At vende tilbage til Kant eller at forene kantianisme med marxisme har været et af revisionismens træk.

Værker: *Kritik Af Den Rene Fornuft*, *Kritik Af Den Praktiske Fornuft*, *Kritik Af Dømmekraften* o.a. – S. 27, 76.

*Ivanov, V.* – se Sasulitj, V. I.

*Jusjakov, S. N.* (1849–1910) – en af de liberale narodnikkers ideologer, sociolog og skribent. Medarbejder ved *Otetjstvennyje Sapiski*, *Vestnik Jevropy* o.a. En af tidsskriftet *Russkoje Bogatstvo* ledere. Bekæmpede marxismen ihærdigt. – S. 82, 131, 178, 182, 188, 196.

*Jusov (Kablits, I.I.)* (1848–1893) – narodniksk skribent. I 70'erne var han blandt dem, der »gik ud blandt folket«, i 90'erne blev han en af de liberale narodnikkers ideologer. – S. 182, 183, 194, 196.

*Kamenskij* – se Plekhanov, G. V.

*Karejev, N. I.* (1850–1931) – liberal, borgerlig historiker og skribent, en af den subjektive sociologis repræsentanter. I 90'erne bekæmpede han ihærdigt marxisterne. Forfatter til en række videnskabelige værker. 1929 udnævnt til æresmedlem af Sovjetunionens Videnskabelige Akademi. – S. 92.

*Karysjev, N. A.* (1855–1905) – økonom og statistiker, forfatter til mange økonomiske og statistiske bøger og artikler. Beskæftigede sig specielt med landbrugsspørgsmål, hvori han udtrykte de liberale narodnikkers synspunkter. Han oprettede fællesbrug, industriarteller og andre Kooperationer. – S. 179.

*Kautsky, Karl* (1854–1938) – en af det tyske socialdemokratis og II Internationales ledere. Fra 1881 udvikledes hans forfatterskab under Marx' og Engels' indflydelse. I 80'erne og 90'erne udgav han en række marxistiske skrifter. I 1910–1911 kom hans opportunistiske standpunkter tydeligt frem, og under 1. verdenskrig blev han aktiv modstander af den revolutionære marxisme. Efter oktoberrevolutionen vendte han sig skarpt mod den proletariske revolution, proletariatets diktatur og sovjetstaten. – S. 83, 104, 109, 202, 203, 204.

*Kirchmann, Julius Hermann* (1802–1884) – tysk filosof og skribent, af samme anskuelse som Rodbertus, en af »statssocialismne«s teoretikere. 1871–1876 rigsdagsdeputeret. Forfatter til værker om ret og filosofi. – S. 221, 231.

*Krivenko, S. N.* (1847–1906) – skribent, liberal narodnik, en af redaktørerne ved *Russkoje Bogatstvo*. – S. 82.

*Kugelmann, Ludwig* (1830–1902) – tysk socialdemokrat, Karl Marx' ven, deltager i revolutionen 1848–1849 i Tyskland, medlem af I Internationale. 1862–1874 førte han korrespondance med Marx og informerede ham om si-



tuationen i Tyskland, Marx' breve til Kugelmann blev først udgivet 1902 i tidsskriftet *Die Neue Zeit*, i 1907 blev de udgivet på russisk med forord af Lenin. – S. 52.

*Labriola, Arturo* (1873–1959) — italiensk politiker, jurist, økonom. En af den italienske syndikalistiske bevægelses ledere, forfatter til en række bøger om syndikalismens teori, hvori han søger at tilnærme den »revolutionære syndikalisme« til marxismen ved at »rette på« marxismen. Under 1. verdenskrig havde han en chauvinistisk indstilling. 1920–1921 var han arbejdsminister. Modstander af fascismen. 1926–1939 i emigration. 1948–1953 senator. Efter Italiens indtræden i NATO 1949 tilsluttede han sig den internationale bevægelse Fredens Tilhængere. 1950 blev han indvalgt i Verdensfredsrådet. – S. 80.

*Lafargue, Laura* (1845–1911) – Karl Marx' datter, aktiv i Frankrigs arbejderbevægelse, udrettede meget for marxismens udbredelse i Frankrig. Sammen med sin mand, Paul Lafargue – der var en af lederne af guesdismen, en revolutionær marxistisk retning i den franske socialistiske bevægelse – oversatte hun *Det Kommunistiske Manifest* til fransk, og selv oversatte hun en række af Marx' og Engels' øvrige værker. – S. 24.

*Lagardelle, Hubert* (1874–1958) – fransk, småborgerlig politiker, anarkosyndikalist, forfatter til værker om anarko-syndikalismens historie i Frankrig.

I 1942–1943 var han arbejdsminister i den franske Vichy-regering og blev i 1946 idømt livsvarigt fængsel. – S. 80.

*Lassalle, Ferdinand* (1825–1864) – tysk småborgerlig socialist. Han var grundlægger af den Almindelige Tyske Arbejderforening, der var af stor betydning for den tyske arbejderbevægelse, men Lassalle førte den ind på en opportunistisk vej. Han og hans tilhængere regnede med ad legal vej at kunne få oprettet produktionskooperativer med støtte fra den bismarckske stat. Lassalle støttede en samling af Tyskland »fra oven« under Prøjsens ledelse. Hans anskuelser var en hæmsko for udformningen af klassebevidstheden i Tyskland og I Internationale. – S. 52.

*Lavrov, P.I.* (1823–1909) – fremtrædende narodniker-ideolog. Repræsentant for den subjektivistiske retning inden for sociologien. Var medlem af *Semlja* i Volja (Jord og Frihed) og senere af partiet *Narodnaja Volja* (Folkeviljen). I emigration fra 1870 og deltog i redigeringen af narodnikerskrifter. Medlem af I Internationale og personlig bekendt med Marx og Engels, med hvem han korresponderede. – S. 156, 157, 159–161.

*Liebkecht, Wilhelm* (1826–1900) – anset leder i den tyske og den internationale arbejderbevægelse, en af det tyske socialdemokratis grundlæggere og førere.

Marx og Engels værdsatte Liebkecht og vejledte hans virke, men kritiserede samtidig hans forsoningspolitik over for opportunistiske elementer. – S. 52.

*Longuet, Charles* (1839–1903) – aktiv i den franske arbejderbevægelse, proudhonist, journalist. 1866–1867 og 1871–1872 var han medlem af I Internationales generalforsamling og deltog i en række af Internationales kongresser. 1871 var han medlem af Pariserkommunen. Efter dennes nederlag emigrerede han til England, hvor han levede til 1880. Efter tilbagekomsten

til Frankrig sluttede han sig til possibilisterne, en opportunistisk retning i Frankrigs Arbejderparti. – S. 24.

*Longuet, Jenny* (1844–1883) – Karl Marx' ældste datter, aktiv i den internationale arbejderbevægelse, gift med Charles Longuet, der var en fremtrædende personlighed i den franske arbejderbevægelse. – S. 24.

*Mach, Ernst* (1838–1916) – østrigsk fysiker og filosof, subjektiv idealist, en af empiriokriticismens grundlæggere. Inden for erkendelsesteorien genoplyede han Berkeleys og Humes ideer. I *Materialisme Og Empiriokriticisme* giver Lenin en grundig kritik af Machs filosofi. – S. 243.

*Malthus, Thomas Robert* (1766–1834) – præst, engelsk reaktionær borgerlig økonom. Han hævdede, at årsagen til arbejdernes fattigdom ikke skulle søges i de økonomiske samfundsforhold men i naturen, nemlig i at der ikke fandtes den tilstrækkelige mængde næringsmidler på jorden. Iflg. Malthus' teori øges fødemængden kun efter en aritmetisk kurve, medens befolkningmængden øges efter en geometrisk, en hurtigere stigende kurve. Under henvisning hertil forsvarede Malthus krige og epidemier som midler til at formindske befolkningmængden, og han advarede arbejderne mod at stifte familie. Karl Marx har gentagne gange kritiseret teoriens uvidenskabelighed og betegnet den som et forsvar for de herskende klassers interesser. I Rusland støttede Struve, Bulgakov o.a. Malthus' ideer. – S. 221.

*Mazzini, Giuseppe* (1805–1872) – italiensk revolutionær borgerlig demokrat, leder i den nationale befrielsesbevægelse i Italien. – S. 24.

*Meyer, Robert* (1855–1914) – østrigsk økonom og statsmand, professor. – S. 108, 232.

*Mignet, Francois Auguste* (1796–1884) – fransk borgerlig-liberal historiker, en af de første, der påpegede klassekampens historiske rolle, skønt han reducerede den til en kamp mellem landaristokratiet og burgeoisiet. – S. 33.

*Mikhajlovskij, N. K.* (1842–1904) – en fremtrædende teoretiker for de liberale narodnikker, skribent, litteraturkritiker, positivistisk filosof, subjektiv sociolog. Mikhajlovskijs litterære virksomhed startede 1860, og i 70'erne redigerede han narodnikernes udgivelser. Han sad i *Otetjstvennyje Sapiskis* redaktion og var medarbejder ved andre blade og tidsskrifter. Fra 1892 blev han redaktør af tidsskriftet *Ruskoje Bogatstvo*. – S. 82, 84, 86, 90–144, 163, 176, 182, 183, 194–200.

*Mill, John Stuart* (1806–1873) – engelsk borgerlig filosof og økonom, en af positivismens fremtrædende repræsentanter. Han søgte at begrunde harmoni mellem bourgeoisiets profitinteresser og arbejdernes livsinteresser. I forhold til Ricardo gjorde han et skridt tilbage, idet han tog afstand fra teorien om arbejdets værdi og erstattede den med en vulgær teori om produktionsudgifter. Profiten søgte han at forklare som et mådeholdsfænomen hos kapitalisterne i deres forbrug. Han var tilhænger af Malthus' teori om et befolkningsoverskud. – S. 219, 221.

*Minskij, N. (Vilenkin, N.M.)* (1885–1937) – russisk digter; i sine første digte afspejlede han intelligensens dekadance i 80'erne. Var tilhænger af den borgerlige individualisme i kunsten. Emigrerede efter oktoberrevolutionen. – S. 163.

*Moleschott, Jacob* (1882–1893) – hollandsk fysiolog, en af den vulgære materialismes mest fremtrædende repræsentanter. Udtrykte mekanistiske anskuelser om naturen og samfundet. Hans vigtigste filosofiske værk er *Livets Kredsløb*. – S. 27.

*Morgan, Lewis Henry* (1818–1881) – kendt amerikansk videnskabsmand, etnograf, arkæolog og historiker. I sin bog *Familiens, Privatejendommens Og Statens Oprindelse* henviste Engels til meget af det materiale, som Morgan havde samlet og systematiseret, specielt vedrørende nordamerikanske indianske samfunds struktur. – S. 96, 98.

*Most, Johann Joseph* (1846–1906) – tysk socialdemokrat, senere anarkist, bogbinder af fag. Teoretisk var han tilhænger af Dühring, og politisk gik han ind for den anarkistiske idé om handlingens propaganda. Han anså en snarlig proletarisk revolution for mulig. Efter indførelsen af undtagelsesloven mod socialisterne i 1878 emigrerede han til London, hvor han i bladet *Frihed* opfordrede til individuel terror, idet han anså den for det mest effektive middel i den revolutionære kamp. I 1882 emigrerede Most til USA, hvor han fortsatte udgivelsen af *Frihed*. I de følgende år gled han ud af arbejdsbevægelsen. – S. 53.

*Mulberger, Arthur* (1847–1907) – tysk småborgerlig skribent, discipel af Proudhon. Skrev i 1872 en række artikler om boligspørgsmålet i det socialdemokratiske blad *Der Volksstaat*. I samme blad svarede Engels med en skarp kritik af artiklerne (se artiklen *Om Boligspørgsmålet i Marx/Engels: Udvalgte Skrifter*, bd. I). – S. 75.

*N.–On* – se Danielson, N. F.

*Nekrasov, N. A.* (1821–1878) – russisk forfatter, en fremtrædende repræsentant for den socialt orienterede tendensdigting. Spillede en betydelig rolle ved tidsskriftet *Otetjstvennyje Sapiski* i 70'erne. – S. 55.

*Plekhanov, G. V.* (1856–1918) – materialistisk filosof, propagandist for marxismen i Rusland. I 1875 kom han i forbindelse med narodnikkerne og sluttede sig til den revolutionære kamp. For at undgå tsarregimets forfølgelser flygtede han til udlandet, hvor han udviklede sig til marxist. I 1883 oprettede han den første russiske marxistiske organisation: *Arbejdets Befrielse*. I 90'erne indtrådte han i avisen *Iskras* og tidsskriftet *Sarjas* redaktioner.

Efter det russiske socialdemokratis 2. kongres hældede han mod opportunisten og knyttede sig til mensjevikkerne. Under den første russiske revolution i 1905 indtog han i afgørende spørgsmål et mensjevikisk standpunkt, men ikke desto mindre vendte han sig i tiden derefter mod de forsøg på revision af marxismen, som hovedsagelig blev gjort af mensjevikkerne.

Under 1. verdenskrig indtog han et social-chauvinistisk standpunkt. Efter februarrevolutionen ledede han det yderste højre blandt de mensjevikiske forsvarstilhængere. Han tog afstand fra bolsjevismen og den socialistiske revolution, men han bekæmpede ikke det sovjetiske styre. – S.61, 76, 127, 138, 139, 156, 196, 197, 206, 234.

*Proudhon, Pierre-Joseph* (1809–1865) – fransk skribent, økonom og sociolog, en af anarkismens grundlæggere. Han drømte om at gøre småbesidderen til samfundets grundsten og kritiserede kapitalismen ud fra en småborgerlig synsvinkel. I 1846 offentliggjorde han sine filosofiske og økonomiske

synspunkter i bogen *Elendighedens Filosofi*, som Marx kritiserede i sit modskrift *Filosofiens Elendighed*. – S. 22, 24, 91, 198, 229, 230.

*Rousseau, Jean-Jacques* (1712–1778) – fremragende fransk oplysningsskribent, der i sine værker udtrykte småborgerskabets ideologi. Han regnede den private ejendomsret for årsagen til folkemassernes undertrykkelse, men fremsatte dog en utopisk teori om en lige fordeling af privat ejendom. – S. 120.

*Rau, Karl Heinrich* (1792–1870) – tysk økonom, havde i nogle spørgsmål samme synspunkter som Smith og Ricardo. – S. 231.

*Ricardo, David* (1772–1823) – fremtrædende engelsk økonom, forfatter til økonomiske værker, som afrunder den klassiske borgerlige politiske økonomi. Idet han forsvarede bourgeoisieis interesset mod feudalismens rester, gjorde han sig til talsmand for den frie konkurrences principper. Ricardos historiske betydning for den økonomiske videnskab består først og fremmest i hans teori om arbejdets værdi, som han søgte at lægge til grund for hele den politiske økonomi. Ved at videreudvikle Adam Smiths værditeori påviste Ricardo, at værdien bestemmes af det arbejde, der er anvendt til varens fremstilling, og fra denne kilde opstår såvel arbejds løn som profit og rente. Ricardo beskrev modsætningen mellem arbejderens løn og kapitalistens profit, men han var ikke i stand til at give en virkelig videnskabelig analyse af kapitalismen, dvs. afsløre den kapitalistiske udbytningens væsen. Ricardo mente, at vareproduktionen og kapitalismen ville bestå evigt som samfundsproduktionens naturlige form.

Ricardos teoretiske grundlag er blevet kritiseret af Marx i *Kapitalen* og andre værker. – S. 41, 66, 219, 221.

*Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl* (1805–1875) – tysk vulgær økonom, prøjsisk storgodsbesidder, en af »statssocialismens teoretikere. Robertus mente, at modsætningen mellem arbejdet og kapitalen kunne løses ved hjælp af en række reformer gennemført af den prøjsiske junkerstat. – S. 41, 227, 230 231.

*Rosanov, V. V.* (1856–1919) – reaktionær filosof, skribent og kritiker. Forsvarede i pressen enevælden og kirken. – S. 163, 194.

*Ruge, Arnold* (1802–1880) – tysk journalist, unghgelianer, borgerlig radikal. Udgav sammen med Karl Marx tidsskriftet *Tysk-Franske Årbøger* i 1844 i Paris. 1848 blev han deputeret til Nationalforsamlingen i Frankfurt, hvor han hørte til venstrefløjen. I 50'erne var han en af lederne blandt de tyske småborgerlige emigranter i England. Efter 1866 national-liberal og Bismarck-tilhænger, agiterede for et samlet Tyskland under prøjsisk lederskab. – S. 22, 59, 109.

*Sasonov, G. P.* (F. 1857) – repræsentant for den reaktionære narodnisme. 1899–1902 redigerede han den moderat-liberale avis *Rossija*, der blev betalt af industrifolk i Moskva. Efter 17. oktober 1905 sluttede han sig til de »sorte hundrede«. Stod i forbindelse med Rasputin. – S. 182.

*Sasulity, V. I.* (Ivanov, V.) (1849–1919) – først fremtrædende narodnik, derefter socialdemokrat. Var i 1883–1884 med til at oprette den første russiske marxistiske organisation: *Arbejdets Befrielse*. I 80'erne og 90'erne oversatte hun Karl Marx' *Filosofiens Elendighed* og Friedrich Engels' *Socialismens*

Udvikling Fra Utopi Til Videnskab til russisk. Selv skrev hun et værk om den internationale arbejderbevægelses historie og udførte anden litterær politisk virksomhed. I 1900 indtrådte hun i avisen Iskra og tidsskriftet Sarjas redaktioner.

Efter det socialdemokratiske partis spaltning i 1903 blev hun en af de mensjevikiske ledere. I reaktionsperioden efter 1905-revolutionen indtog hun et likvidatorstandpunkt over for partiet, og under den 1. verdenskrig gik hun ind for Ruslands krigsdeltagelse. Hun forholdt sig negativ over for oktoberrevolutionen i 1917. – S. 189.

*Say, Jean-Baptiste* (1767–1832) – fransk borgerlig økonom, frihandelslærens og liberalismens fortalere. Han mente, at der var tre kilder til værdi: arbejde, kapital og jord, og han benægtede, at arbejderne blev udbytter, endvidere modsætningen mellem arbejde og kapital, mellem produktion og forbrug, samt muligheden for økonomiske kriser.

Karl Marx har kritiseret Says anskuelse i Kapitalen og i Teorier Om Merværdien. – S. 221.

*Schapper, Karl* (1812–1870) – fremtrædende personlighed i den tyske og internationale arbejderbevægelse, aktiv i Kommunisternes Forbund. I 1850 emigrerede han til England, hvor han blev medlem af Kommunisternes Forbunds centralkomité. Her sluttede han sig sammen med August Willich i oppositionen mod centralkomiteens flertal under Marx' og Engels' ledelse. Han blev en af lederne for en sekterisk eventyr-politik. Efter at have erkendt sine fejtagelser tilnærmede han sig i 1856 igen Marx og Engels, og i 1865 blev han på Marx' forslag optaget i I Internationales generalforsamling. – S. 51.

*Schulze-Gävernitz, Gerhard* (1864–1943) – tysk borgerlig økonom, professor i politisk økonomi, »katedersocialist«. 1892–1893 studerede han tekstilindustri og landbrug i Rusland og underviste ved Moskvas universitet. Han mente, at det skulle være muligt at etablere »social harmoni« i det kapitalistiske samfund med det formål at forbedre forholdene for alle klasser.

P. B. Struve var fortalere for Schulze-Gävernitz' ideer i Rusland. – S. 200.

*Senior, Nassau William* (1790–1864) – engelsk økonom, der forsvarede fabrikanternes interesser og agiterede mod forkortelse af arbejdsdagen i England. Marx kritiserede hans anskuelse stærkt i Kapitalen, bd. I. – S. 225.

*Siber, N. I.* (1844–1888) – russisk økonom, skribent, professor i politisk økonomi og statistik ved Kijevs universitet. Var i 80'erne medarbejder ved en række radikale og liberale tidsskrifter. 11871 skrev han afhandlingen Ricardos Værdi- og Kapitalteori Set I Lyset Af De Senest Tilkomne Data Og Udredninger – et arbejde, som Marx udtalte sig rosende om i efterordet til 2. udgave af Kapitalens 1. bind. (Marx: Kapitalen, bd. 1, bog 1, s. 101). I omarbejdet og udvidet form udkom afhandlingen i 1885 under titlen David Ricardo Og Karl Marx I Deres Samfundsøkonomiske Forskning. Også hans værk Marx' Økonomiske Teori o.a. blev meget kendte. Under et ophold i London i 1881 lærte han Marx og Engels at kende personligt. Siber opfattede marxismen ensidigt og kunne ikke tilslutte sig Marx' lære om revolutionen. – S. 221.

*Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de* (1773–1842) – svejtsisk økonom og historiker. Tilsluttede sig først den borgerlige klassiske politiske økonomi, men blev så repræsentant for den småborgerlige socialisme, udviklede

den økonomiske romantisme, der udtrykte småproducenternes anskuelse. Selv om Sismondi påpegede kapitalismens modsætninger, forstod han ikke dens grundlæggende træk. – S. 210, 221, 228.

*Sjukovskij, J. G.* (1822–1907) – borgerlig økonom og skribent. 1877 offentliggjorde han i Vestnik Jevropy artiklen: Karl Marx Og Hans Bog Om Kapitalen, som indeholdt hårde angreb mod marxismen. Artiklen fremkaldte en livlig debat om Kapitalen, og i Otetjstvennyje Sapiski skrev Mikhajlovskij en artikel: Karl Marx For Hr. J. Sjukovskijs Domstol. Denne artikel gav anledning til Karl Marx' brev til Otetjstvennyje Sapiskis redaktion. – S. 84, 116, 117.

*Skaldin (Jelenev, F. P.)* (1828–1902) – russisk forfatter og skribent, var i 60'erne repræsentant for den borgerlige liberalisme og medarbejder ved Otetjstvennyje Sapiski. Senere sluttede han sig til de mest reaktionære og blev bl.a. medlem af den Centrale Censurkomité og af Centralledelsen For Presseanliggende. Gik ind for tsarens russificeringspolitik overfor Finland. – S. 164–176, 179, 180.

*Skvortsov, A. I.* (1848–1914) – borgerlig økonom og agronom, forfatter til værker om politisk økonomi og landbrugsøkonomi. – S. 142, 212, 224.

*Smith, Adam* (1723–1790) – fremtrædende engelsk økonom, repræsentant for den klassiske borgerlige politiske økonomi. I værket An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (En Undersøgelse Vedrørende Naturen Af Og Grundene Til Nationernes Rigdom) (1776) pegede han på arbejdet som al værdis kilde. På grundlag heraf kunne han drage den slutning, at arbejderens arbejds løn er en del af hans produkt, og at den bestemmes af værdien af hans eksistensmidler; endvidere at kapitalisternes og jordbesiddernes indkomster skabes gennem arbejderens arbejde. Idet han hævdede, at værdien under kapitalismen kun dannes af arbejds løn, profit og renter, overså han værdien af den konstante kapital i forbindelse med vareproduktionen. – S. 38, 66, 175, 218, 219, 220, 221, 229, 230, 231, 232, 237.

*Sorge, Friedrich Adolf* (1826–1906) – tysk socialist, aktiv i den internationale og socialistiske bevægelse, Marx' og Engels' ven og kampfælle. Deltog i revolutionen i Tyskland 1848–1849. Emigrerede efter revolutionens nederlag til Svejt og senere til Amerika. Organiserede en sektion af I Internationale i Amerika og var 1872–1874 sekretær i I Internationales generalforsamling. – S. 53.

*Spencer, Herbert* (1820–1903) – engelsk filosof, psykolog og sociolog, en fremtrædende repræsentant for positivismen. Han overførte biologiens lære om kampen for tilværelsen på samfundet og søgte derved at retfærdiggøre social ulighed. – S. 86.

*Stasjulevitj, M. M.* (1826–1911) – skribent, professor i historie, samfundsengageret, kendt repræsentant for den mådeholdne borgerlige liberalisme, drømte om et konstitutionelt monarki efter engelsk forbillede. 1866–1908 udgav og redigerede han tidsskriftet Vestnik Jevropy (Europæiske Bulletin), 1881–1882 avisen Pojjadok (Orden). – S. 174.

*Stebut, I. A.* (1833–1923) – professor, kendt russisk agronom, aktiv i samfundslivet. Fra 1898 formand for den videnskabelige komité under ministeriet for landbrug og statsejendom. Har skrevet flere værker om landbrugs spørgsmål. – S. 212.

*Stein, Lorenz* (1815–1890) – tysk borgerlig statsmand, økonom. Var talsmand for Hegels konservativt-idealisticke lære om et monarki »over klasserne«. Han benyttede den idealistiske dialektik til forsvar for de sociale og politiske forhold. – S. 29.

*Stolypin, P. A.* (1862–1911) – storgodsejer, statsmand, fra 1906 til 1911 tsarens regeringschef, dræbt ved attentat 1911 i Kijev. Perioden 1907–1910 kaldes Stolypin-reaktionen. Stolypin gennemførte en landbrugsreform for at skabe store landbrug, hvis indehavere kunne blive en støtte for tsardømmet. – S. 207.

*Struve, P. B.* (1870–1944) – borgerlig økonom og skribent, en af »kadetterne« s, dvs. det liberalt-monarkistiske partis ledere. I 90'erne var han en af de mest fremtrædende repræsentanter for den »legale marxisme«, der ville »øve kritik« mod og »supplere« Marx' økonomiske og filosofiske teorier for at tillempe marxismen til bourgeoisiets interesser. – S. 196, 200, 207, 216.

*Thierry, Augustin* (1795–1856) – fransk liberal statsmand og historiker, en af den borgerlige klassekampsteoris skabere. Han erkendte samfundets opdeling i klasser og bourgeoisiets klassekamp mod adelen, men han søgte at påvise, at det feudale Europas klasser opstod som et resultat af det ene folks besejring af et andet. Han afviste nødvendigheden af folkemassernes revolutionære handlinger. – S. 33.

*Thiers, Adolphe* (1797–1877) – fransk politiker og historiker, af profession advokat. I 1834 organiserede han en brutal undertrykkelse af opstande i Lyon og Paris. Under den »anden republik« 1848–1851 var han en aflederne af »Ordenspartiet«. Efter kejserdømmets fald 4. september 1870 var han et dominerende medlem af den reaktionære regering. Den 17. februar 1871 blev han regeringschef. Han gav ordre til at beslaglægge den parisiske befolkningens våben, hvad der fremkaldte opstanden den 18. marts 1871. Skylden for blodbadet på Paris' kommunarder hviler først og fremmest på ham. Marx har skildret Thiers i sit skrift *Borgerkrigen i Frankrig*. (Se Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, bd. I, Forlaget Tiden). – S. 33.

*Tjernysjevskij, N. G.* (1828–1889) – betydelig russisk revolutionær demokrat, videnskabsmand, skribent, litteraturkritiker. En af de mest fremtrædende forløbere for det russiske socialdemokrati. Tjernysjevskij var inspirator og leder i 60'ernes revolutionære demokratiske bevægelse i Rusland. I 1862 blev han arresteret og indsat i Peter-Pauls fæstningen, hvor han sad i to år. Derpå blev han idømt 7 års strafarbejde og livsvarigt eksil i Sibirien. Først i sine allersidste år blev han befriet fra forvisningen. Han forblev til sin sidste stund en lidenskabelig modstander af social uret og af alle former for politisk og økonomisk undertrykkelse.

Tjernysjevskij kritiserede skarpt de forskellige idealistiske systemer og søgte at omarbejde Hegels dialektik i materialistisk ånd. Marx satte Tjernysjevskijs arbejder højt og betegnede ham som en stor russisk videnskabsmand. – S. 174.

*Tugan-Baranovskij, Mikhail Ivanovitj* (1865–1919) – russisk borgerlig økonom, fremtrædende repræsentant for den »legale marxisme«. Efter oktoberrevolutionen var han som finansminister i Ukraines borgerlige central rada (råd) aktiv i kontrarevolutionen. – S. 183, 216, 222, 224, 228.

V. V. – se Vorontsov, V. P.

*Vandervelde, Emile* (1866–1938) – leder af det belgiske arbejderparti, formand for II Internationales Socialistiske Bureau, indtog et meget opportunistisk standpunkt. Under den 1. verdenskrig indtrådte han i den borgerlige regering på forskellige ministerposter, og efter den borgerlig-demokratiske februarrevolution i Rusland tog han hertil for at agitere for Ruslands fortsatte deltagelse i krigen. Over for den russiske oktoberrevolution forholdt han sig meget fjendtligt og deltog aktivt i den væbnede intervention mod Sovjet-Rusland. I mellemkrigsårene bekæmpede han energisk en fælles antifascistisk front mellem kommunister og socialister. – S. 80.

*Vogt, Karl* (1817–1895) – tysk naturforsker, en af de mest fremtrædende vulgære materialister. Deltog i den tyske revolution 1848–1849 og emigrerede efter dens nederlag til Svejts. Forfatter til værker om zoologi, geologi og fysiologi. Hævdede, at »tanken forholder sig omtrent til hjernen som galde til leveren eller urinen til nyren« (*Fysiologiske Breve*, 1867, s. 298). Som udtalt modstander af den videnskabelige socialisme deltog han i forfølgelsen af de proletarisk-revolutionære og fremkom med bagstræberiske udtalelser om Marx' og Engels' virksomhed. I skriftet *Hr. Vogt* (1860) afslørede Marx Vogt som Louis Bonapartes betalte hemmelige agent. – S. 23, 27.

Volgin – se Plekhanov, G. V.

*Volynskij, A.* (Flekser, A. L.) (1863–1926) – reaktionær kunsthistoriker og kritiker, tilhænger af teorien om kunsten for kunstens egen skyld. I sine artikler, der er samlet i bogen *Russiske Kritikere* (1896), søgte han at forringe de revolutionær-demokratiske skribenters indsats.

Efter oktoberrevolutionen deltog Volynskij fortsat i kulturlivet og var bl.a. formand for det Alrussiske Forfatterforbunds Leningradafdeling 1920–1924. – S. 194, 195.

*Vorontsov, Vasilij Pavlovitj* (V. V.) (1847–1918) – økonom og skribent, en af de liberale narodnikkers ideologer i 80'erne og 90'erne. Forfatter til *Kapitalismens Skæbne i Rusland* og andre værker, hvori han benægter en kapitalistisk udvikling i Rusland, roser småvareproduktionen og idealiserer bondefællesskabet. Han gik ind for en forsoning med den tsaristiske regering og bekæmpede energisk marxismen. Lenin kritiserede Vorontsovs anskuelser kraftigt i flere af sine værker. – S. 182, 187, 188, 196, 197, 200, 201, 204, 211–216, 218, 229, 234.

*Wagner, Adolf Heinrich Gotthilf* (1835–1917) – tysk borgerlig økonom og reaktionær politiker. Som en af »kateder-socialismen« s repræsentanter gjorde han sig til talsmand for en borgerlig reformisme, og han mente, at kapitalisternes udbytning af arbejderne kunne afskaffes gennem lovgivningen. Han var en af det kristelig-socialistiske partis ledere og samarbejdede med Bismarck. – S. 232.

*Westphalen von Jenny* (1814–1881) Marx' kone. – S. 22, 24.

*Willich, August* (1810–1878) – prøjsisk officer, deltog i den tyske revolutionære bevægelse, indtrådte i 1847 i Kommunisternes Forbund. Under revolutionen 1848–1849 deltog han i den væbnede opstand i Baden-Pfalz. Efter revolutionens nederlag emigrerede han først til Svejts og derefter til Østrig. Han var en af lederne i den fløj inden for Kommunisternes Forbund, der gik

ind for en sekterisk eventyr-politik. I 1850 brød han med forbundet og rejste i 1853 til USA, hvor han deltog i borgerkrigen (1861–1865) og indtog forskellige ledende poster i nordstaternes hær. – *S. 51.*